TOPLUMSAL Tarih

300
ARALIK
2018

ADALET AĞAOĞLU
MEHMET Ö. ALKAN
FATMAGÜL BERKTAY
TANIL BORA
ESRA DANACIOĞLU
EDHEM ELDEM
OĞUZ TEKİN
ZAFER TOPRAK
METE TUNÇAY
NURAN YILDIRIM

ÖZEL SAYI EDİTÖRLERİ:
Y. DOĞAN ÇETİNKAYA
BARIŞ ALP ÖZDEN

TÜRKİYE'NİN **TOPLUMSAL TARİHİ**NİN 25 YILI

300.
ÖZEL SAYI

TOPLUMSAL TARİH | **AYLIK TARİH DERGİSİ** | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | **Fiyatı: 15 TL. (KDV Dahil)** | ISSN: 1300-7025

ISSN 1300-7025-9-1
186

BOYUT KOLEKSİYON KİTAPLARI

TÜRKİYE TARİHTEKİ HARİTALARI İLE BULUŞUYOR

KLAUDIOS PTOLEMAIOS
COĞRAFYA EL KİTABI

Geographike Hyphegesis

TOPKAPI SARAYI MÜZESİ / İSTANBUL
CODEX SERAGLIENSIS GI 57

FAKSİMİLE / TIPKI BASIM

1300'lerin başında Konstantinopolis scriptorivmunda hazırlanın en nadide el yazması...

İlk küresel dünya haritası.

10 Avrupa, 4 Afrika haritası. Anadolu, Ege, Akdeniz ve Kıbrıs dahil 12 Asya haritası.

700 yıl sonra bilim dünyasıyla buluşuyor.

KLAUDIOS PTOLEMAIOS

El Yazmaları ve Mehmet II'nin (Fatih) Entellektüel Kişiliği Üzerine

ARAŞTIRMA RAPORU

İLBER ORTAYLI (EDİTÖR)
A.M.CELAL ŞENGÖR (KATKIDA BULUNAN)
ALFRED STÜCKELBERGER
FLORIAN MITTENHUBER
ROBERT FUCHS

1927-29 ve 2003-2011 restorasyon öyküleri. Topkapı Sarayı Müzesi, İsviçre Bern Üniversitesi Ptolemaios Araştırma Merkezi ve Boyut Yayın Grubu işbirliğiyle.

TABULA PEUTINGERIANA

OSMANLI VE TÜRKİYE COĞRAFYASINDAKİ İZLERİYLE ROMA YOLLARI

ZENGİNLEŞTİRİLMİŞ FAKSİMİLE / TIPKI BASIM

BÜLENT ÖZÜKAN

682 cm uzunluğunda 48 cm yüksekliğinde tek parça harita.

Roma ve Osmanlı İmparatorluklarının yolları ve menzilleri üzerine tarihe interaktif yolculuk.

Roma, Konstantinopolis (İstanbul), Antiochia (Antakya), Nicomedia (İzmit), Nicea (İznik) ve Türkiye'den 168 yerleşim yeri.

TARİHTE TÜRKİYE HARİTALARI

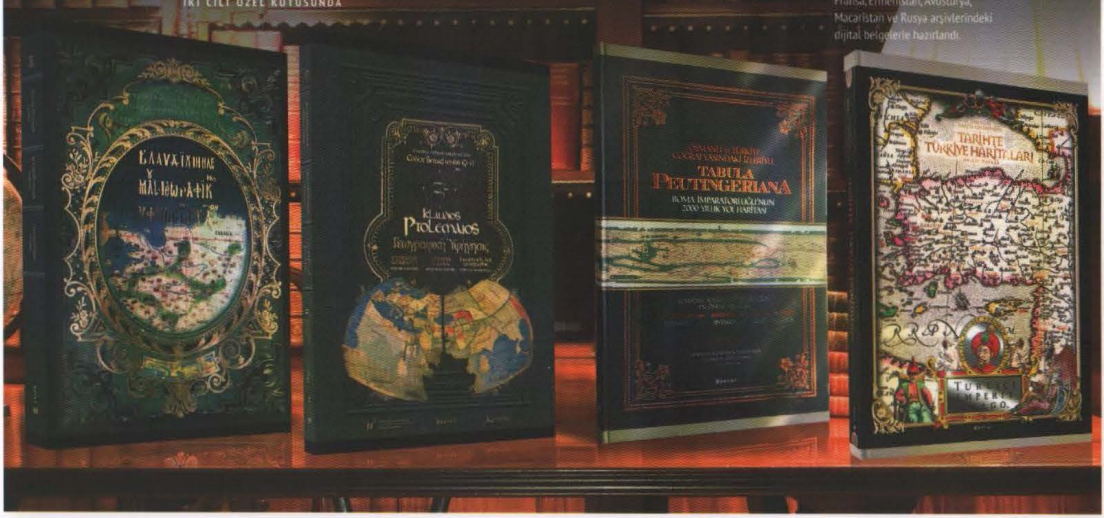
MERKEZİNDE ASIA MINOR'ÜN YER ALDIĞI 2000 YILLIK HARİTA KOLEKSİYONU

BÜLENT ÖZÜKAN

- Antik çağ anlatımları
- İslam coğrafyacıları
- Kilise etkisindeki haritalar
- Coğrafyanın dehası; Ptolemaios
- Keşifler çağının destanı haritaları
- Osmanlı-Rus savaşlarının cephe haritaları
- Osmanlı paylaşılırken...
- Cumhuriyet dönemi

ABD, Almanya, İngiltere, Fransa, Ermenistan, Avusturya, Macaristan ve Rusya arşivlerindeki dijital belgelerle hazırlandı.

İKİ CİLT ÖZEL KUTUSUNDA

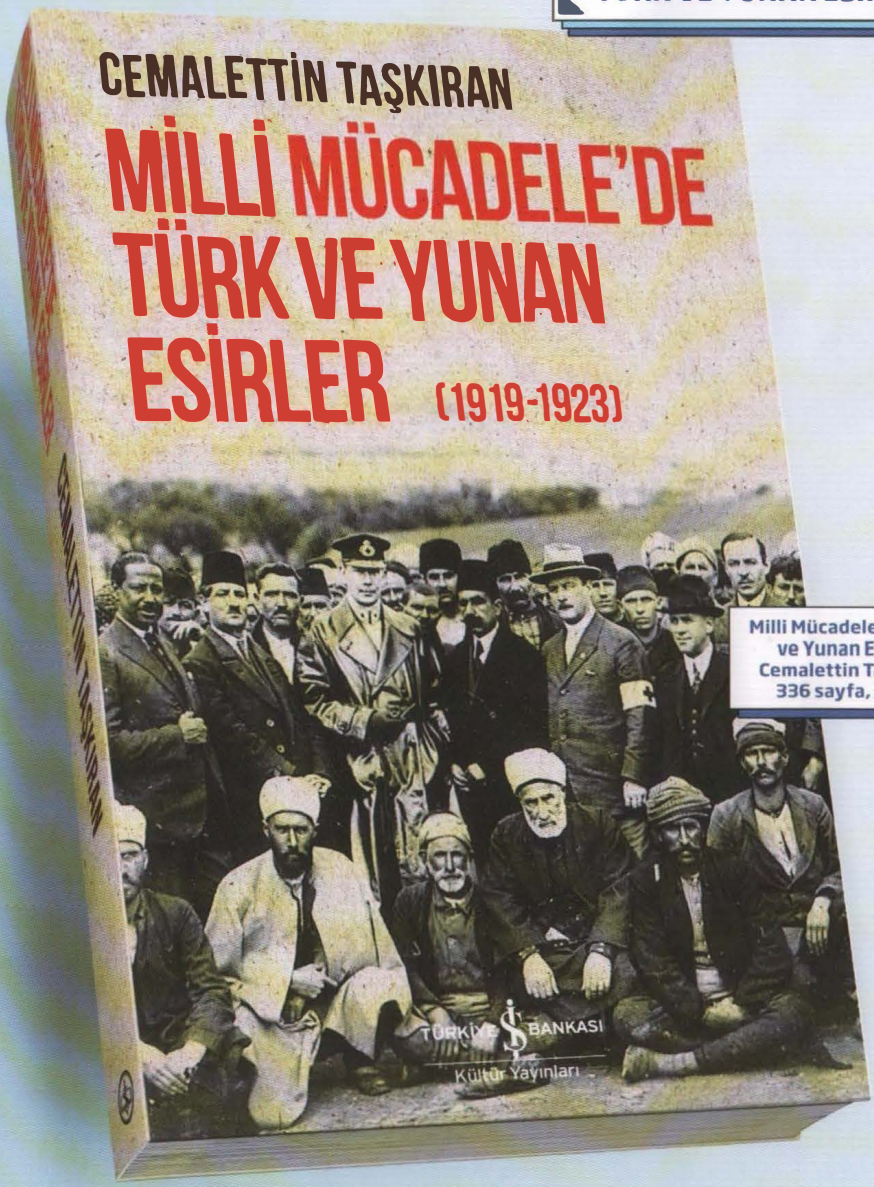
İŞBİRLİĞİ YAPILAN KURUM VE KURULUŞLAR

Universität Bern — Bern Üniversitesi, Ptolemaios Araştırma Merkezi, İsviçre
Topkapı Palace Museum — Topkapı Sarayı Müzesi, İstanbul, Türkiye
Russian State Library — Rusya Devlet Kütüphanesi, Moskova, Rusya
Austrian National Library — Avusturya Devlet Kütüphanesi, Viyana, Avusturya
British Library / Bibliyoteka Lubid — Ulusal Kütüphanesi, Londra, İngiltere
New York Public Library — New York Halk Kütüphanesi, New York, ABD
BnF Bibliothèque nationale de France — Bibliothèque Nationale de France, Ulusal Kütüphane, Paris, Fransa
Archivio Segreto Vaticano — Vatikan Gizli Arşivleri, Roma, İtalya
Yale University — Yale Üniversitesi, New Haven, ABD
Princeton University — Princeton Üniversitesi, New Jersey, ABD
University of Chicago — Chicago Üniversitesi, Chicago, ABD
Columbia University — Columbia Üniversitesi, New York, ABD
St. Petersburg State University — St. Petersburg Devlet Üniversitesi, Saint Petersburg, Rusya

EBAT: 35x50 CM., EL YAPIMI CİLT, İPLİK DİKİŞLİ, ÖZEL KUTULARINDA VE KİŞİYE ÖZEL SERTİFİKALARIYLA.

Yayın Danışma Hattı 444 53 53

KURTULUŞ SAVAŞI'NIN HAZİN TANIKLARI: TÜRK VE YUNAN ESİRLER

Milli Mücadele'de Türk ve Yunan Esirler
Cemalettin Taşkıran
336 sayfa, 28 TL

/iskultur /iskultur /isbankasikulturyayinlari iskultur.com.tr

Kitabevlerimiz: İstanbul - Kadıköy, Tel: (0216) 348 97 84 Eminönü - Müze, Tel: (0212) 511 13 37 Beşiktaş, Tel: (0212) 258 77 43 Bakırköy, Tel: (0212) 571 20 32 Nişantaşı, Tel: (0212) 234 80 71 Taksim, Tel: (0212) 238 08 37 • **Ankara** - Yenişehir, Tel: (0312) 430 33 66 Tunalı Hilmi, Tel: (0312) 324 10 73 Bahçelievler, Tel: (0312) 222 63 38 • **İzmir** - Karşıyaka, Tel: (0232) 364 71 42 Konak, Tel: (0232) 484 77 21 • **Diyarbakır** - Ofis, Tel: (0412) 228 42 16 • **Eskişehir** - Tepebaşı, Tel: (0222) 220 49 13 • **Konya** - Selçuklu, Tel: (0332) 351 1607 • **Kayseri** - Melikgazi, Tel: (0352) 222 5692 • **Manisa**, Tel: (0236) 231 6924 • **Samsun** - Çiftlik, Tel: (0362) 233 38 30 • **Trabzon** - Merkez, Tel: (0462) 326 98 39

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

ALFA

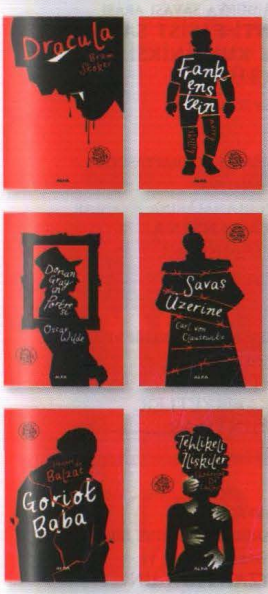
www.alfakitap.com /alfakitap /alfakitap /alfakitap

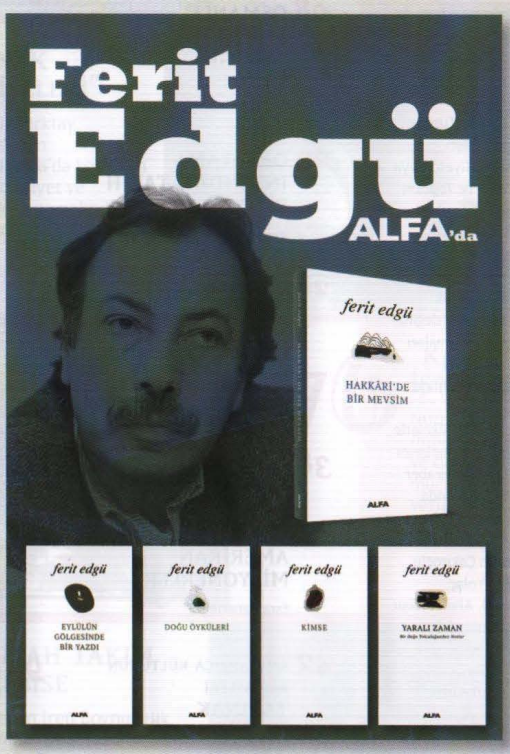
“KİTAPLARIN KADERİ OKURLARIN ALGISINA BAĞLIDIR.”

TERENTİANUS MAURUS

CİLTLİ Klasik Dizisi

Alfa Klasik Kırmızı

Alfa Klasik

MERHABA,

Toplumsal Tarih dergisi Ocak 1994'ten bu yana 25 yıldır düzenli olarak her ay çıkıyor. Öncesinde 10 yıl, 120 sayı çıkan *Tarih ve Toplum* deneyimi de eklendiğinde çok az süreli yayının sahip olduğu bir birikim bu. *Toplumsal Tarih*, ilk sayısından itibaren sıkıcı, menkıbelere ve biz-onlar karşıtlıklarına dayalı ve siyasal tarih ağırlıklı tarih anlayışı ve yazıcılığı karşısında önyargıları kıran, çok disiplinli ve tarihyazımındaki yeni yaklaşımlara açık sosyal tarih çalışmalarının hem sayıca çoğalmasını hem de nitelik olarak yükselmesini amaçladı. Bir yandan da akademik yönünü güçlü tutarken hakemli bir dergiden daha fazla okuyucuya ulaşmaya, daha geniş kesimlere seslenmeye gayret eden bir yayın oldu.

Toplumsal Tarih'in birinci sayısında Mete Tunçay, derginin amaç ve ilkelerini şöyle özetlemişti:

> Türkiye'de tarihçilik, oldum olası milliyetçi veya mümin kişilerin tekelindeydi. *Tarih ve Toplum* deneyimimiz, toplumsal ve siyasal bakımlardan değişme ve ilerleme yanlısı kimselerin de geçmişle ilgilenmelerinin zorunlu olduğunu gösterdi ve bu tekelin kırılmasında payı oldu. İlkelerimizin başında çoğulluk ve çeşitlilik geliyordu. Yine öyle. Biz bir siyasal parti değiliz. Türlü türlü görüşlerdeki insanların çalışmaları dergimizde yer alacak. Belli bir niteliksel düzeyde oldukça, yazıların içeriğine ve diline karışmayacağız.

Toplumsal Tarih önümüzdeki dönem de bu ilkelerle yoluna devam edecek ve nitelikli tarih çalışmalarını okurlarına ulaştırmaya çalışacak. Bununla beraber tasarımından dağıtım kanallarına bir dizi alanda kendisini yenileyerek daha fazla okuyucuya ulaşmaya çalışacak.

Mete Tunçay'dan sonra sırasıyla Ekrem Çakıroğlu, Osman Köker, Murat Dirican, Mustafa Yolaç, A. Münise Mahmutoğulları, Tan Morgül, Ahmet Akşit ve Nihal Boztekin derginin yayın yönetmenliğini üstlendiler. 25 yılı doldururken onlara ve dergiye emeği geçen herkese çok teşekkür ediyoruz.

Bu sayımızda, dergiye bugüne kadar katkılarda bulunmuş isimlerin, çeşitli dönemlerde yayımlanmış yazılarından oluşan bir seçki sunuyoruz. *Toplumsal Tarih*'in bir diğer önemli özelliği de düzenli toplanan ve derginin de asıl sahibi olan özerk bir yayın kuruluna sahip olması. Düzenli aylık toplantılar dergi için vazgeçilmez bir memba. Bundan dolayı 300. sayı için geçmişten bir seçki yaparken açıkçası zorlandık. Yıllardır birikmiş onca makale, yazar ve yayın kurulu üyesinden birkaçını seçip birçoğunu dışarda bırakmak hiç kolay olmadı. Değişik temalardan farklı dönemlere, dergiye çok fazla yazı verenlerden dergiyle özdeşleşmiş isimlere kadar birçok kriter üzerinde durduk. Yayın kurulunda konuşulmuş da olsa günün sonunda bu bizim öznel seçimimiz oldu. 300. sayımızın göz alıcı kapağını hazırlayan ve Tarih Vakfı'nın son dönem görünen yüzünü şekillendiren tasarımcımız Gökhan Pahlı'ya da desteği için çok teşekkür ederiz.

"II. Abdülhamid" konulu dosyamızla ocak ayında görüşmek ümidiyle

Barış Alp Özden

04 OSMANLI'DA GAYRİMÜSLİM BASINDAN
II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ FİLİSTİNİ'NDE ARAP BASINI VE FİLASTİN GAZETESİ
Hazırlayan: Selim Tezcan

08 **OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY**
Hazırlayan: Emel Seyhan

22 **ORTALAMA İNSANDAN TARİH BİLİNCİNE**
Adalet Ağaoğlu

26 **GEÇ OSMANLI DÖNEMİNDE MASONLUK VE SİYASET ÜZERİNE İZLENİMLER**
Edhem Eldem

38 "AMERİKAN DOKUNUŞU MUCİZELER YARATACAKTIR"
ORYANTALİZM VE OSMANLI'DA AMERİKAN MİSYONERLERİ
Esra Danacıoğlu

42 ANATANRIÇA KÜLTÜNÜN RAHİBELERİ
TAPINAK "FAHİŞELERİ"
Fatmagül Berktay

48 EN DOĞRU BİLDİĞİMİZDEN KUŞKULANMAK
MUSTAFA'DAN KAMÂL'A ATATÜRK'ÜN İSİMLERİ
Mehmet Ö. Alkan

58 **TÜRKİYE SOLU'NUN 1920 GÜZÜNDE M. KEMAL PAŞA'YA VE MİLLİ MÜCADELE'YE BAKIŞI**
Mete Tunçay

64 İKİ DÜNYA SAVAŞI ARASI
ANTİ-FAŞİST SANAT VE KUKRİNİKSİ ÜÇLÜSÜ
Zafer Toprak

76 OSMANLI COĞRAFYASINDA KARANTİNA UYGULAMALARINA İSYANLAR
"KARANTİNA İSTEMEZÜK!"
Nuran Yıldırım

86 TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ VE AZINLIKLAR
AZLIKLAR, EKALLİYETLER, SIĞINTILAR...
Tanıl Bora

92 KHRYSOPOLIS (ÜSKÜDAR) ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME VE
BYZANTION'UN ANAKENTİ MEGARA İLE KÖKEN İLİŞKİSİ
Oğuz Tekin

102 RESİMDE KILIK KIYAFET
SİVİL ÜNİFORMA: SİYAH TAKIM ELBİSE
Hazırlayanlar
Zerrin İren Boynudelik
Emine Önel Kurt
Çağla Ormanlar Ok

Kapak: Gökhan Pahlı

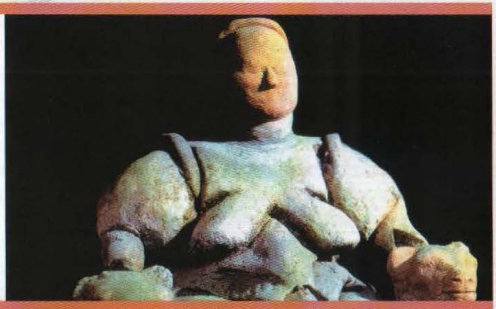

فلسطين
LA PALESTINE

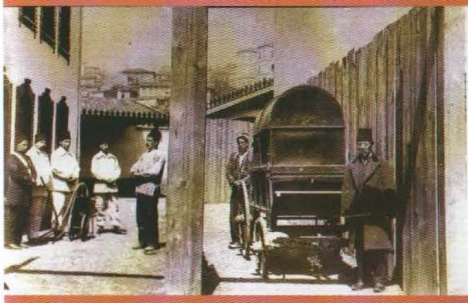
04 II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE ARAP BASINI

Murat Cankara'nın editörlüğünü yaptığı *Osmanlı'da Gayrimüslim Basından* köşemizde bu ay Selim Tezcan, Arap basınının önemli gazetesi *Filastin*'de Meşrutiyet rejimine yönelik tartışmaları aktarıyor.

42 TAPINAK "FAHİŞELERİ"

Fatmagül Berktay, başörtüsünün Mezapotamya'da başlayan tarihini cinsiyet ve sınıf farkları temelinde inceliyor.

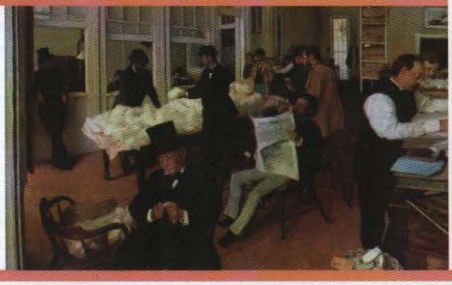

76 "KARANTİNA İSTEMEZÜK"

Nuran Yıldırım, Osmanlı İmparatorluğu'nda karantina ve dezenfeksiyon gibi mücadele yöntemlerine verilen tepkiyi inceliyor.

102 SİYAH TAKIM ELBİSE

Zerrin İren Boynudelik, Emine Önel Kurt ve Çağla Ormanlar Ok, *Resimde Kılık Kıyafet* köşelerinde bu ay "burjuvaların sivil üniforması" takım elbiseyi konu ediyorlar.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 300, Aralık 2018

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Mehmet Öznur Alkan

TARİH VAKFI
Zindankapı Değirmen Sokak No: 10
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02
www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Adil Baktaya, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Doğan Çetinkaya, Gökhan Çetinsaya, Esra Danacıoğlu, Ömer Durmaz, Selçuk Dursun, Edhem Eldem, Ahmet Ersoy, Fırat Güllü, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Murat Koraltürk, Burcu Kurt, Elçin Macar, Ayşe Özil, Mustafa H. Sayar, İrvin Cemil Schick, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Meltem Toksöz, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Ömer Turan, Ateş Uslu, Nuran Yıldırım

S. YAZİŞLERİ MÜDÜRÜ
Barış Alp Özden

YAYIN YÖNETMENİ
Barış Alp Özden

YARDIMCI EDİTÖR
Zeynep Büyükpalta

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK, SAYFA TASARIM/UYGULAMA
Hilal Rakıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35 (Dahili 11)
bartsoaden@gmail.com

BASKI
GD Ofset Matbaacılık ve Tic. San. A.Ş.
Atatürk Bulvarı Deposite İş Merkezi A5 Blok 4. Kat No: 407 İkitelli OSB - Başakşehir - İstanbul
Tel: 0212 671 91 00

BASKI TARİHİ
Kasım 2018

DAĞITIM
Turkuvaz Dağıtım Paz. A.Ş
Sabah 2000 Tesisleri
Akpınar Mah. Hasan Basri Cad. 34885 Samandıra - İstanbul
(0216) 585 90 00

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (faks)

YAYINCI SERTİFİKA NUMARASI
12102

MATBAA SERTİFİKA NUMARASI
32211

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
Yurtiçi 150.00 TL.
ABD 170 $
Avrupa ülkeleri 150 €
Kıbrıs 260 TL.
© Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazarlardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar isim(ler)i belirtmek zorunludur.

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ FİLİSTİNİ'NDE ARAP BASINI VE *FİLASTİN* GAZETESİ

II. Meşrutiyet'in ilanını ve sansürün gevşetilmesini takiben Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer yerlerindeki gibi Filistin'de de süreli yayınların sayısında adeta bir patlama yaşandı. Sadece ilk altı ay içinde 15 yeni Arapça gazete çıkmaya başladı; onları 1914'e kadar 19 gazete daha izledi. Bu büyük artış, İmparatorlukta 19. yüzyılın ortalarından itibaren gerçekleşen büyük sosyoekonomik, siyasi ve kültürel dönüşümlerin doğurduğu bilgi açlığına işaret ediyordu.[1] 1914'e kadar çıkan yeni süreli yayınların en önemlileri Yafa'da *Filastin* [Filistin], Hayfa'da *el-Karmil* [Karmel Dağı] ve Kudüs'te *el-Munadi* [Tellal] idi. Gazete sahiplerinin ve gazetecilerin çoğu Rum Ortodoks Hristiyanlardı; buna *Filastin*'in sahibi İsa Davud el-İsa ile editörü, İsa'nın kuzeni Yusuf Hanna el-İsa da dahildi.[2]

İsa ve Yusuf el-İsa, Emanuel Beška'nın deyişiyle "devrim sonrası Filistini'nde kendilerini bir azınlık olarak değerlendirmeyip toplumun eşit bir parçası olarak gören, özgüven sahibi Rum-Ortodoks entelijansya"nın üyesiydiler.[3] Sabun ve zeytinyağı üreticisi bir aileden gelen İsa, Beyrut Amerikan Üniversitesi'nden, yani o zamanki adıyla Suriye Protestan Koleji'nden mezun olmuştu. Kudüs ve Yafa'da çeşitli işlerde çalıştıktan sonra yüzyıl başında Mısır'a giderek o dönemin en iyi Arapça gazeteleri sayılan Mısır gazetelerinde muhabirlik yaptı. II. Meşrutiyet'in ilanının ardından ise Filistin'e dönerek bankacı oldu. Kuzeni Yusuf'la birlikte *Filastin*'i çıkarmaya başladıktan sonra keskin mizah anlayışı, sivri kalemi ve güzel Arapça üslubuyla şöhret buldu.[4] Yusuf ise 1905'te zamanın Kudüs Mutasarrıflığı dahilindeki en önemli Mason locası olan, Yafa merkezli Barkat Locası'na katılmış, Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne (İTC) üye olarak cemiyetin Yafa'daki idari komitesine girmişti. Editör sıfatıyla 1911-1914 arasında *Filastin*'de yayınlanan başyazıların çoğunu kaleme alan Yusuf, bu dönemdeki pek çok gazeteci gibi hayatını ikinci bir işten kazanıyor, Yafa-Kudüs Demiryolu Şirketi'nde çalışıyordu.[5]

Filastin'in ilk sayısı 14 Ocak 1911'de çıkmıştı.[6] Osmanlı dönemi boyunca Yafa'da, çarşamba ve cumartesileri yayınlanıyordu. Genellikle bu dönemin diğer gazeteleri gibi dört sayfa çıkıyor, bazen buna bir beşincisi de ekleniyordu.[7] 1500-2000 civarında aboneyle Filistin'de *el-Karmil* ile birlikte en çok abone sayısına sahip iki gazeteden biriydi. Ayrıca kütüphane ve kahvehanelerdeki koleksiyonlar ya da diğer gazeteler gibi ödünç alıp verme ve kamusal alanlarda sesli okuma gibi yaygın alışkanlıklar sayesinde bundan çok daha geniş bir kesime ulaşabiliyordu.[8] Arapça Filistin gazeteleri arasında üslubunun kuvveti ve dilinin sivriliği ile nam salmıştı.[9]

İsa ve Yusuf el-İsa'nın *Filastin* gazetesini çıkartmaktaki başlıca amaçları, hepsi de Rum kökenli olan yüksek düzey Ortodoks ruhbana karşı Ortodoks Arap rahiplerin ve cemaatin verdiği mücadeleye, yani "Ortodoks Rönesansı"na katkıda bulunmaktı.[10] Burada maksat, Rum Ortodoks Kilisesi'nin elindeki büyük mali kaynakların kontrol edilerek daha büyük bir kısmının Arap cemaatin eğitimine sarf edilmesiydi. Ancak İsa'nın yıllar sonra dediği gibi, çok geçmeden kendini Arap-Türk ve Arap-Yahudi çekişmelerinin de ortasında buldu ve Siyonizm, Arap-Yahudi çatışması ve Osmanlı yönetiminin bu bağlamdaki politikaları giderek ağırlık kazanarak iki buçuk yıl içinde gazetenin başat konuları haline geldi. *Filastin*'de düzenli olarak ele alınan diğer konular arasında reformlar, modernleşme, eğitim, fakir köylülerin durumunun iyileştirilmesi ve Filistin'deki çeşitli altyapı ve ticaret meseleleri vardı. Ancak tüm bu konular da Siyonizm'le bağlantı içinde ele alınıyordu ve gazete giderek arttırdığı muhalefetiyle Siyonist yerleşime karşı, *el-Karmil*'le birlikte, en etkili iki yayından biri oldu.[11] Nitekim Siyonizm'e karşı dile getirdiği eleştirilerin dinler arası husumete ve toplumsal karışıklığa yol açabileceği gerekçesiyle birkaç kez geçici olarak kapatıldıktan sonra, 31 Ekim 1914 tarihli sayısını takiben, Osmanlı döneminde bir daha açılmamak üzere yayınına son verildi; bir sonraki sayısı ancak 1921'de çıkacaktı.[12]

Neville Mandel, Rashid Khalidi, Emanuel Beška ve Michelle Campos gibi tarihçiler *Filastin*'e yakın ilgi göstermiş, gazeteyi erken dönem Arap milliyetçiliğinin ortaya çıkıp yayılmasını incelemek, Siyonizm'e karşı Filistin ve diğer Arap memleketlerinde gelişmeye başlayan tepkiyi irdelemek ve tüm bunların etkisi altında ayrı bir Filistinli kimliğinin şekillenmesini araştırmak için kullanmışlardır.[13] Khalidi'nin işaret ettiği gibi, *Filastin* geç Osmanlı döneminde merkezle periferinin etkileşimini anlamak için de verimli bir kaynaktır.[14]

Gazetenin ilk sayfasında, Yusuf el-İsa'nın başyazılarının yer aldığı köşeden çevirdiğimiz bu iki yazı,[15] yer yer mizahi bir dille

ülkenin Meşrutiyet'in üçüncü yıldönümü civarında arz ettiği siyasi manzaradan kesitler sunuyor. İlk yazının başında Yusuf halkın hürriyeti özümsemiş olduğunu belirtse de ilerledikçe aslında bunun tam tersine karşı olduğunu anlıyoruz: 24 Temmuz'da sokağa dökülüp zor zamanlarda ortadan kaybolan kalabalıklardan anayasanın içeriği ve lüzumu hakkında en ufak bir fikir edinme ihtiyacı duymayan yetişkinlere ve makam-mevki sahiplerine dek toplumun hiçbir kesiminin Meşrutiyet rejiminin ilkelerini sindirememiş olduğunu belirtiyor. Bu yazıya kısa bir alıntı eşliğinde değinen Campos'un da işaret ettiği gibi, Meşrutiyet reformlarının yetersizliği ve mevkilerini koruyan eski rejim kalıntılarının suistimalleri, hepsi de Meşrutiyet'i benimsemiş olan Arap gazetelerinde sıklıkla işlenen konulardı.[16]

İkinci yazıda ise Trablusgarp Harbi sırasındaki siyasi, ekonomik ve askeri kriz ortamında ne yapılması lazım geldiğini soruyor Yusuf ve *yapılmaması* gereken bir dizi işi sıralamaya koyuluyor; bunlar arasında nafile dış siyaset tartışmaları da var. Alman İmparatoru'nun yazıda değinilen konuşmasını II. Wilhelm, 1898'de, Selahaddin Eyyubi'nin Şam'daki mezarını ziyaret ettikten sonra yapmış, Selahaddin'i "tarihteki en şövalye ruhlu hükümdarlardan biri" olarak takdim etmişti.[17] Burada ilginç olan, imparatorun konuşmadaki muhatabı Müslümanlar olduğu halde Yusuf'un, "bizimle dalga geçtiği konuşması" diyerek kendini Müslümanlarla özdeşleştirmesidir. Yazarın bu tavrı, Ernest Dawn'un dönemin pek çok Arap Hristiyanı'nın kendilerini Hristiyan Batı değil de Müslüman Doğu uygarlığı ile özdeşleştirerek Doğu'nun savunmasını üstlendikleri tespitinin ışığında anlam kazanıyor.[18] Yazının takip eden kısmında, Yusuf bu kez yapılması gerekenleri sıralarken, vatan için duyulmasını istediği ateşli coşkuya ve vatanın selameti uğruna katlanılmasını talep ettiği maddi fedakârlığa vurgu yapıyor; bunların ikisi de "Osmanlı vatanseverliği" kavramına işaret etmekte. Nitekim Khalidi'nin belirttiği üzere, bu dönemde sadece Yusuf gibi İTC yanlıları değil Hürriyet ve İtilaf taraftarı, adem-i merkeziyetçi Araplar da kendilerini samimi Osmanlı vatanseverleri olarak görüyor, yabancı müdahalelere karşı "Osmanlı vatanı"nın korunması için çağrıda bulunuyor ve siyasi duruşlarıyla Osmanlı yönetimine sadakatleri arasında bir çelişki görmüyorlardı.[19]

فلسطين
LA PALESTINE

Filastin, 22 Temmuz 1911

TEMMUZ AYININ HÜR İNSANLARI (22 TEMMUZ 1911, FİLASTİN, SAYI 53, S. 1)

Bu başlığı gören kişinin aklına ilk gelecek şey; niyetimizin anayasanın ilanından bahsetmek, ışığı böylesi iki günde [23-24 Temmuz 1908; eski takvimde 9-10 Temmuz] bu memleket üzerinde parlamış olan hürriyetin şarkılarını terennüm etmek, veya bizde her diyarda bulunan ve serseri hayatı süren hür insanların sayısının kabarıklığıyla –bu kişilerden 10 Temmuz 1908'de milyonlarca görseniz de "felaket zamanları sayıları azdır"– övünmek olduğudur.

Niyetimiz bu değil, ey okurlar. Bu makalede ele aldığımız konu ne anayasa ne hürriyet ne de hür insanlar. Çünkü Allah'ın izniyle ve korkusuz ordumuz sayesinde anayasa, kutsallığı pekişerek sarsılmaz bir hale gelmiş durumda. Çünkü halk hürriyeti özümsemiş bulunuyor ve her ne kadar kimi nüfuz sahiplerinin mideleri bugüne kadar onu hazmedememiş olsa da –önümüzdeki gelişmeler onların mideleri için en iyi doktor vazifesini görecek– bu kişiler hiçbir önemi haiz değiller. Ve çünkü çatıların üzerinden hür olduklarını haykıran ama kurdun Yakup oğlu [Yusuf'un] kanından masum olduğu kadar bu faziletten yoksun bulunan kimseler de bizi ilgilendirmiyor; onlar hakkındaki hüküm, rableri ile vicdanlarına kalmıştır.

O zaman "Temmuz ayının hür insanları" başlığı ile kimleri kast ediyoruz?

Kastettiğimiz, yıllık tatil sebebiyle kendilerine hürriyetleri verilen ve temmuz ayında açılan okul kapılarından kovandan çıkan arılar gibi çıkıp giden öğrenciler. Makalemiz onlar hakkında ve her sene kutlanan Millet Bayramı vesilesiyle kendilerine hitap ederek diyoruz ki:

Ey yeni nesil! Yarın şehrinizi bayraklarla donanmış ve idarecilerinizi de en gösterişli kıyafetlerine bürünmüş olarak göreceksiniz. Babalarınıza veya yaşça sizden büyük kimselere bunun sebebini sorduğunuzda, bugünün anayasanın ilan edildiği 10 Temmuz olduğu cevabını verecekler. Sakın ola ki daha iyi anlayabilmek için onlara bu anayasanın nasıl, ne için ve hangi yoldan ilan edildiğini, ilanının arkasında ne gibi faktörlerin yattığını sormayınız. Çünkü cevabını bilmezler; bildikleri, en fazla, kendilerine "anayasa" dendiği ve kendilerinin de "Yaşasın anayasa!" diye karşılık verdikleridir. Ey aziz nesil, işte bundan dolayıdır ki yaşıtın Fransız çocukları gibi olamaz ve onların kendi milli marşlarından özümsedikleri-

İsa Davud el-İsa (üstte)

Yusuf Hanna el-İsa (yanda)

ni sen özümseyemezsin. Çünkü Fransız çocukları Müdafaa-yi Hürriyet Meydanı'na girdiklerinde babaları arasındaki büyük adamlara rast geliyor, onların izinde yürüyor, onların faziletleriyle aydınlanıyorlar.

Ey yeni nesil! Hürriyet ve anayasa tarihini öğrenmek istersen sakın ola ki Arap gazetelerine de başvurma. Çünkü korkarım ki onlardan anladığın, anayasanın Şam mebusu İŞükril el-Aseli'nin marifetiyle yeniden canlandırıldığı ve temel ilkelerini de Nablus ümerasının, Kudüs eşrafının ve Şam'daki Meydan Mahallesi kahramanlarının sağlamlaştırdığı olacaktır. Eğer bu gazetelerin bazılarında dün okuduğumuz, kelimesi kelimesine "Vatan, ancak toprağı Hak yolundaki şühedanın kanının rayihasını taşıyan kanları massetmiş tek bir kütleye dönüştüğünde büyük adamlar yetiştirir," şeklindeki ibareyi sen de okur ve kimden bahsettiklerini, Hak yolundaki bu şühedanın kimler olduğunu sorarsan İstanbul'daki hükümetin kanını döktüğü bir şehit gazeteci olduğu cevabını verecekler-

dir. Bu şehidi araştırırsan da onun Abdülhamit zamanında vatanın mahvı için sözlerini kılıç gibi kullanmış ve İÖmer Ziyâeddinİ Dağıstani ile 31 Mart ihanetinde işbirliği yapmış bir yazar olduğunu göreceksin. Bu yazar en son bazı kimselere hücum etmiş; bunların arasında rast geldiği birisi de, söz konusu yazar sövüp saymada kendisinden ileri olduğu ve onurunu bir mendil gibi dişleriyle lime lime ettiği için, Allah'tan korkmayıp onu öldürmüştü. Evet, cinayet menfur bir şeydir; maktul şefkatimizi hak ettiği gibi, katili de lanetlemek gerekir. Ancak bu olayın şüheda, vatan, hürriyet ve anayasa ile bir ilgisi yoktur.

Ey yeni nesil! Sana nasihatimiz, bulunduğun yerde sipere yatmak, etrafında cereyan eden olayları dikkate almamak ve kitabını sohbet arkadaşın yapmaktır; ta ki ülke hem İstibdat hem anayasa zamanlarına tanıklık etmiş tüm geçiş dönemi insanlarından temizlenene; Allah, vatan sahnesinde kendi devirlerini temsil eden babanla yaşça senden büyük diğer kimseleri kendi yanına alıncaya kadar. O zaman kalbi ve nefsi temiz, art niyetsiz, hürriyet âşığı ve vatanı için yanıp tutuşan bir kişi olarak; selefllerinin İstibdat zamanı ciğerlerine çekmiş olduğu havanın asla içine dolmadığı ciğerlerinle siyaset sahnesine sen giriş yapacaksın. Sakın ola ki bugünlerde vatan, siyaset ve parti bahislerine dahil olma. Çünkü vatanın; makam-mevki sahipleri ve sevdalıları ile geçmiş dönemin yasını tutanların, havasına yaydığı karanlığın içerisinde körler gibi rastgele dolanmakta Çünkü siyaset herkesin başına üşüştüğü, ancak aralarından çok azının iyi pişirmesini bildiği bir yemeğe benziyor Ve çünkü siyasi partilerin kendileri de ne istediklerini bilmiyorlar; daha ziyade, liderleri neyin hoşlarına gitmediğini ve hırslarını neyin tatmin etmediğini görüyor ve şu sözleri örnekleyecek şekilde koşulları değiştirmeye çalışıyorlar:

Yoksa eğer insanın bir devlette yetkisi,
ne nasibi ne de payı, diler
onun zevalini.

ŞİMDİ NE YAPMAMIZ LAZIM? (7 EKİM 1911, FİLASTİN, SAYI 75, S. 1)

Devletimiz bir darboğazda, çünkü bugün kalleşler onun gövdesinden bir parça koparmak niyetindeler. Ticaretimiz de şiddetli bir darlık çekiyor, çünkü İtalyan korsanları denizi bize karşı tutmuş durumda ve bizim de onlarla deniz üzerinde aşık atacak takatimiz yok. Avrupa devletleri ise tüm çaresizliğimiz içinde, hiçbir sınır tanımadan bizi tahakkümleri altına almış, sımsıkı tutuyorlar. Peki, halk olarak bizim ne yapmamız lazım?

Şimdi İstanbul'da İttihatçılar ile Ahrar üyelerinin yaptığı gibi birbirimizin gırtlağına sarılmamız, birimiz kardeşine "Sen hainsin!" diye haykırırken diğerinin de "Hayır, sen saf ve cahilsin!" diye ona cevap yetiştirmesi mi lazım?

Veya çoğumuzun kulüpler ve toplantılarda yaptığı üzere, sanki siyaset bir kâtibin elindeki kalem veya bir delikanlının elindeki topmuş gibi, her birimizin koltuğunda oturduğu yerden siyasetin dümenini idare etmesi mi lazım?

Veya yazı yazıyorsak, kaleme aldığımız upuzun makalelerde yüksekten atıp tutmamız, gevezelik ederek ileri geri konuşmamız; Beyrut'ta çıkan gazetelerden birinin yakın zamanlarda dediği gibi, eski Sadrazam Hakkı Paşa'nın Roma sefiriyken o şehrin belediye başkanı Musevi İErnesto] Nathan ile birleşerek, Selanik Yahudilerinin de bilgisi ve vukufu dahilinde, Trablus'un İtalya'ya teslim edilmesi sonucunu doğuran bu mevcut siyaseti belirlemiş olduğuna dair kesin hüküm mü bildirmemiz lazım?

Veya Avrupa siyaseti hakkında kehanetler ile zaman öldürmemiz ve şimdi *Tanin* gazetesinin yaptığı gibi kendi kendimize, Alman İmparatoru'nun, İtalya'yla ittifakı ve üç yüz milyon Müslümana karşı sadakatini nasıl uzlaştıracağını mı sormamız lazım? Sanki Selahaddin'in mezarı başında bizimle dalga geçtiği o sabun köpüğü

nev'inden konuşma kendi Tevrat'ından bir sureyi veya İncil'inden bir emri ortaya koymuş gibi!

Hayır. Tüm bunlardan hiçbir şey çıkmaz, ey Osmanlılar. Dahası, böyle zor koşullarda bu gibi şeylere öncelik tanıyanlar ya vatanseverliğin anlamını kavrayamamış olanlardır ya da her aksi gelişmenin altında ezilen ve elinin erişmesi gerektiği kişiye değil de tutabildiğine vuran süfli kimselerdir. Hazırlıksız yakalandığımız böyle bir badirede bizden beklenen ise dilimizi tutmamız ve elimizden gelen tüm gayreti göstermemizdir; başka bir şey değil.

Saltanat başkentinde pek çok aşçı var ve bunların hepsi de İttihatçı veya Ahrar mensubu olmazdan evvel Osmanlı. Gelin onları bildikleri yemeği pişirmeye çağıralım ve yemek yanmasın diye kendilerine sürekli tavsiyede bulunup durmayalım. Gerçek vatanseverler olarak; hırsız saldırısına uğrayan bir mal sahibi, köklerinden birisi koparılmak istenen bir ağacın dalları veya nefsi zulümden kaçınan, güçlünün haklı olduğu ilkesini reddeden hümanistler gibi, sadece bizden beklendiğinde dikkat kesilmeliyiz.

Bizi bu sözleri söylemeye sevk eden, Beyrut'ta yaşayan ateşli bir dostumuzdan aldığımız ve sadece altı satır içerse de kalın bir cilde bedel bir not oldu. Notta sarf edilen sözleri olduğu gibi yayınlıyoruz: "Devletin, düşmanlarına karşı zafer kazanmasını Allah'tan niyaz ediyor ve necip vatandaşlarınızı hükümete destek için yardım toplamaya teşvik yönünde çaba göstermeniz ricasında bulunuyoruz. Coşku bizim burada, Beyrut'ta had safhasına ulaşmış durumda. Müslümanlardan, Hristiyanlardan ve Musevilerden her gün yardım toplanıyor ve himmet sahipleri gönüllerinden koparı caddelerin ortasında dahi cömertçe bağışlamak için akın akın geliyorlar. Allah'tan tüm bunların güzel bir netice vermesini diliyoruz."

Ey necip vatandaşlarım, ne yapmanız lazım geldiğini şimdi öğrendiniz mi? Ey millet, vazifelerinizi şu yukarıda yayınladığımız satırlardan okuyunuz.

Yeryüzü tümüyle Allah'ındır ve varisi de odur; ancak Allahutaala senden toprağını ve malını mülkünü değil, nefsini ve amellerini sual eder. Öte yandan, yaşadığın toprak ve sahip olduğun mal mülk, Allah'ın onları ve seni koruyup kollasın diye hükümete teslim ettiği vatana aittir. Yani sen de; toprağın, malın mülkün ve paran da, Allah'ın hükmüyle vatana ve fetih hükmüyle de hükümete aitsiniz. Öyleyse cebinden bağışta bulunduğun veya sandığından çıkan para, ey aziz kardeşim, Allah'tandır. Ülkesinin kaynaklarıyla zenginleşen hükümete bağışta bulunmak senin için bir görev olmasa dahi, içinde büyüdüğün ve "Osmanlı" sıfatıyla adını taşıdığın vatana karşı bir zarurettir. Bu bağlamda, ne kadar çok bağışta bulunursan, senden geldiği kadar, senin içindir de; bu, bir ferdi olduğun, diğer fertlerini fakirleştirmeden zenginleşemeyeceğin bu ailenin yararlanacağı bir kaynaktır.

Bu sözleri, gönülleri vatan için duydukları ateşli coşkuyla yanıp tutuşmayan ve vatanın uğradığı, belki bizzat kendilerinin de içinde bulunduğu musibetlerden yüreği parçalanmayan kimselere söylüyorum. Ancak biz eminiz ki, fakiri zenginin de önce olmak üzere, tüm milletimiz hükümete hibelerde bulunacak ve onu böyle bir halde bağıştan yoksun bırakmayacak. Böylece yardım komitelerine düşen de sadece toplanıp vatandaşlarımızın diğer şehirlerdeki gazetelerin naklettiği cömertliğini ve gayretini görmek olacak; nasıl ki biz de bu sayımızdan başka bir yerde gördüğün gibi, Sayda ve Beyrut ahalisinin gayretlerini naklettiysek, ey okur.

Y. [Yusuf el-Isa]

فلسطين
LA PALESTINE

Filastin, 7 Ekim 1911

EDİTÖR: MURAT CANKARA

DİPNOTLAR

1 Emanuel Beška, *From Ambivalence to Hostility: The Arabic Newspaper* Filastin *And Zionism, 1911–1914* (Bratislava: Slovak Academic Press, 2016), 16-17; Michelle U. Campos, *Ottoman Brothers: Muslims, Christians, and Jews in Early Twentieth-Century Palestine* (Stanford: Stanford University Press, 2011), 136-37; Ami Ayalon, *Reading Palestine: Printing and Literacy, 1900-1948* (Austin: University of Texas Press, 2004), 60-61.

2 Neville J. Mandel, *The Arabs and Zionism before World War I* (Berkeley: University of California Press, 1976), 127; Beška, *From Ambivalence*, 17-18.

3 Ibid., 31.

4 Rashid Khalidi, *The Iron Cage: The Story of the Palestinian Struggle for Statehood* (Oxford: Oneworld , 2007), 94-95, 98, 100; Beška, *From Ambivalence*, 29.

5 Beška, *From Ambivalence*, 30-31.

6 Ibid., 26.

7 Ibid., 26.

8 Mandel, *Arabs and Zionism*, 126; Beška, *From Ambivalence*, 19-22; Khalidi, *Palestinian Identity*, 56-57; Campos, *Ottoman Brothers*, 135, 138; Ayalon, *Reading Palestine*, 3-4, 140-141, 159.

9 Khalidi, *Palestinian Identity*, 162

10 Beška, *From Ambivalence*, 18.

11 Rashid Khalidi, *Palestinian Identity: The Construction of Modern National Consciousness* (New York: Columbia University Press, 1997), 156-57; Khalidi, *Iron Cage*, 93, 99-100; Beška, *From Ambivalence*, 27-28, 135-138.

12 Beška, *From Ambivalence*, 25.

13 Bkz. yukarıdaki 1, 2, 4 ve 11 numaralı notlarda künyeleri verilen eserler.

14 Rashid Khalidi, "Introduction," *The Origins of Arab Nationalism*, ed. R. Khalidi, L. Anderson, M. Muslih ve R. S. Simon, vii-xix (New York: Columbia University Press, 1991), xvii-xviii.

15 *Filastin* gazetesinin 1911-1948 arasındaki sayılarına, web.nli.org.il/sites/nlis/en/jrayed/pages/filastin.aspx adresinden ulaşılabilmektedir.

16 Campos, *Ottoman Brothers*, 138, 148-49, 235-36.

17 Jonathan Riley-Smith, *The Crusades, Christianity and Islam* (Columbia University Press, 2008), 63-64.

18 Dawn, *From Ottomanism*, 140, 146; Dawn, "Origins," 7.

19 Rashid Khalidi, "Ottomanism and Arabism in Syria Before 1914: A Reassessment," *The Origins of Arab Nationalism*, ed. R. Khalidi, L. Anderson, M. Muslih ve R. S. Simon, 50-69 (New York: Columbia University Press, 1991), 62.

Şehrimizde Mütareke Tatbiki ve Rumlar

1 ARALIK 1918

İKDAM

Türkiye'nin İtilâf ile mütarekesi Rumları derin bir sürûra gark etti, bu sürur halâ devam etmektedir. Dükkanları ve evleri derhal İtilâf bayraklarıyla donatıldı. Kadınları İtilâf renkleriyle süslendi, İtilâf marşları ağızlarından düşmez oldu, gazeteleri eski hülyayı alenen izhar etti. Esasen hayal Rum'un en büyük sermayesidir.[...]

Avusturya Sefarethanesinin İşgali

2 ARALIK 1918

SABAH

Dün Beyoğlu'ndaki Avusturya-Macar Sefarethanesi İtalyan askerleri tarafından işgal edilmiş ve Sefarethaneye İtalyan bayrağı çekilmiştir.

Esbâb-ı işgal hakkında aldığımız malumata nazaran mezkûr sefarethanenin Venedik Cumhuriyeti'ne ait olduğu ve 1866 da Venedik'in İtalya'ya ilhakında sefarethanenin de İtalya'ya verilmesi icap eylediği halde her nasılsa verilmemiş olması imiş.

Şehrimizde Asayiş Fıkdanı

6 ARALIK 1918

İKDAM

Terkos Kumpanyası suyu keser, Şirket-i Hayriye vaporları işletmeyeceğini ilan eder, Elektrik Şirketi Hükümetten kömür almazsa şehri karanlıkta bırakacağını, Tramvay Kumpanyası tramvayların seyr ü seferini tatil edeceğini bildirir. Bunlar kafi gelmiyormuş gibi şimdi de her gece sokak aralarında adam öldürüldüğünü, gelen geçenlerin soyulduğunu işitiyoruz. Geceleri sokağa çıkanların hayatı tehlikeye maruz bulunuyor. Hükümet, hatta kömür meselesinden bile daha evvel bu meseleye atf-ı dikkat etmelidir. Gündüzleri caddelerde polis ve jandarmaların sık sık gezdiklerini görüyoruz. Halbuki hırsızlar, katiller ekseriya sanatlarını geceleri sokak içlerinde icra ederler. Zabıta memurları en ziyade geceleri çalışmalı ve her sokakta devriyeler gezdirilmelidir. Bundan maada sokaklar hatta büyük caddeler bile geceleri zifiri karanlıktır. Elektrik Şirketi cereyandan tasarruf etmek için sokaklardaki lambaları yakmıyor. Mahalline masrûf olmayan bu tasarrufta nihayet verilerek hiç olmazsa saat ona kadar lambalar yaktırılmalıdır.

Firari Paşaların Emlak ve Nukudunun Haczi

6 ARALIK 1918

İKDAM

Firari Enver, Talat ve Cemal paşaların her günkü tetkikat ile meydana çıkmakta olan sû-istimal ve irtikaplarıyla hazine-i millete ika' eyledikleri zararların kısmen tanzimi için Hükümetçe mühim bir karar ittihaz edilmiştir. Aldığımız malumata göre firarilerin gerek İstanbul ve gerek taşrada mevcut emlaki hakkında ferağ ve hibe gibi bir muamele icra ettirilmeyerek Hükümet namına haczi Meclis-i Vükela'ca karargir olmuş ve Defter-i Hakani Emanetine bu bâbda tebligat-ı lazıme icra kılınmıştır. Diğer bir menbadan aldığımız malumata göre firarilerin bankalarda mevdû ve kendi namlarına mukayyet meblağ ve müessesata aid hisse senedatının da haczi karargir olmuş ve icap edenlere bu bâbda tebligat icra kılınmıştır.

Wilson Prensipleri Cemiyeti

6 ARALIK 1918

SABAH

Muhtelif Türkçe gazetelerin mümessillerinden ve memleketin diğer bazı mütefekkirlerinden mürekkep bir heyet istikbale ait mesaili vasi bir nokta-i nazardan tetkik etmek ve bu meseleler hakkında tevhid-i mesaiyi mümkün kılacak müşterek bir esas aramak maksadıyla bir araya gelmişler ve uzun uza diye müdavele-i efkarda bulunmuşlardır. Bu müdavele-i efkara âtideki nokta-i nazar hakim olmuştur: 1- Memleketin akvam-ı cemiyetinde müsavi hukuku haiz bir uzuv ve beynelmilel mücadelede belli başlı bir amil olabilmesi için ihtisaskâr bir hükümet makinesine mazhar olması, kendi ihtiyaçlarına göre metin ve salim bir surette inkişaf edebilmesi. 2- Bütün ahalinin Osmanlı vatandaşı sıfatıyla hayat-ı memlekete iştirak hususunda müsavi hukuk ve vezaife mazhar olmasını ve istirahat, itimat ve saadetlerinin temin edilmesini kâfil bulunacak şerait ihdası. 3- Efkar-ı umumiyesinin bir kısmında hakkımızda adem-i itimat ve sü-i teveccüh bulunan İtilâf Devletleriyle Amerika'ya itimad ilkası. 4- Haricen siyasi ve iktisadi istiklalimizin temini, ecnebi sermayesinin memlekete siyasi değil iktisadi bir esas üzerine girmesi, iktisadi menatık-ı nüfus tefrikine mahal kalmaması, umur-ı dahiliyemize müdahale itiyatlarına karşı kavi bir set vücuda getirilmesi. 5- Hariçten izzeti nefsimizi cerihadar edecek murakabe ve vesayet teklifleri serdine mahal bırakmaksızın sırf kendi ihtiyaçlarımız ve arzularımız nokta-i nazarından hasiyetimize muvafık ve İtilâf Devletleriyle Amerika için şayan-ı kabul bir milli programla ortaya çıkmak ihtiyacı. Müstakil ve asri bir millet sıfatıyla idame-i mevcudiyet etmemiz için temini mutlaka icap eden bu noktayı câmi bir tarz-ı tesviye bulmak maksadıyla ve Avrupa'da bu gün mevcut vaziyet-i umumiyeyi göz önünde bulundurmak suretiyle muhtelif şuabat-ı idarede esaslı ıslahat icra etmek üzere memleketimize muayyen bir zaman için Amerikalı mütehassıslardan mürekkep heyet-i ıslahiyeler celbi ve bu nokta-i nazarın sulh müzakeratından evvel Amerika'ya ve Avrupa devletlerine ismâi muvafık görülmüştür. Islahat için kabul olunan esaslar şunlardır: 1- Hukuk-ı saltanat ve meşrutiyet-i idare masun kalacaktır. 2- Her nevi intihabat için ekalliyetlerin hukukunu muhafaza edecek

bir temsil-i nisbi esası kabul olunacaktır. Meclis-i Vükeladan en küçük idari şubelere kadar bütün faaliyet-i idareye bilcümle Osmanlı unsurlar müsavi hukuki haiz vatandaş sıfatıyla iştirak edeceklerdir. 3- Umum nezaretlere vasi salahiyeti haiz bir müşavirin riyaseti altında kendisinin tensip edeceği mütehassıslardan mürekkep bir heyet-i ıslahiye tayin edilecektir. Islahat heyetleri ziraat, nafıa, sanayi, ticaret, maarif, muavenet-i umumiye işlerini münasip göreceği vesaitle yeni esaslara göre tanzim ederek memleketin maddi mevcudiyet ve inkişafının temin edeceklerdir. 4- Adliye teşkilatının eski muhtelit ve mütehâlif tesiratından mütevellid mahzurlarını bertaraf ederek bütün vatandaşlar için muasır ve umumi bir şekilde adalet temin edecek ıslahatı memleketimizin istidat ve ihtiyacına göre vücuda getirmek üzere her hangi memlekete mensub olursa olsun bu hususta salahiyettar hukuk ulemasından mürekkep bir adliye heyet-i ıslahiyesini gelecek adliye müşaviri vücuda getirecektir. 5- Polis ve Jandarma teşkilatı salahiyettar bir müfettiş nezaretinde vâsi' bir heyet-i ıslahiyeye tevdi edilecektir. Pek iptidai bir halde olan hapishane teşkilatını ceza hakkında elyevm kabul edilen yeni nazariyeler ve esaslar dairesinde ıslah vazifesi mütehassıslardan mürekkep bir heyete tevdi edilecektir. 6- Her vilayette vâsi' salahiyetli bir müfettişle muhtelif sahalardaki mütehassıslardan mürekkep bir heyet-i ıslahiye bulunacaktır. 7- Umum memleket için müşterek bir mahiyeti haiz olan mesailin haricinde her vilayetin şahsi surette inkişafını temin edecek salahiyettar bir idare-i mahalliye kabul olunacaktır. 8- Bu layihada hudut-ı esasisi çizilen terbiye ve irşad sistemi asgari on beş, azami yirmi beş sene devam edecektir. 9- Yirmi beş sene için beynelmilel bitaraflığımızı kabul ve temin ettirmek.

Bu maksatlar dairesinde mesaide bulunmak üzere Wilson Prensipleri Cemiyeti isminde bir cemiyet teşkiline karar verilmiş ve beyannamesinin i'tâsı için alelusul Hükümete müracaat edilmiştir.

Umum Mekatibin Tatili

10 ARALIK 1918

SABAH

Maarif-i Umumiye Nezaretinden: İspanyol nezlesinin bu günlerde şiddetle hükümferma olması ve hastalığın hassaten mekâtibe müdavim talebe ve tâlibâna savlet ettiğinin görülmesi münasebetiyle resmi ve gayri resmi bilumum mekâtibin iş'âr-ı ahire değin derakab ve müstacilen tatili Sıhhiye Nezaret-i celilesinden vuku bulan iş'âr üzerine tensib edilerek icap edenlere tebliğ-i keyfiyet edilmiş olduğu ilan olunur.

Merkez-i Umumideki Taharriyat

11 ARALIK 1918

SABAH

Hükümet-i sabıka zamanında anasır-ı muhtelifeye karşı yapılan katl ve tehcir cinayetlerinin ve buna müteferri sû-i istimalât ile soygunculukların ve yolsuzlukların İttihad ve Terakki Merkez-i Umumisi tarafından verilen emir üzerine irtikab ve îka' edilmiş olduğu Tetkik-i Seyyiât Komisyonunun şimdiye kadar icra etmiş olduğu tetkikat ve tahkikat neticesinde tamamen mertebe-i sübuta varmıştır. Tetkik-i Seyyiât Komisyonu bu bâbdaki evrak-ı tahkikiyeyi hukuk-ı umumiye namına derhal fail ve müsebbibleri hakkında takibat-ı adliyeye girişilmek üzere Adliye Nezaretine gönderdiği cihetle müddei-i umumilik makamı bu tahkikata ve delail-i sübûtiyeye istinaden Merkez-i Umumi binasında taharriyata girişmiştir.

Merkez-i Umumi binasında icra edilen taharriyat neticesinde Cemiyet erkanı, katl ve tehcir-i anasırda zi müdhil olduklarını isbat eden evrak ve vesaiki ve bu husus hakkında taşralar memurlarına Merkez-i Umumiden verilmiş emirname dosyalarını ortadan kaldırmış ise de Merkez-i Umumi azasının bu fecîaların îka' ve irtikabında oynadıkları meşum rolü, nâ kabil-i inkar bir surette isbat eden iki vesika, Müddeî-i Umumiliğin elinde bulunuyor. Firari Doktor Nazım ve Bahaddin Şakir imzalarıyla Ermenilerle meskun havali valilerine verilen emirlerden ikisinin meali şudur:

1-Ermenileri katletmeniz hakkında verilen emri bihakkın icra ediniz, 2-Ermenilerin katli hakkında evvele verilmiş olan emri icra ettiniz mi? İşte bu iki telgrafname Ermenilere îka' edilmiş olan cinayat ve katliamların nerede tertip ve ihzar edilmiş olduğunu ve bir hizb-i meşum tarafından yapılan bu şenâatlerden Türk anasırının münezzeh (uzak) bulunduğunu isbat ediyor. Adliye memurlarının kemal-i ehemmiyetle vaz'-ı yed etmiş oldukları bu fecia-i katle ve şimdiye kadar yapılmış olan tahkikat neticesinde elde edilmiş olan diğer delail ve vesaike dair daha birçok malumatımız var ise de adliyenin tahkikatını işkâl etmek (güçleştirmek)istemediğimizden şimdilik bundan sarf-ı nazar ediyoruz.

Tramvaylar Tatil-i Sefer Ediyor

11 ARALIK 1918

SABAH

Dersaadet Tramvay Şirketinden: Kömür fıkdanı gittikçe mütezâyid bir surette hissedilmekte olduğundan evvelemirde payitahtın iaşesini temin etmek üzere değirmenlerin, saniyen tenviratın temin-i idamesi en ziyade muvafık-ı hâl ve maslahattır. Osmanlı Anonim Elektrik Şirketine i'tâ' edilmekte olan kömür hem tenvirat ile değirmenlerin hem de tramvayların idame-i faaliyetine gayrı kâfidir. Tramvay ve elektrik şirketleri devair-i iadesine müracaat ederek vaziyetin vahametini ve tramvaylara cereyan itâ'sına devam edebilmenin adem-i imkanını iş'âr eylemişlerdir. Binaenaleyh Tramvay Şirketi 12 Kanunuevvel Perşembe gününden itibaren ve mahrukat tedariki

hususunda bir felah hasıl oluncaya kadar tramvay seyr ü seferlerinin bilumum hutût üzerinde tatil edileceğini ahali-i muhteremeye ilan eyer.

Her Şey Pahallı

11 ARALIK 1918

SABAH

Lastiklerin 16, kahvenin sekiz kuruşa, petrolün tenekesi bir liraya ve elbase (giyime) ait her metâ'nın tenzil edileceği hakkındaki ümitler esassızdır. Mütarekeden sonra fiyatların kaffesi terfi etmiştir. Karilerimize verebileceğimiz ilk nasihat Tring'in Galata'da şimdiye kadar işitilmemiş ucuz fiyatlarla olan hal-i hazırdaki satışından istifade etmektir.

İki Vesika-i Töhmet

12 ARALIK 1918

SABAH

Bu gün firari Talat Paşa'nın Malatya'daki İttihad ve Terakki Kulübüne ve Teşkilat-ı Mahsusa Reisi namına firari Doktor Nazım'a çekmiş oldukları iki telgrafnameyi ehemmiyetine binaen aynen derc ediyoruz:

Talat Paşa'nın Malatya'daki İttihad ve Terakki Kulübüne çekmiş olduğu telgrafın meali şudur: "Gerek sancağınıza sevk ve gerek orada cem edilen Ermenileri mesuliyet-i maneviye ve maddiyesi bana ait olmak üzere imha ediniz. Merkez-i Umuminin malik olduğu servet-i cesimenin büyük bir kısmını Ermeni muhacirlerinin emval-i magsûbesi (gasp olunmuş malları) teşkil eylemiştir. Bu servetin azameti hakkında bir fikir edinmek için Merkez-i Umuminin kulüpler ve çeteler ile akdetmiş olduğu şu mukaveleyi nazar-ı dikkate almak kafidir. Malum olduğu üzere çete efradı gerek hapishaneden çıkarılmış ve gerek dışarıdan toplattırılmış kanlı katillerden mürekkeptir. Fakat bu kanlı katillere öldürdükleri Ermenilerden gasp ettikleri mallara el sürmeyerek doğruca merkeze getireceklerine yemin ettirilmiştir. Bu mukavele mucibince Ermenilerden gasp edilen malların yarısı merkeze, İstanbul'a gönderilir, nısf-ı diğeri de çete efradına taksim olunurdu. Beher ferde 15 bin lira isabet etmiştir. Artık beher çeteciye bu kadar bir meblağ isabet ettikten sonra Merkez-i Umuminin hissesine düşen serveti takdir edersiniz.

Doktor Bahaeddin Şakir'in, Ermenilerin katl ve tehciri başladığı zamanlarda Doktor Nazım'a çektiği telgrafnameye gelince, bu telgraf Harb-i Umumi'nin bidayetinde Ermenilerin tehcir ve katli tertibatı ihzar ve ikmal edilmek için Harput'a gitmiş olan Doktor Bahaeddin Şakir'e, aynı maksat için Erzurum'da dolaşan Doktor Nazım tarafından harbin bidayet-i zuhurunda Mamuretü'l-aziz'de vali bulunan mevkuf sabık Sivas Valisi Sabit Bey marifetiyle gönderilmiştir. Doktor Nazım, bu telgrafnameyi şifre ile bahattin Şakir'e çekilebilmek ve Hükümetin şifresinden istifade etmek için Doktor Nazım'a verilmek üzere, Sabit Bey'e o telgrafnameyi çekmişti. Sabit Bey Ermenilerin katl ve tehcirinde zi-müdhil bulunduğu cihetle Tetkik-i Seyyiat Komisyonu tarafından tevkif ve isticvab altına alınınca kendisini beriü'z-zimme (aklanmış) göstermek için Doktor Nazım'ın bu telgrafnamesini meydana çıkarmıştır. Bu gün Hükümetin elinde bulunan bu telgrafnamenin sureti ber-vech-i âtidir:

"Ermenilerin tehciri ve muzır olanlarının imhası matlubdur. Böyle yapılıyor mu kardeşim?"

Pek vâzıh ve sarih bulunduğu cihetle, bu husus hakkında mütalaa dermeyan etmeyi zaid addederiz.

Wilson Prensipleri Cemiyeti

15 ARALIK 1918

SABAH

Haber aldığımıza göre Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin Heyet-i İdaresi Halide Edip Hanım, Doktor Celal Muhtar Bey, Ali Kemal Bey, Refik Halit Bey ve Hüseyin Bey'den mürekkep olarak teşekkül etmiştir. Heyet-i fa'alede matbuat erkanından muharrir ve mütefekkirlerimizden birçok zevat bulunmaktadır. Cemiyetin muamelatıyla Katib-i Umumi sıfatıyla Ragıp Nurettin Bey iştigal etmektedir.

İspanyol Nezlesinin Şiddetle Yayılması

16 ARALIK 1918

İKDAM

Sıhhiye Müdüriyet-i Müfettiş-i Umumisi Bey muharririmize İstanbul ahval-i sıhhiyesi ve emraz-ı sariye hakkında ber-vech-i âti malumatı i'tâ etmiştir.

İspanyol nezlesine karşı maalesef umumi bir mücadele icra edilemiyor. Çünkü bu hastalığın mikrobu henüz keşfedilemediğinden serumu yapılamamaktadır. Bundan şehrimizin kurtarılması için yapılacak tedbirlerden Hükümete terettüb edeni halkı ikazdan ibaret kalıyor. Mütebaki tedbirler ise efrat tarafından icra edilmelidir. Bunlardan en mühimi musâbîni tecrittir. Halbuki halkımız bilhassa kadınlarımız bir yerde hasta bulunduğunu duyunca hemen yoklamaya giderler ve bu suretle istemeyerek hastalığa tutulurlar. Evvela bu âdet ortadan kalkmalı. Saniyen bir ev dahilinde hastalık zuhur edince hasta derhal tecrit edilmeli ve tedavisi yalnız bir kişiye terk edilmelidir.

İhtilata karşı aşı: Hastalığa tutulanlar ihtilatı men' için - ki asıl tehlikeli olan şekli budur — Bakteriyoloji hanede imal edilen ve meccanen tevzi edilen serumu istimal etmelidirler. Bu aşıların meccanen tevzii ve etıbbanın bu hususta haberdar edilmelerine evvelki gün karar verilmiştir.

Bir ay zarfında İspanyol nezlesinden bin sekiz yüz vefat vuku bulmuştur. Mektepler, sinema ve tiyatrolar vefiyat ayda sekiz yüze kadar tenezzül etmedikçe küşad edilmeyecektir.

Almanya'da Sosyalist Hükümet

17 ARALIK 1918
İKDAM

Londra 15 Kanunuevvel- Berlin'den gelen bir telsiz telgrafa göre Reichstag'daki muhtelif fırkalar bir içtima-ı umumi akdederek yalnız müfrit soysal demokratlardan mürekkep mütecanis bir kabine teşkiline karar vermişlerdir. Kabinenin riyasetine en müfrit bir sosyalist olan Liebknecht tayin edilecektir. Eski harp kabinelerine itimat reyi vermiş olan Sosyal Demokratlardan hiçbiri bu kabineye dahil olamayacaktır. Reichstag fırkalarından bir heyet-i murahhasa şimdiki Başvekil Ebert'i istifaya davet etmiştir.

Zonguldak Kömür Madenlerinde İstihsalât

21 ARALIK 1918
İKDAM

Kömürsüzlük nihayet elektrik tenviratı üzerinde de tesirini gösterdi. Tenvirat dün akşamdan itibaren yalnız lokanta ve eczanelere hasrediliyor. Zonguldak kömür madenleri İstanbul'un ihtiyacının yegane menbaını teşkil etmektedir. Zonguldak ve Ergani madenleriyle alakadar salahiyettar bir zattan bu madenin istihsalâtının tezyide imkanı olup olmadığını sorduk ve âtideki cevabı aldı.

Şimdiye kadar istihsalâtı tezyid için Hükümetin sarf ettiği gayret yalnız bir noktaya müteveccih idi. Amelenin tezyid-i miktarı ve terfih-i hâli. Halbuki bu suretle tezâyüd edecek olan amele ile de beklendiği kadar kömür istihsal edilemeyecektir. Çünkü ocaklar askeriye tarafından işletildiği esnada tamirata kat'iyen bakılmamış ve mütemadiyen mümkün olduğu kadar kömür ihracına sarf-ı gayret edilmişti. Son zamanlarda maden heyeti tamirat lüzumunu İstanbul'a birkaç defa bildirmişti. Bunlardan hiçbiri nazar-ı dikkate alınmamıştır. Kömür damarlarının bulunduğu tünellerin adedi eskiye nisbetle yüzde elliden noksandır. Eğer Hükümet bu cihetı nazar-ı dikkate alsa ve bir taraftan amele miktarını tezyid etmekle beraber diğer cihetten çökmüş çürümüş tünelleri tamir ettirse ancak o vakit istihsalât hal-i hazırdakinden lâakal üç misline baliğ olabilir.

Firari Paşaların Emlaki

24 ARALIK 1918
SABAH

Hükümet firari Talat, Enver ve Cemal'e ait emval ve emlâkin kaydını Defter-i Hakani Emanetinden istemiş ve emlâk-i mezkurenin haczedilmesini emreylemiştir. Defter-i Hakani Emaneti Hükümet-i Merkeziyeden aldığı bu emir üzerine derhal mülhakata bir tamim göndererek firarilere ait emlâk ve emvalin listesinin merkeze göndermesini tembih etmiştir. Mülhakat Defter-i Hakani şubelerinden bazıları, firari paşalara ait emval ve emlak listesini kısmen merkeze göndermişlerdir. Şimdiye kadar mülhakattan gelen listelere göre firari Enver tarafından satın alınmış olan bütün emval ve emlâkin tapu senetleri refikası Naciye Sultan namına it'â olunmuştur. Bu emval ve emlâkin listesini muahharen neşredeceğimizi vaad etmekle beraber şimdiye kadar mülhakattan gelen cevaplara istinad ederek kısmen zirde neşrediyoruz.

Cennet mekân Sultan Mahmud Han-ı Sani Vakfından Boğaziçi'nde Ortaköy Divan Yolu Caddesindeki sahilhane ile matbah, ahır, dağ mahalli, su ve koru kâmilen üç bin beş yüz liraya Enver Paşa haremi Naciye Sultan namına ferağına Meclis-i Mahsus ve Vülelâca karar verilmiş ve 11 Mart 331 tarihinde sened-i hakanisi i'tâ kılınmıştır.Mezkur sahilhane ile müştemilatının şimdi altmış bin liradan fazla kıymeti vardır.

Ortaköy'de tarla, Rumeli Feneri'nde Kasap Çayırı Çiftliğinin arsası, otuz dokuz büyük kıta tarla, beş kıta tarla, beş kıta bağ, mandıra, on kıta fundalık, baltalık mahalleriyle müteaddid bahçe ve bostan, İncirli Çiftliği arazisinden müfrez (ayrılmış) dört kıta arsa Talat'in uhdesindedir. Yine tekrar ediyoruz ki, bu emval ve emlâk firari paşaların bu harp esnasında elde ettikleri emval ve emlâkin bir kısm-ı kalilini (azını) teşkil etmektedir. Bu servetin azamet ve cesameti ancak mülhakattan cevap geldikten sonra suret-i kat'iyyede anlaşılacaktır.

Adapazarı Fabrikası

Hükümet firari Enver tarafından Adapazarı'nda tesis edilmiş olan kereste ve araba fabrikasına vaz'-ı yed eylemiştir.

Sinema ve Tiyatroların Küşadı İçin

24 ARALIK 1918
İKDAM

Son günlerde umumi bir dert halini alan kömürsüzlük yüzünden tatil edilen sinema ve tiyatro sahiplerinden mürekkep bir grup, İtilâf amirallerine müracaatla sinemaların işlettirilmesi için kömür i'tâsı talebinde bulunmuşlardır.

Haber aldığımıza göre itilâf hey'âtı müracaat-ı vâkıayı nazar-ı itibara alarak sinema ve tiyatrolar için ne kadar kömür sarf edildiğini sual eylemiş ve aldığı cevap üzerine yevmiye on ikiden yirmi tona kadar kömür i'tâsını kabul etmişlerdir.

Sinemacılar grubu Hükümete de müracaatla esbâb-ı sıhhiye ve mania olmadığı takdirde sinema ve tiyatrolara müsaade i'tâsı ricasında bulunmuşlardır. Hükümetçe bunlara müsaade i'tâsı takarrür eylemiştir.

Berlin'de İhtilal

27 ARALIK 1918
İKDAM

Saray-ı Kraliyenin Topa Tutulması

Londra 26- Berlin'de askeri iğtişaşat devam ediyor. Salı sabahı bir fırka bahriye askeri kral sarayı ve civarını işgal etmiştir. Bunun üzerine bir süvari fırkası gelip binayı topa tutmuştur. Saat on bire doğru mahsur ve muhâsır askerler arasında bir itilâf husule gelmiş, bahriye askerleri birçok maktul verdikten sonra sarayı tahliye eylemiştir.

ORIENT-INSTITUT'TA SEMİNER:

1918 YILINDA OSMANLI EKONOMİSİ

10 Ekim tarihinde, Cezayir Toplantı Salonu'nda, İsveç Araştırma Enstitüsü ve Anadolu Kültür işbirliğiyle Orient-Institut tarafından düzenlenen "1918: Osmanlı İmparatorluğu'nda Afet ve Özlem" başlıklı seminer dizisi kapsamında Boğaziçi Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Şevket Pamuk, 1918 yılında Osmanlı ekonomisi üzerine bir seminer verdi.

BERAT SEÇKİN DEMİROK

Konuşmasına I. Dünya Savaşı'nın bir dönüm noktası, Napolyon Savaşları'nın sonunda başlayan bir ekonomik çağın sonu olduğunu ifade ederek başlayan Pamuk, 19. yüzyılın ticaretin, uluslararası yatırımın ve küresel çapta bağlantıların artışı; İngiliz İmparatorluğu'nun liderlik ettiği küreselleşmenin ilk yüzyılı olduğunu ve I. Dünya Savaşı'nın bu çağın sonunu getirdiğini belirtti. I. Dünya Savaşı'nın gölgesinin sonraki on yıllara uzadığını da söyleyen Pamuk, savaşın Orta Doğu'nun bazı bölgeleri tarafından benimsenen ekonomi-politikaları örüntülerini etkilediğini de sözlerine ekledi. 19. yüzyılda belli başlı bazı küresel kuralların olduğunu ve ekonomilerin çoğunun, beğenseler de beğenmeseler de bu kurallara riayet etmek durumunda olduğunu; bu kurallardan birinin de serbest ticaret olduğunu aktaran Pamuk, Avrupa harici ülkelerin çoğunun, Avrupa ülkeleriyle antlaşmalar imzalayarak serbest ticarete uyumlandığını vurguladı ve 1838'den itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun bu ağın bir parçası haline geldiğini belirtti.

Osmanlı İmparatorluğu'nun hâsılasında belli bir artış bulunduğunu fakat genel itibarıyla zayıf bir ekonomi olduğunu söyleyen Pamuk, serbest ticaret antlaşmalarının imparatorluk ekonomisini tarım yönünde özelleşmeye ittiğini açıkladı. Öte yandan zanaatte ve üretim kapasitesinde düşüklük olduğunun altını çizdi. Altyapı olarak demiryollarının bulunduğunu fakat bunların birbiriyle bağlantısız ve yetersiz olduğunu, serbest ticaret antlaşmalarının da kendi gümrük oranlarını belirleme konusunda imparatorluğun elini kolunu bağladığını, bunun yanı sıra imparatorluğun mamul mallarla birlikte gıda malzemeleri ithali de yaptığını, İstanbul özelinde bunun Karadeniz ve Marsilya'dan buğday ithali olarak gerçekleştiğini kaydetti. Dolayısıyla genel olarak ele alındığında imparatorluk ekonomisinin savaşa askeri hazırlık yönünden yapısal olarak zayıf olduğunu söyleyen Pamuk, imparatorluğun belli düzeyde ekonomik büyümeye sahip olmakla birlikte Batı dünyasıyla arasındaki uçurumun büyümeye devam ettiğini vurguladı.

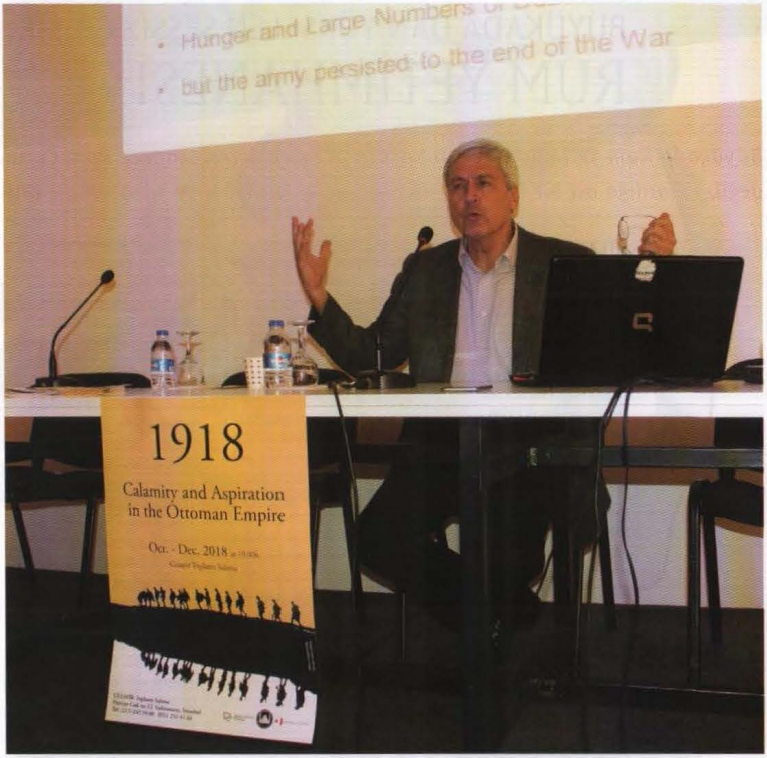
I. Dünya Savaşı arifesinde, Kuzeybatı Avrupa ülkelerinde kişi başı gelirin Osmanlı İmparatorluğu'ndakinden 4-5 kat yüksek olduğunu da sözlerine ekledi.

Demiryollarının sadece asker taşımak için değil, aynı zamanda gıda taşımak için de I. Dünya Savaşı esnasında önemli olduğunu ifade eden Pamuk, I. Dünya Savaşı öncesinde demiryollarının büyük şehirler için bu anlamda bir öneminin olmadığına ve Orta Doğu'nun büyük bir bölümünde herhangi bir demiryolu ağı olmadığına dikkat çekti. Dış ticaretin bozulmaya başlamasıyla savaşın ekonomik etkisinin hızlıca hissedildiğini belirten Pamuk, 1915 senesinde İngiltere ve Fransa tarafından limanlarına ambargo uygulanmasından ve Sırbistan'ın İtilâf Devletleri tarafından işgalinden ötürü Osmanlı İmparatorluğu'nun dış ticaretinin 1916'ya kadar neredeyse tamamen bozulduğuna dikkat çekti ve milli hâsıla içindeki payının yüzde 1'e indiğini ifade etti. Savaş esnasında, sadece sınai üretimde ve gıda temininde düşüş olmadığını, aynı zamanda enerji üretiminde de düşüş olduğunu belirten Pamuk, bunun bir sebebi olarak Zonguldak ve Ereğli madenlerinin Ruslar tarafından ağır bombardımana tutulmuş olmasına işaret etti. Tütün, incir, kuru üzüm gibi gıdaların ihracatının da yapılamadığını, bununla birlikte işgücü düşüklüğünden ötürü buğday gibi tahıl ürünlerinin üretiminde de sıkıntı çekildiğini sözlerine ekledi.

Şehirlerin güvenliğinin sağlanmasının büyük bir sorun olduğuna dikkat çeken Pamuk, bunun yanı sıra çoğu erkeğin askere alınmış olmasından ötürü kadınların tarlalarda daha çok çalışmak zorunda kalmış olduğunu ifade etti. Osmanlı İmparatorluğu'nun savaştan önce işgücü düşüklüğünü hâlihazırda yaşadığını, bunun askere alımlarla sadece daha ağırlaştığını da vurguladı.

İmparatorluğun 19. yy'da topladığı vergi miktarını yükseltttiğini fakat yönetimsel olarak zayıf olduğunu ifade eden Pamuk, yükselen enflasyonun toplanan vergilerin etkisini düşürdüğünü söyledi. Almanya ve Avusturya'dan borç alınmış olmasına rağmen bunların kısıtlı kaldığını, bundan ötürü para basımına gidildiğini ve 1916-1917 yıllarında savaşı sürdürmek için kullanıldığını aktardı. Sonuç olarak, 1917 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nda enflasyonun %600'e kadar çıktığını belirtti. Enflasyonun sonucu olarak maaşların dağıtılmasında ve gıda temininde sorun yaşandığını, Konya gibi tarlalara yakın olan yerlerde halkın daha rahat ettiğini fakat şehirlerdeki yoksulların çok zorluk çektiğini, bundan ötürü şehirlerin gıda teminini sağlamanın savaş süresince en büyük sorunlardan olduğunu vurguladı ve gıdaların temini için kendilerine izin verilen tüccarların spekülâsyonuna da işaret etti. Açlık ve borcun sebeplerinden birinin askeri zaylatlar olduğunu, buna örnek olarak savaş öncesinde de ithal gıdayla geçlmini sağlayan ve savaş sırasında yüz binlerce insanı kaybeden Lubnan'ı gösterdi.

Osmanlı İmparatorluğu'nda toplam itibarıyla 2 milyona yakın zayiat verildiğini, buna savaş sonrası Yunanistan ve Türkiye arasındaki nüfus mübadelesi de eklendiğinde Türktye'nin nüfusunun 3 milyondan fazla azaldığını ve bunun II. Dünya Savaşı sonrası Sovyet Rusya'nın zayiatıyla kıyaslanabileceğini belirtti. Bütün bunlara rağmen İmparatorlugun savaşın sonuna dek mücadeleyi sürdürmesinin dikkat çekici olduğunu söyleyen Pamuk, savaşın başlangıcında çoğu kişinin Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan Savaşları'ndaki mağlubiyetlertni göz önüne alarak mücadeleyi sürdüremeyeceğini

Prof. Dr. Şevket Pamuk, İsveç Araştırma Enstitüsü ve Anadolu Kültür iş birliğiyle Orient-Institut tarafından düzenlenen "1918: Osmanlı İmparatorluğu'nda Afet ve Özlem" başlıklı seminer dizisi kapsamında konuşmasını yaparken, 10 Ekim 2018

düşündüğünü fakat 1918 senesinde Osmanlı hükümetinin sahnede kalmaya devam ettiğini söyledi.

İki savaş arası dönemdeki ekonomi politikalarında I. Dünya Savaşı'ndan dersler alındığını aktaran Pamuk, bu dönemin belirsizliklerle dolu bir dönem olduğunu, bu dönemde Britanya İmparatorluğu'nun hakimiyetinin sona erdiğini, Avrupalı güçlerin içlerine döndüğünü, Amerika'nın küresel bir lider olma yolunda henüz hazır olmadığını ve bir lider olmamasından ötürü 1929 Büyük Buhranı'nın uzun süre devam ettiğini sözlerine ekledi.

Savaştan sonra, 1920'li yıllarda, İngiltere altın standardına geri dönerken Hazine Bakanı Churchill'in sterlinin kur değerinin I. Dünya Savaşı öncesindeki yüksek düzeyine eşitlemeyi seçtiğini ancak bu kur değerinin İngiltere ekonomisinin durgunluğa girmesine yol açtığını ifade etti. Dünya Bunalımı sırasında 1931'den itibaren de tüm büyük devletlerin altın standardını terk ettiğini sözlerine ekledi. 19. yüzyıl boyunca gelişmekte olan ülkelerin fazla özerkliğe sahip olmadıklarını fakat iki savaş arası dönemde Avrupa güçlerinin kendi içlerine çekilmelerinden ötürü gelişmekte olan ülkelerin bir kısmının hareket alanına kavuştuğunu aktardı. Buna örnek olarak Orta Doğu'ya bakıldığında, I. Dünya Savaşı sonrası yapılan siyasi düzenlemelerin bölgenin farklı yerlerindeki ekonomik işleyişte etkili olduğunu söyledi ve Britanya ile Fransa İmparatorlukları'na bağlı olanlar hariç, Osmanlı İmparatorluğu'ndan geriye kalan topraklardaki bağımsız devletlerin daha rahat davranabildiklerine işaret etti. Bağımlı devletlerin ise, bağımsızlıklarını kazanana kadar Avrupa devletlerine bağlı kalmalarını sağlayacak açık ekonomi modelini işlettiklerini ifade eden Pamuk, bu modelle söz konusu devletlerin hammadde ve gıda maddelerini ihraç edip üretim maddelerini ithal ettiğini ve herhangi bir sanayileşme atılımında bulunmadığını aktardı. Bunun yanı sıra sınırların belirginleşmesi, gümrük tarifesinin devreye girişi, Avrupalı ülkelerin dengeli bütçede ısrarı gibi Orta Doğu ülkeleri açısından olumsuz olarak değerlendirilebilecek gelişmeler yaşandığını ifade etti. Suudi Arabistan, Irak ve İran gibi ülkelerin petrol üretimine 1930'larda başladığını ve o zamana kadar ekonomilerinin zayıf olduğunu da sözlerine ekledi.

Savaşın sebep olduğu zayiatın ve hâlihazırda savaş öncesi nüfus kaybı olan Türkiye'nin zanaat sahibi, finansör, alanında uzman çiftçi gibi kesimlerden oluşan gayrimüslim nüfusundaki kaybın iki savaş arası dönemde ülke ekonomi-politiğinde büyük rol oynadığını ifade eden Pamuk, bununla birlikte değişen koşulların Ankara hükümetine çeşitli yollar açtığını, bunlardan birinin demiryolu inşaatı olduğunu ve demiryolu inşaatının, serbest ticaret modeline eşlik etmek amacıyla, verimli tarım alanlarının civardaki limanlara varacak şekilde gerçekleştirildiğini vurguladı. Yeni hükümetin, İç ve Doğu Anadolu ile Ankara arasında irtibat kurulmasını sağlamak amacıyla özellikle bu bölgelere demiryolu yatırımı yaptığını aktaran Pamuk, bunun bir iç pazar yaratma amacı taşıdığını da sözlerine ekledi. Ekim 1929'un hemen öncesinde hükümetin gümrük tarifesinde yükseltmeye gittiğini, bu tarifenin tekstilde yüzde 40-50'lere vardığını, şekerde ve çimentoda ise bu oranın daha yüksek olduğunu belirtti.

I. Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'na yatırım yapmış şirketlerin yatırımlarından vazgeçtikleri'ni ve bu şirketlerin kamusallaştırıldığından da bahseden Pamuk, bu süreçte Avrupalı yatırımcıların çoğunun isteksiz davrandığının da altını çizdi.

İki savaş arası dönemde Türkiye'nin ekonomi-politiğini belirleyen faktörlerden birinin Büyük Buhran döneminde bile yurt dışından borç alınmaması ve piyasaya para arzını yükseltmeyi reddetmesi olduğunun altını çizdi. Bu politikaların da Osmanlı İmparatorluğu'nun yurt dışından borç alıp, sonrasında bu borçları ödemek için para basma yoluna gitmesi politikasına karşın geliştirildiğini aktardı. İkinci faktör olarak ise Osmanlı İmparatorluğu'nun ithalata olan bağımlılığından ders alınması ve bundan ötürü izlenen, özellikle tahıl, şeker ve tekstilde kendi kendine yeterlilik politikası olduğunu söyledi. Osmanlı İmparatorluğu dağıldıktan sonra ortaya çıkan devletlerde iki savaş arası dönemde yürütülen birbiriyle uyumsuz politikaların, söz konusu devletler bağımsızlıklarını kazandıktan sonra içe dönük politikalara dönüştüğünü de sözlerine ekledi.

BÜYÜKADA'DAN YÜKSELEN SESSİZ ÇIĞLIK: RUM YETİMHANESİ

Büyükada Rum Yetimhanesi'nin hayata döndürülmesi, sadece Rum Cemaatine ait bir eserin değil, insanlığa ait bir kültür mirasının da korunması ve yaşatılması anlamına geliyor.

NİLAY ÖZLÜ

"206 Odalı Sessizlik: Büyükada Rum Yetimhanesi Üzerine Etüdler" isimli sergisinin açılışı 9 Ekim'de gerçekleşti, 10 Kasım'a kadar Galata Rum Mektebi'nde ziyaretçilere açık kalan sergisinin küratörlüğünü Hera Büyüktaşçıyan ve tarihsel araştırmasını ise yine Büyüktaşçıyan ve Meri Komorosano üstlendi. Sergi, Büyükada'da yer alan ve 19. yüzyıl sonunda inşa edilen Prinkipo Palas'ın, yani Büyükada Rum Yetimhanesi'nin, hazin ve bir o kadar da enteresan hikayesini ziyaretçilerine tanıttı.

Büyükada Isa Tepesi üzerinde bir kumarhane ve otel olarak tasarlanan Prinkipo Palas, 206 odası, balo ve konser ve yemek salonları ile dönemin en iddialı girişimlerinden birisidir. Projenin yatırımcısı, İstanbul'u demiryolu ile Avrupa'ya bağlayan Orient Express hattının da işletmesini üstlenen ve Pera Palas otelinin de sahibi olan Wagon-Lits (Vagon Li) firmasıdır. Her iki otelin de tasarımı dönemin ünlü Levanten mimarı Alexandre Vallaury tarafından gerçekleştirilecektir.

Ancak dönemin değişen politik konjonktürü nedeniyle, sultan II. Abdülhamid kumarhane-otel projesinin gerçekleşmesine müsaade etmez ve yapı için yepyeni bir dönem başlamış olur. Prinkipo Palas, bir süre boş kaldıktan sonra dönemin önde gelen ailelerinden biri olan Zarifi ailesinden Eleni Zarifi tarafından satın alınarak 1902 yılında Rum Cemaatine hediye edilir. Böylece, mülkiyeti Rum Patrikhanesi'ne geçen bu devasa yapının yetimhane ve okul olarak kullanılmasına karar verilir. II. Abdülhamit de hem vergi muafiyeti tanıyarak hem de yetimler için altın bağışında bulunarak projeye destek olur.

21 Mayıs 1903 tarihinde yetim öğrencilere yuva ve okul olarak kapılarını açan yapı, I. Dünya Savaşı döneminde önce Kuleli İdadisi (Kuleli Askeri Lisesi) talebelerine, daha sonra Alman askerlere tahsis edilir. İşgal döneminde ise yetimhanenin yeni misafirleri Rus göçmenler olacaktır. Savaşın sona ermesi üzerine yetimhane işlevini geri kazanan bu anıtsal yapıyı Cumhuriyet döneminde yeni badireler beklemektedir. Yunanistan ve Türkiye'nin milliyetçi nüfus politikaları ve mübadele anlaşmaları sonucunda Rum Cemaati İstanbul'da giderek kan kaybetmiş, öğrenci sayısı azalmıştır. 1942 yılında kız öğrenciler de Büyükada Rum Yetimhanesi'ne kabul edilir.

Ancak, Yunanistan ve Türkiye arasındaki gerginlik giderek tırmanır ve 6-7 Eylül 1955 olayları ile zirveye ulaşır. 1964 yılında Türkiye'de yaşayan Rum azınlığa baskılar artar ve 12.000 Rum sınır dışı edilir. Aynı senenin Nisan ayında ise resmi makamlarca Büyükada Rum Yetimhanesi'nin iki gün içinde tahliye edilmesi talep edilir. Kıbrıs krizi ile iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler donma noktasına gelir ve Türkiye'deki Rum nüfusu giderek erir, üzerlerindeki baskılar artar. Nitekim 1977 yılında yetimhane okulu resmen kapatılır; 1997 yılında ise Yetimhane Vakfı mazbut ilan edilerek yetimhanenin mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne geçer. On yıllar süren hukuk mücadelesi sonunda dava AİHM'e taşınır ve 2008 yılında mülklerin iadesi kararı verilir. Böylece yıllardır atıl bırakılan yetimhane yeniden Rum Patrikhanesi'nin mülkiyetine geçer, Ancak geçen on yıllar yapıda onarılmaz hasarlar bırakmış, çöken çatı nedeniyle bina su almış ve yapı adeta çökme noktasına gelmiştir.

Bu bağlamda, Büyükada Rum Yetimhanesi'nin Europa-Nostra tarafından 2018 Kültürel Miras Yılı kapsamında "Tehlike Altındaki 7 Dünya Mirası" arasında gösterilmesi, yapının hayatında belki de yeni bir dönüm noktasına işaret ediyor. Yetimhanenin geleceği yeniden mercek altına alınırken, sadece Rum Patrikhanesi değil farklı meslek örgütleri ve sivil kuruluşlar da yapının kurtarılması için harekete geçtiler. Yetimhanenin nasıl kurtarılacağı, yeni fonksiyonunun ne olacağı kamuoyunda yeniden tartışılmaya başlanır.

"206 Odalı Sessizlik" sergisi, yapının çok katmanlı tarihine ışık tutarken, fiziksel olarak da yıkılma tehlikesi altında olan yapıya dair toplumsal bir duyarlılık yaratmayı da hedefliyor.

Bu "hayalet yapının" hayata döndürülmesi, sadece adalılara ve/veya Rum Cemaatine ait bir eserin değil, insanlığa ait bir kültür mirasının da korunması ve yaşatılması anlamına da geliyor. Dolayısıyla sergi, yapının geleceğine dair atılacak adımları ve alınacak önlemleri de kamusal bir alanda tartışmaya açması bakımından da kritik bir önem taşıyor. 10 Kasım'a kadar Galata Rum Mektebi'nde açık kalan sergide Ali Kazma, Dilek Winchester, Murat Germen ve Hera Büyüktaşçıyan'ın işleri yer aldı. "Okullar Okulu" teması ile devam etmekte olan 4. İstanbul Tasarım Bienali'nin de paralel etkinlikleri kapsamında yer alan sergi dahilinde kültürel miras, hafıza ve yapının geleceği üzerine tartışmalar, okumalar, film gösterimleri ve atölyeler yapıldı.

NİLAY ÖZLÜ
ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ

Hayatın Emekçisi

Sevgi Soysal Sempozyumu

PROGRAM

Cuma, 14 Aralık 2018

13.00–19.30 / Sevgi Soysal Sergisi Açılışı ve Kokteyl

- 19.30 – 20.00 / Sempozyum Açılışı
- Yılın Yazarı Sevgi Soysal Ailesi adına Funda Soysal
- Yılın Yazarı Sevgi Soysal Danışmanı Semih Gümüş
- Nilüfer Belediye Başkanı Mustafa Bozbey
- Açılış Konuşması / Lerife Tekin

20.00 – 21.00 / Hikâye Dinletisi
Hikâye okuyanlar: Cesan Ergüvenç, Sevinç Erbulak, Şebnem Küçükem, Mehtem Yılmazdoğa
Müzikler: Burçak Çelik
Yönetmen: Berfin Zenderlioğlu

Cumartesi, 15 Aralık 2018

10.00 – 11.00 / Açılış Oturumu: Yaratıcılığın İzinde
- Oturum Başkanı: Dilber Koç
- Yazı Atölyesi Eğitmeni
- Yazı Atölyesi Katılımcısı
- Drama Atölyesi Eğitmeni
- Drama Atölyesi Katılımcısı
- Yaratıcı Okuma Atölyesi Eğitmeni
- Yaratıcı Okuma Atölyesi Katılımcısı
- Kurgu Atölyesi Katılımcısı
- Radyo Programcılığı Atölyesi Katılımcısı
- Liselerarası Kitap Kapağı Tasarımı Yarışması Katılımcısı

11.0 – 12.30 / 1. Oturum: Sevgi Soysal'ın Öykücülüğünün Özgünlüğü Nedir?
- Oturum Başkanı: A. Ömer Türkeş
- Pelin Yılmaz
- Behçet Çelik
- Birgül Oğuz

13.30– 14.50 / 2. Oturum: Sevgi Soysal'ın Romanlarında Kadın ve Erkek Rolleri
- Oturum Başkanı: Çimen Günay Erkol
- Şebnem İşigüzel
- Zeynep Kaçar
- Hülya Adak

15.00 – 16.20 / 3. Oturum: Sevgi Soysal'ın Yazıları ve Düşünce Dünyası
- Oturum Başkanı: İpek Sarıbeyoğlu
- Mehmet Fatih Uslu
- Haydar Ergülen
- Hülya Soysekerci

16.30 – 12.50 / 4. Oturum: Yenişehir'de Bir Öğle Vakti ve Sabık
- Oturum Başkanı: Seval Şahin
- İpek Şahinler
- Attila Birkiye
- Müge İplikçi

18.00 – 19.00 / Sempozyum Kapanışı
- Kapanış Konuşması / Burhan Sönmez
- Yılın Yazarı Öykü Ödülü Töreni

KARDEŞLERDEN DÜŞMANLARA: JÖN TÜRKLER VE RUMLAR (1908-1918)

Küçük Asya Çalışmaları Merkezi'nin düzenlediği konferansta yapılan sunumlar, genel olarak şu soru etrafında bir tartışma sundular: "Jön Türk döneminin ilk yıllarında tasarlanan herkese eşit haklar verilmesini öngören Osmanlı kardeşlik vizyonu başarılı olsaydı ne olurdu?"

DİMİTRİS KAMOUZİS

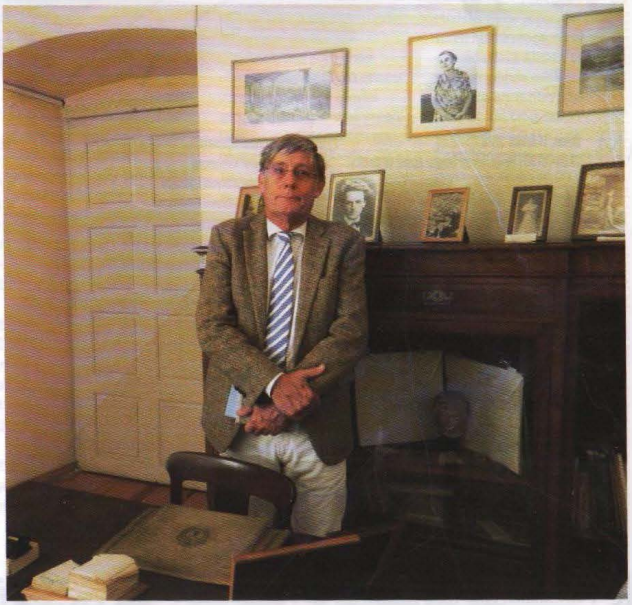
ÇEVİREN: ONAT OZAN ATA

5 Ekim 2018'de Küçük Asya Çalışmaları Merkezi, "Kardeşlerden Düşmanlara: Jön Türkler ve Rumlar, 1908-1918" başlıklı bir günlük uluslararası bir konferansa ev sahipliği yaptı. Konferansın amacı genel olarak Jön Türk Devrimi'nin Osmanlı'nın politik, sosyal, ekonomik ve entelektüel yaşamlarındaki etkilerini ve özellikle Ortodoks Rumların yaşantısındaki etkilerini incelemekti. Konferansta ele alınan başlıca sorular şunlardı: Milliyetçiliğin yayılması 1908'den itibaren Osmanlı Ülkesinde imparatorluğun değişik etnik-dinsel gruplarının siyasi yönelimlerini nasıl etkiledi? Bu çalkantılı dönemde Jön Türkler'le Rumlar arasındaki ilişkiler nasıl gelişti? Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin imparatorluğun gayrimüslim nüfusuna karşı politikalarını nasıl koşulladı ve Rum Ortodoks dini ve laik liderliklerinin bu politikalara verdikleri karşılık neydi?

Profesör Paschalis M. Kitromilides'in açılış konuşmasının ardından Profesör Erik-Jan Zürcher, koşulsallık fikrini geliştirdiği -Jön Türkler tarafından Ortodoks Rumlara sunulan eşit vatandaşlık, dolaylı ya da dolaysız her zaman onların Türk egemenliğindeki bir devlete olan sadakatlerine koşulluydu- "Cemiyet ve Rum: İhanetin Kendini Gerçekleştiren Kehaneti" başlıklı açılış tebliğiyle konferansın ana hatlarını belirleyen ilk konuşmasını yaptı. Zürcher spesifik örnekler kullanarak ikna edici bir biçimde Osmanlıcılıktan Türkçülüğe kademeli bir gelişimin olmadığını savundu, en azından İttihat ve Terakki Cemiyeti için ikisi her zaman bir madalyonun iki yüzü olmuştu. Zürcher sunumunda özellikle 1912-1922 dönemine odaklanarak bu temel ilkenin 1923'ten sonra Türkiye Cumhuriyeti'nde de değişmediğini savundu.

Konferanstaki paneller, Dr. Sotirios Dimitriadis'in "Genç Türkler, Yaşlı Rumlar: 1908 Devrimi ve Selanik'teki Rum Partisi" sunumuyla başladı. Dimitriadis konuşmasında, "Rum Partisi'ni oluşturan Selanik'teki laik ve dini seçkinlerin, kişisel ve anayasal haklar bakımından geleneksel ayrıcalıklarını yeniden tanımlamak, İstanbul ve Atina ile olan ilişkilerini yeniden düzenlemek, yeni bir siyasi bağlamda faaliyet göstermeyi öğrenmek ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden militan taşıyıcı ve mavnacı birliklerine farklı grupların oluşturduğu kitlesel siyasi hareketlere direnmek zorunda kaldığını ifade etti. Dr. Kalliopi Amygdalou, "Jön Türk Döneminde İzmir'deki Kentsel Mekan ve Mimari Biçim" başlıklı sunumunda, Jön Türk döneminin İzmir'deki uzamsal (kentsel ve mimari) boyutunu irdeledi. Amygdalou sunumunda, Basmane İstasyonu'nu limana bağlamayı hedefleyen cüretkar bulvar projesini ve Konak Meydanı'na yönelik yeni planları içeren, zengin ve nadir görsel materyallerle tamamlanan bir dizi örnek olay çalışmasıyla emperyal bir bağlamdan ulusal bir bağlama geçiş döneminde ideoloji, kimlik oluşumu, hafıza ve mimarinin kesişim noktalarını detaylı bir

Erik Jan Zürcher

biçimde ele aldı. Dr. Ioannis Kyriakantonakis'in "Ulusal Bir Fail Olarak İstanbul Rum Filoloji Derneği: İdeolojik Arka Planı ve Kapanış Yılları" başlıklı sunumu, Filoloji Derneği'nin faaliyetlerinin tarihsel gerçekliğinin, dernek içinde Helenizm, Osmanlıcılık, Muhafazakarlık ve (geç kalmış) Aydınlanma ideolojilerinin birleşmesinden, çelişmesinden veya bir arada var olmasından kaynaklanan karmaşıklığının altını çizdi. Kyriakantonakis konuşmasında, önde gelen üyelerinden siyasi pozisyonlarını açıkça ifade etmelerinin beklenemeyeceğini, ancak derneğin birçok girişiminin ve faaliyetinin ulusal hedeflerden esinlendiğini ileri sürdü.

Y. Doğan Çetinkaya "Kardeşlikten Dahili Düşmanlığa: Osmanlı İmparatorluğu'nda Rum-Müslüman İlişkilerinin Toplumsal ve Siyasi Analizi, 1908-1914" sunumuyla dinleyicilere bir şiddet dönemini anlattı. Çetinkaya'nın analizi, 1908 Devrimi ile birlikte kitle siyasetinde yaşanan değişime, özellikle de Balkan Savaşlarından sonra başta Rum Ortodoks nüfusu olmak üzere Müslüman olmayan toplulukların demografik yıkımına giden yolu hazırlayan seçimlerde, boykotlarda ve mezalim propagandası söyleminde yaşanan değişime odaklandı. Dr. Çetinkaya'nın kaldığı yerden devam eden Dr. Emre Erol, önde gelen Jön Türk Dr. Mehmed Reşid Şahingiray'ın araştırmacı misyonuna ilişkin bir sunum yaptı. Çetinkaya, "Dr. Reşid'in Balıkesir Notlarında Osmanlı Hristiyanları: İttihatçı Demografik Politikaların Radikalleşmesine Doğru" başlığını taşıyan sunumunda, Dr. Reşid'in bölgeye ilişkin notlarını eleştirel bir incelemeye tabi tutarak İttihatçılar'ın Balkan Savaşı sonrasındaki oldukça çalkantılı dönemin ardından Osmanlı Hristiyanlarına yönelik düşünce yapısını söz konusu bağlam içinde değerlendirdi. Evangelia Achladi, "Birinci Dünya Savaşı sırasında Rumlar: Düşmanların Müttefikleri mi Yoksa Devletin Müttefikleri mi?" başlıklı sunumunda, şiddet meselesini daha ileri taşıyarak savaşın etkilerini ve Birinci Dünya Savaşı sırasında imparatorluğun farklı bölgelerindeki (İzmir-Makri-Mersin) Osmanlı-Rum nüfusa yönelik Osmanlı devlet politikalarını anlattı. Bu bağlamda, Rumların savaş yıllarında kendilerini içinde buldukları bazı paradoksal durumları tartıştı ve hem müttefiklerin hem de Osmanlı devletinin düşmanı olarak tanımlanmanın onlar için yarattığı sonuçları ve karmaşıklıkları değerlendirdi. Aynı zamanda konferansın düzenleyicisi de olan Dr. Dimitris Kamouzis "Sadık Rumlar ve Savaş Zamanı İnsanlık Krizi: Rum Muhtaçlar Cemiyeti (İstanbul, 1917-1918)" başlığını taşıyan sunumunda, 1908'den sonra İstanbul'daki Rum Ortodoks cemaatin içinden çıkan laik/dini lider grubuoluşturan ve İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından imparatorluktaki gayrimüslimlere metodolojik olarak uygulanan fiziksel ve yapısal şiddet siyasetinden sonra dahi Osmanlı "kardeşliği" vizyonuna sadık kalarak bir anlamda istisna teşkil eden Anti-Nationals/Anti-Ioakimists'lerin siyasi rolünü değerlendirdi.

Konferans Profesör Zürcher ve Profesör Kitromilides'in sonuç tespitlerinde bulunduğu kapanış konuşmaları ile sona erdi. Profesör Zürcher, gayrimüslim nüfusa eşit vatandaşlık verilmesi bağlamındaki koşulsallık ilkesini tekrarlayarak, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti arasında bu konuda süregelen devamlılıkları vurguladı. Profesör Kitromilides de konferansta yapılan tüm sunumları, karşı olgusal bir biçimde bağlantılandırarak varsayımsal bir "ya şöyle olsaydı" fikri çerçevesinde şu soruyla özetledi: "Jön Türk döneminin ilk yıllarında tasarlanan herkese eşit haklar verilmesini öngören Osmanlı kardeşlik vizyonu başarılı olsaydı ne olurdu?"

Konferansın sunum metinleri 2019 yılında Küçük Asya Çalışmaları Merkezi Bülteni'nin özel bir sayısında yayınlanacaktır.

Soldan sağa Y. Doğan Çetinkaya, Ioannis Kyriakantonakis, Sotiris Dimitriadis, Evangelia Achladi, Kalliopi Amygdalou, Emre Erol ve Dimitris Kamouzis

DİMİTRİS KAMOUZİS
ARAŞTIRMACI, KÜÇÜK ASYA ÇALIŞMALARI MERKEZİ

TARİH VAKFI PEMBE KÖŞK'TE

Tarih Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı Mehmet Ö. Alkan ve Yönetim Kurulu Başkan Yardımcısı Y. Doğan Çetinkaya; 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı münasebetiyle açılan "Cumhuriyet'in İlk On Yılının Hikâyesi. Pembe Köşk'te" fotoğraf, belge ve obje sergisini ziyaret etti. Merhum Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün kızı ve İnönü Vakfı Başkanı Özden Toker tarafından ağırlanan Yönetim Kurulu üyeleri, sergideki özel eşyaların hikayesini dinleme fırsatına sahip oldular.

SEFA ASLAN

BİR TARİHİN ANISINI DİRİ TUTMAK: İNÖNÜ VAKFI

Cumhuriyet'in önemli figürlerinden, Türkiye Cumhuriyet'in ikinci Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün anısını yaşatmak,ondan kalan eşyaları toplayıp korumak, araştırmacıların faydalanabileceği hale getirmek ve geleceğe miras bırakmak niyetiyle İnönü Ailesi tarafından 22 Şubat 1983 yılında Ankara Pembe Köşk'te kurulan İnönü Vakfı; İsmet İnönü'nün yaşadığı dönemdeki Osmanlı ve Türkiye toplumlarının siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda incelenmesi ve anlaşılması için teşvik edici çalışmalar yapmaktadır. İsmet İnönü'nün vefatına müteakip oğlu Erdal İnönü'nün teşviki ile kurulan Vakfın ilk başkanlığını, İsmet İnönü'nün 57 yıllık hayat arkadaşı Mevhibe İnönü yapmış, Mevhibe Hanım'ın 1992 yılında vefatından sonra bu görevi kızı Özden Toker devralmıştır.

Her yıl nisan ve ekim aylarında Pembe Köşk'te ilgi çekici konular-başlıklarla ücretsiz sergi ve etkinlikler düzenleyen, İsmet İnönü ve yaşadığı dönemle alakalı 100'e yakın kitabın hazırlanmasına destek veren, Türkiye dergicilik tarihi için önem arz eden "Akis Dergisi"nin dijitallze edilip ücretsiz okunmasını sağlayan İnönü Vakfı, amaçlarını gerçekleştirmek için Pembe Köşk'ün yanı sıra; Heybeliada İsmet İnönü Evi ve İzmir İsmet İnönü Anı Evi ve Kitaplığı'nda faaliyetlerini yürütmektedir.

ANKARA'DA İLKLERİN EVİ

Türkiye Cumhuriyeti'nin simge mekanlarından, Türk Devrimi'nin birçok önemli olayına tanıklık etmiş Pembe Köşk; 1923 yılında İsmet İnönü tarafından satın alınmış, tadilatı sonrası 1925 yılında İnönü Ailesi'nin oturacağı hale getirilmiştir. Ankara'nın başkent olmasına müteakip ilk balo Pembe Köşk'te verilmiş, ilk sergilere, ilk konserlere, ilk bilimsel toplantılara da burası ev sahipliği yapmıştır. İnönü Ailesi için de birçok ilki barındıran Pembe Köşk'te Erdal İnönü ve Özden Toker de dünyaya gelmiştir.

Çankaya'daki bu eski bağ evinin tadilatını, meşhur mimar Kemalettin Bey'in yanında çalışmış olan Refik Bey gerçekleştirmiştir. Ankara'nın ilk inşaat müdürü olan Refik Bey, Yenişehir'in temelini atacak olan 12 farklı ev tasarımı yapmıştır. Osmanlı ve Selçuklu tavan süslemelerine sahip Pembe Köşk'ün tavan süslemelerini ise Yıldız Sarayı'nda mesleği öğrenmiş olan Siirtli Arap Abdullah adlı bir sanatçı gerçekleştirmiştir.

Bugün yaşayan bir müze-ev olarak varlığını sürdürmekte olan Pembe Köşk'te konferans ve sergiler düzenlenmektedir. Eskiden kalma yerleşme planında aslına sadık kalınmıştır. Pembe Köşk'ün karşısındaki 4580 metrekarelik arsa Ankara Belediyesi'ne bağışlanmış, bu alana belediye tarafından "İnönü Parkı" adı verilmiş ve heykeltıraş Mine

Soldan sağa Y. Doğan Çetinkaya, Özden Toker, Gülsün Bilgehan, Mehmet Ö. Alkan

Sunar'a yaptırılan 4,5 m. boyunda ve 3 ton ağırlığındaki İnönü Heykeli diktirilmiştir. Pembe Köşk'ün üst yanındaki 3470 metrekarelik ağaçlık alan da açık hava müzesi yapılması koşuluyla belediyeye bağışlanmış, bu alana küçük bir amfiteatr ile İsmet ve Mevhibe İnönü'nün birlikte oldukları bir heykel yerleştirilmiştir. 23 Nisan ve 29 Ekim tarihlerini içine alan ve onu takip eden günlerde öğrencilerin, halkın ücretsiz ziyaretine açılan köşk, İsmet İnönü'yle alakalı ilgi çekici etkinliklere sahne olmaktadır.

"CUMHURİYET'İN İLK ON YILININ HİKÂYESİ, PEMBE KÖŞK'TE"

Pembe Köşk'te, 27 Ekim'de başlayan 2 Aralık'a kadar devam edecek olan *"Cumhuriyet'in İlk On Yılının Hikâyesi, Pembe Köşk'te"* konulu belge, fotoğraf ve obje sergisi, her gün 10.00-12.00 ve 13.00-17.00 saatleri arasında ziyaretçi kabul etmektedir. Ücretsiz gezilebilecek bu senenin ikinci sergisinde bir dönemi simgeleyen "On yılda 15 milyon gencin" yapıkları motto olarak belirlenmiştir.

Girişte İsmet Paşa'nın sizi karşıladığı sergide, Kurtuluş Savaşı atmosferini yaşamamak elde değil. "Seyr-i Türkiye Karadeniz Vapuru" videosunun ve "Cumhuriyet'in 10. Yıl Belgeseli"nin sürekli gösterimde olduğu sergide, Buhara ahalisinin Ocak 1922'de Türk Ordusuna gönderdiği "Altın Yaldızlı Kılıç" da ilk defa görücüye çıkmaktadır.

Tarih Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı Mehmet Ö.Alkan ve Başkan Yardımcısı Y. Doğan Çetinkaya'ya bu özel hediye hakkında bilgi veren İnönü Vakfı Başkanı Öz.den Toker; Buharalı Müslümanların, Anadolu'daki Müslüman kardeşlerinin Sakarya Zaferi'nden sonra Kurtuluş Savaşı'nı kazanacaklarını görerek bir teşvik olarak üç tane kılıç yolladığını aktardı. Bu kılıçlardan bir tanesini Atatürk'e yani Başkomutan'a, bir tanesini Garp Cephesi Komutanı'na, bir tanesini de İzmir'e Türk Bayrağını yeniden dikecek ilk komutana gönderdiklerini; Atatürk'ün de Büyük Millet Meclisi'nde bir konuşmasını bu üç kılıca ayırarak Buharalı Müslüman ahalisine yani kardeşlerine teşekkür ettiğini belirtirken, bu üç kılıçtan birinin İsmet Paşa'ya verildiğini ve sergisinin görülmeye değer en önemli parçalarından biri olduğunu ifade etti.

Pembe Köşk her yıl 23 Nisan'ı içine alan yaklaşık 1 ay ve 29 Ekim'i içine alan yaklaşık 1 ay olmak üzere iki kez ücretsiz olarak ziyarete açılmaktadır. Açılış tarihleri ve süreleri İnönü Vakfı tarafından bildirilmektedir.

Adres: Şehit Ersan Cd. No:14
Çankaya-ANKARA
Telefon: 0 312 428 18 41
Faks: 0 312 427 15 26
E-Mail:
inonuvakfi@ismetinonu.org.tr

HABERLER

TARİH VAKFI'NIN FARKLI İLLERDE GERÇEKLEŞTİRDİĞİ ETKİNLİK VE KURUMSAL ANTLAŞMALAR DEVAM EDİYOR: ESKİŞEHİR TEPEBAŞI BELEDİYESİ İLE KÜLTÜREL İŞBİRLİĞİ PROTOKOLÜ İMZALANDI

Foto soldan sağa Melih Savaş, Y. Doğan Çetinkaya, Ahmet Ataç, Mehmet Ö. Alkan, Kemal Yakut

Tarih Vakfı'nın Bursa Nilufer ve Adana Seyhan belediyeleri ile gerçekleştirdiği protokollere bir yenisi daha eklendi. 15 Kasım 2018 tarihinde gerçekleştirilen imza töreni ile Tarih Vakfı ile Eskişehir Tepebaşı Belediyesi düzenli ortak etkinlikler gerçekleştirmek için anlaştılar. Tarih Vakfı bir süredir Türkiye'nin üç büyük şehrine sıkışmış olan etkinlikleri taşraya yaygınlaştırmak, orada faaliyette bulunan kişi ve kurumları da üç büyük şehre taşımak amacıyla yürüttüğü çalışmalarına bir halka daha eklemiş oldu. Tarihçiliğin belli yerel üniversitelerde dar fakülte çevrelerine sıkışığı ve kapalı devre bir akademik tarihçiliğin yaygın olduğu Türkiye'de karşılıklı etkileşimlere açık işbirlikleri geliştirme kararı alan Tarih Vakfı Yönetim Kurulu bu yönde adımlar atmaya devam ediyor. Kültür ve sanat alanında ciddi etkinlikler düzenleyen ve özellikle artık gelenekselleşmiş olan Pişmiş Toprak Sempozyumu ve festivali ile öne çıkan Eskişehir Tepebaşı Belediyesi bu yönde bir işbirliği için ilk akla gelen kurumlardan bir tanesi oldu.

Kültürel işbirliği imza töreninde Tepebaşı Belediye Başkanı Dt. Ahmet Ataç, Tarih Vakfı Başkanı Mehmet Ö. Alkan, Tarih Vakfı Başkan Yardımcısı Y. Doğan Çetinkaya, Tepebaşı Belediye Başkan Yardımcısı Melih Savaş ve Anadolu Üniversitesi'nden tarihçi Prof. Dr. Kemal Yakut kültürel bir araya geldi.

İmzalanan protokol gereği Tepebaşı Belediyesi ve Tarih Vakfı, ayda bir kez olmak üzere ortaklaşa panel, konferans ya da söyleşi organizasyonu gerçekleştirecek. Belediye Tarih Vakfı imzalı etkinlikleri kendi belediye sınırları içinde kullandığı farklı araçlarla yaygın bir şekilde duyuracak. Tarih Vakfı'nın yayınlarının başta kütüphaneleri olmak üzere farklı mekanlarda halka ulaşmasına aracılık edecek. Tarih Vakfı da Tepebaşı Belediyesi'ne yıl boyu sürecek ve ilk başta kamuoyunun da ilgisini çekecek bir tarih konuşmaları serisi organize edecek.

Tarih Vakfı Başkanı Mehmet Ö. Alkan imza töreninde yaptığı konuşmasında işbirliği hakkında değerlendirmede bulunarak, "Bizim belediyeler ile kültürel işbirliği konusunda deneyimlerimiz var. Nilüfer, Seyhan Belediyeleri ile devam eden işbirliğimiz var. Bunlara yakın zamanda Şişli ve Çanakkale belediyeleri de eklenecek. Eskişehir tabi Türkiye'nin ortası ve aynı zamanda en parlak yerlerinden biri. Biz burada ilk adımı sizle attığımız için mutluyuz. Kültüre, sanata ve bilime verdiğiniz değeri ve çalışmalarınızı biliyoruz. Biz de Türkiye'nin en köklü tarih vakfıyız. *Toplumsal Tarih* Dergimiz önümüzdeki ay 300. sayısı ile çıkacak, Türkiye'nin en uzun süreli tarih dergisidir. 25 yıldır aralıksız yayınlanmaktadır. Aynı zamanda bastığımız 500'ün üzerinde kitabımız var. Bugüne kadar yaptığımız tüm işbirlikleri başarı ile sonuçlandı. Bu tecrübemizi de paylaşmak istiyoruz, herhangi bir maddi kazancımız ya da talebimiz söz konusu değil. Karşılıklı olarak birbirimize katkı sağlamak, birikimimizi paylaşmak adına adımlar atıyoruz. Sizinle de tamamen gönüldaşlık esası ile çalışacağımıza inanıyorum" ifadelerini kullandı.

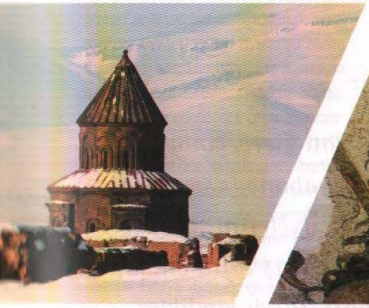
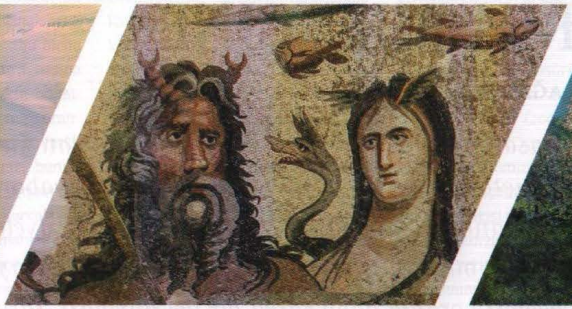
Başkan Ataç ise konuşmasında, "Biz yapacağımız işlerde her zaman alanında etkin ve uzman kurum, kuruluşlar ile işbirliği gerçekleştiriyoruz. Eskişehir'de kültürel ve sanatsal anlamda uzun süredir devam eden birçok faaliyetimiz var. Bu faaliyetleri gerçekleştirirken işimizi kolaylaştıran başlıca unsur, Eskişehir halkının kendisi. Vatandaşlarımız kültürel ya da sanatsal faaliyetlere yoğun biçimde ilgi gösteriyor. Şimdiye kadar katılımın olmadığı ya da zayıf olduğu hiçbir etkinliğimiz olmadı. Sizlerle de kültüre, sanata ve bilime faydalı işler yapacağımıza eminim, teşekkür ediyorum" şeklinde konuştu.

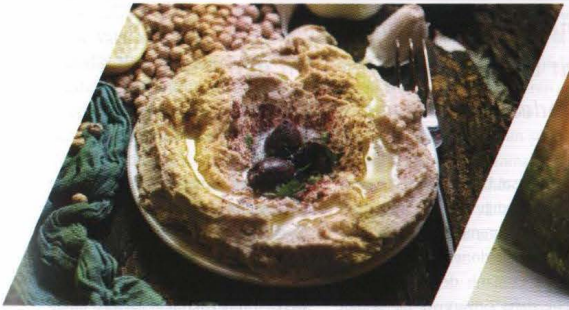
İki kurumun buluşarak projenin hayata geçirilmesine aracılık eden Tarihçi Prof. Dr. Kemal Yakut ise "Tepebaşı Belediyesi son yıllarda kültür-sanat konularında çığır açtı. Eskişehir ve Türkiye için ihtiyaç duyulan önemli organizasyonları hayata geçirdiler. Bu çalışma da hem akademi dünyasına hem de kente önemli katkılar sağlayacaktır" dedi.

Konuşmaların ardından Başkan Ataç ve Alkan, işbirliği protokolünü imzaladı.

Adım Adım Anadolu®

Anadolu'daki farklı medeniyetlerin akıldan çıkmayacak güzellikteki öykülerini anlatmaya devam ediyoruz. Siz de dinlemek ister misiniz?

19 - 22 Ocak • 26 - 29 Ocak
9 - 12 Şubat • 23 - 26 Şubat 2019

KARS ve BİLİNMEYEN ÇEVRESİYLE ANİ

2016'da "Dünya Mirası" seçilen görkemli ortaçağ yerleşimi Ani, Rus mimarisinin zarif örnekleri, zengin müzeler, Çıldır Gölü, leziz yemekler, şifalı otlar ve peynirleri ile Kars gezilerimiz kış mevsiminde de devam ediyor...

2 - 3 Şubat 2019

LEZZET BAŞKENTİ GAZİANTEP

Dünyada bir şehrin adıyla anılan ender mutfaklardan olan, olağanüstü zenginlikteki mutfak kültürüyle UNESCO 'Yaratıcı Şehirler Ağı'na gastronomi alanına, Türkiye'den ilk kez dahil edilen kent Gaziantep...

8 - 10 Şubat 2019

HATAY LEZZET DURAKLARI

Binbir uygarlığın doğuşuna ev sahipliği yapmış, farklı inançların iç içe geçtiği Hatay'da tadı damakta kalacak bir lezzet rotası...

9 - 10 Şubat • 16 - 17 Şubat 2019

BADEM ÇİÇEKLERİYLE DATÇA ve DALYAN KAYA MEZARLARI

Strabon "Tanrı sevdiği kulunu uzun ömürlü olsun diye Datça'ya gönderir" demiş. Günümüzde de bu sözü doğrulayan bir dinginlik ve huzur mekânı; Datça...

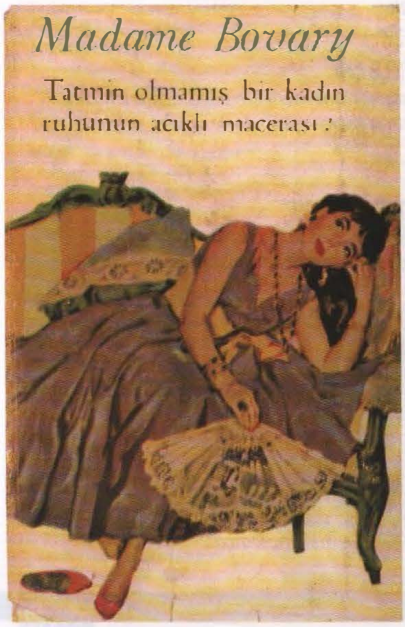
ORTALAMA İNSANDAN TARİH BİLİNCİNE

ADALET AĞAOĞLU

Ekonomik, sosyal, siyasal hayat derken, bunları salt bilimin katı merceğinden değerlendirmek de sonuçta önümüze makineleşmiş, kendisine yabancılaşmış bir insan bıraktı. Bu hayatı anlayıp anlamlandırmak artık toplum üyelerini "bu üye" (bu biçim insanlar) yapan bilincin aynasına bakmaya bağlı. Çağdaş tarih biliminin sanat ve edebiyata geçmişe oranla daha farklı bir ilgi duyması, farklı kimlikler üstüne bilgilenme, bunlar arasında kendi kimliğini tanıyabilme ihtiyacından doğmakta. Kurcalayan ise artık edebiyat ve romanın tarihinden ibaret değil. Bu tarihleri kronolojik sıraya dizmek işinden ibaret değil.

(...) "Çöken bir imparatorlukta, Osmanlılıktan Türklüğe geçerken karşılaştığınız kimlik buhranında, romancılarımızın tarihçilerimizden daha özgür ve yaratıcı bir çaba içinde olduklarını hissettim. Okumalarım bana gösterdi ki, toplumsal bilimlerin henüz ortaya çıkmadığı ve tarihçiliğin resmi tarih yazımının tabularını kıramadığı bir dönemde, romancılarımız Osmanlı değişim sürecine çok daha önyargısız bir şekilde yaklaşmışlardır."

(Taner Timur, *Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik*, Afa Yay.,1991, ss. 8-12)

Toplumsal Tarih'te "edebiyatla tarih ilişkisi" üstüne bir dosya açılmasına sevindim; buna yakınlık duydum. Dosyanın çerçevesi genel anlamada böyle çizilmiş ama daha özelde soruna "*edebiyatımız ve romanımızda tarihsel yaklaşım*" merceğinden eğilmek, sanırım, dosyanın içeriğini soyutluktan somuta aktarmakta yardımcı olacak. Bu, benim açımdan büsbütün iç açıcı. Çünkü böylece, edebiyat ya da romanla tarihin alışverişi daha hayat içre kılınabilir. Bilimsel bilgi ile kurgusal yaratının paslaşmaları hakkında bilinenlerle hesaplaşılması daha bir dirimsellik kazanabilir. Tarihin olup bitmişliğinden, değişemez bilineninden değişimlere, belirsizliklere, şu merak çekici bilinmezlikler yolunda süregiden bilinç aşamalarını tanıyıp anlamaya doğru çok boyutlu bir dayanışma sağlanabilir. İşte, günümüz tarihçiliğinde tam da buna ihtiyaç duyulması, canlı, yaratıcı bir eğilimin işareti.

Gerçi, Tarih Vakfı için geçmişi bugüne taşıma yaklaşımı yeni değil. Vakıf, edebiyatın ve sanatın bilinmezi sorgulamaya meraklı dünyasına, bu nedenle de olup bitmezliğine epeydir kapı aralamış bulunuyor. Buranın, noktalandığı yerde duran, durağan tarih anlayışını, sözlü tarihler, anılar, eldeki mektup ve günlükler (bu arada rüyalar ya da fantastik anlatılar, destanlar atlanmış olsa da) yolundan giderek insan yaşamının iç tarihindeki devingenlikle aşma çalışmalarına tanıklık etmekteyiz. Çağdaş tarihçilik, kazanılan-kaybedilen savaşlar, büyük kahramanlar gibi hamasete dayalı ve tabii egemen güçlerce yazılmış tarihlerin verili bilgilerini ekonomik, sosyal, siyasal koşullarla değişen hayatın içine, ortalama insanın değişken dünyasına eğilerek denetlemekte. Bilimsel bilgi, katı gerçekle bitmezliğin büyülü gerçeği olan kurgulama arasında gidip gelmekte. Bu da kanımca geçmişi kendi gerçeğiyle aydınlatarak günün içine taşıyıp yarına canlı kanlı aktarmayı hedefleyen geniş ufuklu bir yaklaşım.

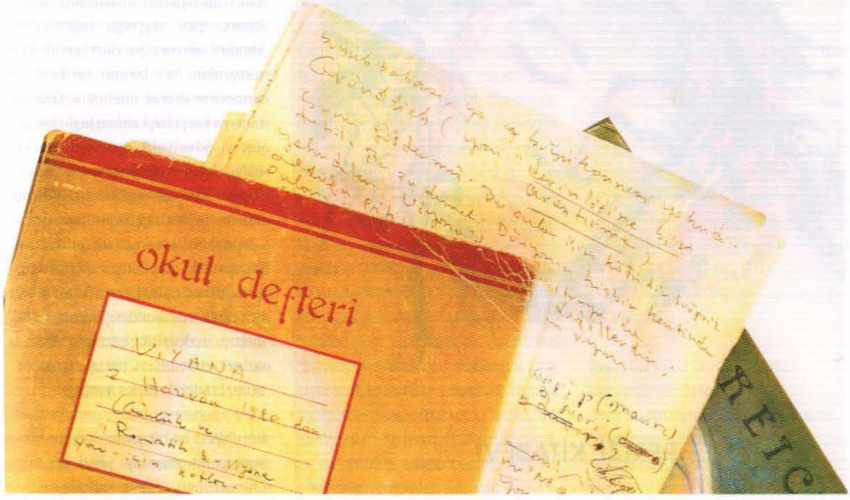
Ekonomik, sosyal, siyasal hayat derken, bunları salt bilimin katı merceğinden değerlendirmek de sonuçta önümüze makineleşmiş, kendisine yabancılaşmış bir insan bıraktı. Bu hayatı anlayıp anlamlandırmak artık toplum üyelerini "bu üye" (bu biçim insanlar) yapan bilincin aynasına bakmaya bağlı. Çağdaş tarih biliminin sanat ve edebiyata geçmişe oranla daha farklı bir ilgi duyması, farklı kimlikler üstüne bilgilenme, bunlar arasında kendi kimliğini tanıyabilme ihtiyacından doğmakta. Kurcalayan ise artık edebiyat ve romanın tarihinden ibaret değil. Bu tarihleri kronolojik sıraya dizmek işinden ibaret değil.

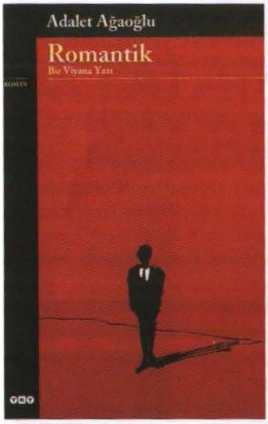
Tarih Vakfı'nın Nisan 2000'de düzenlediği IV. Genel Kurulunda, edebiyatın değişik biçimlerinde yazmayı iş edinmiş benden de "Edebiyat ve Sanatımızda Tarih Bakışı" üstünde durmam istenmişti. Tarih ve edebiyat, özellikle tarih ve tarihsel roman ilişkilerinden dem vurulduğunda yakalandığım gerilime o zaman da yakalandım. Tarihsel bir olayı, durumu, tarihin içinden bazı çekici figürleri, tarihi kahramanları, daha toptancı bir yaklaşımla da tarihin belirli birzamanını malzeme seçmiş romanlar yayınlandığı dönemlerde, bu ilişki üstüne tartışmalar öne çıkıyor. Bu da, oyunları, öykü ya da deneme kitaplarının yanı sıra yazdığı romanlarından ötürü, adı "yazar" yerine "romancı"ya çıkmış olan benim daha sık tedirginleşmem demeye gelmekte...

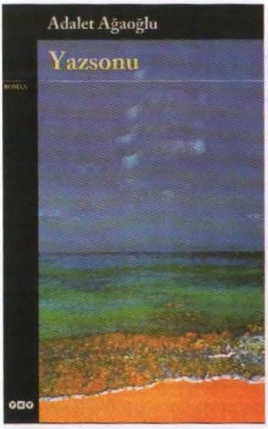
Edebiyatçının tarihten yararlanma kavramı, yerleşiklik kazanmış bir kavram. Daha çok da, izleyici ya da okuru yazarın tarihsel malzemeyle ilişkisine, tarihsel bilgileri kullanımına gönderen bir kavram. Olup bitmişlerin yılına-gününe uyulmuş mu, uyulmamış mı gibisinden doğru-yanlış bazında bir geçerlilik, bir "gerçeklik" arayışı. Bu yaklaşıma karşı, yaratıcıların kendine özgü tarih bakışına, olup bitenlerin insan hayatında yol açtığı değişimlere nasıl yaklaştıklarına eğilmek, kurgusal romanın asal konumu olan bilinmezliğini, karnavalımsı gizini tarih gibi diğer bilimsel bilgiler tarafında da bilinir kılmaz mı? Olup gidenin zamanın tik-tak'larıyla değişime uğradığı zaman, yükselen dalganın şu kırılma anı romanın tarihsel zamanı değilse nedir? Dalga parçalandı. Parçacıklar bir o yana, bir bu yana dağılmakta. Saat başı: Yeni bir gün, yeni zamanlar. Belirsizlik.

İşte geçen yıl, Tarih Vakfı genel kurulunda, edebiyat-tarih bağlamındaki konuşmamı bu sorunun peşinden giderek yapmaya çalıştım. Bu türden ilişkilere değinirken ben, bizim roman birikimimizden örneklere dayanmaya özellikle özen gösteriyorum. Doğu-Batı kompleksine fazla yenilmeden ve romanımızda yakın tarihin ideolojik yansımalarını daha serinkanlı, mesafeli bir açıdan değerlendiren tarih araştırmacısı Sayın Taner Timur'un en başta adını andığım incelemesi (1991) ile karşılaştırmalı edebiyat profesörü Sayın Jale Parla'nın çalışması *Don Kişotlar Bugüne Roman* (2000) kitabı, son yıllarda benim, genelde edebiyat, özelde romanımızda tarih bakışıma destek sağlayabildiğim önemli kaynaklardan ikisi oldu. Yaratının değişme anı dediğim dalganın kırılma zamanına yerli verimlerimiz açısından yaklaşımımın, salt romanın tarihle ilişkisi açısından değil, mimariyle, müzikle, plastik sanatlarla, mekân, coğrafya ya da antropolojiyle, hatta "şeylerle" ilişkisi açısından da geçerli olduğunu söyleyebilirim. Yaratıyı, burada romanı, hayatın bütün boyutlarıyla bütünleyebilme kaygısı...

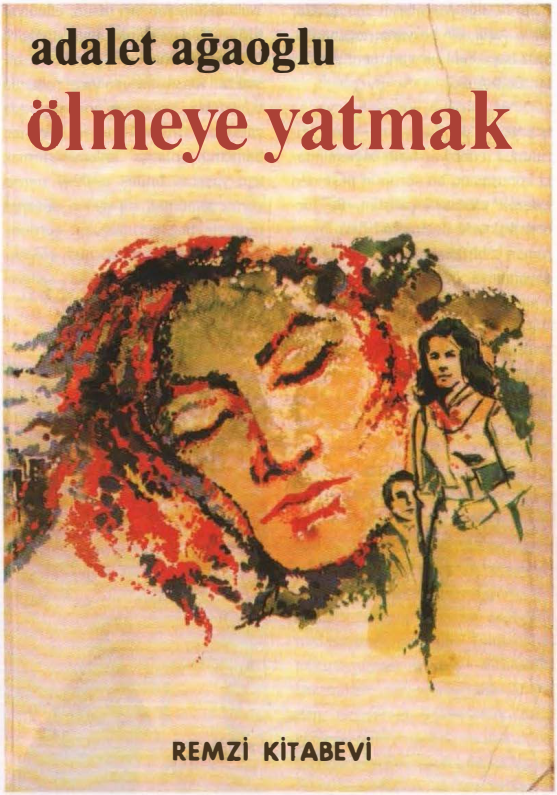
Yerli olsun, yabancı olsun, edebiyat türlerinden romanla hayli alengirli bir hesaplaşmam oldu, hala da olmakta. Klasik ve modern romanla böyle bir hesaplaşmanın ışığında yazarken, insanı, giderek toplum bilincini anlayıp anlamlandırmak için yaşanıp bitmiş tarihsel zaman yerine şimdinin, süregiden zamanın tarihiyle bağ kuruduğumu gördüm. Bu yaklaşımımın en göçmez, çökmez desteğini de, zamanlarının simgesi

olarak birbirlerini izlemiş olan dört ayrı yaratı da gördüm. (Dünün yabancısı *Madam Bovary*'den Emma ile bugünün yerlisi, *Fikrimin İnce Gülü*'nden parçalanmış, kendine Emma ya da Dostoyevski *Budala*'sı kadar yabancılaşmış (yabancılaştırılmış) Bayram'ı arasında, zamanların tarihi açısından bir karşılaştırma yapılsa nasıl olur, diye çok düşünmüşümdür. Hani işte Bilgi Üniversitesi *Parşömen*'inde (Cilt 2, S. 1. Güz 2000) Aslı Güneş merceğinden Emma Bovary ile Halit Ziya romanı *Aşkı Memnu* Bihter'inin "Emma'nın Günahı: Bihter" bakışı altında karşılaştırılmış bulunması gibi. Buralardan çıkacak "tarihsel gerçek" de, tarihe çağdaş bir bilinçle yaklaştığımızın işaretlerinden olmaz mı?) Neyse, ben yine roman ya da anlatıyla tarihin ilişkisini simgelemiş dört adet kanıta döneyim. Bir: "destan roman", Homeros'un *Odysseus*'u (9-13. yüzyıl); iki: "serüven roman", Cervantes'in *Don Kişot*'u (16. yüzyıl başları); üç: "düşünen, ikircikli-tedirgin zihin", Shakespeare'den *Hamlet* (16. yüzyıl başları); dört: "ortalama insan küçük burjuva romanı" G. Flaubert'den *Madam Bovary* (19. yüzyıl). Bu eserlerin sürekli inceleme konusu olmaları, edebiyat incelemeleri kadar antropolojide, buradan da bilimsel tarih araştırmalarında önemli yer tutmaları şundan değil mi? Bu yaratılar, romanın, oyunun "gerçekdışı" kurgusu içinde tarihin "gerçeği"ni, yani zamanın kırılma an'ını yakalayabilmişlerdir. Zamanın değişme an'ına, hem de yenmiş, zafer kazanmış "tarihi kahraman" eliyle değil, şimdiki durumları belirsiz ortalama insan dünyasından, Yenik Kahramanlar eliyle mim koyarak. Roman yazarının tarih yerine, tarihin roman yazarına bakışı kurgulama yoluyla onu hem geçmişe, hem geleceğe götürüp getirecektir, demek istiyorum.

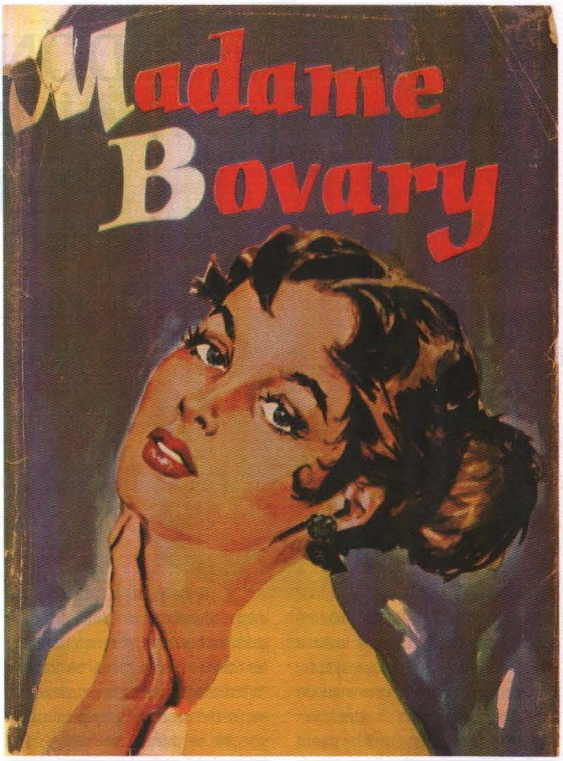

Ölümsüzlüğün, bilginin peşindeki insan tragedyası. Tanrılar yere iniyor. İnsan, içine düştüğü bilinmezlikte kendini arıyor. Şu dört yenik kahramandan her birinin tarihsel dönemecine dikkat edelim: 1. Ölümsüz tanrıya karşı başkaldırışta dirimi arayış. 2. Şövalyelik armasını muzipçe gülünçleştirerek yoksayış. 3.Soyun, sopun, krallığın-egemenlik gücünün ikilemiyle akıl gücünün oynaşması. –*Le despotisme est un paradoxe* - (despotluk aptallıktır, saçmalıktır)– 4. Değişimden habersiz, tutucu benbenciliği, eczaneden alınıp içilen birkaç yudumluk kezzapla kusmak ve arkadan gelen çocuğa yüklenen borç. Etkiler-tepkiler gerçeği.

Hep "daha iyi bir yarın" hayalini kura kura yenik düşmüş, yenik düştükçe ölümsüzlüğü aramış kahramanlardır

romanın, edebiyat ve sanatın tarihsel süjesi. İstedikleri utkuyu elden kaçırmış kahramanların kaygı dolu, hüzün yüklü yeniklik "an"ı. "Kaygı, insanın en yaratıcı belasıdır." (Rollo May, *Yaratma Cesareti*)

Benim romanlarım, ortalama insanların hayatını deşerek tarihi bilip anlamayı denemektedir. Dünü gizli, yarını da bu nedenle bilinemeyen, herkesin her köşe başında rastlayabileceği şimdiki insanlar takımı merceğinden. *Ölmeye Yatmak*'ta kendi yaptıkları anayasaya karşı yürüyenlerin tarihini görebilmek için, değişimin 1968 çanını çaldığı saatte Cumhuriyet'imizi ameliyat masasına yatmaya davet ettim. Sayın Ercan Eyüboğlu'nun incelemesindeki kapsayıcı deyişiyle "75 Yılda Tebaadan Yurttaşa Doğru" geçiş durumunu, Cumhuriyet sistemi çerçevesinde öğretim üyesi olabilmiş bulunan kadın kahramanı, "*halktan gelme*" erkek öğrencisinin altına yatırarak değerlendirmek istedim. Bu anlamda, dış koşulların belirlediği bir alta düşmeyi insanal belirsizlik boyutuna göndererek, şimdinin toplum bilincine saklanmış gerçeğine uzanmayı kurguladım. Peki *Yazsonu*? Avrupa düzleminden bakınca Türkiye, "Doğu Akdeniz"dir demeye gelmekteydi ama, *Yazsonu* romanının yazarı için, daha yakın ve çok daha içsel planda, Doğu Akdeniz, ne Ege'yi, ne de güneyden Antalya'ya kadar olan bölgeyi içeriyor. Günümüzde tarihin kırılma zamanını Bodrum'da, Kuşadası ya da Asos'ta falan yakalayamazsınız. Side'den İskenderun'a uzanın; geçerken Adana-Mersin'in Çukurova pamuk işini arka planda bırakın. Karayla denizin göğüs göğüse geldiği; yavaşla hızın, tarikatçılıkla modernitenin çatışma zamanına, işte tam tamına bu romanlık an'a ilgi duyarsanız, Türkiye Doğu Akdeniz'inin romanını kurgulayarak modern tarihçilik anlayışına kalıcı bir katkı sağlayabilirsiniz. Büyük değişime gebe bir zamanın bütün ipuçları toplum bilincine, toplum üyelerinin tarihine "bilinmezcesine" işlenirken, buna duyarsız kalınamazdı ki. Böyle bir ilgilenişe belki de "romanın tarihsel duyarlığı" diyebiliriz.

Birbirini izleyen üç romanımı *Dar Zamanlar*, ana başlığı altında topladım. Çünkü ortalama insanın çok bunaldığı, devlet darbesi "kurtarıcılığı" ile siyasal, sosyal, ekonomik baskılar altında hayatının daraldıkça daraldığı, değerler tartışını elden kaçırıp yarınını hayal dahi edemediği hızlı değişim ikliminde yaşamışlığı, insanlık tarihinde yerini almalıydı. *Romantik Bir Viyana Yazı* romanım da, veba ve karnaval zamanının dünden bugüne, bugünden yarına dolaşımıyla ilgili. Liselerin tarih derslerinde öğretmenlerin, Osmanlı'nın Viyana kapısına dayanmasını yılı günüyle "resmen" anlatıp durdukları sırada öğrenciler T.C.'nin Avrupa Birliği kapısında bekletildiği zamanın içindedirler. Viyana'da 16.-17. Yüzyılda veba ve karnaval dönemini çağrıştıran ise, 21.yüzyıl başları Türkiye tarihinde yoksulluk, açlık, belirsizlik günleri üstüne havai fişeklerin çılgınca patlatıldığı, çalgılı çengili yerlerin çoğaldıkça çoğaldığı dönem.

Sözümü, Sayın Jale Parla'nın Don *Kişot'tan Bugüne Roman* adlı karşılaştırmalı çalışmasına bir göndermeyle bağlamak istiyorum. Kronos anlatılar, yani kronolojik; bitmiş, mitik, ritüel anlatıyla kairos, yani kriz, kargaşa, bilinemezlik anlatılarının kurcalayıcısı Frank Kermode'dan özümsenmiş bir alıntıyla:

> (...) Eğer roman gündelik olana, bu kaza ve olasılığa en yakın düşen anlatı biçimiyse, krizler kurguyla yaşamın kesişme noktasıdır. Ve yaşam seçimleri, kurgu seçimleri kadar tükenmezdir. (...) İnsan onuru, her krizi, 'aşağıda' karşılayarak seçim yapmayı gerektirir.

Sayın Parla'nın bu bakışa *Dar Zamanlar*'ın üçüncü kitabı *Hayır...* romanımı bir örnek olarak göstermesi, romanın yazarı için de hayli aydınlatıcı olmuştur.

GEÇ OSMANLI DÖNEMİNDE MASONLUK VE SİYASET ÜZERİNE İZLENİMLER

EDHEM ELDEM

Bu yazının amacı, Osmanlı masonluğunun bir tarihçesini vermekten çok, masonluğu belirli politik, ekonomik ve sosyal değişimlerin göstergesi olarak ele almaktır. Komplo teorilerinin aksine, masonluğu siyaseti etkileyip değiştirebilecek bir "bağımsız değişken" olarak düşünmeyerek, ama muhtemel etki veya katkılarını da inkâr etmeden, özellikle muhalif/liberal çizgi üzerindeki siyasi teşebbüslerin odaklaştığı, örgütlendiği ve kullandığı bir araç olarak algılamak daha doğru olacaktır.

Osmanlı ve Cumhuriyet tarihinde masonluk ve mason locaları her zaman büyük ilgi uyandırmış konular olarak hemen göze çarpmaktadır. Bu ilginin arkasında yatan etkenler çok farklı nedenlere bağlanabilir. Masonluğun 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tarih süreci içinde zaman zaman önemli bir rol oynadığı ve dolayısıyla bu sürecin önemli bir parçası haline geldiği söylenebilmekle beraber, konuya yönelik ilgiye, tarafsız bir tarihçilik anlayışının çok ötesinde birçok önyargı ve gizli veya açık nefretlerin odaklaştığı yanlı yorumların sıklıkla hakim olduğu görülmektedir. Bu tür bakışlar ise, masonluğun tarih içinde siyasi rolünü daha da öne çıkartmakta ve bu topluluğu devlet ve milletin zararına mütemadiyen komplo kurmakla meşgul gizli bir çete olarak algılamaktadır. Bu komplo teorisi taraftarları, mason teşkilatlarının bazı hususiyetlerinden ve özellikle gizlilik kaygılarından şüpheciliklerini beslemekte zorluk çekmemişlerdir. Çoğu zaman belirli bir menfaat ve dayanışma ilkesi etrafında toplanabilecek birçok örgütlenmeden pek farkı olmayan bu teşkilat, üzerinde hassasiyetle durduğu gizlilik ve mahremiyet yüzünden, dışarıya karşı olan görüntüsünü ister istemez esrarengiz bir hale getirerek birçok şüphe ve tepkiyi üstüne çekmiştir. Buna daima canlı tutulmaya çalışılan bir ritüel ve sembolizm, dinler ötesi ve öncesi felsefi bir iddia ve "ölümlüler"e karşı epey dışlayıcı ve seçici bir tutum eklenirse, dünyaya yönelik bir kabala ve hatta "siyasi büyücülük" gibi yakıştırmaların nasıl kolayca ortaya çıktıklarını anlamak kolaylaşmaktadır.

Fakat Osmanlı-Türk tarihi bağlamında masonluğun genellikle olumsuz bir şekilde algılanmasının ardında başka sebepler de yatmaktadır. Bunların başında da, türlü şekillerde din olgusu gelmektedir. Her şeyden önce masonluğun din karşıtı, tanrıtanımaz, *athée* bir hareket olarak bilinmesi, bütün dünyadaki ortodoks düşüncenin tavrını belirlemiş ve teşkilata yöneltilen başlıca suçlama haline gelmiştir. Her ne kadar 18. yüzyıldaki gelişmesiyle masonluk dönemin hür düşüncesinden etkilenmişse de, tanrıtanımazlıktan çok, *déisme* veya tanrıcılık diyebileceğimiz antiklerikal bir tutuma daha yakın olmuş ve dinsizliğin çok ötesinde, kilisenin yozlaştırıcı etkilerinden arınmış bir din arayışı ile daha fazla yakınlık göstermiştir. Kaldı ki, unutulmaması gereken bir şey de, masonluğun din karşıtlığı ile özdeşleştirilmeslnin, özellikle Katolik kilisesine karşı olan menfi tutumuyla bağlantılı olduğudur. Bu anlamda, kendi tabiriyle Katolik bağnazlığına karşı savaş açmış olan mason hareketinin İslam dünyasında somut bir dini tehdit olarak algılanabilmesi için pek geçerli bir neden de yoktu. Buna karşılık, hissedilen şudur ki, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde masonluk, farklı bir dinî boyut açısından olmusuz bir imaja sahip olmaya adaydı, O da teşkilat mensuplarının genellikle ya yabancılar ya da yerli gayrimüslimlerden oluşmasıydı. Çoğu uyesi Ermeni, Rum veya Yahudi olan localar, Müslüman/gayrimüslim ayırımına gittikçe daha hassaslaşan ve etnik çizgiler netleşmemiş de olsa, dinî temellere dayanan milliyetçilik ve ırkçılık kavramlarını öğrenmeye başlayan bir toplum tarafından ister istemez farklı bir şekilde algılanmaya başlanıyordu. Batı'nın siyasi ve iktisadi gücünün gittikçe belirginleşen baskısı altında kendini haksızlığa uğramış kurban kimliğinde görmeye başlayan Müslüman kesim tarafından, kendinden dinî olarak farklı olan topluluklar artık düşman veya düşman hizmetine girmiş hain olarak algılanmaya başlıyordu. Bu hislerin, kapitalist dünyanın yerleştirmeye başladığı yeni düzene ve bu düzene

—en azında görünürde— gayrimüslim toplulukların nisbeten daha kolay intibak etmelerine dayanmakla beraber, basit bir ırkçılık unsuru da içerdikleri muhakkaktır. Söz gelimi, yeni düzenle işbirliği yapan bir Müslüman genellikle tepkisiz izlenirken veya en kötü ihtimalle münferit bir hıyanetle suçlanırken, aynı olgu bir gayrimüslimde müşahede edildiğinde, mensubu olduğu cemaatin tabiatından menkul bir hıyanet olarak algılanması işten bile değildi. Mason localarındaki gayrimüslim çoğunluk böylece yabancılarla işbirliği ve hatta hıyanet suçlamalarına son derecede müsait bir potansiyel taşımaktaydı. Masonluğa yakınlığıyla bilinen İttihat ve Terakki'nin bile, 1908'e kadar olan gizli mücadelesinde kullandığı "yabancı güdümlü" locaları, iktidara geldiği anda, Osmanlı Büyük Maşrıkı (Maşrık-ı A'zam-ı Osmani - Grand Orient de Turquie) adı altında "milli" ve dolayısıyla güvenilir bir teşkilat kurarak alt etmeye çalışması da bunu göstermektedir. Günümüzde ise, Ermeni ve Rum topluluklarının varlığının veya en azından sesinin hemen hemen yok olduğu bir ortamda, masonluğa yöneltilen çoğu suçlamanın "Yahudi komplosu" ile beraber ele alınması bu geleneğin bir devamı olarak göze çarpmaktadır.

Bu tür abartılı ve özellikle yanlı yorumlardan kaçınılması gerektiği aşikârdır. Ama masonluğun Osmanlı Devleti'nin son yetmiş yılı içindeki rolünü incelerken, bazı politik olaylardaki fiili etkisini nasıl anlamak ve algılamak gerekir? Masonluk sandığımız kadar "masum" değil de aslında içinde belirli bir siyasî misyon ve niyet taşıyan bir hareket olarak mı görülmelidir? Günümüzde, bazen yetişkinlere uyarlanmış bir çocuk oyunu kadar olağan bir çerçeve içinde örgütlenmiş, ama herhangi bir çıkar grubundan pek de farklı bir hal almayan masonluk, acaba yüz sene önceki ortam içinde farklı boyutlar ve iddialar mı taşıyordu? Sanırım her şeyden önce bu konuda farklı konjonktür ve dönemlerin muhtemel kıyaslamasından doğabilecek bazı yanılgılardan kaçınmak için dikkatli olmak gerekir.

Ayvazovski'nin tablosunda V. Murad

Siyasi niyet veya iddiadan bahsedildiğinde, masonluğa çok kolaylıkla yakıştırılan bu özelliğin aslında günümüzde hemen hemen her tür dernek veya çıkar grubuna atfedilebileceği genellikle unutuluyor. Gerçekten de bugün, söz gelimi bir sendika, bir meslek grubu veya odası, bir kooperatif veya bir hemşeri dayanışma derneğinden herhangi birinin politik kaygı ve niyetlerden uzak olduğunu söylemek imkânsızdır. Dolayısıyla, özellikle 1908 öncesinde bu tür örgütlenmelerin bilinmediği, uygulanmadığı veya, Osmanlı bağlamında daha da belirgin bir şekilde, yasaklandığı bir ortamda masonluğun ön plana çıkmasından daha tabii bir şey düşünülemez. Bunun neticesinde de Türkiye'de masonluk daha önceki konumuna nazaran önemini gittikçe kaybetmiş ve belirli bir elitizm kaygısı içermekle beraber, gittikçe iş dünyası ve hayatı etrafında odaklaşan "kulüp ağırlıklı" bir kuruluş halini almaya yüz tutmuştur. Bu bağlamda, bazı siyasi çehrelerin masonlukla bağlarının "ifşa" edilmesi alışkanlığı, gerçek bir siyasi örgütlenme "tehlike"sinden çok, aslında geçmiş dönemlerde bir dereceye kadar geçerliliği olan bazı "işbirliği" imajlarının hortlatılmasından öteye gitmemektedir.

Bunun ötesinde, masonluğun kendinden menkul bir felsefi-siyasi boyutu olduğunu ve özellikle Fransız obediyansına bakıldığında, sembolizmden açık ifadelere kadar belirli bir siyasî görüş çerçevesinin benimsendiğini inkâr etmek mümkün değildir. 18. yüzyılın aydınlanma felsefesinden çokça etkilenmiş olan masonluk, buna 1789 Fransız Devrimi'nin ideolojik boyutlarını da katmış ve dolayısıyla 19. yüzyıl boyunca —radikal olmasa bile— liberal bir anlayışın hakim olduğu bir görüntüye ve söyleme kavuşmuştur. Fransız Devrimi'nin meşhur *Liberté - Egalité - Fraternité* (Özgürlük - Eşitlik - Kardeşlik) sözlerini kendine şiar edinen ve kâğıt antetlerine kadar görsel sembolizmine katan Fransız masonluğu, bu ideolojik söylemin gerektirdiği bir siyasi sorumluluk duygusunu da ister istemez üyelerinden talep etmek durumuna gelmişti. Bunun ötesinde dini boyutundaki ekümenik kaygının bir yansıması olarak, masonluk evrensel bir kardeşlik iddiasını ve sınırlar ötesi bir ortaklık fikrini ortaya koyuyordu. Üyeler arasındaki "B.·.- Birader" hitap şekli de çoğu dindeki benzer —ve esas olarak dışlayıcı— terimleri hatırlatırken, aynı zamanda Fransız Devrimi'nin sözlerinin ışığı altında

Boğaz Yıldızı Locası'nın anteti

daha kapsayıcı nitelikteki evrensel kardeşlik fikrini de içermekteydi.

Bu kadar ağır bir ideolojik ve siyasi verasetin taşıyıcısı konumundaki bir hereketin günlük siyasi düzeyde faal olmasını beklemek dolayısıyla bir bakımdan son derece tabiidir. Fakat gene unutulmaması gerekir ki, siyasi bir niyet veya en azından söylemin bulunması, bu niyetin fiiliyata geçmesi için yeterli bir neden değildir. İstanbul'da 1855'de ilk defa olarak Grand Orient de France ile temasa geçen ve 1857'de resmi olarak kurulan L'Etoile du Bosphore (Boğaz Yıldızı) isimli locanın kurucularının meslekleri buna iyi bir örnektir: Bir saatçi, bir lokantacı, bir mimar, iki marangoz, bir mermerci, bir fırıncı, bir ayakkabıcı, bir uzunyol kaptanı (aynı zamanda terzi!), bir limonatacı, bir anahtarcı, bir birahaneci, bir fotoğrafçı ve bir tacirin bir araya gelip nasıl bir siyasi baskı grubu kurabilecekleri ve ne denli etkili olabilecekleri gerçekten de şüphelidir.[1] Buna rağmen, gene Grand Orient de France'a bağlı olarak 1868'de kurulan Η Πρόοδος (I Proodos - Le Progrès - Terakki) locası, 1870'lerin başlarında Şehzade Mehmed Murad (geleceğin V. Murad'ı) başta olmak üzere birçok ilerigelen Osmanlı siyasi kişiliklerini kendine çekmeyi başarır.[2] On sene kadar kısa bir müddet zarfında, üyeliklerinde bu denli bir değişim ve gelişim gösteren Fransız locaları, kendilerini siyasetin ortasında bulmuşlardı. Fakat burada söz konusu olan, bir siyasi ortamı yaratmak veya etkilemekten çok, zaten oluşagelen bu siyasi ortamın kendini localara doğru yöneltmesi, onları kendi ifadesi için kullanmasıdır. Başka bir deyişle, masonluk Osmanlı siyasetini doğrudan doğruya etkilemekten çok, bu siyasete bir mahfaza oluşturmuş ve konjonktürün her değişimiyle kendini belirli bir uyuma zorlayarak tarih içindeki yerini almıştır.

Bu anlamda, buradaki amaç, Osmanlı masonluğunun bir tarihçesini vermekten çok, masonluğu belirli politik, ekonomik ve sosyal değişimlerin göstergesi olarak ele almaktır. Komplo teorilerinin aksine, masonluğu siyaseti etkileyip değiştirebilecek bir "bağımsız değişken" olarak düşünmeyerek, ama muhtemel etki veya katkılarını da inkâr etmeden, özellikle muhalif/liberal çizgi üzerindeki siyasi teşebbüslerin odaklaştığı, örgütlendiği ve kullandığı bir araç olarak algılamak daha doğru olacaktır. Paul Dumont'un İstanbul locaları üzerine yaptığı mükemmel araştırmasının esas amacından farklı olarak, fakat aynı yazarın sonuç cümlelerindeki fikir ile aynı yönde, Osmanlı topraklarında ve özellikle İstanbul'daki masonluğun tarihinin siyasetle yakın ilişkisinin masonluğun bir dayatmasından çok, siyasi hayatın mason teşkilat ve kurumları üzerindeki etkisinden kaynaklandığını göstermek bu makalenin özünü oluşturacaktır.[3] Konuyla ilgili az sayıdaki araştırmanın yanında, Grand Orient de France'ın Paris arşivlerinde ve Fransız Milli Kütüphanesi'nde muhafaza edilen İstanbul localarının arşivleri kullanılmış olan başlıca kaynaklardır.[4]

Osmanlı İmparatorluğu'nda mason localarının siyasi amaçlarla kullanılmaları, İngiliz diplomasisinin ve aynı zamanda da masonluğunun kuvvetli şahsiyetlerinden sefir Sir Henry Bulwer'in İstanbul'daki ikameti ile başlamıştı. Bulwer, masonik ideallerin yanında locaların gerçek bir siyasi ağırlığı olabileceğini savunmuş ve Oriental. Bulwer ve Leinster localarına İstanbul'daki hemen hemen bütün hatırı sayılır İngilizlerin üyeliğini sağlamanın ötesinde, Deutscher Bund'un altında Almanları ve Areti (Fazilet) locasında ise Rumları toplamayı başarmıştı. Ne var ki, İngilizce konuşanların azlığı ile İngiliz ritinde İncil'e ve katı bir ritüele verilen önem, katılıma sınır getirmiş ve tam tersine sebeplerden dolayı Fransız Maşrık-ı A'zamına bağlı locaların çok daha başarılı bir şekilde yerleşmesi bu ilk İngiliz teşebbüsünün etkisini sınırlı kılmıştı.[5] L'Etoile du Bosphore (Boğaz Yıldızı - Fransız - 1857), L'Union d'Orient (Şark Birliği - Karışık - 1863), Ser (Amour - Aşk - Ermeni - 1866) ve Proodos (Progrès - Terakki - Rum ağırlıklı karışık - 1868) localarının Fransız Maşrık-ı A'zamına bağlı olarak kurulmasıyla, gerçek manada masonluğun Osmanlı siyasi hayatına katılımının temeli atılmış oldu.[6] Aynı yıllarda kurulan bir Alman (Germania zum goldenen Horn) ve üç İtalyan (Italia, 1863-1867; Italia risorta, 1868; Speranza, kısa süreli) locanın faaliyetleri bunların yanında önemsiz kalıyordu.[7] Fakat Fransız localarının siyasetle tanışmaları, Bulwer örneğinin tam tersine, Fransız Devleti'nin sefir eliyle güdümü altında şekillenmeyecekti. Aksine, daha ileri tarihlerde İstanbul'a mason elçiler tayin edildiği halde, Fransız

Anglosakson masonluğunda kullanılan bir slogan: audi, vide, icde (dinle, gör, sus), 19. yy.

Belge I - Salahaddin Efendi'nin Hatıratında Cleanthi Scalieri

(Kılyanti İskalyeri) nâmı gerek Osmânlılar gerek ecnebiler nezdinde mechûl bir nâm değildir. Peder-i vâlâ-güherim Murâd Hân-ı Hâmisin nâmı tezekkür olunan mahâfilde ism-i mezkûrun da yâd olunması muhâliflerimizin bir yâdigâr-ı bed-kârı olarak hemân âdet hükmüne geçmişdir! Muhâliflerimizin lisânen ve fiilen tarîzâtına vesile olduğu gibi muhiblerimizin de takdire sezâ görmedikleri bu zât kimdir? Eyü, fenâ, ehemmiyetli, ehemmiyetsiz bir kimse midir? Bunlar hep mechûliyet altında müstetirdir. Şu kadar var ki: Veliü-n-numetin ulviyet-i hulkiye salâbet-i dîniyesini nazar-ı hasedle görenler, ikbâllerini o masûmun idbârında arayanlar bî-çâre Kılyantıyı dinsizlik ile tayib etmekle de iktifâ etmeyerek sülâle-i tâhireyi izlâl edici, misyoner, Cezvit, Rûm müfessidi, hile-kâr, veyâ ... derekesinde tahkir etmekle kendilerini hakkı müdâfaa edici süsü verdiler! Bu tacrîzâtın hiç birisi doğru değildir. Kendisi teba-i Osmâniyeden olub, İstanbul'da doğmuş, efkâr-ı cedide-i medeniye ile perveriş bulan fikrini tecemmülât-ı sahihe-i ilmiye ve edebiye ile –oldukca- tezeyyün eylemiş, semâhat-ı vicdân sâhibi, vefâ-kâr, gayûr bir kimsedir. Taabbüdât cihetiyle bazı taksirâtı olsa bile sırf münkir değildi! Rûm tarafdârı değil hakikat tarafdârı idi. Kusûrsuzdur diyemem; Rûmluk yâdigârı olan ucûlluk, boş boğazlık! bir sözle kim olsa emniyet etmeklik, oldukca karârsızlık, biraz kıskançlık gibi kendine ve dostlarına muzır hâlleri var idi. Bu hâllerinden dolayı dostumuz mazurdur. Zirâ; gâyet zaîf bir bünye ile gâyet kavi ve serîü-t-te'essür bir cümel-i asabiyenin imtizâcından mütesekkil bir vücûd için böyle taksirât da bulunmak ilcâ-yı hilkatdir. Binâenaleyh ezkıyâ-yı vatandan Üsküdârlı Nûri Beg gibi kendi muhibb-i sâdıklarına (Karga kılavuz olunca ...) darb-ı meselini söyletmeği mecbûr eden bir tâli-i nâ-sâza mâlik idi! Tahminen 1288 sene-i hicriyesinden ölüsümüza kadar bir müddet zarfında pederime dost olmuş ve arada gelir, görüşür idi. Acziyetiyle beraber hayırhâh idi. Muzır bir kâselîs olmadığı hâlde (mürşid) nâmıyla su-i istihârı bu dostluğundan mazarrat husûle getirmişdir. Çiftlikde dâimâ görür idim. Cülûs ve mütekâkiben hal'imiz vukû bulduğu hâlde bizi terk etmemişdir! Fedâ-yı cân edercesine mükerreren Çırağâna gelüb gitmiş, bir çok teşebbüsâtda bulunmuş ise de hepsi akim kalmışdır! Hal'den sonra saraydan ihrâc olunan (Nakşîfend Kalfa) kendisine refîk olmuşdu Muhâcir vak'asını müteâkib (Hazirân evâhiri 1878) zuhûr eden bir komite yüzünden arkadaşıyla beraber Atinaya firâr etmeğe mecbûr edilmiş idi. O târihden bu (Teşrîn-i evvel 1883) târihine kadar beş sene birbirimizden bi-haber idik. Lakin himmet ve gayret-i mütemâdiye semeresi olarak muhibbimiz vâsıta ve yol buldu. Bizimle muhâbereye başladı.

masonlarının bütün istek ve yakınmalarına rağmen Fransa, elçileriyle localar arasında herhangi bir işbirliği veya bağın oluşmamasına özen gösterecekti.[8]

Fransız localarını politikanın içine çekecek olan, Osmanlı siyaset ve idaresinden önemli simaların katılımı olacaktı. Bu katılımın odaklandığı loca ise, 23 Mart 1863'de yerli gayrimüslimler tarafından herhangi bir etnik/ulusal unsura bağlanmayarak kurulan L'Union d'Orient (Şark Birliği) olmuştur. Özellikle, 1865'den itibaren bu locanın üstad-ı muhteremliğini üstlenen Louis Amiable, önemli bir yenilik getirmiş ve gayrımüslimlerin baskın üyeliğini kırarak, Müslüman Osmanlılara açılmaya bilinçli olarak karar vermiş, hatta 1867'den başlayarak loca içinde Türkçe'nin kullanımını sağlamıştı. 1865'de sadece üç Müslüman üyesi olan locada "Türk"lerin sayısı, 1867'de 16'ya, 1868'de 41'e ve 1869'da 53'e yükselmiş, üyelerin üçte birinden fazlasını oluşturur olmuştu.[9] Daha da önemlisi, masonluğa geçmiş olan bu Osmanlı Müslümanları, rütbe ve konumları itibarıyla son derecede önemli kişilerdi. Sultan Aziz'in yaveri Rauf Bey, Başmabeyncisi Cemil Bey, Mısırlı Prens Mustafa Fazıl Paşa ve maiyyeti, İbrahim Edhem Paşa, valilerden Mehmed Remzi Efendi ile İzzet Paşa, iki kadı ve birçok hakim, savcı ve bürokratın aralarında yer aldığı bu Müslüman masonlar, yeni ve manidar bir akımın öncüleriydi.[10] Locanın kendi içinde yaşadığı sorunlar ve özellikle 1872'de üstad-ı muhteremliğe seçilen Polonyalı Kont Stanislas de Rochetin'in Türkçeyi ritüelden ve locadan kaldırmasıyla, Müslüman üyeler teker teker çekilmeye başlamıştı; locanın kendisi ise 28 Ocak 1874'de uykuya girmek zorunda kalmıştı.[11] Fakat Osmanlı eliti içindeki masonluk ivmesi aynı ve hatta artan bir hızla devam edecekti. Bu konuda, L'Union d'Orient'ın misyonunu, özellikle meşhur sarraf Cleanthi Scaliéri'nin [Bkz. Belge I] üstad-ı muhteremliği altında, I Proodos (Terakki) locası devralmaya aday görünüyordu. Scaliéri, Louis Amiable'ın tavrına benzer bir şekilde, locasının kapılarını Müslümanlara açmaya gayret ediyordu. 1872'de locanın 68 üyesinin 19'u Müslüman Osmanlılardan oluşuyordu. Namık Kemal[12], Abdurrahman Hilmi, Ali Şefkati gibi isimlerin başı çektiği bir entellektüel/bürokrat kesimin ve bazı İranlı simaların yanısıra, Scaliéri'nin en büyük övünç kaynağı, hayal edilemeyecek derecede yüksek yerlerden yeni üyeleri çekme başarısıydı. 20 Ekim 1872'de büyük bir gizlilik içinde Şehzade Mehmed Murad Efendi'nin (geleceğin Sultan V. Murad'ı) tekrisini gerçekleştiren üstad-ı muhterem [Bkz. Belge II, III ve IV], Eylül 1873'de Şehzade Nureddin Efendi'yi ve 24 Ağustos 1874'de ise Şehzade Kemaleddin'i locaya çekmeyi başarmıştı.[13]

Şehzadelerin intisaplarıyla doruğa ulaşan bu on yıldan kısa süre içinde Osmanlı topraklarındaki masonluk,

Belge II - Cleanthi Scalieri'nin Kaleminden Şehzade Murad'ın 2. ve 3. Derecelere Terfii

Böylece, 8 Aralık Pazar günü akşam saat 6'da, Beyoğlu'nda Ağa Hamamı sokağı 12 numaradaki Mason locamızda bir araya geldik ve aynı gizlilik içinde Şehzadeye, usulüne uygun olarak, 2. ve 3. sembolik dereceleri verdim.

Şehzade o kadar mütehassis olmuştu ki, çalışmalarımızın nihayetinden sonra, sabahın ikisine kadar bizimle kalıp masonluğu ve ülkemizde ne şekilde yaygınlaştırılabileceğini tartıştı. Sonra da Fransız Maşrik-i Azamının himayesi altında, sadece Türkçe çalışacak yeni bir locanın ihdasını teklif etti ve hemen akabinde, başkanlığım altında geçici bir loca olarak kendimizi tesis ettik ve yöneticilerinin seçiminden sonra, "Envar-ı Şarkiye", Doğu Işığı, ism-i farikasını verip, yönetmeliğinin yazılması için bir komite tayin ettik.

Belge - III Fransa Maşrık-ı A'zamı Genel Sekreterinden Şehzade Murad'a Mektup

Şehzade Murad Efendi Hazretlerine

Çok Muhterem Birader,

Fransa Maşrık-ı A'zamı, İstanbul Maşrıkının Proudes Fransız locasına masonik intisabınızı büyük bir memnuniyetle öğrenmiştir.

Sizi ayıran nitelikler, tekrisin üç derecesinden geçmekteki isteklilığiniz, bunların sembolik manasının tarafınızdan anlaşıldığını göstermektedir ve eminiz ki Masonluk sizin şahsınızda en ateşli ve münevver taraftarlarından birini bulacaktır.

Doğumunuz sayesinde tahtın basamaklarında yer alan siz, bir gün hakkında en samimî alakayı ifade ettiğiniz bir halkın başına geçeceksiniz. Sizin büyük bir misyonu yerine getirmeniz gerekecektir ve en eski geçmişten beri asırlar boyunca gelişmelerine tarihin tanıklık ettiği o güzel ülkelerde medeniyetin gelişmesini teşvik eden hareketlere kurumumuzun ilkelerinin yabancı olmayacağını düşünerek sevinmekteyiz.

Temin ederiz ki, Çok Muhterem Birader, Fransız Maşrık-ı Azamına mensup biraderlerinizin en ateşli temennilerini bu insanî çabanızda daima yanınızda olacaktır.

bazı ileri görüşlü şahsiyetlerin güdümünde önemli bir rol oynamaya aday olmuştu. Fakat Amiable'ın veya Scaliéri'nin her ne kadar bu gelişmelerdeki rolü önemli gözüküyorsa da, gözardı edilmememsi gereken bir gerçek, asıl ivmenin onlardan çok üyelikten belirli beklentileri olan Osmanlı elitinden geldiğidir. Bu anlamda localar ve üstadları, Osmanlı siyasi hayatı içinde oluşmaya başlamış bazı akım ve görüşlere bir araç, bir mekân ve bir katalizör vazifesini üstlenmişlerdi. Özellikle Sultan Aziz döneminin son yıllarında kuvvetlenerek gelişen liberal muhalefet çizgisi için masonluk, Tanzimat ilkeleriyle ve modernleşme/Batılılaşma ekseniyle çelişmeyen, hatta onu perçinleyen bir olgu halini almıştı. Bu yüksek düzey Osmanlı entellektüel, bürokrat ve şehzadelerinin gözünde masonluk, her şeyden önce bir semboldü: Fransa (III. Napoleon bütün müstebitliği ve başarısızlığına rağmen, ilk dönemlerinden kalmış popülizmin izleri ve ülkesinin kendinden menkul politik itibarı sayesinde belirli bir karizmayı hala taşıyordu) ve Fransız Devriminin ilkelerinin liberal yorumu, bu kişiler için önemli bir referans noktasıydı. Başka bir örgütlenme şeklinin imkânsızlığı veya getirebileceği tehlikeler düşünüldüğünde, Osmanlı liberal muhalefetinin masonluğa duyduğu ilgiyi anlamak kolaylaşmaktadır. En uç noktada, baskısı altında ezildiği amcasının yerine geçmeyi ve hayranlığını gizlemediği Batı medeniyetine dahil olmayı amaçlayan Şehzade Murad için masonluk, ideolojik boyutunun yanında, pratik destek arayışları için biçilmiş kaftan olarak gözüküyordu. Sultan Aziz'in hal'inde, "Pehlivan"a karşı muhalefetin odaklaştığı mason locaları için parlak bir gelecek beklenebilirdi.

Durum tam tersine gelişti. Sultan Murad'ın tecennünü ve hal'i, yerine Sultan Abdülhamid'in tahta geçmesi, Osmanlı topraklarındaki mason locaları için en karanlık günlerin başlangıcı oldu. Mason Padişahın tahttan indirilmesi, mason dünyasını büyük bir krize sürükledi. Murad'a üstadlığının çok ötesinde samimi ve eski bir dostlukla bağlı olan Scaliéri, bu dostu ve çırağının müdafaası için locaları harekete geçirmeye çalıştığında, onu istifaya götürecek kadar şiddetli bir hayal kırıklığına uğramıştı (Bkz. Belge V). Biraderleri Abdülhamid'e karşı koymaya cesaret edememiş, hatta kendi yorumuyla kendilerini ona satmış,[14] Scaliéri ise Murad'ı kurtarmak için şahsi bir maceraya atıldıktan sonra, Atina'ya kaçmaya ve oradan gerçekçilikten uzak bir kampanya yürütmeye mecbur kalmıştı.[15] Abdülhamid döneminde Fransız locaları, 1908 olaylarına kadar atıl kalacak, hatta her türlü tehlikeye karşı son derecede muhafazakâr ve ezik bir tavır sergileyerek, "suya sabuna karışmama" politikasını izlemeyi tercih edeceklerdi.

Belge IV - Şehzade Murad'ın Fransa Maşrık-ı A'zamına Cevabı

1 Mayıs 1873 tarihli biraderane mektubunuzu büyük bir memnuniyetle aldım. Kendim ve masonluğa intisabım hakkındaki asil ve biraderane düşüncelerinize için samimi şükranlarımı ifade etmek isterim.

Fırsat zuhur ettiği anda, güzel kurumumuzun bana gösterdiği görevi yerine getirmem konusundaki isteğinizi gerçekleştirmek için çabalayacağıma sizi temin ederim. Bunu yaparken, insanlığın terakkiye doğru bu büyük adımın ancak bu ilkelerden kaynaklanabileceğini ve dinler ile milliyetler tarafından şu anda bölünmüş olan Doğu halkımızın ancak birbirleriyle kardeşlik duyguları içinde gerçek terakkinin yolunda ilerleyebileceklerini göz ardı etmeyeceğim.

Hamid rejiminin baskısı ve tehdidi altında, İstanbul locaları suskun durmayı ve hatta idareye yaranmayı şiar edinirken, Paris'teki Grand Orient de France da bu politikalarının istikametinde hareket ederek, liberal geçmişlerinin kendilerine bir zarar getirmemesi için son derecede ihtiyatlı bir tutum sergilemiştir. Geçmiş üstad-ı muhteremliğinde çok daha liberal bir tavır takınmış olan Louis Amiable'ın, 1895'te Akdeniz localarını ziyaret ve teftiş ettikten sonra yayınladığı bir broşür, İtalla risorta locasını tasvir ederken, bazı ilkeleri vazgeçmiş olduğunu gösterir ve Scaliéri'nin suçlamalarını haklı kılar gibidir:

> Her sene *Italia risorta* büyük bir yardımseverlik balosu vermektedir: sefir bütün personeliyle katılmayı ihmal etmez, ve bu örnek davranış şenliğe kalabalık ve seçkin bir katılımı temin etmektedir. Daha yüksek bir himayeyi de kazanmıştır; zira, her defasında, Padişah Hazretleri, geçen sene yüz Türk Lirasını bulan (takriben 2.300 frank), bir ianeyle yardım toplanmasına katkıda bulunmaktadır. Abdül-

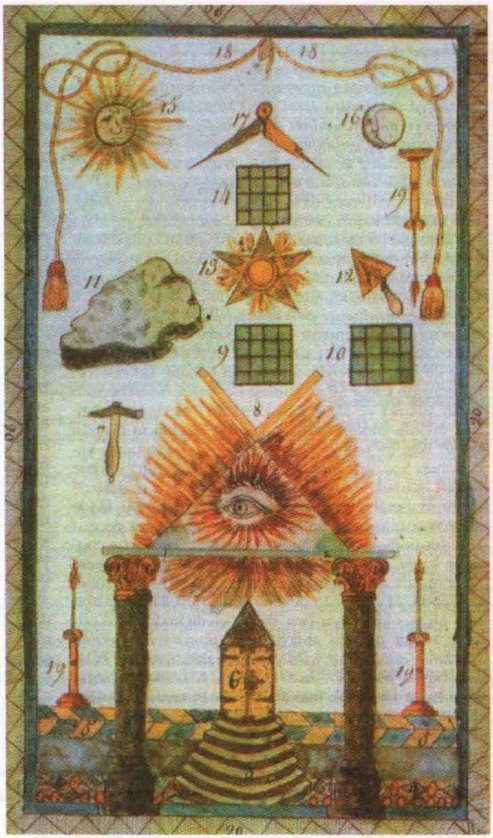
hamid Hazretleri gibi önde gelen bir hükümdar, kurumumuzun hakkını vermekte ve bilmektedir ki masoluk çalışmalarına katılanlardan daha iyi teb'ası yoktur.'[16]

Yıllardır İstanbul'da faaliyet gösteren Ser locası bu korku ortamından en çok etkilenen localardan biriydi: üyelerinin Ermeni olmasından dolayı bu topluluğa karşı menfi ve baskıcı bir tavır sergileyen Hamid rejiminin başlıca hedeflerinden biri haline gelen bu loca, ritüel içindeki Tanrı kavramı etrafındaki tartışmanın da yardımıyla, yavaş yavaş sönmeye yüz tutmuş ve 1894'te de çalışmalarına son vermek mecburiyetinde kalmıştı.[17] Fakat Grand Orient de France'a bağlı locaların ve arkalarındaki Fransız masonluğunun ne denli ihtiyatlı (ve bazılarına göre işbirlikçi) olduklarını, 1892-1893 yıllarında Paul Desjardin de Régla isimli meşhur bir biraderin Paris'teki locasında verdiği bir konferansın yarattığı krizden anlamak mümkündür. Paul Desjardin, V. Murad taraftarlığı ve Abdülhamid'e olan nefreti ile tanınan ve bu konuda yayınlar yapmış bir şahsiyetti.[18] 23 Mart 1892 tarihinde, Paris'teki kendi locası olan Temple de l'Honneur et de l'Union'da "Les Sultans Mourad V et Abdul-Hamid-Khan II" isimli bir konferans vermiş, bu konuşmasında Murad'ı yüceltip masum kurban olarak tanıtırken, kardeşi Hamid'i yerden yere vurmaktaydı.[19] Bunu takiben kıyamet koptu. Paris'te yayınlanan *L'Orient* gazetesinin sahibi ve müdürü N. Nicolaïdès, 12 Mayıs 1892 tarihinde yayınlanan bir makalesinde, Hamid'i müdafaa etmekte ve bu arada Paul Desjardin'i ve onun şahsında Fransız masonluğunu itham etmekte gecikmedi. Nicolaïdès Hamid'e yöneltilen suçlamaların haksız ve haksız olduğu kadar da Fransa'nın Osmanlı Devleti nezdindeki itibarını zedelemeye yönelik bir İngiliz komplosunun neticesi olduğunu ve "Fransız basınının ve özellikle Fransız masonluğunun İngiliz entrikalarına alet olmayacakları umidini" dile getiriyordu.[20] Tahrik edici tavrı bilinen Paul Desjardin, bu ortülü tehditlerden korkmamış olacak ki, 24 Haziran 1892 tarihinde aynı başlıklı ikinci bir konferansı Paris'in Les Vrais Amis locasında veriyordu.[21] Artık Fransa Maşrık-ı A'zamının rahatsızlığını Genel Sekreterin üst düzey bir teşkilat mensubuna yolladığı bir mektuptan anlaşılmaktadır:

> De Régla birader ile derdimiz bitmedi. [...] L'Orient gazetesinde de Régla'nın kampanyasını reddettemek veya en azından gazetenin müdürüne Fransız masonluğunun bir kampanyası zannetiğinin aslında sadece kıyafet değiştirmiş bir İngiliz ajanının teşebbüsü olduğunu, veya buna benzer bir şey bildirmek doğru olmaz mı? Bu mesele çok vahim olmaya başladı.[22]

De Régla'nın başlattığı sorun, bir seneye yakın bir süreyle İstanbul localarını ve Fransa Maşrık-ı A'zamını meşgul edecekti. Tahttan indirilmiş padişaha olan sempatisi neşretmiş olduğu kitabından bilinen Kont E. de Kératry, 16 Ocak 1893 tarihli *Le Journal* gazetesinde, "Le Sultan Mourad V Prisonnier d'Etat" (Devlet Tutuklusu Sultan V. Murad) isimli bir makaleyle meseleyi tekrar canlandırmış, Murad'ın mazlumiyetini okuyuculara aktarmaya çalışmıştı.[23] Aynı tarihlerde İstanbul'a Maşrık'ın talimatı üzerine gitmiş olan Paris l'Amitié locası üyesi Paul Guilbert, Viguier'ye yolladığı mektupta İstanbul localarının endişe ve kaygılarını dile getirmekteydi:

> Barozzi B.·. size söylemiş olduğumu tekrarladı: Desjardin B.·.'in Padişaha karşı yöneltmiş olduğu saldırılardan İstanbul M.·.inin L.·.larının ne denli kay-

Masonluk simgelerini topluca gösteren bir loca tablosu

Işıklı üçgen içinde göz, mabedin ikiz sütunları Jakin ve Boaz, güneş (15), ay (16), ışık saçan yıldız (13), gönye (8), pergel (17), üç meşale (19), mola (12), çekiç (7), hamtaş (11), üç pencere (9, 10, 14) ve doğu kapısı (6), Bibl. mat., Paris

Belge V - Şehzade Salahaddin'nin Hatıratından Cleanthi Scalieri'nin Mektubu

Aşağıdaki alıntı, metinde bahsettiğimiz Scalieri ile V. Murad arasındaki gizli muhaberatın arasında. Scalieri'nin 7/19 Kânûn-i evvel 1883 (19 Ocak 1882) tarihli mektubundan alınmıştır. Mektubun bu zeyli, V. Murad'ın 9 Kânûn-i evvel 1883 (9 Ocak 1883) tarihli Scalieri'ye mektubundaki şu ibareye tepki olarak kaleme alındığı anlaşılmaktadır: "Evlâdımı benim gibi tanımak isterseniz kendisi için icâb eden sözü bana verdiğiniz hâlde kendisine rebliğ ve telhîm ederim."

(Zeyl) Evlâdınıza dâ'ir yazdığınızı pek eyü anlamadım. Anlatdırmanızı rica ve niyâz ederim. Fakat anladığıma göre gâlibâ evlâdınızı cemiyete[1] duhûl etmek arzûsunda bulunduğunuzdan benden ruhsat ve maclûmât istiyorsunuz. Eğer yazdığınız bu ise bu arzûnuzun mümkün olmadığını size arz ederim. Yalnız bir kişiye izin verilemez. En azı yedi kişi olmalıdır. Bundan başka bu cemiyetden kendiniz ne anladınız ki evlâdınızı duhûl etdirmek istiyorsunuz? Bence, terk etdim, tanımam, hem de hakkıyla söylüyorum zann ederim. Bu cemiyetin esâsı ne kadar âlî ve yüksek ise birâderlerin hepsi o kadar yalancı ve alçak kimselerdir!! Gözlerimizi açdığımız vakitde etrâfımızda kılıç gördük.[2] O kilîcın manâsı nedir? Bize bir tehlike ve hazer gelir ise hepsi bizim imdâdımıza koşacaklar değil mi? Usta[3] olduğumuz vakitde imdâd istemek için? Bize kilimler işâretler uzatdılar?[4] Bununla berâber bunlardan bu güne kadar bir fâ'ide gördünüz mü? İkimizin başından az tehlike mi geçdi..! Bize bir imdâd eden oldu mu? Bendeniz sizin için "bugüne kadar" her ne yapdım ise ve şimdi ne yapar isem ve sonra da ne yapacak isem size olan fart-ı muhabbetimdendir. M...luk için değildir. Estağfuru-llah! Bunların hep alçak olduklarını ben size söylediğimde siz düğünün? M...lar ne imiş anlayın? İstanbulda iken (Gran Doryan)[5] selâmetiniz için yazdığım mektûbumun bâlâsına büyük harfle â.·. m.·. l.·. e.·. d.·. l.·. v.·.[6] yazmış idim. Fakat bir cevâb bile alamadım. Buraya firâr etdikden sonra yine yazdım. Yine cevâb almadım.

Gelelim şimdi İstanbul'a: cülûsunuzda evim aziz birâderlerimizle Bâb-ı Âlî gibi idi. Hep bu keratalar günlerle evimde idiler. Fakat hal' olundukdan sonra hûç birisini görmedim "Oşt kopek" diyen bile olmadı. (Ab)[7] beni arardırır iken bunlardan hiç biri beni evine alub saklamadı. Ama birâder olmayan iki kişi yabancı olarak beni kabûl edüb sakladılar. Onlar! Hiç birisi ne imdâdıma geldi ve ne sordı. İşte İstanbul'dan beni kaçıran ecnebilerdir! Perişân oldum, bir parasız kaldım, hâlim fenâ oldu. Onlar! Bilirler iken imdâd etmediler tersine bunlardan bir kaç kişi locanın içinde kalkub beni (Ab) düşmanı oldu diye beni locadan tard etmek istediler. (Ab)ı hoşnûd etmek için Sultân Murâd birâderleri hal' olunub da mahbesde bin dürlü zulüm ve hakâret içinde, iftirâ altında, nâmı mahkeme huzûrunda telvîsde iken o keratalar! locada ziyâfet verüb (Ab)ın aşkına bâdeler içiyorlardı. Vasîlaki Kargopulo[8] (Ab)ın resimci başısı olmak için dürlü dürlü boklar yemiş, benim fotoğraf resimlerimden üç bin dâne çıkartub (Ab)e vermiş o da hafiyelere dağıtdı. Beni bulacaklarmış. Eğer Vasîlaki insân olmuş olaydı (camı)[9] bozdum der idi. Ondan başka ne biliyor ise (cAb)e söyledi. Valsamaki de belediyede me'mûr oldu. (Nâciye)yi de ele veren anlardır. Daha nelerim var ise hepsini yazmış olsam bir kaç tabakadan ziyâde kâğıd dolar. Böyle olduğu hâlde bizim gibi merhamet ve insâniyet efkârında bulunan zâtlar onlarla uyuşabilirler mi? Ve tenezzül edüb böyle adamlara el uzatılır mı? Onların cemiyetine girilir mi? Bundan sonra isimlerini[n] de yâd olunmasını, kendilerine inanılmasını istemem. Allah var iken onların imdâdı hayâ eksik olsun. Evlâdınızın mektûbunu mahsûs açık bırakdım ki okuyasınız diye, mektûbumu öteki postaya gecikdirmemek için bugün gönderdim. Yanî (9 ve 17 Kânûn-ı evvel) Bundan sonra ki size artık derdimi söyledim imzâmda üç nokta (.·.) yokdur.[10]

DİPNOTLAR

1 Masonluk
2 Telkis törenine atıf.
3 Üstad-ı muhterem
4 Bu cümlenin manası pek açık değildir. Masonluk törenselliğine bir atıf olması muhtemeldir.
5 Grand Orient, yani Maşrık-ı A'zam
6 Bu formülün hangi cümle veya deyimin kısaltması olduğunu keşfedemedik.
7 Bu mülâbaratta Abdülhamid için sık sık kullandıkları kısaltma
8 Basile Kargopoulo ismiyle daha iyi bilinen meşhur fotoğrafçı.
9 Camır-gatili.
10 İmzada üç nokta Masonların kullandıkları bir alamet-i farikaydı.

gulandıklarını. Bunlardan biri, Fr.·. M.·. A.·.ının himayesindeki Ermeni L.·. sı, çalışmalarına son vermiş ve o zamandan beri tekrar başlamamıştır. Barozzi B.·. bana itiraf etti ki Fransız Localarındaki bütün B.·.ler, teşkilat kurulunun onları terk ettiğini düşünüyorlar.[24]

Guilbert aslında Babâli Matbuat Dairesiyle görüşmüş ve Padişahın meseleyi kapanmış olarak gördüğü ona şifahen bildirilmişti. Bu konudaki teminatı ve Fransa Maşrıkının kayıtsız kalmadığını İstanbul localarına aktarmak üzere de 1 Şubat tarihinde bir toplantı düzenlemişti. Toplantının sonunda ise, temsil edilen üç locanın (Etoile du Bosphore, Proodos ve Italia risorta) üstad-ı muhteremleri söz alıp "onlara karşı her zaman son derecede âlicenap davranan Padişah hazretlerine yakınlık ve şükranlarını" ifade etmişlerdi.[25] Fakat korkunç birader de Régla bir türlü pes etmiyordu ve Nisan 1893 ayı içinde yeniden harekete geçip, locasına önceki konferansı hakkında Scalieri'nin ona yollamış olduğu mektubu okuyacağını bildirmişti. Maşrık tarafından bu meseleyi halletmeye memur edildiği anlaşılan Paul Guilbert ise bu toplantıya katılıp konuşmacıyı protesto etmişti.[26] De Régla ise geri adım atmadığı gibi, Guilbert'i 24 Mayıs 1893 tarihinde bir tartışmaya emr-i vakiyle davet etmişti.[27] Toplantıya istemeye istemeye katılmak zorunda kalan Guilbert, önemsiz gördüğü, vakıf olmadığı ve masonluğu zor durumda bırakabilecek bir konuda tartışmak istemediğini belirtince, Desjardin Murad hakkındaki düşüncelerini tekrarlamış ama ayrıca da İstanbul localarını itham edici sözler sarf etmişti. Ona göre, bu locaların en büyük kusuru tek bir Fransız barındırmamaları ve sadece Rum ve Ermenilerden oluşmalarıydı. Ama daha da vahimi, Sultan Murad'ı kurtarmaya çalışanları elevererek Sultan Hamid'den 20,000 Frank mukabilinde masonluğa ihanet etmiş olmalarıydı. Bu ağır suçlama Guilbert için bardağı taşıran damla oldu: Anında harekete geçerek de Régla'ya karşı suç duyurusunda bulundu ve ilgilinin ölüm tehditleri altında mekânı terk etti.[28] Bu noktadan itibaren de Régla'nın masonluk içindeki akıbeti hakkında bilgi edinmek maalesef mümkün olmamıştır. Ancak kendi locasının bir ay sonraki toplantı çağrısının gündeminde beşinci madde, müstafi B.·. de Régla'nın yerine "Hospitalier" B.·.'in seçimiyle ilgiliydi.[29] De Régla istifa etmeye mi zorlanmıştı? Elimizdeki bilgilerden buna kesin bir cevap bulmak mümkün değil. Fakat buna mukabil, Hamid'e karşı kampanyası daha ilerideki yıllarda devam ede-

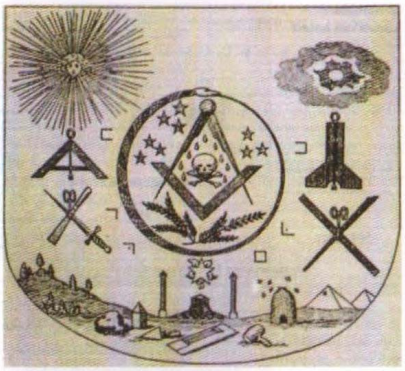
cek, hatta 1902'de bu konuyu ele alan bir kitabın neşriyle doruğa ulaşacaktı.[30]

Üzerinde biraz uzunca durduğumuz bu vaka, münferit olarak çok önemli olmasa bile, mason localarının genel siyasi tutumunu ve dönemin konjonktürüne uyum sağlama çabalarını göstermesi açısından manidardır. 1860'ların sonundan itibaren şiddetlenen muhalefet rüzgârlarının etkisi altında giderek serpilen ve muhalif iktidar adaylarına kapılarını açan localar, 1876 sonrası ağırlaşan politik baskı altında, çok daha ihtiyatlı ve temkinli bir şekilde yavaş yavaş kapanmaya ve hatta bir dereceye kadar kendi ilkelerine ters düşerek sistemle işbirliğine girmeye yönelmişlerdi. De Régla'nın suçlamaları tipik bir ırkçılık unsuru içermekle beraber, Abdülhamid'in "öde ve sustur" politikalarıyla pek fazla çelişmeyen bir gerçeği de muhtemelen yansıtıyordu. Bu anlamda, Osmanlı topraklarındaki mason localarının belirleyici bir rol üstlenmekten çok, siyasi gelişmelerin akışına göre değişen bir tavırla siyaset dünyasındaki varlıklarını son derecede pragmatik bir şekilde düzenleyen teşkilatlar halini alıyorlardı. Scalieri gibi müstesna şahsiyetler, belirli bir idealizm sayesinde bu pragmatizmi aşmaya ve daha idealist bir tutum sergilemeye çalıştıklarında ise aslında akıntıya kürek çeken macerapereslerle ve hatta tehlikeli militanlar damgasını yiyip daha statükocu güçler tarafından bir kenara itilmeye mahkûm oluyorlardı.[31] Hamid döneminde localar temkinli ve sessiz bir bekleyiş içinde yavaş yavaş kan kaybetmeye başlamışlardı. Masonluğun bundan yirmi-otuz sene öncesinde bir ilericilik sembolü ve belki de bir moda olduğu bir dönemden, bu tür bağlantıların muhtemel bir suç veya en azından bir şüphe kaynağı olabilecekleri bir döneme girilmişti. Çoğu muhafazakâr olan üyeler için, Scalieri'nin ilkeleri ve delifişekliği bir örnek teşkil etmiyordu.[32] Ser 1894'de, Proodos ve L'Etoile du Bosphore ise 1901'de sessiz sedasız bir şekilde uykuya dalmak mecburiyetinde kalmışlardı.[33]

Bu locaların yok olmasıyla, meydan bir müddet için İngiliz (Oriental), İtalyan (Il risveglio d'Oriente) ve Alman (Zum goldenen Horn) localarına kalmıştı. Fakat bu locaların Fransız localarından daha da muhafazakâr tutumları, onları dertten kurtardığı kadar, herhangi bir etkilerinin olamamasını da beraberinde getiriyordu.[34] Masonluğun merkezi payitahttan Balkanlar'a ve özellikle Selanik kentine kaymıştı. Bu şehirde 1904'de kurulan Veritas ve 1908'de kurulan L'Avenir de l'Orient locaları Fransız tarafından, Macedonia risorta locası ise İtalyan tarafından destek alarak, İstanbul'dan çok daha rahat bir şekilde --özellikle kentin Musevî kesimleri arasında— hızla üye çekmeye başlamışlardı. Jöntürk hareketiyle doğrudan ve dolaylı ilişkileri yoluyla, 1908 hareketinin temelleri kısmen bu localarda atılmıştı.[35] Fakat İstanbul'da masonluğun tekrar canlanması için 1908 olaylarının Jöntürklerin zaferiyle sonuçlanmasını beklemek gerekecekti.

10 Temmuz'u (23 Temmuz 1908) takip eden aylar içinde ilk kıpırdanmalar, uykudaki locaların bazı eski üyelerinin Fransa Maşek-i A'zamını yeni loca kuruluşu ile harekete geçirmeye çalışmalarıyla gün ışığına çıkmaya başlamıştı. Zaten devrimci bir söylem ile gelen ihtilalcilerin kuracakları yeni düzende Fransız Devriminin varisi Fransız masonluğunun rolünün büyük olması kaçınılmaz görünüyordu. L'Etoile du Bosphore'un eski biraderlerinden Mihran Marachian (Maraşyan) Paris'le ilk temasa geçenlerdendi. Olaylardan birkaç gün sonra Genel Sekreter Vadécard'a yazdığı bir mektupta durumun uygunluğunu ama aynı zamanda da aciliyetini dile getiriyordu:

> Osmanlı Kanun-ı Esasîsinin hayata geçirilişinin ertesinde, zaten mevcut olan Alman ve İngiliz L.·.'ları davranmadan, Fransız nüfuzunun bir Mas.·. L.·.'sının tesisiyle perçinlenmesinin uygunluğunu ve yararlığını takdirinize sunuyorum; Alman siyasetinin zararlı nüfuzunun farkına varmış ve bütün kalbiyle bize katılmayı arzulayan bütün Türk gençliğini Fransız bayrağı altına çekmeye çalışmalıyız; bu gençliğin Maşrıkımızın halklarının ihyası ve uyanışında büyük bir rol oynaması gerekeceği bu yeni durumu değerlendirmemiz gerekecektir. Genellikle Fransızca bildiklerinden, üç renkli (Fransız) bayrağının altında kardeşçe yaşamaya hazırdırlar.[36]
>
> Bütün Osmanlı gençliği göğsünde bizim mottomuzu (Hürriyet - Eşitlik - Kardeşlik) Fransızca olarak taşımakta ve isyan etmiş olan Makedonya ordusu Marseillaise'i çalmaktadır.
>
> Bu gösterilerin gücü karşısında, dakika kaybetmeden yerimize ve onurumuza kavuşmamızın gerektiğini düşünmüyor musunuz?[37]

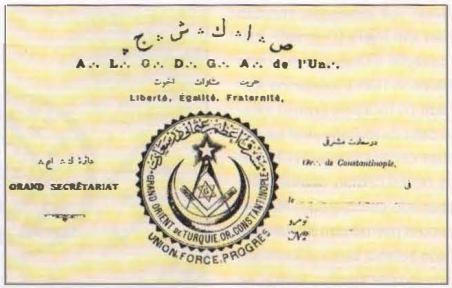

Mason simgeleri, 18. yüzyıl

Mihran Maraşyan ile aynı zamanda, Michel Noradounghian isimli sigortacı da yeni bir loca kurarak Fransa Maşrıkının Osmanlı payitahtında tekrar canlanmasına önayak olmaya çalışıyordu. Fransa Maşrıkı nezdinde onu destekleyen Bédarride isimli birader ise, aynı türden bir mantıkla, Jöntürk hareketinin Fransız Cumhuriyetçi ilkeleriyle ne kadar yakın olduğundan bahsediyor ve bunun Fransız nüfuzunun yerleşmesi için ne kadar uygun bir ortam olduğunu vurguluyordu:

> Türk İhtilali, Mas.·. fikirlerine ve aynı zamanda milli ve felsefi manada *Fransız* fikirlerine mükemmel bir yeşerme ortamı oluş-

Renaissance Locası'nın anteti

turmaktadır. Bu hareketin liderleri arasında Selanik veya başka yerlerin Maşrıklarından arkadaşlarımız son derecede faal bir rol oynamışlardır.

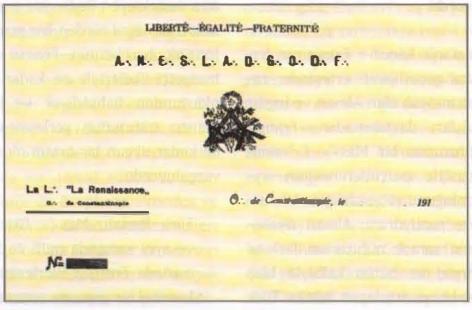
Hal budur ki, anlaşılması kolay çifte bir amaçla, birçok Jöntürk militanı, Osmanlı topraklarında Fransa M.·. A.·.'ına bağlı L.·.lar kurmayı şiddetle arzulamaktadırlar.

[...] Görev ve salahiyetim bununla sınırlıdır: amacım sadece ülkemizin büyüklüğü ve M.·. A.·.'ın nüfuzunun yayılmasıdır. İzlenecekl yol ve kullanılacakl imkânlar hakkında fikir beyan etmek bana düşmez: fakat Jöntürk hareketine ve bu halkın ıslahı ümidine olan derin sempatim, bana bu yararlı projenin netice verebileceği ümidini vermektedir. Gerçekleşmesi, Fransa ile İslâmî Doğu arasında sağlam bir bağ daha yaratabilecektir ve bana çok önemli gözüken bu mesele birkaç senedir beni meşgul etmektedir. Fırsat gelmiştir.[38]

Ağustos sonunda, Michel Noradounghian, "bu ülkede amacı, Jöntürk Komitesi tarafından şu ana kadar gerçekleştirilen muazzam işi daha homojen ve daha kalıcı kılmak olan faal, felsefî, eğitici ve insanî bir rol oynamaya" aday, Renaissance adı altında yeni bir locanın tesisi için Fransa Maşrık-ı A'zamının iznini talep ediyordu.[39] Kuruluşunu müteakip ay içinde de Noradounghian'ın heyecanı ve geleceğe güveni azalmamıştı:

> Sizi hemen haberdar etmek isterim ki en büyük arzum F.·. M.·. A.·. obediyansına bağlı bir atölyede son olaylarda rol oynamış bütün liyakatlı B.·.leri ve diğerlerini toplamaktır. Bu insanlar, entellektüel olarak gerçekten bir elit teşkil etmektedirler ve karakter olarak gerçek masonlar olabilirler zira politikada ne nişan ne paye ne de servet aramaktadırlar. Şimdiye kadar da ÜLKÜ'nün zaferi için mücadele ettiler. Bu B.·.lerin birçoğu İtalyan L.·.larına mensupturlar ve bizi tercih etmeye hazır görünmektedirler. Şu anda Selanik İtalyan L.·.sına bağlıdırlar ve buradakine daha intisap etmemişlerdir. Eğer işe koyulmakta gecikmezsek bize geleceklerdir, çünkü arkadaşlarımdırlar.[40]

Maşrak-ı A'zam-ı Osmanlı'nın anteti

Fakat bütün bu ümitlere karşın, 1909 senesinin başında durumun hiç de sanıldığı kadar müspet olmadığı ortaya çıkmaya başlamıştı. 25 Ocak 1909 tarihli mektubunda Noradounghian, İstanbul mason dünyasının tahminlerinden çok daha farklı bir şekil almaya başladığını itiraf etmek zorunda kalmıştı. Bir taraftan Selanik Macedonia risorta locasının Jöntürkler nezdindeki itibarı İstanbul'daki İtalyan locasının çok çabuk gelişmesine sebep olmuştu. Buna ilaveten, İtalyan ve İspanyol Maşrıklarının durumdan faydalanmak için gösterdikleri çabaların neticesinde, tekris ve yükselmenin kolaylaştırılmış olduğu ve bu sayede Osmanlı topraklarında localaların çok hızlı ve düzensiz/kontrolsüz bir şekilde açıldıklarını gözlemliyordu. Bunun karşısında Fransa Maşrıkının ihtiyatlı tutumu ve üyelikleri sık eleyip dokuma çabaları sağlıklı olmakla beraber, diğer localaların rekabeti karşısında Renaissance locasının gelişmesine bir bakımdan engel teşkil ediyordu.[41] Fakat en büyük endişe kaynağı, bağımsız bir Osmanlı Maşrık-ı A'zamı kurma çabalarıydı: 33. dereceden yeteri kadar üyesi bulunmayan Osmanlı'lara bu konuda İtalyan Maşrıkı yardım teklifinde bulunmuş ve gereken terfileri hemen yapacağına dair teminatlar vermişti. Noradounghian'ın buradaki bariz nüfuz kaybı tehlikesine karşı önerisi, böyle bir emr-i vaki ile karşılaştıklarına göre, Fransa Maşrıkının da yardım elini uzatarak bu tartışmalı kuruluşta en azından mevcudiyetini garantiye almasıydı.[42] Fransa Maşrıkı pek oralı olmamıştı ama ona rağmen ve özellikle İtalyan desteğiyle, Şûrâ-yı Âli-i Osmani 3 Mart 1909 tarihinde kurulmuştu. Maşrık-ı A'zam-ı Osmani ise 1 Ağustos 1909'da faaliyete geçecekti.[43]

Bu gelişmeler birkaç ay sonra kısa bir süre için kesintiye uğrayacaktı: 31 Mart Vakası (13 Nisan 1909) ile birlikte, Osmanlı topraklarındaki mason kuruluşları ani bir tehlike ile tekrar karşı karşıya kalmıştı. "Canavar Abdülhamid bütün Hıristiyanların ve başlıca Jöntürklerin katliamını" planlamış, ama "Kurtuluş Ordusu" harekete geçmiş ve "Osmanlılar

Türkiye'yi ikinci defa fethetmişlerdi".[44] Bu sözlerin sahibi Noradounghian, birkaç ay evvelki hayal kırıklıklarını unutmuş görünüyordu:

> Şimdi her şey eskisinden daha da iyi gidiyor. Genç subaylarımız, Müslüman fanatizmini çıldırmış ellerinde silah yapan yalancı Müslümanlara karşı gerçek ve acımasız bir savaş açtılar. Bu da Selanik localarımızda doğmuş olan ve Türkiye ve Osmanlıları muhakkak bir yok olmadan kurtaracak olan Müslüman antiklerikalizminin başlangıcıdır. Ancak bu gelişme bu ülkenin muhtelif unsurları arasında gerçek bir birlik getirecektir.[45]

Fakat bu ümitler de boşa çıkacaktı. Jöntürkler masonluğu da bir nevi "millileştirme"ye tabi tutmaya kararlı gözüküyorlardı. La Renaissance'dan ayrılmalar neticesinde ortaya çıkan Les Vrais Amis du Progrès et de l'Union (Terakki ve İttihadın Hakiki Muhibleri) locası Osmanlı Maşrıkına bağlanmış, sabık ana locasının üyelerini teker teker kendine çekmeye başlamıştı. Yeni bir Fransız locası kurmak artık mümkün değildi; Osmanlı Maşrıkı buna karşı çıkmaktaydı ve Fransızca çalışan Hakikî Muhibler locası sayesinde kendi bünyesinde şeklen de olsa Fransız itibarından istifade eden bir elit teşkil etmişti. Fransız Maşrıkı duruma artık müdahale edemiyor, ancak bazı ümitsiz çabalarla İstanbul'da yok olmaya yüz tutmuş locasını kurtarmak için bazı ilkelerini çiğniyordu: Osmanlı ustalık diplomalarının Fransız diplomalarıyla istisnai olarak değiştirilmesine izin verilmişti, fakat bu hakkı kullanmaya aday ancak iki üç kişi ortaya çıkmıştı.[46] Osmanlı Maşrıkına bağlanmayı reddedip ısrarla La Renaissance'da kalmayı isteyen sayılı Masonların arasında ise, Doktor Hasan Rıza'nın ismi göze çarpmaktadır. Proodos'un eski üyelerinden Hasan Rıza Bey'in başlıca arzusu ise "Türkiye'de haksızlığa mani olmak için" sosyalist bir parti kurmaktı.[47] Bu kişinin başka belgelerine bakıldığında, Osmanlı Maşrıkına girmek istemeyişinin arkasında yatan başlıca sebebin, hakim olan milliyetçilik duygusunun kendi sosyalist ilkeleriyle bağdaşmaması olduğu anlaşılmaktadır.[48]

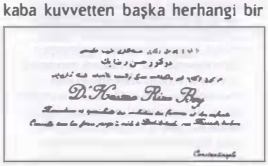
İkinci Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra yaşanan bu heyecan ve ümitler çok kısa süreli olmuştu. Yeni oluşan rejim üzerinde ilkelerine güvenerek kurmayı istedikleri nüfuz düşleri, rejimin "milli" bir Masonluk teşkilatı kurmasıyla ve dolayısıyla siyasetin masonluğu tekrar güdümüne almasıyla beraber suya düşmüştü. 1935'deki kapanışına kadar Renaissance locası gayet sönük ve ihtiyatlı bir yaşam sürerek kendini politik belalardan mümkün mertebe koruma yoluna gitmişti.[49] Bu temkine tek istisna Mütareke yıllarında ortaya çıkacaktı. O dönemde yaşanan kaos ve değişen dengeler içinde loca, son bir atılımda bulunacaktı. İşin acıklı tarafı ise daha önceki ihtiyatlı tavrını birden terk eden loca, o zamana kadar hiç bir yabancı locanın almadığı kadar açık menfi bir tutumu Anadolu'daki direnişe karşı alacak ve böylece ilk gerçek siyasi atılımında tabiri caizse "yanlış ata oynayacaktı". 22 Ocak tarihli bir yazısında, Renaissance locası, Yunanistan Maşrıkına bağlı Harmonia locasının bir beyanatına arka çıkacak, böylece de "Türk unsurunu" bir nevi insanlık düşmanı ilan ederek, geleceğin siyasi dengelerinde bertaraf edilmesi gereğini savunacaktı. Türklerin zulmü altında asırlardır inlemiş olan gayrimüslim halkların, harp ve işgal sayesinde nihayet özgürlüklerine kavuşacakları bir anda dengenin tekrar "karanlığın" lehine döndüğünü vurgulayarak, bu tehlikenin tamamen bertaraf edilmesi için Fransa Maşrıkının nüfuzunu kullanmasını diledikleri bu mektuplarından[50] iki yıl sonra, 10 Mayıs 1922'de Fransa'daki kardeş localara hitaben matbu bir sirküler hazırlamışlardı. Bu belgede aynı temalar işlenmekteydi: Türkler'in barbarlığı, kaba kuvvetten başka herhangi bir maharetlerinin olmadığı, hükümranlıkları altındaki halklara çektirmiş oldukları eziyetlerin ve kıyımların tarihçesi ve nihayet Türk hakimiyeti altında yeniden bir devletin kurulmasıyla bölgede oluşacak olan yeni haksızlık ve zulümlerin sıralanması. Bu temalara teğellenmiş olarak da, Fransa'nın Ankara hükümetine yakınlaşma çabalarının ne denli tehlikeli bir aldatmaca olduğunun imalı bir şekilde vurgulanması.[51] Bu suçlama ve saldırılar, locaların ezici gayrimüslim çoğunluğunun, hemcinslerinin Jöntürk dönemi ve harp boyunca maruz kaldıkları her türlü baskıya tepkisinden kaynaklanıyordu. 1908'den birkaç sene sonra güçlenen milliyetçilik ve baskıcı rejim, hemen akabindeki savaş ve getirdiği felaketler, Osmanlı ülkesinde yaşayan farklı dini/milli kesimlerin arasındaki bütün anlayış ve birliktelik ihtimallerini geri gelmeyecek derecede yok etmişti. Ortaya çıkan düşmanlık ve tahammülsüzlük havası, localara da yansımıştı. Fakat çok daha uzaktan, daha objektif bir şekilde yeni durumu değerlendiren Fransa Maşrıkı için durum çok farklıydı. Kemalist direnişi ilkelerine yakın bulmaya başlayan Grand Orient, locaların feveranına katılmıyor, aksine Anadolu hareketine sempati ile

Belge VI - Doktor Hasan Rıza'nın Mektubu

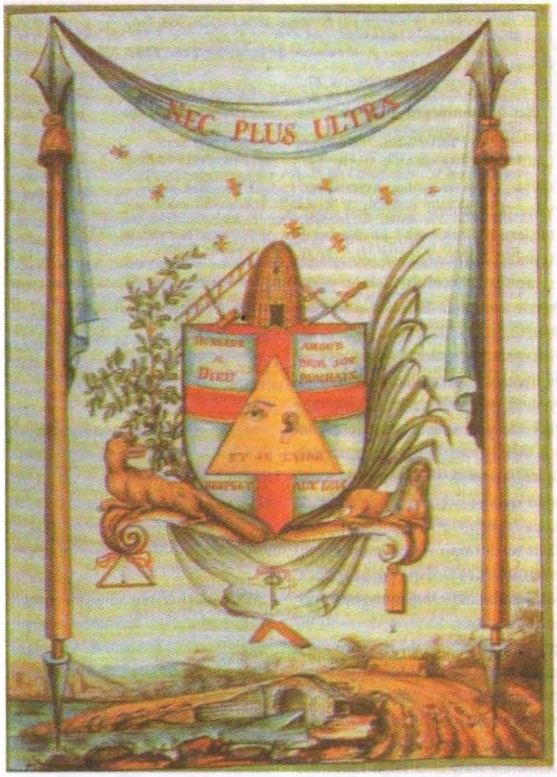
Ç.·. M.·. B.·.

Türkiye'de haksızlığa mani olmak için Fransız Sosyalistleriyle geçenlerde bir birlik içine girdiğimi size beyan etmeye cesaret ediyorum: sizden özellikle ve biraderane bir şekilde rica ederim, beni Paris'te yaşayan Sosyalistlerle tanıştırın ve onlara takdim edin. Zira burada İstanbul'da bir parti kurmak arzusundayım.

Mektup çok vasat bir Fransızca'yla yazılmıştır ve bazı sözlerin manası tam olarak açık değildir. Genel Sekreterlik, Hasan Rıza'ya cevabında ona İSosyalistl Partinin Uluslararası Bürosuna ve özellikle Brüksel'de Temsilciler Odası üyesi Furnemont B.·.'e müracaat etmesini tavsiye etmektedir.

Dr. Hasan Rıza Bey

Hasan Rıza'nın kartviziti

Eski ve kabul edilmiş İskoç Kiti'nin değişik derecelerinde mason ahlakı simgeleri

yaklaşmayı tercih ediyordu. Ankara hükümeti ordusunun 1922 sonlarında Anadolu'yu tekrar ele geçirmesiyle, Renaissance locası son bir defa çark etmek ve yeni güç dengesine ayak uydurmak durumunda kalıyordu. Bir kriz daha atlatılmış, Fransız locası hayati bir taktik hatadan son anda dönmeyi başarabilmişti.[3]

***

Kaba fırça darbeleriyle çizmeye çalıştığımız bu tablo, şüphesiz Osmanlı topraklarında masonluk ve mason hareketleri tarihçesi olarak algılanmamalıdır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, amacımız her şeyden önce masonluk-siyaset ilişkisini sorgulamak ve çoğunlukla fazla kolay bir şekilde kurulan sebep-sonuç veya nüfuz iddialarını sınamaktı. "Masonluk tarihi" türü bir anlayışın tam tersine, bu makalede localar baskın bir siyasi sürecin üstüne teğellenmiş gibi durmakta ve tarihi süreç üzerindeki belirleyicilikleri bu anlamda çok şüphe götürür bir hal almaktadır. Masonluk hareket ve teşkilatında komploya kadar varabilecek "gizli" bir gündem aramak, sanırız pek gerçekçi bir yaklaşım oluşturmamaktadır. Görünen şudur ki, İstanbul mason locaları gündemi tespit etmekten çok, varolan dengelere (veya dengesizliklere) göre kendilerini uyarlayacak ve bunu yaparken de ister istemez bazı siyasi güçlerin elinde yararlı bir aracı kurum vazifesi görecekti. Bu aracılık başlıca iki boyut üzerinden ele alınabilir. Birincisi, masonluğun kurucu ilkelerinden menkul belirli bir liberalizm çerçevesi içinde, rejim karşıtı gruplara başka şekillerde elde edemeyecekleri bir örgütlenme zemini yaratmasıydı. İkincisi ise, Batılılaşma ve Batı tarafından yutulma arasında gidip gelen Osmanlı İmparatorluğu'nda Batı'yla bir iletişim imkânı yaratmasıydı. Fakat her iki durumda da masonluk, bir araç mertebesinde kalmaya mahkûm gözüküyordu.

Aziz dönemindeki muhalif grup ve şahsiyetler, Hamid dönemindeki Jöntürkler veya Mütareke dönemindeki ekaliyet grupları olsun, herkes masonluğa intisap yoluyla bu teşkilatı kendi ihtiyaç ve amaçlarına göre yontup yorumlama yoluna girmişti. Arada kalanlar ise, "gerçek" Masonlar oluyordu: söylemini değiştirmek zorunda kalan Amiable, kaçmaya mahkûm kalan Scalieri, locasının erimesini seyretmeye mecbur olan Siotis veya ona söyletilen sözleri birden geri almaya mecbur kalan Mossé, birçok açıdan bazı siyasi kişilik ve oyunların kurbanı olmuşlardı. Belki de "komplo" teorilerini tam tersine çevirmek daha doğru bir yaklaşım bile olabilir: loca güdümünde bir siyaset yerine, siyasetin doldurup kullandığı, iç tutarlılığını birçok kere tehdit ettiği, ihtiyacı azaldığında veya işine gelmediği zamanlarda da fırlatıp attığı bir masonluk teşkilatı imajını düşünmenin daha gerçekçi bir görüntü olduğunu düşünmek gerekir.

DİPNOTLAR

1 Paul Dumont, "La Turquie dans les archives du Grand Orient de France : les loges maçonniques d'obédience française à Istanbul du milieu du XIXe siècle à la veille de la Première Guerre Mondiale", in J.-L. Bacqué-Grammont et P. Dumont (ed.), *Economie et Sociétés dans l'Empire ottoman (fin du XVIIIe - début du XXe siècle)*, Paris, 1983, s. 173, n. 7.

2 *A.g.y.*, s. 188-194 ; Constantin Svolopoulos, "L'initiation de Mourad V à la Franc-maçonnerie par Cl. Scalieri ; aux origines du mouvement libéral en Turquie", *Balkan Studies*, 21 (1980), s. 441-457.

3 Dumont, *a.g.m.*, s. 201 : "Soruyu daha genel bir şekilde tekrar sorabiliriz. Eğer Cléanthi Scalieri, Louis Amiable, Namık Kemal, Prens Mustafa Fazıl ve birçoğu daha mason olmamış olsalardı, hareketleri farklı olur muydu? Muhtemelen hayır. Zira müdafaa ettikleri fikirler, ifade ettikleri siyasi, iktisadi ve toplumsal seçenekler bir zamandan beri ortamın bir parçasıydılar. Ama düşünebiliriz ki, bununla beraber, Masonluğa bağlanmaları onlara yollarını seçmelerinde yardımcı olmuştur." Dumont'un makalesi İstanbul Fransız localarının Grand Orient de France'daki arşivlerinden hareketle tarihçesini verdiğinden, çok daha detaylı bir şekilde her bir locanın işleyişini, özelliklerini, üyelerini, akıbetini ele almıştır. Konu ile ilgili kaynak azlığı göz önünde bulundurulursa, bu makale şimdiye kadar bu meyzudaki en kapsayıcı ve düzenli bilgiyi içermektedir.

4 Grand Orient de France'daki çalışmalarun sırasında yardımlarını esirgemeyen İnstitut d'Etudes et de Recherches Maçonniques'den

Sayın Pierre Mollier'ye teşekkürü borç bilirim. Burada belirtmek gerekir ki, bu makale esas olarak, Paul Dumont'un çalışmaları başta olmak üzere, daha önce yayımlanmış birçok eser ve makaleye dayanmaktadır. Scalieri veya de Régla olaylarındaki bazı yeni belge ve yorumları getirmekle beraber, başlıca amacımız, bu konuda yazılmış olanları, özellikle siyaset-Masonluk ilişkileri açısından değerlendirip toparlamak ve bunu yaparken de mümkün mertebe antimasonik literatürde yaygın bir şekilde rastlanan "komplo" teorilerinin ne denli abartılı olduklarını vurgulamaktır.

5 Louis Amiable, *De la situation maçonnique à Constantinople en Grèce et en Italie*, Alxi-en-Provencel, J. Remondet-Aubin, 1895, s. 5-6.

6 *A.y.*, s. 7; Dumont, *a.g.m.*, s. 173-194.

7 Amiable, *a.g.e.*, s. 7.

8 *A.y.*, s. 6-7; Dumont, *a.g.m.*, s. 176.

9 Dumont, *a.g.m.*, s. 178-181.

10 *A.y.*, s. 180-181, n. 29.

11 *A.y.*, s. 181-183.

12 İrène Melikoff, "Namık Kemal'in Bektaşiliği ve Masonluğu", *Tarih ve Toplum*, X, 60 (1988), s. 337-339.

13 Dumont, *a.g.m.*, s. 190-191; Svolopoulos, *a.g.m.*; Andreas C. Rizopoulos, "Sultan Murad V and Freemasonry. A Political Dream of the Nineteenth Century", *Ars Quatuor Coronatorum*, vol. 104 (1991), p. 187-195; Suha Umur, "Belgelere göre 5. Murad'ın Masonluğu", *Tarih ve Toplum*, VII, 38 (1987), s. 100-103.

14 Bu konuda, henüz varlığı bilinmeyen bazı yeni bilgiler Sultan V. Murad'ın oğlu Salahaddin Efendi'nin günlük ve hatıratında ortaya çıkmaktadır. Yayına hazırlamakta olduğum bu külliyatı bana sağlamış olan Salahaddin Efendi'nin torununun oğlu Şehzade Osman Vasıb Efendi'ye burada teşekkürü borç bilirim. Ekte verilen Belge I ve II, Salahaddin Efendi'nin *Sadâ-yı Mahbûs - Hâme-i Mübtedi* isimli hatıratının *Hitimâm* altbaşlıklı cildinden alınmıştır. Şehzade Salahaddin Efendi, *Hitimâm* adı altında, 1883-1886 seneleri arasında Scalieri ile V. Murad arasındaki gizli muhaberatı kelimesi kelimesine kaydetmiştir. Varlığı bugüne kadar bilinmeyen ve nasıl yürütüldüğü hala bir sır olan bu muhaberat son derecede ilginç olmakla beraber, buradaki konumuzu aşmaktadır.

15 Scalieri'nin Murad'ı kaçırma teşebbüsü için bkz. İ. H. Uzunçarşılı, "Beşinci Murad'ı Tekrar Padişah Yapmak İsteyen K. Skalyeri ve Aziz Bey Komitesi", *Belleten*, 1944, 30, p. 245-340. Scalieri'nin Atina'ya gittikten sonra son derecede faal bir şekilde V. Murad'ı kurtarmak için girişttiği başarısız kampanya, Şehzade Salahaddin'in *Hitimâm*'ında detaylı bir şekilde ortaya çıkmaktadır (bkz. n. 13).

16 Amiable, *a.g.e.*, s. 8.

17 Dumont, *a.g.m.*, s. 186-188.

18 Paul de Régla, *Au pays de l'espionnage : les sultans Mourad V et Abd-ul-Hamid II*, Paris, 1902. De Régla, Murad'ın hal'inin ve dolayısıyla Hamid'in hükümdarlığının gayri meşru olduğunu savunan bir akımın takipçisiydi. Bu akımın temsilcileri anlaşılır sebeplerle Avrupa'da yayınlar ile siyasi kavgalarını yürütmekteydiler. Yayınlanan kitap ve broşürlere bazı örnekler: Comte E. de Kératry, *Mourad V, Prince - Sultan - Prisonnier d'Etat 1840-1878 d'après des témoins de sa vie*, Paris, 1878; Cléanthi Scalieri, *Appel à la justice internationale des Grandes Puissances par rapport au grand procès de Constantinople, par suite de la mort du feu Sultan Aziz, adressé par C. Scalieri au nom du Sultan Mourad accusé, de Midhat Pacha et des autres condamnés*, Atina, 1881; Djemaleddin Bey, *Sultan Murad V, the Turkish Dynastic Mystery 1876-1895*, Londra, 1895; Joseph-Rémi Denais], *Mourad V, vrai Kalife, Sultan légitime, et Abdul Hamid II, usurpateur parricide. Lettre à S.M. l'Empereur d'Allemagne*, Paris, 1898; Albert Fua, *Le Sultan illégitime et Mourad V*, Paris, 1899; Pierre Arménghian, *La restauration du khalifat*, Mourad V, Paris, 1900.

19 *Les Sultans Mourad V et Abdul-Hamid-Khan II. Conférence faite le 23 mars 1892 à la R.·. L.·. le Temple de l'Honneur et de l'Union Ou de Paris par le F.·. P.·. A. Desjardin de Régla*, Fransız Maşrık-ı A'zamı Arşivleri (AGOF), 397bis, Paris, Le Temple de l'Honneur et de l'Union, Fusion 1881-1900. Çok uzun olan bu konferansın metni birçok bakımdan ilginçtir. Murad'ı bir birader olarak kurtarma zorunluluğuna dayanan bu konuşmada, iki kardeş arasındaki farklar babaları dönemine kadar geri gidilerek alabildiğine basitleştirilmiş bir şekilde verilmektedir. Murad ne kadar münis, hassas, iyiliksever, Batı'ya meyyal ise, Hamid aksine habis, içten pazarlıklı, pintil, müstebit, Batı düşmanı vs. olarak gösterilmektedir. Murad'ın cinnetinin geçici ve dolayısıyla hal'inin geçersiz olduğunu savunan de Régla, Hamid'in tehlikeli bir paranoyak olarak iktidarda kalmasının ne denli zararlı olduğunu iddia etmektedir. Konferansının sonunda her iki şahsiyetin birer fotoğrafını dinleyicilere gösteren hatip, Masonluğun evrensel kardeşlik ilkeleriyle nasıl bağdaştığı merak edilebilecek şu sözlerle konuşmasına son verir. Bu fotoğraf a (Sultan Hamid'inki) iyice bakın ve Murad'ınkiyle kıyaslayın: bu kadar zıt iki kişiliğe can veren ruhların farklarını benim ifade edebileceğimden daha iyi gösterirler; ayrıca da bu fotoğraflar gerçek Türk tipiyle Abdülhamid'in fiziki ve ahlaki olarak en iyi örneği olduğu Yahudi-Ermeni tipi arasındaki farkın ne olduğunu gösterirler".

20 N. Nicolaïdès, "A bas les masques", *L'Orient*, 12 Mayıs 1892, s. 1.

21 *Ib. Chapi Les Vrais Amis. Annonce de tenue mensuelle*, 17 Juin 1892, AGOF 397bis, Paris, Le Temple de l'Honneur et de l'Union, Fusion 1881-1900.

22 Genel Sekreter'den (imzası okunamıyor) Viguier'ye (paye ve görevi belirtilmemiş) 12 Temmuz 1892 tarihli mektup, , AGOF 397bis, Paris, Le Temple de l'Honneur et de l'Union, Fusion 1881-1900.

23 Comte E. de Kératry, "Le Sultan Mourad V Prisonnier d'Etat", *Le Journal*, Pazartesi 16 Ocak 1893. Kératry'nin kitabı için bkz. n. 17.

24 Paul Guilbert'den Viguier'ye 5 Şubat 1893 tarihli mektup, , AGOF 963, Etoile du Bosphore, 1880-1897.

25 *A.y.*

26 Paul Guilbert'in Etoile du Bosphore Üstad-ı muhteremi Siotis'e mektubunun kopyası, 27 Mayıs 1893, AGOF 963, Etoile du Bosphore, 1880-1897. Scalieri'nin 1891 tarihinde öldüğü kabul edilirse (Rizopoulos, *a.g.m.*, s. 192), 1892'de verilmiş bir konferansa 1893'de nasıl tepki verebileceği merak konusu olabilir. Rizopoulos'un verdiği bilginin yanlış olduğunu iddia etmek istemeyiz; bu durumda ya de Régla bu mektubu bir şekilde "icad" etmiş ya da mektubun sahibi Cleanthi değil, oğlu George Scalieri olmalıdır.

27 *A.y.*; *Temple de l'Honneur et de l'Union. Annonce de tenue*, Mayıs 1893.

28 Paul Guilbert'in Etoile du Bosphore Üstad-ı muhteremi Siotis'e mektubunun kopyası, 27 Mayıs 1893, AGOF 963, Etoile du Bosphore, 1880-1897.

29 *Temple de l'Honneur et de l'Union. Annonce de tenue*, Haziran 1893.

30 Söz konusu kitap için bkz. n. 17.

31 Rizopoulos (*a.g.m.*, s. 191), çok kesin bir şekilde ama herhangi bir kaynak göstermeden Abdülhamid'in de Masonlukla bir ilgisi olduğunu söylemektedir: "Abdülhamid kendini tekrıs ettirmeye kadar gitmiş, Mavroyeni Paşa vasıtasıyla Scalieri'yle temasa geçmiş ve Masonluk kurallarına ihlal sözü vermişti. Fakat Scalieri, Paris'deki Maşrık-ı A'zamın da desteğiyle, böyle bir yardımı reddetmiştir. Padişah o zamana da bir İtalyan locasını denemiş ve bu locaya —tekrıs edilmeden— seneliğ aldat ödemiştir." Bu bilgilerin son kısmı Amiable'ın raporuyla benzerlik taşımakla beraber, Abdülhamid'in müracaatı hakkında herhangi bir belgeye rastlayabilmiş değiliz.

32 Mihran Marachian, 1908 senesinde gerçekleşen bir durumu tasvir ederken şu yorumda bulunuyordu: "Her şeyden önce, ülkenin münevver kesimi Hamidi rejim altında tekrise cesaret edemiyordu; dahası, olan tekrisler uzun seneler boyunca tesadüflerin biriktirmiş olduğu ve liyakatli üyelerin geri çekilmesiyle, Fransız üstünlüğünün perçinlenmesine öncülük etmek yerine sadece ticaret yapmak için gelmiş olan Fransız Mıların ilgisizliğinden meydana boş bulan güvenilmez bir çoğunluğun himayesi altında yapılıyordu (Mihran Marachlian'dan Fransa Maşrık-ı A'zamı Konseyine mektup, 2 Eylül 1908, AGOF 965, Renaissance, 1908-1914).

33 Dumont, *a.g.m.*, s. 177, 188, 194.

34 *A.y.*, s. 194.

35 Selanik Fransız locaları için bkz. Paul Dumont, "La Franc-Maçonnerie d'obédience française à Salonique au début du XXe siècle", *Turcica*, s. 65-94.

36 Marachian'dan Vadécard'a mektup, 27 Temmuz 1908, AGOF 965, La Renaissance, 1908-1914.

37 Marachian'dan Vadécard'a mektup, 31 Temmuz 1908, AGOF 965, La Renaissance, 1908-1914.

38 A. Bédarride'den Maşrık Başkanına mektup, 11 Ağustos 1908, AGOF 965, La Renaissance, 1908-1914.

39 Michel Noradounghian'dan Fransa Maşrık-ı A'zamının Konseyine mektup, 22 Ağustos 1908, AGOF 965, La Renaissance, 1908-1914.

40 A. Bédarride'den Maşrık Başkanına mektup, 11 Ağustos 1908, AGOF 965, La Renaissance, 1908-1914.

41 Michel Noradounghian'dan Lafferre'e mektup, 25 Ocak 1909, AGOF 965, La Renaissance, 1908-1914.

42 *A.y.* Noradounghian için bazı kişisel çıkarların da sözkonusu olduğu düşünülebilir. Zira, ona göre Fransız Maşrıkının müdahalesi esas olarak kendi localarından birkaç kişiye en yüksek derecelerin verilmesinden geçmeliydi.

43 Orhan Koloğlu, "Masonluk", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, V, s. 308. Bu makalesinde O. Koloğlu İtalyan ve Fransız desteğinin yokluğundan bahs ediyorsa da, Noradounghian 25 Ocak tarihli mektubunda (n. 31) Şûrâ-yı Âlinin kuruluşuna İtalyanların onayak olduğunu yazmaktadır.

44 Michel Noradounghian'dan Vadécard'a mektup, 30 Nisan 1909, AGOF 965, La Renaissance, 1908-1914.

45 *A.y.*

46 Üstad-ı muhterem Siotis'den Fransa Maşrık-ı A'zamına mektup, 16 Kasım 1910, AGOF 965, La Renaissance, 1908-1914.

47 Dr. Hasan Rıza'dan Nenori'ye mektup, 22 Temmuz 1912, AGOF 965, La Renaissance, 1908-1914. Hasan Rıza'nın şahsiyet ve faaliyetleri hakkında bkz. George Haupt/Paul Dumont, *Osmanlı İmparatorluğunda Sosyalist Hareketler*, İstanbul, 1977, s. 180-188; Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar- (1908-1925)*, Ankara, 1967, s. 57 vd. Fransa Maşrık-ı A'zamının arşivlerinde Hasan Rıza'ya ait birçok mektup daha mevcuttur. Çoğunda locanın işleyişi ve seçimlerinden şikâyet etmekte olduğu anlaşılan bu zatın bu mektupları konunun dışına taşımaktadır.

48 Hasan Rıza'nın Sosyalist Enternasyonal Başkanlık Kurulu Sekreteri Camille Huysmans'a 1 Ocak 1914'de yolladığı mektubunda şu ibareye rastlanmaktadır: "Emin olun ki, İstanbul'da şovenlik ve milliyetçilik egemense de, biz insanlığın hizmetkârlarıyız, enternasyonalizm ve sosyalizm için ısrarlıyız" (Haupt ve Dumont, *a.g.e.*, s. 185, belge 65).

49 Dumont, "La Turquie dans les archives...", s. 197-198.

50 Renaissance Locasının Fransa Maşrık-ı A'zamına mektubu, 22 Ocak 1920, AGOF 966, La Renaissance, 1918-1924.

51 *La Loge "La Renaissance" Or de Constantinople aux LL. sœurs de France*, 10 Mayıs 1922, AGOF 966, La Renaissance, 1918-1924.

52 Bu yıllardaki gelişmelerin mükemmel bir anlatım ve yorumu için bkz. Paul Dumont, "Fransız Masonları ve Türk Bağımsızlık Mücadelesi (1919-1923)", *Tarih ve Toplum*, IV, 21 (1985), s. 170-176.

"AMERİKAN DOKUNUŞU MUCİZELER YARATACAKTIR"

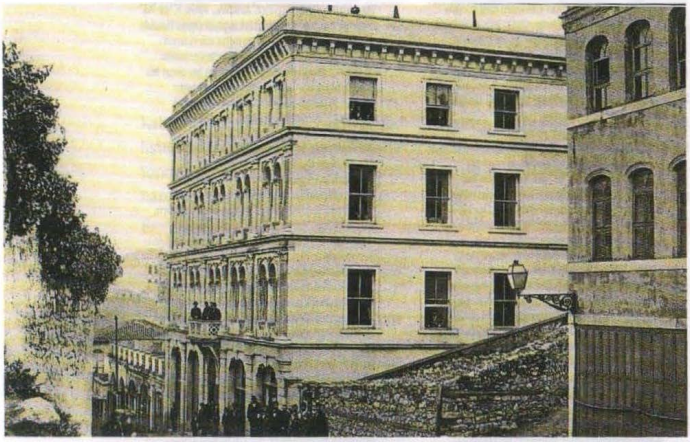
ORYANTALİZM VE OSMANLI'DA AMERİKAN MİSYONERLERİ

ESRA DANACIOĞLU

Amerikan misyonerleri, başka bir tarih ve coğrafyanın içinde yeşermiş Doğu Hıristiyanlığının dini ritüellerini, zaman ve mekândan koparark yargıladılar. Kendilerinin "gerçek", Doğu'dakilerin "ismen Hıristiyan" olduğunu ileri sürdüler; Doğu'nun "karanlıktaki kiliseleri" imgesinin karşısına kendi "aydınlık" ve "ilerlemeci kiliseleri"ni koydular.

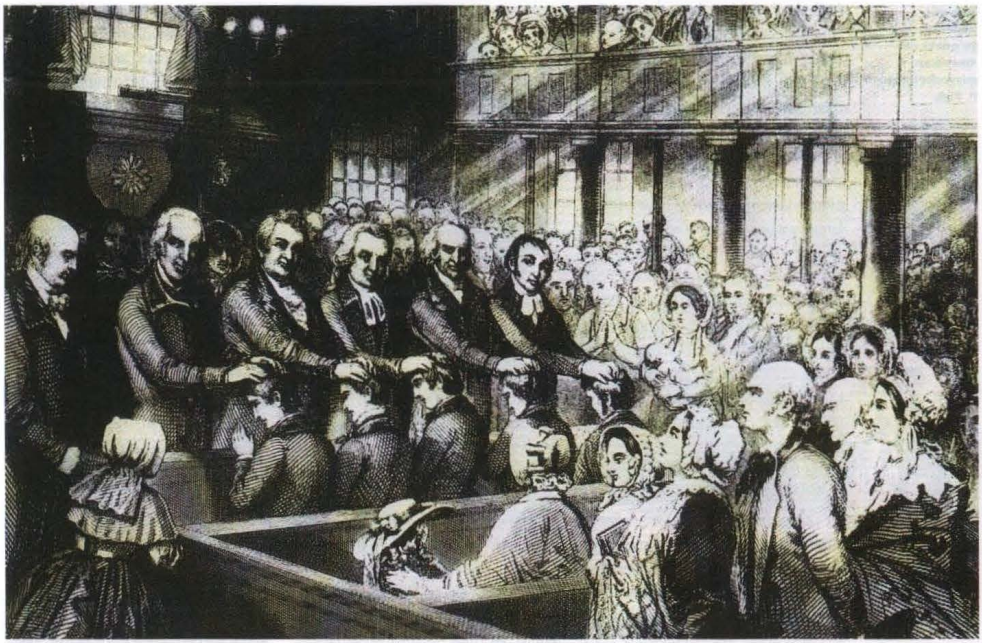
1942 yılında Canterbury Başpiskoposu William Temple, Hıristiyanlığın, "beyaz adamın" dini olmaktan çıkıp dünya genelinde yayılışının, "zamanın büyük ve yeni bir olgusu" olarak son iki buçuk yüzyıllık misyoner faaliyetlerinin sonucunda ortaya çıktığını belirtiyordu. Gerçekten de Hıristiyanlığın kıtalar ve renkler arası bir dine, sözün kısası bir "dünya dinine" dönüşümü yakın çağların dinamikleri arasındadır.

19. yüzyılda Hıristiyan misyonerliğinin yeniden canlanışı, Avrupa'nın kendini tüm kurumlarıyla Avrupa dışı alanlara ihraç ediş sürecinin maddi ve zihinsel temelleri üzerinde gerçekleşti. Avrupa ekonomisi, başka ekonomileri kendisine tabi kılar; Avrupa uygarlığı, inanç ve değerler sistemi ile idari yapılanışını (hatta tarihini de) diğer toplum ve tarihler üzerinde konumlandırırken, Protestan misyonerler "kendi tanrıları", "kendi kültürleri" ve "kendi kaderleri" tarafından verildiğine vehmettikleri bir görev duygusuyla Avrupa dışı alanlara yöneldiler. Asya ve Afrika'nın farklı patikalarında yürüyen uygarlıkları, tarihleri farklı dinamiklerle başka mecralarda akmış kadim imparatorlukları (Hindistan, Çin, Osmanlı) bu yönelişten paylarını almış; misyonerler, farklı inanç sistemlerini kendi evlerinde vurmayı, kendilerine "hak" ve "vazife" bilmiştir.

American Board'un İstanbul Mercan'daki binası

Avrupa ekonomisinin başka tarih ve coğrafyalar üzerinde bir belirleyicilik ilişkisi kurarak genişlemesi, hem bu genişlemenin getirdiği üstünlük duygusu, hem de coğrafyalara müdahalenin meşruiyet zeminini hazırlayan bir ideolojik çatının inşasıyla birlikte yaşanmıştır. Misyonerler, Doğu'yu algılarken, kendi varoluşlarına ve müdahale ruhu taşıyan eylemlerine haklılık temeli sağlayan oryantalizmin önermelerini kullandılar. "Tarihdışı olanı" "tarihe katacaklarına", "barbar, durağan ve despotik olanı" "uygar, dinamik ve demokrat olanla" değiştireceklerine inandılar. Dolayısıyla Doğu'da karşılarına aldıkları sadece farklı dinler değildi.

İlk Amerikalı misyonerlerin kabul töreni, Salem, Massachusetts, Tabernacle, 6 Şubat 1812

"Kurtarıcı beyaz adam" retoriği içinde, Osmanlı topraklarında karşılaştıkları tüm inanç sistemleri, ibadetler, yaşam biçimleri ve gelenekler değiştirilip dönüştürülmesi gereken özellikler olarak algıladı.

Amerikan misyonerleri 1819-1822 yılları arasında, kendi ifadeleriyle, başta "paganlar" (Yahudiler ve Müslümanlar kastediliyor) ve "nominal Hıristiyanlar"ı (Doğu kiliseleri), yine kendi ifadeleriyle "aydınlatmak", "şeytanın krallığından çıkarmak" için Doğu Akdeniz'e yönelditler. Zamanla ilk yıllardaki geniş faaliyet alanları giderek daraldı; önce Doğu kiliselerine, oradan da Anadolu özelinde Ermenilere odaklandılar. Geniş Osmanlı coğrafyasında tutunmaya çalışan birçok Amerikan örgütü içerisinde, American Board of Commissioners for Foreign Missions'ın (American Board) yaygınlığı arttı ve yarattığı etkiyle ayrıcalıklı bir yere sahip oldu. Osmanlı topraklarında 19. yüzyılın başlarında American Board'un, anaokullarından yüksekokullara kadar yayılmış eğitim kurumlarının sayısının 444'e, bu okullarda eğitim gören öğrencilerin sayısının ise 24.000'e ulaşmış olduğunu söylemek sanırım bir fikir verecektir.

Amerikan misyonerleri kurdukları eğitim ağıyla "yeni bir yaşam tarzı" ve bir "zihinsel dönüşüm" yarattıklarını iddia ettiler.[3] Osmanlı topraklarında İngilizce eğitim verecek kolejlerin gerekliliğini tartışan, Doğu'yu önce doğululaştıran sonra kendisinden kurtarmak gerektiğini savunan aşağıdaki metin, misyonerlerin zihniyet dünyasını göstermesi açısından oldukça dikkat çekicidir:

> Doğu dünyasının tüm gelişmelere kaçınılmaz bir biçimde engel olan malum karakteristikleri veya görüntüleri vardır ve bunların kökü yalnızca kolej eğitimiyle kazınacaktır... Doğu herkesçe bilinen şu özelliklerle karakterize edilir: saplantı, değişememe, duraganlık. Ne kıpırdar ne de olağan güçlerle kıpırdatılabilir, Sımsıkı bir şekilde geçmişe bağlı yaşar ve değişim düşüncesinden tiksinir. Uygarlığın temel görüntüleri olan yaşam ve düşünce modelleri yüzyıllar önce oldukları durumdadır. Şimdi Amerikan kolej eğitimi Doğu dünyasının bu ruhunu kırıyor ve imkânsızı gerçekleştiriyor. Doğu'nun genç dimağları kolej eğitimiyle yeni bir gerçeklik dünyasına sokuluyor... Doğu dünyasında her şey yeniden kurulurken devrimci bir modernleşmeyi temin edecek, bilgi ve terbiye itibarıyla eğitilmiş kafalar gerekiyor... Doğu'da eksik olan bir diğer özellik, İngiltere ve Amerika'da insanları zengin eden girişim ruhudur. Keza bu eğitimle öğrencilere her şeyin ötesinde güçlüklerin üstesinden gelme yetisi, karakter, cesaret, hoşgörü, esneklik ve umut veriliyor. Ayrıca Doğu'nun kadercilik, zihinler üzerinde boş inançların güçlü tiranlığı gibi bazı özelliklere daha dikkatinizi çekmek isteriz. Sunduğumuz Hıristiyan eğitiminden geçen genç dimağlar Doğu dünyasının umududur.[4]

Ya da "Amerikan dokunuşu mucizeler yaratacaktır!"[5]

Gerek İngiliz gerekse Amerikan misyonerleri, hem temsili bir Doğu'nun inşasında hem de bu söylem alanının örgütlü hale gelmesinde rol aldılar. İngiliz örgütlerinin Nesturi misyonunda görülebileceği gibi zaman zaman oryantalist --doğabilimci– misyoner kimliklerinin bir bedene sıkışması olasıydı.[6] Ancak daha da önemlisi misyonerler bazı oryantalist örgütlerinin kuruluşuna

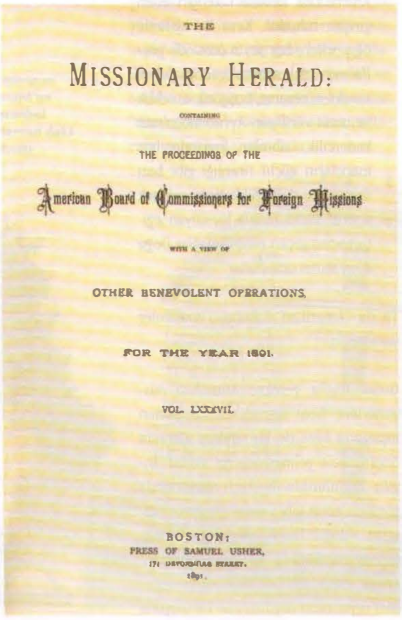
Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ilk Amerikan misyonerlerinden P. Fisk

"can suyu" oldular. Örneğin, Amerikan Oriental Society 1842'de Boston'da kurulduğunda 68 kurucu üyesinden 16'sı American Board örgütündendi. "Amerikan Oriental Society'nin kuruluşunu takip eden yıllarda da misyonerler Batılı olmayan dünya hakkındaki ana bilgi kaynaklarıydı."[5] Oryantalist söylem bilim adamları, arkeologlar ve seyyahlarca yaratılıp besleniyordu. Görme ve tanıklık etmenin, bulguları toplama ve değerlendirmenin, gören, tanıklık eden veya araştıranın saydamlığı farz edilerek fetişleştirildiği bir çağda, misyonerlerin tanıklıkları da Doğu dünyasını bilmenin aracısız biçimlerinden biri olarak kabul gördü. Şüphesiz, misyonerler bir imgeyi değil, çıplak gerçekliği aktardıklarını düşünüyor, onlara kulak verenler de bu tasviri zaten zihinlerinde mevcut olan Doğu tasavvuruna denk düşen yalın gerçeklermiş gibi kabul ediyorlardı. Misyonerler, oryantalist söylemin temel argümanlarının "alanda" ve "menzilde"[6] yeniden üretilmesinde ayırt edici öneme sahiptir.

Misyonerlerin Osmanlı topraklarındaki yaşamları, bazıları birkaç baskı yapan ve çok satan biyografilerde ele alındı. Uzak, egzotik, tarih dışı, köhnemiş, bağnaz, despotik bir dünya içine yerleştirilerek sunulan "adanmış ve sofu yaşamları" aracılığıyla bu biyografiler, kurtarıcı beyaz adam retoriğinin yeniden üretilmesini sağlıyordu. Kaldı ki, misyonerlerin kendileri de sıklıkla kalem oynattılar. Yazdıkları anı/araştırma kitapları veya *Missionary Register* ve *Missionary Herald* gibi çok satan dini/muhafazakâr dergilerde çıkan anıları ve mektupları Doğu'yu anlamanın temel kaynakları olarak belli bir popülariteye ulaşmıştı. Misyoner William Thompson'un iki ciltlik *The Land and the Book; or Biblical Illustartions Drawn from the Manners, Customs, Scenes and the Scenery of the Holy Land* (1859) adlı eserinin 19. yüzyılın ikinci yarısında Amerika'da yaklaşık iki yüz bin satması,[7] Amerika'da Doğu imgesinin biçimlenişinde misyonerlerin rolünü göstermesi bakımından tipik bir örnektir.

American Board'un yayın organı

THE

MISSIONARY HERALD:

CONTAINING

THE PROCEEDINGS OF THE

American Board of Commissioners for Foreign Missions

WITH A VIEW OF

OTHER BENEVOLENT OPERATIONS,

FOR THE YEAR 1891.

VOL. LXXXVII.

BOSTON:
PRESS OF SAMUEL USHER,
174 DEVONSHIRE STREET.
1891.

Amerikan misyonerliği ile Doğu Hıristiyanlığının karşılaşması, Hıristiyanlığın en arkaik biçimiyle en reforma uğramış, bireyselleşmiş ve yalınlaşmış tarzının karşılaşması demekti. Misyonerlerin içlerinde çalışmayı düşündükleri Hıristiyan topluluklar –Anadolu özelinde– Ermeniler, Keldaniler, Nesturiler ve (Yakubi) Süryanilerden oluşmaktaydı. Her birinin inanç sistemlerinin merkezinde ritüeller, seremoniler, söylenceler, adak ve oruç âdetleri bulunuyordu. Öyle ki, Tanrı ile dolaylı temas bir kural olarak belirlenmiş, azizler ve havariler aracı olarak saptanmıştı.[8] Kurban âdeti, adak, muska, çaput bağlama, kurşun dökme, büyü yapma/çözme, nazar gibi inançlar oldukça yaygındı.[9] Batı'nın, kendi tarihinin yeşeren inanış biçimlerinin veyahut reformasyon döneminde biçimlenen yalınlaştırma çabalarının Doğu'da karşılığı yoktu.

American Board misyonerleri, Müslümanlar ve Yahudilerden ziyade Anadolu Hıristiyanları arasında çalışabileceklerini kavradıklarında (1830-1840 yılları arasında), Doğu kiliseleri içinde önemli çatışmalara, parçalanmalara, altüst oluşlara neden olsa da gerekli manevraları yaparak dindaşlarına yönelik çalışmayı içlerine sindirebildiler. Doğu kiliseleri ile Protestanlık arasındaki farklılıklar misyonerlerce bir üstünlüğün argümanına, müdahalelerini "uygar dünyaya katma" olarak tanımlamanın meşruiyet zeminine dönüştürüldü.

Edward Said, Doğu söylemi içerisinde, aslında Müslüman, Yahudi ve Hıristiyan farklılıklarının belirsizleşebildiğine dikkat çeker. Müslüman, Yahudi veya Hıristiyan olsun, "Bir Doğulu Doğu'da yaşar, Doğu tembelliği içinde ömür sürer, Doğu bağnazlığına batmış biçimde, Doğu despotizmine ve Doğu duygusallığına gömülüdür."[10]

Böyle bir çerçevede misyonerler, Doğu Hıristiyanlığının farklı gelenek ve ibadet biçimlerini ve hatta bizzat inançlarını yargıladılar, küçümsediler, derecelendirdiler. Protestan misyoner literatürünün Osmanlı topraklarına ilişkin ilk yapıtı olan William Jowett'in *Christian Researches in the Mediterranean* adlı eserinde bölge Hıristiyanları dört ana gruba ayrılıyordu: 1-Batıl inançlı, 2-İkiyüzlü, 3-Gizli Dinsiz ve 4-Kutsal Gerçeği Öğrenmek İsteyen.[11]

Doğu Hıristiyanlığını "kurtarma misyonu", bir siyasi kurtarmayı, Hıristiyanları Osmanlı/Müslüman bir yönetimin tebaası olmaktan kurtarmayı hayal etmeyi içeriyor, Osmanlı yönetimi, Hıristiyanların "neden geri kaldıklarını" açıklamada gerektiğinde kullanılacak bir "yozluk, kötü yönetim, bağnazlık dünyası" olarak çekmecede duruyordu. Ama Doğu Hıristiyanlarını önce kendisi olmaktan kurtarmak gerekliydi. Ermeni, Süryani ve Nasturilerin giyim kuşamları, okumayazma bilip bilmemeleri, yaşam biçimleri, gelenekleri misyoner literatüründe sıklıkla küçümseyici değerlendirmelerin konusu yapıldı.

Amerikan misyonerleri, başka bir tarih ve coğrafyanın içinde yeşermiş Doğu

Urfa'daki misyoner okulunun öğrencileri

Tomas Çerme arşivi

Hıristiyanlığının dini ritüellerini, zaman ve mekândan koparak yargıladılar. Kendilerinin "gerçek", Doğu'dakilerin "ismen (nominal) Hıristiyan" olduğunu ileri sürdüler; Doğu'nun "karanlıktaki kiliseleri" imgesinin karşısına kendi "aydınlık" ve "ilerlemeci kiliseleri"ni koydular. Bayan Everett bir Ermeni kilisesindeki ritüeli şöyle aktarmaktadır:

> ...Bir ellerinde kandil, öteki ellerinde bir İncil ve haç tutan rahipler. Nasıl bir ruhani karanlık! Kandillerin ışığı sanki sadece karanlığı son derece görünür hale getiriyor... Ayak yıkama seremonisi başladı. Büyük bir sandalye getirildi, birisi ayaklarını sıyırarak oturdu, bir diğeri diz çöktü, oturanın ayaklarını bir kap suyun içerisinde yıkadı, yağladı, sonra sıradaki yeni çift aynı işlemi tekrarladı. Seremoniyi yönetenin elini öperek minnettarlıklarını belirttiler, kalbimiz parçalandı. Bu karanlığın mümkün olduğunca çabuk dağılması için dua ederek geri döndük.[12]

American Board Türkiye Misyonu'nun kurucusu William Goodell'ın, Gregoryan (Ermeni) mezhebini bir mezhep değil de "Doğulu bir inanış" olarak tanımlamasında böyle bir zihniyet görülmektedir. Doğu kiliseleri içerisinde yarattıkları altüst oluşları, bir "istimlak ve imar faaliyeti" olarak görmenin söylemsel zeminini; Doğu kiliseleri hakkında sıkça kullandıkları "çökmekte olan kiliseler", "yaşayan harabeler" ifadeleriyle inşa ettiler.

Çizginin öbür tarafına geçmek ancak Batılı insana benzemekle mümkündü. Doğu Hıristiyanları ancak kendilerine benzedikleri ölçüde bir övgüyü hak edebilir, her türlü pozitif değerlendirme, sadece Batı üzerinden kurulabilirdi: Örneğin, Amerikan misyonerlerince Ermeni din ve dilbilgini Peştimalciyan'ın Doğu'nun Erasmus'u, Nasturilerin "Doğu'nun Protestanları", yüzyılın sonlarında Ermenilerin "Doğu'nun Yankileri" olarak adlandırılmaları gibi.

İSRA DANACIOĞLU
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

* Bu makale "Osmanlı Anadolusu'nda Anglo sakson (Protestan) Misyoner Faaliyetleri (1816-1856)" (Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1993) başlıklı yayımlanmamış doktora tezinin "Misyonerlerin Düşünsel Yapıları" başlıklı bölümünden derlenmiştir.

1 *Statements in regard to Colleges in Unevangelized Lands*, Boston, 1864 s. 4.

2 *Statements in Regard to Colleges*, s. 13.

3 David Finnie, *Pioneers East. The Early American Experience in the Middle East*, Cambridge, 1967, s. 272.

4 1837 yılında Royal Geographic Society (RGS) ve Society for Propagation of Christian Knowledge'ın (SPCK) birlikte düzenledikleri iki yıllık Expedition for the Exploration of Kurdistan gezisine SPCK adına araştırmacı William Ainsworth katılır. Ainsworth daha sonra yazdığı gezi izlenimlerini içeren *A Personal Narrative of the Euphrates Expedition* (2 cilt, Londra, 1888) başlıklı kitabının kapağında unvanlarını şöyle sıralar: Paris Coğrafya Cemiyeti, Alman Doğu Cemiyeti, Moldavya Doğa Tarihi Cemiyeti üye ve muhabiri.

5 Joseph L. Grabill, *Protestant Diplomacy in the Near East. Missionary Influence on American Policy 1810-1927*, Minneapolis, 1971 s. 32.

6 "Alan" ve "menzil" ifadeleri, misyoner terminolojisindeki "field" ve "station, substation" karşılığı kullanılmıştır.

7 Grabill, age, s. 39. Grabill, kitabın, 19. yüzyılda *Tom Ameca'nın Kulübesi*'nden daha çoksattığını belirtmektedir.

8 Elia Smith, *Researches of the Rev. E. Smith and Rev. H. G. O. Dwight in Armenia, Including a Journey Through Asia Minor, and into Georgia and Persia, with a Visit to the Nestorian and Chaldean Christians of Oormiah and Salmas*, II cilt, Boston, 1833, c. II s. 214.

9 F. W. Hasluck, *Christianity and Islam Under the Sultans*, Oxford, 1929, II cilt, s. 80, 262. Ermenilerde kurban âdetiyle ilgili bkz. Smith, age, s. 172173.

10 Edward Said, *Oryantalizm (Doğubilim), Sömürgeciliğin Keşiş Kolu*, (Çev. Nezih Uzel), İstanbul, 1982, s. 180.

11 William Jowett, *Christian Researches in the Mediterranean from MDCCCXV to MDCCCXX. In the Furtherance of the Objects of the Church Missionary Society*, Londra, 1822, s. 58.

12 M. G. Benjamin, *The Missionary Sisters. A Memorial of Mrs. Seraphina Hay, Everett and Mrs. Harietta Mar. Hamlin. Late Missionaries of the ABCFM at Constantinople*, Boston, 1860, s. 5354

ANATANRIÇA KÜLTÜNÜN RAHİBELERİ
TAPINAK "FAHİŞELERİ"

FATMAGÜL BERKTAY

Anatanrıça kültleri, "Yaşamı kim yaratır?" sorusuna, "Anatanrıça ve onun cisimleşmesi olan kadın" yanıtını verirler. Bu inanç sistemi, monist ve animisttir; insanlarla doğa, doğumla ölüm arasında birlik görür ve bunları anatanrıçanın kişiliğinde somutlaştırır. Anatanrıça, çelişkilerin birliğini ve her an birbirlerine dönüşme potansiyellerini temsil eder; aynı anda hem bakireliği hem de analığı yüceltilir. Karşıtmış gibi görünen bu özellikler, eskiçağ insanı için birbirleriyle bağdaşmaz şeyler değildir.

Kanatlı çıplak tanrıça İştar, boynuzlu hayvanların üstünde.

Amorit sülalesi, Larsa
Louvre Müzesi, Paris

Fotoğraflar Alter Orient adlı kitaptan alınmıştır. Annie Caubet und Patrick Pouyssegur Deutsche Ausgabe 1998

TCK'nın 301. maddesi, hayatını bilime adamış, 74 bin çiviyazımı belge üzerinde 30 yıldan fazla çalışıp Sümerolog Samuel Noah Kramer'in çığır açıcı yapıtlarını vermesine yardımcı olmuş 92 yaşındaki Sümerologumuz Muazzez İlmiye Çığ'ı da vurdu. Çığ, kadınların baş örtme geleneğinin Sümerlerden kaynaklandığını ve esas olarak "tapınak fahişeleri"ni diğer kadınlardan ayırmanın bir aracı olduğunu söylemişti; gazeteler de haklı olarak "Savcılık Sümer tabletlerine dava açtı" diye veriyordu haberi. 2006 yılı Haziran ayında İstanbul'da yapılan "Tanrıça Konferansı'nda" "Eski Sümer'de Tanrıçalar" başlıklı bildirisini dinlediğim Muazzez Çığ'ın enerjisine hayran olmuştum. Eskiçağ tarihine bunca katkı yapmış ve bilimsel canlılığını yitirmemiş böyle bir insanı baştacı etmemiz gerekirken, "92 yaşında bir yazarın" hapse girip girmeyeceğini tartışmak gerçekten çok hazin.

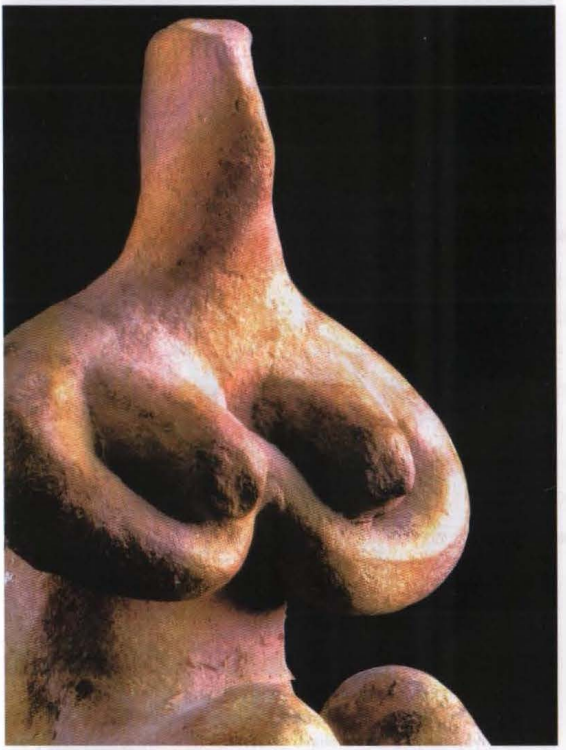
"BAŞLANGIÇ"TA ANATANRIÇA VARDI!

Kadının başını örtmesi bugün salt İslam'a özgü bir gelenek, hatta İslam'ın farzı gibi sunuluyor. Oysa kaynağı, Muazzez İlmiye Çığ'ın da belirttiği gibi, İslam'ın doğuşundan çok önceye, Anatanrıça tapımına dayanıyor; ama bu tapımın giderek

gerilemesine yol açan toplumsal ve ekonomik değişim süreci içinde biçimsel olarak varlığını korumak, hatta daha yaygınlaşmakla birlikte önemli bir içerik değişikliğine uğruyor. Bu değişim sürecinin özünü, eski Mezopotamya'da mülkiyetin, sınıflaşmanın ve militarizmin gelişmesi ve onlarla birlikte ataerkil ailenin güçlenerek kadınların statüsünün düşmesi oluşturur. Aynı süreci kadının örtünmesini düzenleyen geleneklerin ve yasaların içeriğinde meydana gelen değişikliklerde de izleyebiliyoruz.

Ortadoğu bölgesindeki çok çeşitli kültürlerde neolitik çağda anatanrıça kültünün geçerli olduğu ve aşağı yukarı İÖ 2. binyıla dek varlığını sürdürdüğü biliniyor. Dinsel inanç sistemlerinin temelinde, "Yaşamı yaratan kimdir?" sorusuna verilen yanıt yatar. "Yaratma" hem bir şeyin yoktan var edilmesini hem de soyun yeniden üretilmesini kapsar. Yaratma kudretine ilişkin dinsel açıklamalar, tarihsel olarak, biricik evrensel bereket ilkesi olan anatanrıçadan, üretkenliği erkek tanrılar ya da insan-krallar tarafından desteklenen anatanrıçaya; oradan da önce "ad"da sonra da yaratıcı "ruh"ta yansıyan simgesel yaratıcılık kavramına geçer. Tanrılar panteonunda da tüm güçlere sahip anatanrıçadan tüm güçlere sahip fırtına tanrısına doğru bir geçiş görülür. Bu adımlardan sonra sıra, tanrılar panteonunun yerini tek bir güçlü erkek tanrının almasına ve "yaratma" ilkesinin her iki yönünü de kendisinde toplamasına gelir. Farklı kültürlerde farklı biçimler alsa da özünde benzer olan bu değişim çeşitli yaratılış öykülerinin geçirdiği değişikliklerde ve Batı uygarlığı açısından da en açık biçimde Kutsal Kitap'ın Tekvin bölümünde izlenebilir.

Kadınların ana olarak kutsallığı paleolitik dönemde de bilinmekle birlikte, tarımın bulunması bunu önemli ölçüde artırdı (burada söz konusu olan saban tarımı değil, bahçe tarımıdır). Artık toprağın verimliliği, kadının doğurganlığına bağlanmaktadır. Bu "toprak ana", yaşamı tek başına yaratma gücüne sahiptir; bir

İÖ. 6. yüzyıldan bir kadın figürü. Boyanmış terrakotta. Halaf kültürü

Louvre Müzesi, Paris

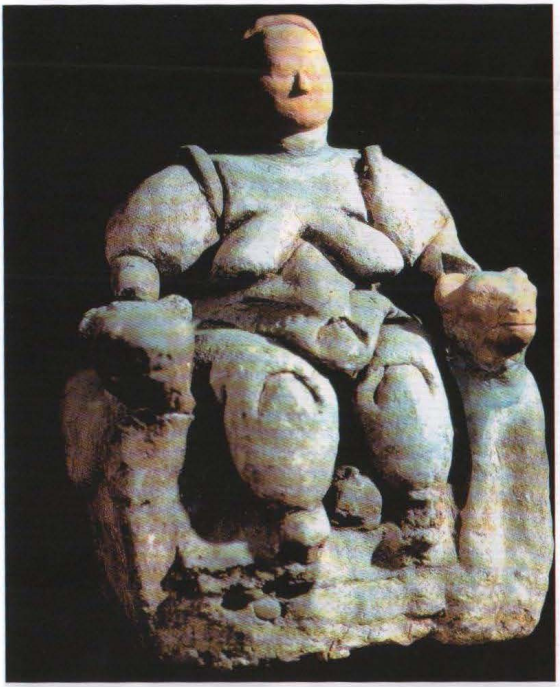
bütün oluşturan kozmos üzerinde egemendir ve yaşamla ölümün aynı sürecin iki yüzü olduğu düşüncesini kendinde cisimleştirir. Bu nedenle bereket ayinleriyle ölüm ayinleri sıkıca örtüşür. Anatanrıça kültleri, "Yaşamı kim yaratır?" sorusuna, "Anatanrıça ve onun cisimleşmesi olan kadın" yanıtını verirler. Anatanrıça kültünde yansıyan inanç sistemi, monist ve animisttir; yeryüzüyle yıldızlar, insanlarla doğa, doğumla ölüm arasında birlik vardır ve bunların tümü, anatanrıçanın kişiliğinde somutlanır. Anatanrıça, çelişkilerin birliğini ve her an birbirlerine dönüşme potansiyellerini temsil eder, aynı anda hem bakireliği hem de analığı yüceltilir; örneğin tanrıça İştar, cinselliğini cömertçe sunan fahişelerin koruyucusu ama aynı zamanda da tanrıların kızoğlankız gelini olarak tanımlanır. Onun hizmetine sunulan kadın cinselliği kutsaldır ve ritüellerle yüceltilir. Karşıtmış gibi görünen bu özellikler, eskiçağ insanı için birbirleriyle bağdaşmaz şeyler değildir. Tanrıçanın bağrında taşıdığı düalizm, doğada gözlenen düalite (gece-gündüz, doğum-ölüm, aydınlık-karanlık, vb.) içindeki birliğin yansımasından ibarettir:

"Tanrıça!
Onun yanıdır karar yeri;
Ellerinde tutar her şeyin
yazgısını.
Onun bakışından doğuptur
sevinç.
Yaşam coşkusu, görkem,
Kadınla erkekteki yaratıcı güç."

İştar İçin, Babil, İÖ 2000.

HIEROS GAMOS: KUTSAL BİRLEŞME

İlk devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte anatanrıça figürünün öneminin azalıp yanındaki eşin/oğulun önemi nin arttığını, giderek bu erkek eşin kendi egemenliğini kurduğunu; daha sonra bu erkek tanrının, fırtına tanrısıyla kaynaşıp bir tanrılar ve tanrıça-

İÖ. 7 yy. Çatalhöyük'ten kadın heykelciği. Dolgun bereket tanrıçasının iki elinin altında birer panter duruyor

Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Ankara

lar panteonunun başkanı olan yaratıcı-tanrıya dönüştüğünü görürüz. Bu aşamada, yaşamı yaratan ve ölüme egemen olan hâlâ anatanrıçadır ama soyun üretilmesinde erkeğin işlevi artık daha belirgindir. Tanrıça, genç tanrı ile cinsel birleşme kurmadan ve bu tanrı ritüel gereği öldürülüp -kurban geleneğinin başlangıcı da budur- yeniden "dirilmeden", mevsimlerin yıllık döngüsü başlayamaz. İÖ 4. ve 3. binyıllarda çeşitli toplumlarda benzer biçimlerde kutlanan "kutsal birleşme" ve benzeri yıllık bereket törenleri, işte bu inanç sistemini yansıtır. İki cinsli kutsal çift, üremeyle ilgili düşüncelerin değiştiğinin kanıtıdır ve bu değişim yaradılış efsanelerine de yansır, anatanrıça artık tanrılar panteonunun başındaki yerinde görünmez olur. Güçlü kralların yönetiminde arkaik devletlerin ortaya çıktığı döneme rastlayan bu değişimle, tanrıça yerini genelde fırtına tanrısı olan bir erkek tanrıya bırakır, o da yeryüzündeki krala giderek daha fazla benzemeye başlar. Ünlü Sümerolog Samuel Noah Kramer, panteondaki bu hiyerarşi değişikliğini belirli tapınaklara, kentlere ve yöneticilere bağlı bir rahipler kastının güçlenmesine bağlar. Bu rahipler artık efsaneleri kendi amaçlarına uyacak biçimde değiştirmeye başlamışlardır. Nitekim, daha önce evrenin yaratıcısı olarak tapınılan ana-tanrıça Namu'nun adını tanrılar listesinden siliverirler; böylece "bugünkü amaçlar açısından tarihi yeniden yazmak" ve bilgiyi ideolojiye dönüştürmek geleneğinin erken bir örneğini vermiş olurlar.

Eski Mezopotamya'da anatanrıça kültünün egemen olduğu dönemde, çeşitli tapınaklarda kadınların (ama sadece onların değil, erkeklerin de) ritüel cinsellik hizmeti sunması geleneğini yukarda anlatılan zihinsel/dinsel çerçeve içinde anlamlandırmak gerekir. Cinsellik, anatanrıçanın yaratıcılık kudretini yüceltmenin ve ona en büyük hizmeti sunmanın kutsallıkla donanmış simgesiydi. Bu tapınaklarda rahiplerin vecd anında kendi kendilerini hadım ettiklerini de biliyoruz. Özellikle kutsal cinsel birleşmenin (hieros gamos) canlandırıldığı bereket töreni, bütün toplumun refahı ve doğanın bereketi açısından vazgeçilmez kamusal bir göreydi. Bunun ötesinde, tapınaklarda yer alan ve yanlış bir şekilde "tapınak fahişeleri" diye adlandırılan

Güzel Kokulu Sedir Yağı Döküldü Yere, Kral Dik Başla Kutsal Kucağa Gitti

Samuel N. Kramer, İnanna-Dumuzi "kutsal evlenmesi" ile muhtemelen Uruk'ta başlayan geleneğin giderek yayıldığını ve kralların Dumuzi'nin rolünü oynadığı (ama artık kurban edilmedikleri!) bir ulusal eğlenceye dönüştüğünü anlatır. "Şulgi zamanından beri her Sümer ve Akad Kralı, hatta Şulgi'nin babası Ur-Nammu da, kendilerinin İnanna'nın koçası olduklarıyla övünmüşlerdir. Şulgi'den yüz yıl kadar sonra hüküm süren kral İdin-Dagan da, bir ilahiden öğrendiğimize göre, Ama-Uşumgalanna adıyla Dumuzi'nin yerine geçerek kutsal evlenme törenini yapmış." Düğün töreninin ayrıntılarını anlatan bölüm şöyle:

Sarayda, ülkeyi yöneten, bütün düşman memleketlerinin "bağlantısı" olan evde,
Halkın, karabaşlıların toplandığı "tanrısal" salonunda,
O (kral) "sarayın kraliçesi" (İnana) için bir kürsü koydu,
Kral tanrı olarak onun ortasında kraliçe ile, bütün ülkedeki yaşamı gözetmek için,
(Ayın) ilk gününü doğrulamak için,
....
Yeniyıl'da, yazgı gününde,
Karlıçem için bir yatak kondu.
....

Kraliçem kutsal kucakta yıkandı,
İddin-Dagan'ın kucağında yıkandı,
Kutsal İnana sabunla sabunlandı,
Güzel Kokulu Sedir Yağı Döküldü Yere.
Kral Dik Başla Kutsal Kucağa Gitti.
Gidiyor başı dik, İnanna'nın kucağına,
Ama-Uşumgalanna onunla yatıyor.
Sevgi ile okşuyor kutsal kucağı,
O sükunetle mırıldanıyor,
"Oh İddin-Dagga sen hakikaten benim sevgilimsin."

S. N. Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995. Çev: Muazzez İlmiye Çığ, s. 249-50

rahibelerin sunduğu cinsel hizmetin de gene topluluğun ortak iyiliği için yararlı olduğu düşünülürdü. Eski Babil döneminde, kralların ve yüksek yöneticilerin kızlarının tanrıça Iştar'ın rahibeleri olarak atandıkları biliniyor. "En" veya "entu" denen bu yüksek rahibeler, erkek yüksek rahiplerin muadilleriydiler ve ayırt edici kıyafetleri, başörtüleri ve asaları olurdu; tapınakta yaşar, ayinleri yönetir ve evlenmezlerdi. Cinsellikle evliliğin otomatik olarak birleştirilmesi, ataerkil ailenin pekişmesi ile ilgili bir şeydir. Sümer'deki "nindingir" rahibelerinin de benzer bir rolü vardı. "En" rahibelerine ilişkin bilgilerin daha çok eski Babil döneminden gelmesine karşılık, "nindingir"lere ilişkin bilgi yeni Babil döneminde Ur ve Girsu'dan gelmektedir; Hammurabi döneminde (MÖ 1792-1750) bu tür rahibelerin tapınak dışında yaşayabildikleri ama onurlarının dikkatle korunduğu biliniyor. Asuroloğlar, yıllık kutsal birleşme ayininde tanrıçayı cisimleştirenlerin bu sınıftan kadınlar olduklarını düşünüyorlar. Sümer'deki Uruk kentinde tanrıça İnanna tapınımından kaynaklanan ve İnanna ile tanrı Dumuzi'nin (çeşitli kültürlerde Temmuz, Attis, Adonis, Baal, Osiris, vb.) evliliğini temsil eden bu ritüel, yaklaşık 2 bin yıl boyunca bereket tanrıçalarına adanan tapınaklarda devam etti.

ÖRTÜNME: ERKEK EGEMENLİĞİNİN KADIN ÜZERİNDEKİ SİMGESİ

Toplumsal tabakalaşmanın, kent devletleri arasındaki egemenlik mücadelelerinin ve militarizmin gelişmesine tanık olunan bu süreçte, mülkiyetin miras yoluyla babadan oğula geçmesini güvence altına alan ve dolayısıyla kadınların cinselliğinin denetimini erkeklere veren ataerkil aile kurumlaştı, yasalara geçirildi ve devlet güvencesine kavuşturuldu. Bu, kadının statüsünün düşmesi ve bağımlı kılınması anlamına geliyor ve en çarpıcı yansımasını da kadın bedeni üzerindeki ataerkil toplumsal denetimin artmasında ortaya koyuyordu. Ataerkilliğin kurumlaşmasıyla birlikte, kadınların örtünmesi uygulaması da özellikle üst sınıf içinde yaygınlık kazandı. Hangi kadınların peçe kullanabileceği, hangilerinin buna hakkı olmadığı Asur yasasında ayrıntılı olarak belirlenmişti. Kadının sözüm ona «saflığı»nın bu çok gerilere giden simgesi, kadınları cinsel aktivitelerine göre sınıflandırmaya ve erkeklere, hangi kadının alınması gerekiyordu. Asur yasasının örtünmeyi düzenleyen 40. maddesi, sonraki yüzlerce yılda dünyanın pek çok yerinde geçerli olacak bir uygulamayı düzenliyordu. Kadın bedeninin denetimi artık bir devlet meselesiydi! Buna göre, "bey"lerin (mülk sahipleri) karılarının ve kızlarının peçelenmesi zorunluydu; hanımları-

Toplumsal tabakalaşmanın, devletler arasındaki egemenlik mücadelelerinin ve militarizmin gelişmesiyle mülkiyetin miras yoluyla babadan oğula geçmesini güvence altına alan ve dolayısıyla kadınların cinselliğinin denetimini erkeklere veren ataerkil aile kurumlaştı. Bu, kadının statüsünün düşmesi ve kadın bedeni üzerindeki ataerkil toplumsal denetimin artmasına anlamına geliyordu.

Ain Ghasal'dan bir heykel, İÖ 8. yy. Ürdün

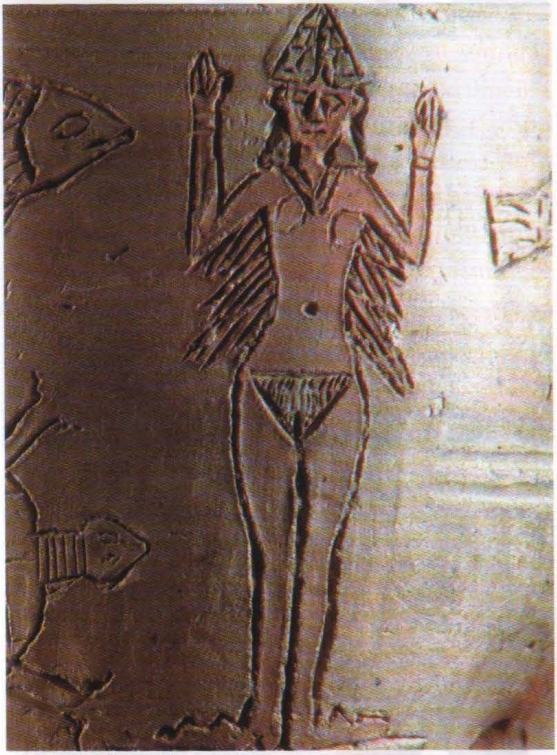
Louvre Müzesi, Paris

bir erkeğin koruması altında olması gerektiğini, hangisinin ise "kolay av" olduğunu göstermeye yarıyordu. Ataerkil mülkiyet ve aile pekiştikçe, mülk sahibi sınıfa mensup kadınların denetlenmesi önem kazanıyor ve kadının bekareti değerli bir parasal varlık haline geldiği için bekaretin korunmasına yönelik sıkı önlemler na eşlik eden cariyelerle sonradan evlenmiş olan "tapınak fahişeleri" de peçe takmak zorundaydılar. Buna karşılık sıradan fahişelerin ve kölelerin peçe takması yasaktı. Yasağa uymayıp peçe takarlarsa, giysileri üzerlerinden çıkarılıp alınarak, kırbaçlanarak (50 Kırbaç) ya da kulaklarını kesilerek cezalandırılırlardı.

Burada başka bir ilginç nokta, benzer bir cezanın erkeklere de uygulanmasıdır. Peçe takmaya hakkı olmayan bir fahişenin peçe taktığının farkına varıp da onu yetkililere bildirmeyen erkeklerin 50 kırbaç cezasına çarptırılacağı ve kral için bir ay boyunca angaryaya zorlanacakları yasada belirtilir. Bu olgu, kadınların "saygın" olan ve olmayan olarak bölünmesinin ataerkil düzenin yürütülmesi açısından ne kadar önemli olduğunu ve bir kamu hukuku meselesi olarak ele alındığını göstermektedir. Bu anlayış binlerce yıl sonra eski TCK'nın, kadına tecavüz gibi kadın bedeninin bütünlüğünün ihlal edilmesini içeren suçları kadın-bireye değil, aileye ve topluma karşı işlenmiş sayan yaklaşımında yankılanmıştır. Peçe yalnızca yüksek sınıflara özgü olarak kalmayıp, herkesin (bütün erkeklerin) kullanımına açık kadınlarla yalnızca tek bir erkeğin kullanımına açık ve onun koruması altında olan "saygın"

kadınları birbirlerinden ayırmaya olanak verir; bu bölünme ayrıca, kadınların sınıfsal hiyerarşi içindeki yerlerinin onları koruyan erkeğin konumuna ve kendi cinsel faaliyetlerine bağlı olduğunu gösterir.

YÜZYILLARI VE DİNLERİ AŞAN BİR KÜLTÜREL PRATİK

Çıplak tanrıça İştar. Amorit Sülalesi. Bir toprak vazodan detay

Larsa Louvre Müzesi, Paris

Günümüzde İslam'ın farzıymış gibi sunularak yaygınlaşan örtünmenin ve peçe olgusunun, tektanrılı dinlerin ortaya çıkmasından çok önceye tarihlenen böyle bir geçmişi vardır. Ve bu geçmişin arkeolojisi, örtünmenin kadınlar açısından anlamını net bir biçimde ortaya koymaktadır. Tektanrılı din(ler) tarafından da kadının denetlenmesinin simgesi olarak devralınan bu uygulama, İslamiyet'ten çok önce Yahudilerde, Yunanlılarda ve Bizans'ta, yani tüm doğu Akdeniz uygarlığında özellikle mülk sahibi sınıflar arasında yaygındır. Bizans'ta, mimariye de yansıyan cinsiyetlerin birbirinden tecrit edilmesi, haremlerin haremağaları tarafından korunması, yüksek sınıftan kadınların ev dışına çıkarken örtünmeleri ve peçe takmaları uygulaması geçerliydi.

Dolayısıyla sonraları Müslüman toplumların orta ve yüksek sınıflarında görülecek uygulamaların çoğunu Bizans toplumunda izlemek mümkündür. Nitekim Türkler çarşafla, Bizanslılarda ve doğu Hıristiyanlarında karşılaştılar. Bugün örtünmenin daha karmaşık bir toplumsal olgu haline gelmesi ve İslamiyet'in egemen olduğu toplumlarda Batı etkisinden uzak, otantik bir kimlik adına yaygınlaşması ilginçtir. Kuran'da yer yer örtünmeden söz edilse de peygamber ailesinin kadınları dışında zorunlu kılınmadığı halde, günümüzde bir zorunluluk gibi algılanmasını değerlendirirken kültürel adetlerin gücünü hesaba katmak gerekir.

Antropolog G. Tillion, tektanrılı dinlerin taraf olduğu bir adeti incelerken, onu daima kültürün bütünü içinde değerlendirmek gerektiğini vurgulayarak dinin kendisinden önceki bir adeti benimsediği durumlarda uygulamanın şaşmaz bir biçimde söz konusu âdeti yasaya dönüştürdüğünü, din adete karşı çıktığında ise, din kurallarının çiğnenmesinin çok daha yaygın olduğunu gözlemler. Nitekim örtünme ve kadın bedeninin toplumsal denetimi gibi geçmişi tektanrılı dinlerden çok önceye giden uygulamalar din tarafından devralındıktan sonra daha da pekişti. Mezopotamya, daha sonra İran, Helen, Hıristiyan ve nihayet İslam kültürlerinin tümü, yörenin ataerkil geleneğinin biçimlenmesinde rol oynadılar. Bu kültürler arasındaki alışveriş, kadınları tümüyle biyolojik, üreme işleviyle sınırlı varlıklara indirgeyen düşüncelerin yaygınlaşmasına hizmet etti. Bir zamanlar Anatanrıçanın yaratma gücünün simgesi olan özgür kadın cinselliği erkeklerin, öncelikle babanın, sonra da kocanın malı olarak belirlendi ve kadının cinsel "saflığı" (bekâreti) bir ekonomik değere dönüştü: gene bir zamanlar, tanrıçanın kutsal rahibelerini sıradan kadınlardan ayırmanın işareti olan başörtüsü de, kadın bedeni üzerindeki ataerkil denetimin işareti haline geldi.

KAYNAKLAR

Fatmagül Berktay, *Tektanrılı Dinler Karşısında Kadın*, Metis, 2000, 2. basım.

G.R. Driver, J.C. Miles, *The Assyrian Laws*, Clarendon Press, 1935.

Mircea Eliade, *Kutsal ve Dinsiliği*, Gece Yay., 1991. Mircea Eliade, *Traite d'histoire des religions*, Payot, 1976.

Jack Goody, *The Oriental the Ancient and the Primitive*, Cambridge University Press, 1990.

Edwin O. James, *The Cult of the Mother Goddess. Archaeological and Documentary Study*, Thames and Hudson, 1959.

Edwin O. James, *Myth and Ritual in Ancient Near East*, Thames and Hudson, 1958

Samuel Noah Kramer, *The Sacred Marriage Rite: Aspects of Faith, Myth and Ritual in Ancient Sumer*, Bloomington, 1969.

Samuel Noah Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995. Çev: Muazzez İlmiye Çığ

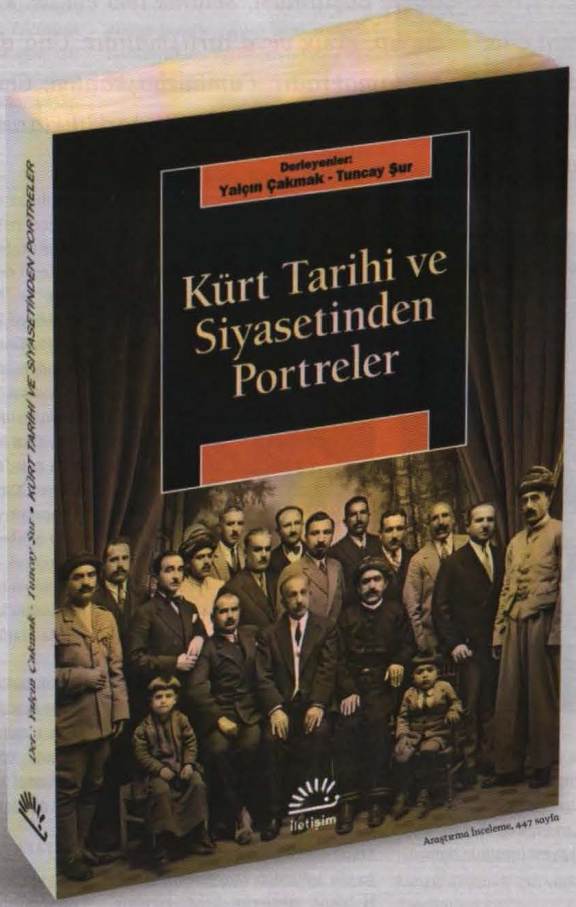
Samuel Noah Kramer, *Sumerian Mythology: A Study of Spiritual and Literary Achievement in the Third Millennium*, Harper and Bros, 1961.

Samuel Noah Kramer, *The Sumerians*, University of Chicago Press, 1963.

Gerda Lerner, *The Creation of Patriarchy*, Oxford University Press, 1986.

Tarihyazımına yeni bir soluk

Tuncay Şur ve Yalçın Çakmak'ın titizlikle derlediği *Kürt Tarihi ve Siyasetinden Portreler* hatırlamanın, aktarmanın, anlatmanın iştahlı politik savunusuyla giden bir biyografya çalışması. Portreler üzerinden tarihe yeniden bakmayı, bakmakla kalmayıp Kürtlerin entelektüel ve siyasi tarihlerini, çeşitliliğe halel getirmeyen bir bütünlük üzerinden okumayı isteyenler için eşsiz bir başlangıç noktası. Tarihyazımına yeni bir soluk.

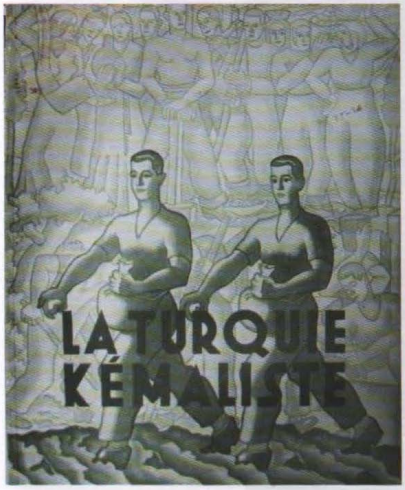

EN DOĞRU BİLDİĞİMİZDEN KUŞKULANMAK

MUSTAFA'DAN KAMÂL'A ATATÜRK'ÜN İSİMLERİ

MEHMET Ö. ALKAN

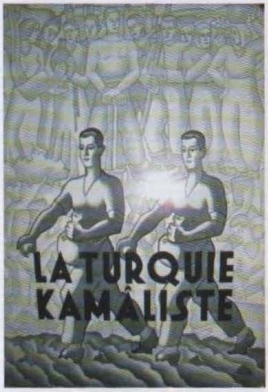
Atatürk'e dair, özellikle erken döneme ait bilgiler konusundaki çelişkiler ve eksiklikler günümüzde de devam etmektedir. Doğum tarihi, Ali Rıza Bey'in kimliği, ölüm tarihi, Mahalle Mektebi'ne ve Şemsi Efendi Mektebi'ne başlaması, ayrılması, annesinin ikinci kez evliliği, idadiye başlaması, Selanik'teki evi vb. konularda tarih ve bilgiler hâlâ tatmin edici olmayıp, eksik veya tartışmalıdır. Ona dair daha net bilgiler 1899 yılından itibaren başlamaktadır. Cumhurbaşkanlığı, Genelkurmay Başkanlığı, TBMM dâhil birçok resmi web sitesinde tarih farklılıklarına rastlamak kimseyi şaşırtmamalıdır.

Türkiye'yi dışarıda tanıtmayı amaçlayan *La Turquie Kemaliste* de *La Turqie Kamâlist* olur.

Bu yazımızda da Mustafa ve Kemal isimleri üzerinde bildiklerimizin neler olduğu üzerinde durmak istiyoruz.[1] Sonraki yazımızda da ATATÜRK soyadının hikâyesi üzerinde duracağız.

Bu makalenin hazırlanması sırasındaki yardımlarından dolayı Cengiz Yılcıya teşekkür ederim

ATATÜRK'ÜN İSİMLERİ: MUSTAFA KEMAL (KAMÂL) ATATÜRK

Atatürk'ün bütün isimlerinin, Mustafa'nın, Kemal'in, Atatürk'ün ve nihayet Kamâl'in ayrı ayrı pek dokunulmamış hikâyeleri var. İlginçtir, Atatürk, ailesinin kendisine koyduğu ilk isminden vazgeçmiş, sonraki bütün isimlerini kendi kendine koymuştur. "Mustafa" isminin yanına önce "Kemal" ismini ekleyecek, rüştiyeden itibaren "Mustafa Kemal" olacaktır. Sonra "Mustafa" kısalır ve "m" (eski deyişle "mim") harfine dönüşür ve "M[im]. Kemal" olur. Rütbe aldıkça "M. Kemal Bey" ve sonra da "M. Kemal Paşa" olacaktır. Mili Mücadele sırasında Mustafa Kemal Paşa, Gazi unvanını aldıktan sonra da –ki bu unvanı sevdiği anlaşılıyor– artık "Gazi Mustafa Kemal Paşa" veya daha çok "Gazi M. Kemal Paşa" ve nihayet "Gazi Paşa" olarak yazılacak, anılacaktır. Sonunda 1934 yılında Latin alfabesi ile "M" harfinden bile vazgeçecek, Mustafa ismini tamamen ve resmen bırakacaktır. Yalnızca Kemal ismini kabul edecek, soyadı olarak da Atatürk'ü seçecektir.

Üstelik birkaç ay sonra Kemal adını da bırakacak, "Kamâl" adını alacak buna uygun olarak yeni bir nüfus cüzdanı çıkarılacaktır. Öldüğünde adı Kemal değil, Kamâl'dır. Bu yazı biraz da "Kamâl" isminin hikâyesidir.[2]

MUSTAFA İSMİNİN GELİŞİ:

"Kardeşinin hatırasını yaşatmak için..."

Bilindiği gibi Atatürk'ün asıl ve resmi kayıtlara geçen ismi Mustafa'dır.

Mustafa Arapça "ıstıfa edilmiş, seçilmiş" seçkin demek.[3] Mustafa ismi dini bir kutsiyet de içeriyor, zira aynı zamanda İslam Peygamberi Muhammed'in de ismi ve bu nedenle Muhammed Mustafa şeklinde zikrediliyor. Bu ismin kendisine neden verildiğine dair, Atatürk'ün ölümünden çok sonra kız kardeşi Makbule Atadan'ın, Enver Behnan Şapolyo'ya yaptığı şu açıklama ile yetinmek zorundayız:

"Ağabeyime ad koymak için bütün hısım ve akraba toplanmışlar. Birçok adlar söylemişler. Fakat babam, bunların hiçbirini beğenmeyerek, ağabeyimin adını (Mustafa) koymuş... Bunun sebebi de, babam küçükken kardeşi Mustafa'nın salıncağını sallarken onu düşürüp ölümüne sebep olmuş. Kardeşinin hatırasını yaşatmak için ağabeyime Mustafa adını koymuşlar."[4]

Aslında Atatürk, ailesinin kendisine koyduğu "Mustafa" isimden hoşnut olmadığını yıllar sonra şöyle ifade etmiştir:

"... Ben kendi adımdan hiç memnun değilim. Böyle koymuşlar, Bir gün, erkek çocuk doğuran bir hanım, çocuğuna Mustafa Kemal adını koymak istemiş. Bu konuda benim onay vermemi istediler. Kendilerine benim bu adı hiç sevmediğimi, fakat ana hakkına karışamayacağımı, diledikleri adı koymakta özgür oldukları cevabını gönderdim."[5]

KEMAL'İN GELİŞİ:

Hocamın ismi Mustafa idi.
Bir gün bana dedi ki:

Atatürk, "Kemal" ismini Selanik Askeri Rüştiyesi'nde okuduğu sırada almıştır. Aslında Atatürk ile ilgili Askeri Rüştiye dönemine dair bilgilerimiz çok az. Hatta okula girdiği tarihi bilmediğimiz gibi, mezuniyet tarihi bile tartışmalıdır.[6]

Türkiye'de Atatürk'e dair hemen herkesin bildiği, ezberlediği ilk olay "Kemal" isminin veriliş hikâyesi olsa gerek. Bilindiği gibi bu isim kendisine Selanik Askeri Rüştiyesi'nde okurken matematik öğretmeni tarafından verilmiştir.[7] Atatürk, çocukluğuna ve özel hayatına dair anılarına ilk kez "Gazi Mustafa Kemal Paşa" adıyla 10 Ocak 1922/1338 tarihli *Vakit* gazetesine, Ahmet Emin [Yalman] Bey'e verdiği uzun röportajda değinmiştir. Bu röportaj çok önemlidir. Zira ilk kez özel hayatına dair bilgilerin yer aldığı bu mülakat, bu tarihten sonra yazılan bütün Atatürk biyografilerinde onun çocukluğuna dair anlatımların temel malzemesini oluşturmuştur.[8] Bu söyleşide ilk kez Mustafa'ya eklenen "Kemal" isminin hikâyesini de anlatmış ve bu anı hemen bir efsaneye dönüşmekte gecikmemiştir.

Ahmet Emin'le yaptığı uzun söyleşinin konumuzu ilgilendiren kısmı aynen şöyledir:

"... Rüştiyede en çok riyaziyeye merak sardırdım. Az zamanda bize bu dersi veren hoca kadar, belki de daha ziyade malumat sahibi oldum. Dersler fevkinde meselelerle iştigal ediyordum. Tahriri sualler yazıyordum. Riyaziye muallimi de tahriren cevap veriyordu.

(Mustafa Kemal) İsminin Menşei

Hocamın ismi Mustafa idi. Bir gün bana dedi ki:

'Oğlum, senin de ismin Mustafa benim de... Bu böyle olmayacak. Arada bir fark bulunmalı. Bundan sonra adın (Mustafa Kemal) olsun...'

O zamandan beri ismim; filhakika (Mustafa Kemal) kaldı."[9]

Bu hikâye izleyen yıllarda Mustafa Kemal ile ilgili yazılan biyografilerin istisnasız hepsinde yer alacaktır. O dönemde yazılan *Türkün Altın Kitabı Gazinin Hayatı ve Büyük Halaskarımızın Hakkında Münevverlerimizin ve Meşahirlerimizin İntibaat ve Mülahazatı*[10] veya *1925-1926 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi*[11], *Tarih IV Türkiye Cümhuriyeti*[12] veya Makbule Atadan'ın anılarında aynı eksende ancak ilavelerle anlatılacaktır,[13] Ayrıca bu anı, daha sonraki hemen bütün kitaplarda yer alacaktır.[14] Ancak Atatürk anısını anlatırken açık bir şekilde öğretmeni ile aynı ismi taşıdığı için Kemal isminin ilave edilmiş olduğunu anlatmasına rağmen, bu hatıra bazı kaynaklara Kemal isminin "arkadaşları" ile karıştırılmaması için verildiği şekline dönüşmüştür.[15]

ULUS

Önder Atatürk'ün Beyannamesi

Fırka, azlıklardan saylav seçilmesine yardım edecek

İNGİLTERE - FRANSA

ANKARA TERZİLERİ

ULUS

Önderimiz Kamâl Atatürk'ün Ulus'a seçim beyannamesi

Fırkamız saylav namzedlerinin adları üçüncü sayfamızdadır

Bir gün önce 'Kamâl' yok.

Bir gün sonra, "Önderimiz Kamâl Atatürk"

Ulus, 5 Şubat 1935.

Yukarıda zikrettiğimiz röportajın yapılmasından yaklaşık bir yıl sonra

ULUS

Ankara, reyini Fırkamıza verdi

Kadın-erkek 40.860 birinci seçmenden 37.542 si reylerini kullandı

Ankara

İkinci seçmenlerin dev hikayı

Sağlık Bakanı

Ankaranın kömür ve odun işi üzerinde ve çok dünyaca değ'en bir mevzudur

Rusya görüşmeleri karşısında Balkan anlaşması

mal ismini aldığı Askeri Rüştiye'den sonra, Manastır'da, idadi sırasında tanıştığı birçok anı tarafından teyit edilmektedir.[17]

BİR SORUN: İSİM NASIL RESMİLEŞTİ?

Yukarıda değindiğimiz anıda benim aklımı kurcalayan tek bir belirsizlik var. Elbette Atatürk'ün öğretmeni ile arasında böylesi bir konuşma geçmiş ve öğretmeni de ona "Kemal" ismini vermiş ve adı Mustafa Kemal olmuş olabilir. Zaten Rüştiye'deki imtihanlarından aldığı notları gösteren çizelgelerde ismi "Mustafa Kemal" olarak geçmektedir. Ama sorun bu isim değişikliğinin nasıl resmileştiğinin belirsiz olması. Bir başka deyişle bu değişiklik nüfus siciline nasıl işlendi? Sorusunun cevabı yok.

birlikte Askeri Rüştiye döneminde isminin "Mustafa Kemal" olarak yazıldığına dair not çizelgesi de var. Bu değişiklik okul kayıtlarında yapılmış ve böylelikle resmileşmiş olabilir mi? Bunun hukuki olarak olma olasılığı nedir? Bunun üzerinde durmak gerek. Bu, açıklanmaya ihtiyaç gösteren bir muamma olarak karşımızda duruyor. Buna ailesi önayak olmuş olabilir. Bir başka olasılık isim değişikliğinin annesinin yeniden evlenmesi ile ilgisinin olmasıdır.

MUSTAFA'NIN "MİM" OLMASI

Sonuçta Askeri Rüştiye'den itibaren Mustafa Kemal ismi kayıtlara geçmiş durumdadır.[21] İdadi döneminde de elimizde olan sınırlı sayıdaki belgede de Mustafa Kemal ismi geçmektedir.[22]

"Ağabeyime ad koymak için bütün hısım ve akraba toplanmışlar. Birçok adlar söylemişler. Fakat babam, bunların hiçbirini beğenmeyerek, ağabeyimin adını (Mustafa) koymuş... Bunun sebebi de, babam küçükken kardeşi Mustafa'nın salıncağını sallarken onu düşürüp ölümüne sebep olmuş. Kardeşinin hatırasını yaşatmak için ağabeyime Mustafa adını koymuşlar."

İlk nüfus kâğıdı.

Ulus, 22 Sonkanun 1935

muhtemelen 1922 sonu, 1923 başında Mustafa Kemal hakkında ilk kez bir kitapçık yayınlanır. *Büyük Halaskarımız Mustafa Kemal Paşa Çocukluğu-Gençliği-Siyasi-Askeri Hayatı* adlı bu kitapçıkta, yine ilk kez Kemal isminin menşei olarak "hürriyet şehidi" "Namık Kemal" ismi zikredilir. Hâlbuki Mustafa Kemal, Ahmet Emin'e verdiği mülakatta böyle bir imada bile bulunmamıştır. Bununla birlikte, yine bu tarihten sonra, Kemal isminin, "hürriyet şehidi" Namık Kemal'den geldiğine dair kimse kuşku duymayacaktır."[16]

Aslında Namık Kemal'e atfen Kemal isminin alındığı anlatımının doğruluğu biraz zor görünüyor. Zira o zamanlar siyasal muhalefetin efsane ismi Namık Kemal nedeniyle, "Kemal" dönemin sakıncalı adlarından biri olarak düşünülebilir. Ayrıca Atatürk'ün Namık Kemal ismiyle, kendisinin Kemal ismini aldığı Askeri Rüştiye'den sonra, Manastır'da, idadi sırasında tanıştığı birçok anı tarafından teyit edilmektedir.[17]

Nüfus tahriri ile ilgili ilk düzenleme Atatürk'ün doğum yılı olarak kabul edilen 1881'de yayınlanmıştır. Dolayısıyla Atatürk bu düzenlemenin dışında değildir. Zira Şura-yı Devlet Mazbatası sonrasında 2 Eylül 1881 (8 Şevval 1298/21 Ağustos 1297 tarihlili[18]) Sicil-i Nüfus Nizamnamesi yayınlanmıştır.[19] Nüfus tahririnin başlıca amacı Osmanlı coğrafyasında sağlıklı nüfus sayımı ve buna bağlı askere alma çalışmalarıdır. Nizamname herkesin nüfus siciline kaydını zorunlu kılmıştı. İkinci maddede ne tür bilgilerin nüfus siciline yazılacağı belirtilmişti.[20]

Atatürk, bu olayın geçtiği tarihte 13-14 yaşında ve nüfus sicilini kendi isteğiyle değiştirebilecek rüşte erişmiş değil. Aynı şekilde öğretmeninin isteğine bağlı bir nüfus tashihi de mümkün değildir. Zaten Atatürk, nüfus tahririne de bu olaydan birkaç sene önce yazılmış olmalı. Bununla birlikte Askeri Rüştiye döneminde isminin "Mustafa Kemal" olarak yazıldığına dair not çizelgesi de var. Bu değişiklik okul kayıtlarında yapılmış ve böylelikle resmileşmiş olabilir mi? Bunun hukuki olarak olma olasılığı nedir? Bunun üzerinde durmak gerek. Bu, açıklanmaya ihtiyaç gösteren bir muamma olarak karşımızda duruyor. Buna ailesi önayak olmuş olabilir. Bir başka olasılık isim değişikliğinin annesinin yeniden evlenmesi ile ilgisinin olmasıdır.

Örneğin idadi 3. sınıf için (Manastır'da Kâin Mekteb-i İdadi Şahane - Üçüncü Sene Şakirdanı) için düzenlenen cetvelde 2. sırada "Mustafa Kemal Selanik" adı okunmaktadır.[23]

Aynı şekilde 13 Mart 1899 tarihinde Harp Okulu'na kayıt olduğunda okulun kütüğüne yazılan künyede de adı "Mustafa Kemal Efendi Selanik" olarak geçmektedir.[24]

Atatürk'ün Kemal ismini Mustafa isminden daha fazla benimsediği hemen anlaşılmaktadır. Örneğin Atatürk'ün o dönemde yayınladığı üç çeviri kitabı vardır. *Takımın Muharebe Talimi*,[25] *Cumalı Orduşâhi Süvari*,[26] *Bölük, Alay, Liva Talim ve Manevraları ve Bölüğün Muharebe Talimi*[27] adlı bu çeviri kitaplarında imza ve isim olarak "Mlim.] Kemal" adını tercih etmiştir. Aynı şekilde de *Zabit ve Kumandan ile Hasbihal*[28]

adlı telif eserinde de "M[im]. Kemal" adını görüyoruz. Mustafa Osmanlıca alfabede "m" olarak değil "mim" olarak okunduğu için "Mim"e dönüşmüştür.

İKİ AYRI NÜFUS KÂĞIDI VE MUSTAFA'NIN GİDİŞİ

Nedense pek üzerinde durulmaz, görebildiğim kadarıyla Atatürk'ün numaraları birbirini izleyen yeni harfli iki farklı nüfus cüzdanı vardır ve bildiğim kadarıyla bunlardan biri Anıtkabir'de, diğeri Savarona'da sergilenmektedir. İlki 51 sıra numaralı ve "No. 993.814.B" seri numaralıdır. İkincisi aynı 51 sıra numaralı ve fakat "No. 993.815.B" seri numaralıdır. İlk nüfus cüzdanı 1934'te verilmiş ve isim hanesinde "Kemal" yazarken, diğeri ise 1935'te verilmiş ve isim hanesinde "Kamâl" yazmaktadır. İlki ıslak damgalı, ikincisi soğuk damgalıdır. Her ikisinde de aynı fotoğraf vardır. Her ikisinde de doğum yılı "1881" olarak görülür. İkincisinde "Kamâl" gibi "Selânik" de şapkalı "a" ile yazılmıştır. Atatürk'ün No.993.815.B kayıtlı ve "Kamâl" yazan nüfus cüzdanı Anıtkabir'de Atatürk'ün özel eşyalarının saklandığı müzenin birinci bölümünde 4 numarada sergilenmektedir.[29]

Soyadı Kanunu sonrasında Atatürk için hazırlanan nüfus kâğıdının fotoğrafı ilk kez *Ulus* gazetesinde 22 Sonkanun [Ocak] 1935'te yayınlanmış ve altına şu cümle yazılmıştır: "Kurultay'ın, Reisicümhurumuz Atatürk'e, bu soyadını vermesi üzerine değiştirilen hüviyet cüzdanının dün aldırdığımız bir fotoğrafını da okurlarımıza sunuyoruz."[30]

İlk dikkati çeken şey Soyadı Kanunu ile aldığı yeni nüfus kâğıdında ailesinin verdiği "Mustafa" isminin olmamasıdır. Zaten uzun zamandır, neredeyse Kemal ismini aldığından beri, Milli Mücadele dönemi hariç, "Mustafa" adını Osmanlıca "Mim" veya Latin harfiyle "M" şeklinde kısaltma olarak yazmaktadır. Artık bu ismi kendi rızasıyla bıraktığı ve yalnızca Kemal Atatürk ismini kullanacağı anlaşılmaktadır.[31]

Atatürk'ün tercih ettiği isim, imzalamak durumunda olduğu hukuki mevzuat üzerinden de izlenebilmektedir. Örneğin benim yaptığım araştırmaya göre soyadı almadan evvel imza attığı, ismini yazdığı son iki kararname 1 Teşrin-i Evvel 1934 tarihini taşımaktadır[32] ve altındaki imzası "Reisicümhur Gazi M. Kemal" şeklindedir. Bu tarihten sonra imzasının bulunduğu ilk hukuki düzenleme "Soy Adı Nizamnamesinin Mer'iyete Konulması Hakkında Kararname" adını taşımaktadır ki[33] artık yeni tercih ettiği ismini kullanmaktadır: "Reisicümhur K. Atatürk".

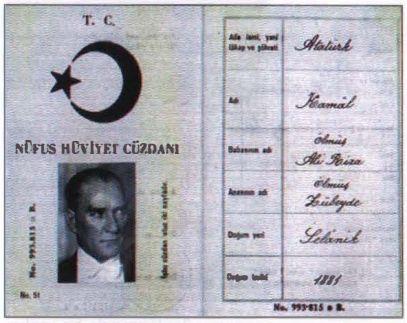
"KEMAL"İN GİDİŞİ, "KAMÂL"IN GELİŞİ VE BASINDAKİ ŞAŞKINLIK

1935 seçimleri iki derecelidir. Birinci seçmenler ikinci seçmenleri seçmiş, sıra ikinci seçmenlerin milletvekillerini, o dönemki deyişle "saylav"ları seçmesine gelmiştir. Adayların belirlenmesi için Atatürk'ün başkanlığında Dolmabahçe Sarayı'nda "Cümhuriyet Halk Fırkası Umumi Reislik Divanı toplanmıştır. Ardından Fırka ve Hükümet ile yapılan istişareler[34] sonucunda 2/3 Şubat günleri[35] yapılan toplantıda da 'ulusa arzolunacak beyanname' " üzerinde çalışmışlardır. O ana kadar gazetelere "Önder Atatürk"[36] şeklinde yansıyan isim, ertesi gün herkesi şaşırtacak şekilde değişecektir. Seçimlerle ilgili üçüncü tebliğ 3 Şubat'ta yayınlanmıştır. Tebliğ aynen şöyledir:

993814 seri numaralı Kemal isimli birinci nüfus cüzdanı.

Kemal ismi resmen Kamâl olmuş, bu nedenle Atatürk'e hemen ikinci bir nüfus cüzdanı çıkarılmıştır. Buna bağlı olarak bütün resmi Kemal'lerin de Kamâl olması gerekmiştir. Örneğin o dönemde ilk sayısı 1934'te çıkan ve Fransızca yayınlanmakta olan La Turquie Kemaliste yani "Kemalist Türkiye" dergisinin adı 7. sayısından itibaren La Turquie Kamâliste olarak değiştirilmiştir.

993815 seri numaralı Kamâl isimli ikinci nüfus cüzdanı.

"Tebliğ:

1-Kamâl Atatürk 3 Şubatta dahi yeni seçim müzakerelerine devam etmiştir. Cümhuriyet Halk Fırkasının saylav namzetleri tespit olunmuştur. Namzetlerin adları ve Kamâl Atatürk'ün seçim için ulusa beyannamesi 4 Şubatta ajansa ve yerlerine

YENİ KASEVİ

Cumhuriyet

Saylav seçimi dün bitti

Türk ulusu Atatürkün istediği itimadı bir kere daha gösterdi

Reisicumhur Atatürkün ulusa beyannamesi

Yugoslavya-Bulgaristan arasında müzakere

Sağda, reisicumhurun ulusa beyannamesi altındaki imza.

Cumhuriyet 1935-4

bildirilecek ve 5 Şubatta bütün yurda ilan edilmiş bulunacaktır..."[37]

Dikkat edileceği üzere birinci maddenin girişinde "Kamâl" ismi yazılmıştır. Aynı tarihte, tebliğde değinilen, Atatürk'ün Cumhuriyet Halk Fırkası teşkilatına ve ikinci seçmenlere yönelik bildirisi de yayınlanmış ve bildirinin altında da yine "Kemal" değil, "Kamâl Atatürk" imzası yer almıştır.[38]

Bu tür bildiriler resmi belge niteliğinde Anadolu Ajansı'na ve oradan gazetelere gönderildiği için virgülüne, hatta varsa harf hatalarına dokunmadan olduğu gibi yayınlanırdı. Bu kez de öyle olmuştu. Atatürk'ün adı ajansa geldiği şekliyle, "Kamâl" olarak yazılmıştı. Yazılmasına yazılmıştı ancak, anlaşılan o ki, birçok gazete bunun bir yazım yanlışı olup olmadığını Anadolu Ajansı'ndan sormuştu. Bazılarının da bir yanlışlık olup olmadığını öğrenmek için Dolmabahçe'de bir yetkiliye ulaşmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Eğer bu yazım doğruysa, bu değişiklik neden yapılmıştı?

Ertesi gün, "Önderimiz Kamâl Atatürk'ün Ulus'a Seçim Beyannamesi" sekiz sütuna manşet olarak ve tam sayfa gazetelerde yer almıştı. Altında "Kamâl Atatürk" imzası okunmaktaydı.[39] "Atatürk'ün Cumhuriyet Halk Fırkası Teşkilatına ve İkinci Seçmenlere Beyannamesi" de "Kamâl Atatürk" olarak imzalanmıştı.[40]

ATATÜRK'ÜN ÖZ ADI: KAMÂL

Bu konu devletin resmi haber ajansı olan Anadolu Ajansı tarafından da araştırılmıştı. Sonunda Kemal'deki harf değişikliğinin gerekçesi resmi bir açıklama ile kamuoyuna duyuruldu. Pek merak uyandıran bu değişiklik için Anadolu Ajansı'ndan gazetelere aynen şu açıklama gönderilmişti:

"Bugünkü tebliğde Önder Atatürkün öz adının Kamâl olarak yazılmış olduğunu gördük. Bu hususta yaptığımız tahkikten böyle yazılışın sebep ve temeli anlaşıldı.

Istıhbaratımıza nazaran, Atatürkün taşıdığı Kamâl adı bir arapça kelime olmadığı gibi, arapça kemal kelimesinin delalet ettiği manada da değildir.

Atatürkün muhafaza edilen öz adı, türkçe "ordu ve kale" manasına olan "Kamâl"dır. Son (â) üstünde tahfif işareti (I) i yumuşattığı için telâffuz hemen hemen arapça "Kemal" telâffuzuna yaklaşır. Benzeyiş bundan ibarettir. (A.A.)"[41]

Gerçekten de Kemal ismi Arapçadan gelmektedir. Kemal Arapça "olgunluk, yetkinlik, tamlık, eksiksizlik, en yüksek değer, mükemmellik, baha, değer" anlamlarına geliyor.[42] Resmi açıklamada, "Kamâl"in Türkçe bir sözcük olduğu vurgulanarak, anlamının "ordu ve kale" olduğu vurgulanmıştır. Oysa bu kelime sözlüklerde hâlâ bulunmaz.

KEMALİZM'DEN KAMÂLİZM'E:

La Turquie Kemaliste'ten, La Turquie Kâmaliste'e

Kemal ismi resmen Kamâl olmuş bu nedenle Atatürk'e hemen ikinci bir nüfus cüzdanı çıkarılmıştır. Buna bağlı olarak bütün resmi Kemal'lerin de Kamâl olması gerekmiştir. Örneğin o dönemde ilk sayısı 1934'te çıkan ve Fransızca yayınlanmakta olan *La Turquie Kemaliste* yani "Kemalist Türkiye" adlı derginin adı 7. sayısından itibaren *La Turquie Kamâliste* olarak değiştirilmiştir.[43] Atatürk'ün değişen adı CHP'nin resmi yayınlarına da yansıyacaktı. 9 Mayıs 1935 tarihinde toplanan, Atatürk'ün katıldığı son CHP kurultayında yalnızca partinin adı Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan Cumhuriyet Halk Partisi'ne değişmiyor, genel başkanın adı siyasal belgelerde "Kamâl" olarak yazılıyordu. Örneğin kurultayı açış konuşması *CHP Dördüncü Büyük Kurultayında Genel Başkan Kamâl Atatürk'ün Söylevi* başlığı ile yayınlanmıştı. Ayrıca CHP programının giriş bölümünde de "Kemalizm İlkeleri" "Kamâlizm İlkeleri" olarak değişmiş, CHP Nizamnamesi 2. maddesi: "Partinin daimi Umumi Reisi onu kuran Kamâl Atatürk'tür" şeklinde yazılmıştır.

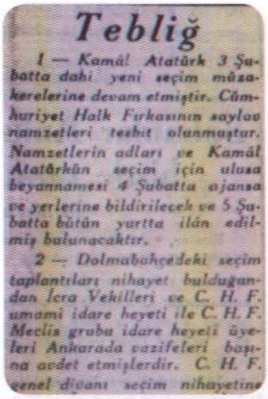
Tam bu sıralarda Tekin Alp *Kemalizm* adlı kitabını yayınlamıştır. Anlaşılan o ki kapağı erken basıldığı için dış kapakta "Kemalizm" yazsa da kapak içinde Atatürk resminde "Kamâl Atatürk" yazmaktadır.[44] İsim değişiminin ardından Edirne saylavı (milletvekili) Şeref Aykut, *Kamâlizm* adıyla bir kitap yayınlamış ve Kamâlizmi, "yaşamak dini" olarak yorumlamıştı.[45]

O dönemde yayınlanan yabancı kitaplar da "Kemâl"deki bu tek harflik değişim konusunda hassas davranmışlardı. Örneğin August Ritter Von Kral; *Das land Kamâl Atatürks: der werdegang der modernen Turkei*[46] ve aynı kitabın 1938'de yayınlanan İngilizcesi[47] ve Fransızcası[48], Herbert Melzig; *Kamal Atatürk: untergang und aufstieg der Turkei.*[49] General Sherill; *Trois hommes (Kamal - Roosevelt - Mussolini).*[50] Dagobert Von Mikusch; *Kamal Atatürk (Gazi Musztafa Kemal)*[51] ve aynı şekilde Thomas K. Ford, *"Kamâlist Turkey" in Dictatorship in the Modern World*[52] bunlar arasında sayılabilir.

DİLDE SADELEŞME, TÜRKLEŞTİRME VE İCATLAR

Aslında isim konusundaki bu değişimin dilde sadeleşme ile ilgisi ol-

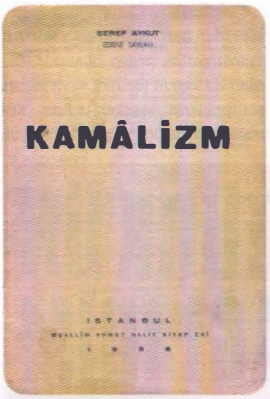
duğu açıktır. Zira tam isim değişikliğinin olduğu sıralarda Dolmabahçe Sarayı'nda Atatürk'ün başkanlığında dil konusunda toplantılar yapılmaktadır. Bilindiği gibi Türk Dil Kurumu, "Türk Dili Tetkik Cemiyeti" adıyla milli kimliğin inşasının bir parçası olarak Atatürk'ün emriyle 12 Temmuz 1932'de kurulur. Amacı, "Türk dilinin öz güzelliğini ve zenginliğini meydana çıkarmak, onu yeryüzü dilleri arasında değerine yaraşır yüksekliğe eriştirmek" şeklinde ifade edilmiştir. Özellikle 2. Kurultay yeni sözcüklerin arayışı açısından bir dönüm noktasıdır, özleştirme veya tasfiye hızlan-

Tebliğ

1 — Kamâl Atatürk 3 Şubatta dahi yeni seçim müzakerelerine devam etmiştir. Cümhuriyet Halk Fırkasının saylav namzetleri tesbit olunmuştur. Namzetlerin adları ve Kamâl Atatürkün seçim için ulusa beyannamesi 4 Şubatta ajansa ve yerlerine bildirilecek ve 5 Şubatta bütün yurtta ilân edilmiş bulunacaktır.

2 — Dolmabahçedeki seçim toplantıları nihayet bulduğundan İcra Vekilleri ve C. H. F. umumi idare heyeti ile C. H. F. Meclis gruba idare heyeti üyeleri Ankarada vazifeleri başına avdet etmişlerdir. C. H. F. genel divanı seçim nihayetine

Kamâl'in ilk görülüşü.

Zaman gazetesi, 4 Şubat 1935.

Şeref Aykut'un Kamâlizm kitabı.

Anadolu Ajansı: "İstihbaratımıza nazaran, Atatürkün taşıdığı Kamâl adı bir arapça kelime olmadığı gibi, arapça kemal kelimesinin delalet ettiği manada da değildir. Atatürkün muhafaza edilen öz adı, türkçe 'ordu ve kale' manasına olan 'Kamâl'dır. Son (â) üstünde tahfif işareti (I) i yumuşattığı için telâffuz hemen hemen arapça 'Kemal' telâffuzuna yaklaşır. Benzeyiş bundan ibarettir."

mış, yeni yeni sözcükler icat edilmiştir "Kemal"in "Kamâl"a dönüşmesinin de bu heyecanlı ve hararetli ortamdaki kazalardan biri olduğu anlaşılmaktadır.

1936'daki 3. Kurultay sonrasında tasfiyenin biraz yavaşladığı görülse de özellikle şehir ve yer isimleri konusundaki ad değişiklikleri gülümsetici açıklamalarla bundan nasibini alacaktır.[51] 3. Dil Kurultayı Güneş Dil Teorisi'nin tartışmaya açıldığı önemli bir kurultaydır. Hazırlanan kitap şu cümlelerle başlar "Üçüncü Türk Dil Kurultayı, Türk Dil Kurumunu kuran ve koruyan ulu Önder KAMÂL ATATÜRK'ÜN yüksek patronajı altında ve kendi yüce huzurlariyle Dolmabahçe Sarayında 24 Ağustos 1936 Pazartesi günü saat 14 te açılmış, 31 Ağustos 1936 pazartesi günü akşamı kapanmıştır." (s.III)

Bazıları kısa süreli, bazıları günümüzde de kullanılmakta olan yeni kelimeler o dönemde ortaya çıkmıştı. Milletvekiline "saylav", meclise "kamutay", belediyeye "uray", vekâlete "bakanlık", iktisada "ekonomi" (sonra ekonomi) karşılığı kullanıldı.

Geoffrey Lewis "...Kemal Atatürk'ün adı da aslında 'Kamâl'dı, Türkçe 'kale' demekti! 'Üçüncü Türk Dil Kurultayı' kitabının bir buçuk sayfalık 'başlangıç' yazısında altı defa 'Ulu önder Kamâl Atatürk' deniliyordu diye belirtirken haklıdır.[54]

UYDURMALAR VE YORUMLAR

Aslında Kamâl ismine geçiş, o dönemde de sonrasında da pek işlenmemiş, görmezden gelinmiş[55] ve sorgulanmamıştır.[56] Bu konu bazen dikkat çekmekle birlikte getirilen açıklamalar hayli ilginçtir. Kamâl'i, "kamunun malı olan, kamu adına görevli olan demektir"[57] şeklinde açıklayanlara, "kırmızı şaman" veya Arnavutçada "kırmızılığa sahip" anlamına geldiği şeklinde etimoloji yapanlara[58] veya "Türkçedeki ses uyumuna uydurmak için adını Kamâl olarak kullandığı" şeklinde açıklama getirenlere rastlamak olanaklıdır.[59]

Atatürkün öz-adı olan Kamâl

Türkçe "Ordu ve kale„ manasınadır, arabca bir kelime değildir

İstanbul 4 (A.A.) — Bugünkü tebliğde Önder Atatürk'ün özadının Kamâl olarak yazılmış olduğunu gördük. Bu hususta yaptığımız tahkikten böyle yazılışın sebeb ve temeli anlaşıldı.

İstihbaratımıza nazaran, Atatürk'ün taşıdığı Kamâl adı bir arabca kelime olmadığı gibi, arabca kemal kelimesinin delâlet ettiği manada da değildir.

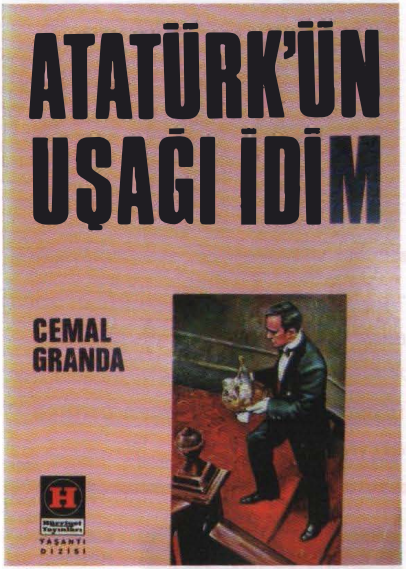
Atatürk'ün muhafaza edilen özadı, Türkçe "Ordu ve kale„ manasına olan "Kamâl„ dır. Son -â- üstündeki tahfif işareti -I- i yumuşatığı için telaffuz hemen hemen arabca "Kemal„ telaffuzuna yaklaşır. Benzeyiş bundan ibarettir.

Kamâl'in ilk açıklaması.

Zaman gazetesi, 5 Şubat 1935.

Bu ismin nüfus memurunun hatası olduğu şeklinde yorumlayanlara, aslında böyle bir şey olmadığına inananlara, Atatürk için sahte nüfus kâğıdı hazırlandığını[60] düşünenlere de rastlamak olanaklıdır. Komplo teorileri de eksik olmamıştır. Hatta kanunda geçen "Kemal öz adlı" yani birinci isimli demek olan ifadeyi

sonradan bazı kişilerin soyadını "öz" zannetmesine neden olmuştur. Bazıları da kanun metnini veya meclis görüşmelerini okurken, adının "Kemalöz" olduğunu zannedip büyük keşif yaptıklarını ve resmi tarihin bu gerçeği bilmemizi engellediğini söyleyecek kadar ileri gitmişlerdir.[61] Kamâl ismi konusunda en sert eleştirilerden biri Rıza Nur'dan gelmiştir.[62]

Cemal Granda'nın *Atatürk'ün Uşağı İdim* kitabı.

Granda'nın Anısı:

-"Dünya'da ne kadar Kemal varsa hepsi eşektir..."

Atatürk'ün hizmetinde bulunmuş olan Granda, bu isim değişikliği ile ilgili ilginç bir anı anlatır:

"Müstahdem arasında polislikten emekli olmuş Kemal adında bir sofracı vardı. Askerliğini Köşkte hizmet ederek yapıyordu. Bir akşam sofrasında üç kadeh içkiden sonra Atatürk bize dönerek şaka şeklinde:

-"Dünya'da ne kadar Kemal varsa hepsi eşektir..." dedi.

Sofracı Kemal şaşaladı. Ne diyeceğini bilemedi. Toparlandı. Dili tutulmuş gibiydi. Dudakları titriyordu. Gözlerini Atatürk'ün yüzünden ayıramıyordu. Hepimiz bunun altından ne çıkacak diye beklerken, Atatürk sözlerini şöyle bitirdi:

-"Haaa anladım. Sen bana bakıyorsun. 'Sen de Kemalsin' demek istiyorsun. Ben artık Kamâl oldum. Kemal'ler başının çaresine baksın" dedi.[74]

Lord Kinross "Daha önce hiçbir Türk devlet başkanının yapmadığı bir şekilde Türk olmaktan duyduğu gururu açıklayan bir soyadı aldı: Atatürk. Bundan sonra Mustafa adını da büsbütün bırakarak, imzasını Kemal Atatürk diye atacaktı." diye yazar ve değişime farklı bir yorum getirir.[63] Mahmut Gologlu ise küçük bir de hata yapar ve Soyadı Kanunu ile önce "Kamâl", sonra "Kemal" adının verildiğini yazar.[64] Bazı yazılarda da kuşkuyu giderecek şekilde sonuca varılamamıştır.[65] Şevket Süreyya Aydemir, Mete Tunçay ve Şerafettin Turan gibi araştırmacılar isabetli olarak dil devriminin veya dilde sadeleşme hareketlerinin bir parçası olarak görür.[66] İsim değişikliğini dilde sadeleşme ve Arapça kökenli kelimelere yönelik alerjisiyle de açıklayanlar vardır.[67]

"PSİKOBİYOGRAFİK" AÇIKLAMA

Atatürk'ü, liderliğini ve yaptıklarını Freudcu bir şekilde açıklayan Vamık Volkan, Kemal'in Kamâl olmasını da şu şekilde açıklamaktadır:

"Neden yeni Türkiye'nin kurucusu ve lideri böyle küçük ve belki de garip görünen semboller için kafa yormuştu? Çünkü bu semboller hem kendinin hem de yeni Türkiye'nin arındırma sürecinin bir parçasıydı. Arapçayı isminden kaldırmak istemesi Araplara karşı duyduğu bir küçümsemeden ileri gelmiyordu. Norman Itzkowitz'le beraber yaptığımız psikobiyografik araştırmada, Atatürk için Arapçanın genel olarak son yüzyıllardaki Osmanlı düşüncesini ve halkı modernleşmekten geri tutan zihniyeti ve dini yobazlığı simgelediğini anlatmıştık (Volkan ve Itzkowitz, 1984). Mustafa Kemal'in 'resmi' olarak Atatürk ismini almasından önce dindeki bağnazlığın ortadan kalkması ve yeni Türkiye'nin modernleşmesi için yaptığı şeyler sayısızdır ve bunların çoğunu biliyoruz. Bunları burada tekrarlamayacağım. 'Resmi' olarak Türkiye'nin sembolik ebeveyni olunca modernleşmeyi Kemal ismini değiştirmekle kristalize etmek istediğini düşünebiliriz."[68]

TEKRAR KEMAL'E DÖNÜŞ

Sonuçta "Kemal", "Kamâl" olmuş ve bir süre de heyecanla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kamâl adının 1936 yılı boyunca kullanıldığı, dönemin basınında isminin ya --çoğunlukla- Atatürk ya da "Kamâl Atatürk" şeklinde yazıldığı görülür. Atatürk, 1937 sonuna kadar resmi yazışma ve mektuplarda imzasını Kamâl Atatürk olarak kullanmış, 1937 yılından itibaren özel mektuplarını da Kemal Atatürk veya Atatürk diye imzalamıştır.[69] Bununla birlikte Atatürk'ün kütüphanecisi Nuri Ulusu, isim değişikliği günlerinde sık sık kütüphaneye geldiğini ve (Kemal mi Kamâl mı) diye kendi kendine konuşarak dolaştığını aktarır. Granda gibi o da "Kamâl Atatürk" diye kartvizit bastırdığını hatırlıyor, ancak pek dağıtılmadığını belirtiyor.[70]

Basında 1937 yılının Mayıs ayı itibariyle "Kamâl" yerine "Kemal" de yazıldığı, anlaşılan o ki hassasiyetin azaldığı, en azından gazetelerde gerekmedikçe ilk adının kullanılmadığı, Atatürk olarak yazıldığı görülmektedir. Genelde "Kamâl"dan "Kemal"e dönüşün başladığı da gözden kaçmamaktadır.[71] Hatta *La Turquie Kâmaliste* olarak adı değiştirilmiş olan resmi yayın organı Aralık 1937'de 21/22. sayısından itibaren yeninde *La Turquie Kemaliste* adını almıştır.[72] Örneğin Nutuk'un 1938 baskısı da *Gazi Mustafa Kemal Atatürk* adıyla yapılacaktır.[73]

Atatürk, ikinci çıkarttırdığı nüfus cüzdanında yazdığı ismiyle, yani "Kamâl Atatürk" olarak ölmüştür.[74]

MEHMET Ö. ALKAN
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ

DİPNOTLAR

1 Doğum tarihi konusunda, önceki yazımda verdiğim uydurma ve önerisler içinbirini atladığımı fark etum. Ömer Sami Coşar'da doğum günü olarak "seçilebilecek en uygun tarih ise Mustafa Kemal'in kurmay okuluna bitirip, Türk ordusu safiarına katıldığı tarihtir. 11 Ocak" şeklinde öneri yapmaktadır. Ömer Sami Coşar, "Mustafa Kemal'in Doğum Yılı ve Doğum Günü" *Atatürk Ansiklopedisi Cilt 3* (Istanbul: İstanbul Reklam Yayınları, 1973) s.19

2 Bazen "Kemal" bazen de "Kemâl" şeklinde yazılmaktadır. Biz yazımızda "Kemâl" olarak kullandık.

3 Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat* (Ankara: Aydın Yayınevi, 1993) s. 688.

4 Enver Behnan Şapolyo; *Kemal Atatürk ve Milli Mucadele Tarihi*, Üçüncü baskı (Istanbul: Ekicigil Matbaası,1958) s.27, aynı hikâye çeşitli yerlerde Şapolyo'dan aynen aktarılacaktır. Örneğin Ali Güler; *Hemşehrimiz Atatürk (Atatürk'ün Soyu, Ailesi ve Öğrenim Hayatı)* (Karaman,2000) s.64] ve ayrıca [http://www.ahmetakyol.net/index.php?option=com_content&task=view&id=253&Itemid=45]

5 *Hüsrev Gerede'nin Anıları Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimler (19 Mayıs 1919 – 10 Kasım 1938)* (Hazırlayan: Sanu Önal) (Istanbul: Literatür Yayınları, 2003) 4. Baskı) s. 241

6 Örneğin Anıtkabir'in resmi sitesinde bulunan yazıda babası Ali Rıza Bey'in ölüm tarihi 1888 olarak verilirken, Asker Rüştiye'ye girişi 1892, bitirişi 1896 olarak verilir http://www.anitkabir.info/index.php?action=view&articleId=11

Islam Ansiklopedisi'de Selanik Askeri Rüştiyesi'ne girişi ve Kemal adını alması olarak 1893 tarihini verir. Mezuniyeti ve dolayısıyla ardahiye gidişi ise 1895 olarak verilir. S.719, cilt:1 (Istanbul: Milli Eğitim Basımevi) s. 805, Şapolyo Enver Behnan, *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*, Üçüncü baskı (Istanbul; Ekicigil Matbaası, 1958) s.37 ve Afet Inan; *Atatürk Hakkında Hatıralar Belgeler* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1959) s.8, giriş tarihini 1893 olarak verirken, Aydemir 1894 olarak verir, bkz. Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal Birinci Cilt 1881-1919* (Istanbul: Remzi Kitabevi, 1963), s.44. Bugüne kadar hâlâ aşılamayan bilgilerisağlayan Unat,sınıf ve bölgesini yla tamamlayan Atatürk'ün dört senelik Askeri Rüştiye'nin 3 sınıfına alınmış olabileceğini, dördüncü sınıfa Ocak 1895 tarihinde geçtiğinin bilindiğini ve buna bağlı olarak Askeri Rüştiye'ye de 1894 Temmuz-Ağustos aylarında kaydolmuş olabileceğini belirtir, bkz. Faik Reşit Unat, "Atatürk'ün Öğrenim Hayatı ve Yetiştiği Devrin Milli Eğitim Sistemi" *Türk Tarih Kurumu Yıllık Konferanslan I Atatürk Konferansları* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1964) ve Ömer Sami Coşar, "Mustafa Kemal Selanik Askeri Rüştiyesi'ni Bitirir" *Atatürk Ansiklopedisi Cilt:1* (Istanbul: Istanbul Reklam Yayınları, 1973) s.172.

Mustafa Kemal Rüştiye'den 4. olarak mezun olmuştur. Faik Reşit Unat; "Atatürk'ün Öğrenim Hayatı ve Yetiştiği Devrin Milli Eğitim Sistemi" *Türk Tarih Kurumu Yıllık Konferanslan I Atatürk Konferansları* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1964) s. 83. Yakın zamanlardaki bir kaynak, "Mustafa Kemal, 1895 yılı sonu veya 1896 yılı Ocak ayında, on beş yaşında, Askeri Rüştiye'nin son sınıfını dördüncü olarak bitirmiştir." şeklinde Unat'a katılmaktadır Ali Güler, *Askeri Öğrenci Mustafa Kemal'in Notları (Arşiv Belgelerinin Işığında) Atatürk'ün 120. Doğum Yılı Armağanı* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2001). Aynı araştırmacı, birbaşka makalesinde: "Daha önceden dört yıl olarak eğitim yapan askeri rüşiyelerin, 3 yıl birinci sınıflarının lağvedilerek üç yıla indirilmesi üzerine Mustafa, Nisan 1894'te Selanik Askeri Rüştiyesi rinin 1. sınıfından öğrenimine başladı (...) Mustafa Kemal, 1895 yılı sonu veya 1896 yılı Ocak ayında on beş yaşında, Askeri Rüştiye'nin kırk (veya kırk üç) kişilik olan son sınıfını, bütün derslerden geçme tam notu olan 45 alarak (43 aldığı bazı kaynağa) dördüncü bitirdi." Ali Güler, "Mustafa Kemal'i Atatürk Yapan Süreçte Aile Çevresi İle İlk ve Orta Öğrenim Yaşantısının Rolü", *Atatürk Haftası Armağanı 10 Kasım 1998* (Ankara: Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayını,1998) s. 53-65. Unat, İlk araştırmasında M. Kemal'in Selanik Askeri Rüştiyesi 4 sınıf, derslerin, notlarını ve sınıf içindeki başarı durumunu vermiştir. Bkz Faik Reşit Unat; *Devrim Gençliği* dergisi No:17 (Kasım 1953), s. 10-11

Selanik Rüştiye'sinden bazı arkadaşları hayatının sonuna kadar, özellikle de ömrünün son yıllarında (1932-1938) en çok birlikte olduğu isimlerdir. Bunlar Nuri (Conker), Salih (Bozok) ve Fuat (Bulca) ile mahalle arkadaşı Hacı Mehmet Somer ve öğretmeni Ziya Naki Yaltırım'dır. Bkz Walter Weiker, "Kemal Atatürk'ün Yakınları (1932-1938)" *Belleten* Cilt:34 No:136 (Ekim 1970) s. 613. Bu listeye arkadaşlarından Demir Ali, Fethi Okyar ile öğretmenlerinden jimnastik muallimi Mulazım Hasip Bey'i de eklemek gerekir; bkz. Enver Behnan Şapolyo, *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*, Üçüncü baskı (Istanbul Ekicigil Matbaası,1958) s. 39, Rüştiye'de Mustafa Kemal'in Fransızca öğretmeni Nakiyüddin Yücelok'ü (1866-1940) Samsun' dayaptığı bir konuşmada hatırlayarak ev övgeçektir Bkz. Şerafettin Turan; *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1982) s. 5-6.

7 "Kemal" isminin mensei olan matematik öğretmeni Mustafa'nın, Üsküplü Mustafa Sabri Bey (Harp Okulu 1297/1882 yılı mezunlarından), olduğunu belirtir. (bkz Faik Reşit Unat, "Atatürk'ün Öğrenim Hayatı ve Yetiştiği Devrin Milli Eğitim Sistemi" *Türk Tarih Kurumu Yıllık Konferanslan I Atatürk Konferansları* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1964) s. 83, dn/12) *Meydan Larousse*'da ölüm tarihi "1917" şeklinde verilir ("Mustafa Sabri" *Meydan Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedi* Cilt:9 (Istanbul, Meydan Yayınevi, 1972), s.98) Hırçın Hoca diye de anılmaktadır. (Sadi Borak; *Atatürk ve Edebiyat* (Istanbul: Varlık Yayınları, 1972) s.9). Buaradabazı bilgilerkulaktankulağayorlar gibi değişmiştir. "Mustafa Sabri Üsküp'lü" "MustafaSabri Üsküplü" olarak geçmeye başlamıştır.

8 Bur ada yeri g-lmişken bel irtmek istiyorum. Atatürk çocukluğuna dair çok az anı anlatmıştır. Ayrıca şekilde onun çocukluğuna dair başkalarının anlattıkları hikâyeler de büyük ölçüde Atatürk'ün anlattıklarının başka cümlelerle ve konuyu uzatmaya yarayan ilavelerle tekrarından ibarettir. Buna kız kardeşi Makbule Atadan'ınanlattıkları da dâhildir.

9 Ahmet Emin Yalman ("Büyük Millet Meclisi Reisi Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Tarihçe-i Hayatı" *Vakit* No:478 (10 Kanun-ı Evvel 1338/1922 (11 Cemaziyülevvel 1340)) s. 1.

10 Aynı hikâye, yaklaşık 60 yıl sonra olduğu gibi Türkün Altın Kitabı *Gazinin Hayatı ve Büyük Muharebelerinin Hakkında Müneverlerimizin ve Meşahirlerimizin Intibaat ve Mülahazatı* adlı kitapta dayer alacaktır. Türkün Altın Kitabı *Gazinin Hayatı ve Büyük Muharebelerinin Hakkında Müneverlerimizin ve Meşahirlerimizin Intibaat ve Mülahazatı* (Istanbul: Türk Neşriyat Yurdu, 1928) s. 13

11 1925 yılında yayınlanan Devlet Salnamesi'ndeki uzun yaşamöyküsünde isim hikâyesi şöyle anlatılır: "Mustafa Kemal'in ismi yalnız Mustafa idi. Mektebin nıyaziye muallimi Yüzbaşı Mustafa Efendi, talebesi Mustafa'da gördüğü istidadı takdiren arzularındaki farkı tebariiz ettirmek maksadı-i kadirşinasanesiyle resmi kimyesinde Mustafa'ya "Kemal" i ilave etmiş. Ondan sonra ismi Mustafa Kemal oldu. "Beyz-i Cumhur Hazretlerinin Terceme-i Hallerı" 1925-1926 *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi* (Istanbul: Matbaa-ı Amire, 1926) s. 49

12 "Mustafa Kemal'in ismini ilk yelleri yalnız Mustafa idi. Mektebin nıyaziye muallimi Yüzbaşı Mustafa Efendi, talebesi Mustafa'da gördüğü fevkalade istidadı takdir ederek, kendisi ile talebesi arasındaki farkı tebariiz ettirmek kadirşinas maksadile resmi künyesinde Mustafa'ya "Kemal" isminı de ilave etmiştir. Mustafa Kemal, muallimi Mustafa Efendi'nin bulunmadığı zamanlarda onun yerine onlara dersler verirdi." *Türkiye'nin Yakın Tarihi* (Istanbul: Devlet Matbaası, 1931) s. 17).

13 "Çalışkanlığı öğretmenlerini çok memnun bırakıyor. Bir gün öğretmeni, "Mustafa sen çok kabiliyetlisin, sende bu yaşta kemal var. Onun için bugünden itibaren senin adın Mustafa Kemal' dir!" diyor" Dr Rıdvan Ege imzasıyla 10 Kasım 1962 tarihinde *Zafer* gazetesinde yayınlanan "Rahmetli makbule Atadan Anlamıştı: Ağabeyim Atatürk!" başlıklı yazı Derya Gene Acar: "Makbule Atadan'ın Atatürk'e İlişkin Anlattıkları Üzerine Bir Basın Taraması" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* No:63, Cilt: XXI (Kasım 2005)

14 Lord Kinross; *Bir Milleti n Yeniden Doğuşu* (Çev: Ayhan Tezel) Cilt 1 (Istanbul: Sander Kitabevi, 1967) s. 32-33. Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal Birinci Cilt 1881-1919* (Istanbul: Remzi Kitabevi, 1963) s.56, H C. Armstrong; *Bozkurt* (Istanbul: Arba Yayınları, 1996) s.4-5, Eflatun Cem Güney, *Atatürk: Hayatı ve Eserleri* (Istanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1969) s.3-6 Aynı şekilde Meydan *Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedi* Cilt:1 (Istanbul: Meydan Yayınevi, 1969) s. 749'da da aynı bilgiler yeralır.

15 "Bu okulda matemauk öğretmenliği yapan Yüzbaşı Mustafa Efendi, yeniç öğrencisinin ustun yeteneklerı ve zekâsı karşısında onu, sınıfındaki diğer Mustafa'lardan ayırt etmek üzere adının sonuna "Kemal" ismını ilâve etti. Artık genç öğrenci, Mustafa Kemal olmuştu." Utkan Kocatürk, 1893 yılı *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynaklarla Atatürk Günlüğü* (Ankara:) Kocatürk kaynak olarak da şunları zikreder. Büyük Kardeşim Atatürk, Anlatan: Makbule Atadan, *Yeni Istanbul* gazetesi, 1.11.1952 – 22.3.1953. Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi, Enver Behnan Şapolyo, 1958, İslâm Ansiklopedisi, Atatürk maddesi, 10. Cüz, 1960. Atatürk'ün Askeri Kişiliği, Fahri Belen, 1963. Atatürk Hayatı ve Eseri, Yusuf Hikmet Bayur, 1963, Komutan Atatürk, Celâl Erikan, 1972 ve Atatürk'ün Yaşamı, 1. cilt (1881-1918), Utuş İdaretür, 1980

16 Kitapçıkta Kemal isminin eklenmesi hikâyesi şöyle anlatılır: "Evvela mülkiye idadisine kabul olundu, sonra kararını değiştirerek askeri rüştiyesine girdi. Bumektebde muallimlerinin derhal gözüne çarptı. Sözleri ve fikirleri serbest, muntazam muhakemesi sağlamdı. Fırt-ı hassasiyeti, iyi düşünmesine mani olmuyordu. Bundan dolayı hem riyaziyede, he m de edebiyatta istidad gösterdi. Fakat riyaziyesi daha kuvvetli idi. kaideleri süratle zabt ediyor kavrıyor, meseleleri suhuletle halletmeğe muvaffak oluyordu. Sınıfta müzakereci oldu. Yalnız sınıfta değil, bütün mektebde "Mustafa" bir tane idi. Fakat muallimlinin ismi de "Mustafa" olduğu için ona "Mustafa Kemal" dediler, şehid-i hürriyet Namık Kemal'in adıyla karabet i de bu kararın sebeplerinden biri idi. İşte, bugün kâine-i arzın her tarafına yayılan "Kemal" isminı askeri rüştiyesinde aldı. *Büyük Muharebelerimiz Mustafa Kemal Paşa Çocukluğu-Gençliği-Siyaset-Askeri Hayata Tasrif Eden: Pheyami?[Sefa?]* (Istanbul: Orhaniye Matbaası) s. 7.

17 Şerafettin Turan; *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1982) s. 7-8.

18 (8 Şevval 22 Ağustos, 7 Şevval 21 Ağustos'a denk düşmektedir. Nizamnamenin resmi olarak tarihlemede bir hata olduğu anlaşılmaktadır)

19 Duşur Zeyl s. 15-24.

20 İkinci Madde-2) Sicil-i nüfus Evvela zükur ve inasın isim ve şöhreti vepederlerinin ismi, mahall-i ikameti, sınıfıyen mahall-i ivelader, sın ve sıfatını, Sanıiyeı mektebinı, rabıten sanaî ve hidmet-i ve suret-i maişetiyu ve intihab sebahiyetini; Hamisen topalluk ve kanburluk misillu alil-i zahireyi: Sadısen tadıvaç ve vefayatını, Sabien ösnan ve vezaf-ı askeriyenın derecat ve sınıfını ve a lelumum sicille dahil olanların tarih-i kayd ve tahririni havi olarak ve işbu siciller ahali-i müslime ve cemaat-i saire için başka başka tanzim olunacaktır (s. 15)

Üçüncü Madde: Sicil-i nüfusa kaydedilenlerin yedilerine matbu ve mühürlu ve balası tuğralı birer tezkere verilir. Ve bu tezkerelerikinci maddede muharrer ahval vemalumatın icmalini haiolur. (s.16)

Ayrıca doğan çocukların ebeveyni tarafından kaydeti rilmeleri zorunlu tutulmuştur. (15 madde)

21 Atatürk'ün o dönemde Selanik'te ve Askeri Rüştiye'de okuyan bir başka Mustafa Kemal ile karıştırıldığı da gündeme gelmiştir. Ali Ulvi Elöve, onun Selanik'te yayınlanan *Çocuklara Rehber* adlı dergide yazılarının çıkığını yazmıştır (Ali Ulvi Elöve; "Mustafa Kemal Selanik Rüşdi Askeri Mektebi Son Sınıf Talebesi İken" *Uludağ* Sayı:18 (Ekim 1932) Bursa) Bunu Sadi Borak da belirtmiştir(Sadi Borak; *Atatürk ve Edebiyat* (Istanbul: Varlık Yayınları, 1972) s.9-10) Faik Reşit Unat, bunun aynı dönemde Rüştiye'de okuyan bir başka (Mustafa Kemal-İshak Paşa ile) karıştırılmasından kaynaklandığını anlamıştır (Ömer Sami Coşar; "Bir Başka Mustafa Kemal ile Karıştırma" *Atatürk Ansiklopedisi Cilt:1* (Istanbul; Istanbul Reklam Yayınları 1973) s. 173-174)

22 Faik Reşit Unat: "Atatürk'ün Öğrencilik Hayatına Ait Bazı Notlar" *Devrim* Gençlik) No:17 (Kasım 1953) s.10-11. Ayrıca bkz. Ömer Sami Coşar; "Mustafa Kemal Mansına'da İdadi Eğitimini Tamamlar", *Atatürk Ansiklopedisi* C.II,1 (İstanbul: İstanbul Reklam Yayınları, 1973) s. 229-230.

23 FaikReşitUnat: "Ataturk'ün Öğrenim Hayatı ve Yetişüğ Devrin Millî Eğitim Sistemi" *Türk Tarih Kurumu Yıllık Konferansları I Atatürk Konferansları* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1964) s. Resim-3 Atatürk'ün Manastır Askeri İdadisi'ni bitirirken son sınıfta almış olduğu notları ve sınıftaki sırasını gösterir cetvel

24 Faik Reşit Unat, "Atatürk'ün Öğrenim Hayatı ve Yetişüğ Devrin Millî Eğitim Sistemi" *Türk Tarih Kurumu Yıllık Konferansları I Atatürk Konferansları* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1964) s.86 ve resim-1

25 General [Karl] Litzmann; *Tokimin Muharebe Talimi* (Tercüme: M. Kemal) (Selanik: Örtülü Çarşıda Asır Matbaası, 1324) kitabın çevrimeni olarakda, kitaba yazdığı 10 Şubat 1324 girişte desminiM. Kemal şeklinde yazmışır.

26 Mustafa Kemal (Erkanıharbiye Kulağalarından): *Cumalı Ordusûnı Sûvarı. Bölük, Alay, Liva Talim ve Maneuvraları*: (Selânik 1325) adlı kitaba yazdığı "birikisoz" başlıklı önsözde de ismini "M. Kemal" şeklinde yazmışır. (s3)

27 General [Karl] Litzmann, *Büğüşun Muharebe Talimi*, (Mütercimi: M. Kemal) İstanbul Mahmûd Bey Matbaası, 1328) ismini M. Kemal olarak yazmıştır

28 *Zabit ve Kumandan ile Hasbihal* adlı eserinde de ismini: "Sofya Ateşe Milıten Erkânıharbiye Kaymakamı M. Kemal" yazmıştır. (İstanbul: Münber Matbaası, 1334 ş.98). Kitabın iç kapağında da aynı şekilde M. Kemal imzası vardır. "Bu kitap 1330 tarihinde yazılmıştır. Bazı tekyidatdan dolayı tab'ı bugüne kadar teehhür etmiştir. İçkapak]

29 AncakAnıtkabir'in sitesinde yeralanbir başka belgede ikinci nüfus kaydı verilmektedir n14 numaralı le "SoyadıKanunu'ndan sonra düzenlenen Atatürk'ün Nüfus Hüviyet Cüzdanı...24 Kasım 1934" bilgisi verilmektedir. [http://www.anıtkabir.nfo/ index.php?action=viewarticle&artid=35

30 *Ulus* Nu 1845 (22 Sonkanun [Ocak] 1935) s.1.

31 "Ata'mn ne anlamageldiğine dair 1936'da yaptırdığı ve sundurduğu bir çalışmaiçin bkz. Vecihi Vecihe Ulacak! MÛAJ Hatiboğlu: "Atatürk ve Ata Soyadı" *Kemalizm* No:76 (Kasım 1968) s.7.15. Bu yazı daha önce yayınlanmıştır. Bkz. Vecihe Hatiboğlu, "Atatürk'ten Anılar" *Türk Dili* No:146 (1 Kasım 1963) s 83-88.

32 [Bu ikt kararnameden biri ("Kabuklu Yumurta İthracatından'olan mtzamınanenunmer'iyetevzaʻı hakkında kararname") i. Teşrinievvel 1934 *Resmi Gazete* ile neşir ve ilanı 7 Teşrinievvel 1934-Sayı:2822) *Düstur* Cilt:3 (Ankara: Başvekâlet Matbaası,1934) s.2545].

33 [24 Kânunuevvel 1934 *Resmi Gazete* ile neşir ve ilanı 27 Kânunuevvel 1934-Sayı:2890) *Düstur* 3. Tertip, Cilt:16 (Ankara.: Başvekâlet Matbaası,1934) s. 4991.

34 "1 Şubat 1935" *Ayın Tarihi* No:15 (Mart 1935) s. 1

35 "2 Şubat 1935" *Ayın Tarihi* No:15 (Mart 1935) s. 2.

36 *Ulus* No: 4857 (3 Şubat 1935) s. 1

37 "3 Şubat 1935" *Ayın Tarihi* No:15 (Mart 1935) s. 2

38 "Kamâl Atatürk'ün beymnamesile namezdlerin adları yarın ilan edilecek." *Ulus* No 4858 (4 Şubat 1935), s.1 [Milletvekili Seçimi Dolayısile Millete Beyanname (4 Şubat 1935) "Saylav İntihabı: Sayfa v Seçimi Dolayısıyla Cümhur Reisi Ulusa Bir Beyanname Neşretti". *Ayın Tarihi* No:15 (Mart 1935) s.14-17 ve yetki seçimlerden sonra yurtaşlara beyanname (8 Şubat 1935)].

39 *Ulus*: 5 Şubat 1935["Saylav İntihabı: SaylavSeçimi Dolayısıyla Cümhur Reisi Ulusa Bir Beyanname Neşretti" *Ayın Tarihi* No:15 (Mart 1935) s.14-17].

40 ["Saylav İntihabı: Cümhuriyet Halk Fırkası Önderi İntihaplar Dolayısıyla Bir Beyanname Neşretti." *Ayın Tarihi* No:15 (Mart 1935) s.14 ve *Ulus* (3 Şubat 1935) ve Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s.640-641. Seçimin ardından Sevgili Yurtdaşlarım diye başlayan kısa seçim teşekküründe yine "Kemâl Atatürk" ismikullanılmıştı. Seçimlerin Ardından YurttaşlaraBeyanname.
Sevgili Yurtdaşlarım,
Bana ve Partime inanınızı ve güvenınızı gene göstermdiniz, saylav namzedi olarak size sunduğum arkadaşlarıyle ikseçiminizi de ğerlibuldunuz

Ulusça göstenilen birlik, ülküye bağlılık bütün gözleri yeniden yurdumuza çekmiştir.
1935 seçiminin bir ilgi ni Şubat akşamı Türkiye, iç ve dışalanlarda bundan sonra da karşılaşabileceğimiz türlü meseleler önünde nasıl bir anım ve kuvvet manzarası göstereceğini bir da ha acuna bildirmiş oldu.
Öz dileğimiz yurdun yücelti ğı, yurttaşın genlii ğidir. Kamâl Atatürk ["Saylav Seçimi Yapıldıktan Sonra Kamâl Atatürk Ulusa Bir Beyannname Daha Neşretti" *Ayın Tarihi* No:15 (Mart 1935) s.23 ve Ulus (9 Şubat 1935) ve Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991 s.644.
41 ["3 Şubatı 1935" *Ayın Tarihi* No:15 (Mart 1935) s.2].

42 Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat* (Ankara: Aydın Yayınevi, 1993) s. 505

43 *LA TURQUIE KEMALISTE*, Ankara: Direction generale de la presseau Ministere de l'Interieur, 1934-1935 no 1-6 (June 1934 -Apr 1935).
LA TURQUIE KAMÂLISTE. Ankara Direction generale de la presse au Ministere de l'Interieur, 1936-1937 no 7-20 (June 1935- Aug.1937).
LA TURQUIE KEMALISTE, Ankara: Direction generale de la presse au Ministere de l'Interieur, 1937-9.4.96 TU. no.21-49 (Decembre 1937-1948).

44 (İstanbul: Cumhuriyet Gazete ve Matbaası, 1936).

45 "Türk devrimınınson asır larındegişikliklerini hazırlayan ikt lerle ve daha sonraları yürüyen, göğdelenen Rasyonel, Sosyolojik, Marksist, Faşist teşim vedeolojilerinile izahaçalışma k dafaal a bir iş olur. Kamâlizm bunların üstünde yalnız yaşamak dınını aşılayan ve bütün prensiplerini ekonomik temeller üzerine kuran bir dindir, Öteklerinde uluslara veinsanlığa zorla ve ağır basarak sarkan ve seken yerler pek çoktur. Kamalizm, insana damga vurarakkalkınmışdeğildir. İnanışgönülleri kazanarak yaratmışve yükseltti ğiçin yükselmiştir. Amaçladığı gaye deulusun kalkınmadavasıdır. Bunu yürüten dehiç şaşmayanve şaşırmayan sağduyu, selim akıldır."(s.3) (İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitap Evi,1936).

46 (Wien: Wilhelm Braumüller, 1935).

47 *Kamal Atatürk's Iarid: the evolution of modern* Turkey (Wien: Wilhelm Braumuller, 1938)

48 *Le pays De Kamal Atatürk, Formation et Evolution de la nouvelle Turquie* (Leipzig: Wilhelm Braumüller, 1938).

49 (Frankfurt Societats-Verlag, 1937)

50 (Paris :Librairie Plon , 1936)

51 (Kiadja: Dr. vitez Horvath bela budapest, 1937)
Gérard Tongas, *Atatürk Et le Vrai Visage le Turquie* Moderne (Paris: Librairie Orientaliste Paul Geuthner, 1937) içinde (Kamâl Atatürk ve kamâliste) diye geçer s. 25.

52 Guy Stanton Ford (ed), (London: The University of Minnesota Press, 1939), Second Edition.

53 Agah Sırrı Levend; *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1972) 3. Baskı s.406-445 ve Tuğrul Şavkay, *Dil Devrimi* (İstanbul: Gelenek Yayınevi, 2002) s.71-89, illerin isimleri konusunda s.86-87.

54 Geoffrey Lewis, *The Turkish Language Reform. A Catastrophic Success*. s. 72. Geoffrey Lewis'in söyledikleri doğrudur ve tam alt defa KAMÂL ATATÜRK denmektedir.

55 http://www.fenafil.com/muhabbet/fasil/mi_balabanah_08_11_24.htm

56 Örneğin Banoğlu gazetelerdeın alıntı yapmış ama açıklama yapmamıştır. Bkz. Niyazi Ahmet Banoğlu; *Atatürk'ün İstanbul'daki Hayatı*: Cilt: II (İstanbul: İnkılap Matbaası, 1974), s.131-132. Nuyan Yiğit, *Atatürk'le 30 Yıl. İbrahim Süreyya Yiğit'in Öyküsü* (İstanbul; Remzi Kitabevi, 2006), 3. Baskı s.274-6 ve Andrew Mango; Ataturk: (İstanbul; Sabah Yayınları, 1999) s. 480 v.d.

57 [http://bilginabi.com/sankomizi/forum/index.php?action=recent

58 http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:rOcly2QoTMpkJ:tr.wiktionary.org/wiki/Kam%C4%Azl-kamal-atat%C3%BCrk&cd=15&hl=tr&ct=clnk&gl=tr

59 http://tr.wiktionary.org/wiki/Tart%C4%B1%C5%9Fma:Kam%C3%Azl

60 [http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:rNptEunCwmsJ:www.gerzehaber.net/haberpl.p%3Fhaber_id%3D1674-kamal-atat%C3%BCrk&cd=55&hl=tr&ct=clnk&gl=tr

61 Yalçın Küçük, yasanın ifadesine bakıp Atatürk'ün soyadını "Kemaloz" veya "Kemal Öz" zannederek büyük bir keşif yaptığını zannetmiştir! Yalçın Küçük; *İdeyan 1* (İstanbul: İrfnaki Yayınları, 2001), s.202-203. Sonraki kitabında bu hıtısını düzeltecektir.

62 Ziya Paşa'nın İkinci Zaferinmesi isimiyle yazdığı ve Roma'da Eylül 1935 yılında basılan broşüründe dilde yaşanan gelişmeleri ve Türkçe karşılık bulma veya bir sözcüğü köken olarak Türkçe olduğunu iddia etme konusundaki çalışmaları ağız ve alaycı bir dilleeleştirdikten sonra kendisi de birtür etimoloji yaparak "Kammal" adının anlamını yazmaktadır
Dr. Rıza Nur, *Ziya Paşa'nın İkinci Zaferinmesi ve Hayat ve Hatıratım*, cilt 4 (İstanbul: Altındağ Yayınevi 1967) s. 1822.

63 Birkaç paragraf ileride içkiyedışkünlüğünü dile getirerek "Lakin yakın arkadaşları arıkAtatürk'ün eskiMustafa Kemalolmadığını, üzüntüyle görüyorlardı. Zihni bulanmaya başlamışı. Dikkat ve tarihçilik konularının labirentinde kayboluyor gibiydi. Birdediği bir dediğine uymuyordu. Hafızası zayıflamayabaşlamışı. Günlük işlerde bir gün önce söylediğini, bir gün sonra unutuyordu. Sinirlerine hâkim olamıyor, çabuk çileden çıkıyor: kafesine iyden iyiye hapsolmuşkaplan gibi, düşmanlarına olduğukadar dostlarına da dişlerini gösteriyordu Lord Kinross, *Atatürk Bir Milletin Yeniden Doğuşu* (Türkçesi Ayhan Tezel) (İstanbul: Sander Kitabevi, 1966) s. 715.

64 Mahmut Goloğlu, *Tek Partili Cumhuriyet 1931-1938* (Ankara Kalite Matbaası, 1974) s.132.

65 Ahmet Akyol'un yazısı [http://www.ahmetakyol.net/index.php?option=com_content&task=view&id=253&Itemid=45]

66 Örneğin Şevket Süreyya Aydemir; *Tek Adam: Mustafa Kemal Üçüncü Cilt 1922-1938* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1965, s.469-470 vddn) ve Mete Tuncay; "Atatürk'e Nasıl Bakmak" *Toplum ve Bilim* No:4 (Kış 1978), s.89, dn/2 Sevfettin Turan; Türkçenin özleştirilmesiçabalarının sürdüğü oyıllar bir araKemal adında Kamâl'a dönüştürülmüştü;" şeklinde değimr Şeraf ettin Turan; *Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik Mustafa Kemal Atatürk* (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2004) s.572. *Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları* adlı kitapta şu cümleler okunuyor: "Örneğin Yusuf Ziya Özer ve Naim Hazım Onat. "Kemal" adının Arapçadan Türkçeye geçtiğiye sözcüğün orijinalinin "Kamâl" olduğu konusunda Atatürk'ün kaynelimşlerdi. Nitekim Atatürk, adını bu biçimiyle 3 Şubat 1935 tarihinde Dil Bayramı vesilesiyle göndergdi telgrafta kullanmışı." Bu ifadede İsmail Cem'in Dilimiz. Atatürk ve Sonrası adlı Balıkesir baskısı kitabın 149 sayfast referans gösterilıyor. Burada iki tane aktarma sorunu görünüyor. Birincisi Yusuf Ziya Özer'in bu işle bir ilgisi olduğu bilgisi'nin kaynağı yok. İkincisi 3 Şubat Dil Bayamı değil, Atatürk'ün Millete seçim beyannamesi yayınladığı tarih. Dil bayramı bu tarihten yaklaşık 7 ay sonrakutlanacak.,, Hüseyin Sadoğlu: *Türkiye'de Ulusalcılık ve Dil Politikaları* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları , 2003) s.252.

67 Kamâl tartışması için internette rastladığım şu adreslere bakılabilir. http://suatcoskun.kemalist.org/?p=46. http://tr.wiktionary.org/wiki/Tart%C4%B1%C5%9Fma:Kam%C3%Azl=KEMAL_C3.96Z_ADLI_C3.9CMHUR_REC4.BoS.C4.BoM.C4.BoZE_VER. C4.BoLEN_SOYADI_HAKKINDA_KANUN

68 Varnık VOLKAN : "Atatürk Soyadı, Modern Türk Kimliği ve Bu Kimliği Koruma Sorumluluğu" *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* s. 37-38. (Mayıs-Kasım 2006) s. 214-215

69 Sadi Borak; *Atatürk'ün Özel Mektupları* (İstanbul; Kırımız-Beyaz Yayınları, 2004) s. 386-390.

70 *Atatürk'ün Yanıbaşında Çankaya Köşkü Kütüphanesi: Nutuk Ulusa'nın Hatıraları* (Derleyen: Mustafa Kemal Ulusu) s.80.

71 *Ayın Tarihi*'ne de yanısıyan resmi metinlerde sıklıkla "Atatürk" şeklinde imza atılmışır [*Ayın Tarihi* No:42 (Haziran 1937) (Ankara: Devlet Basımevi, 1937)] ve [*Ayın Tarihi* No:44 (Ağustos 1937) (Ankara: Devlet Basımevi, 1937)].

72 No:21/22 (Décembre 1937), (Double Numéro Spécial consacré au IIe Congres d'histoire turque et tai exposition del'histoire (20 à 26 septembre 1937).

73 *Nutuk Gazi Mustafa Kemal Atatürk* Tarafından (İstanbul, Devlet Matbaası, 1938)

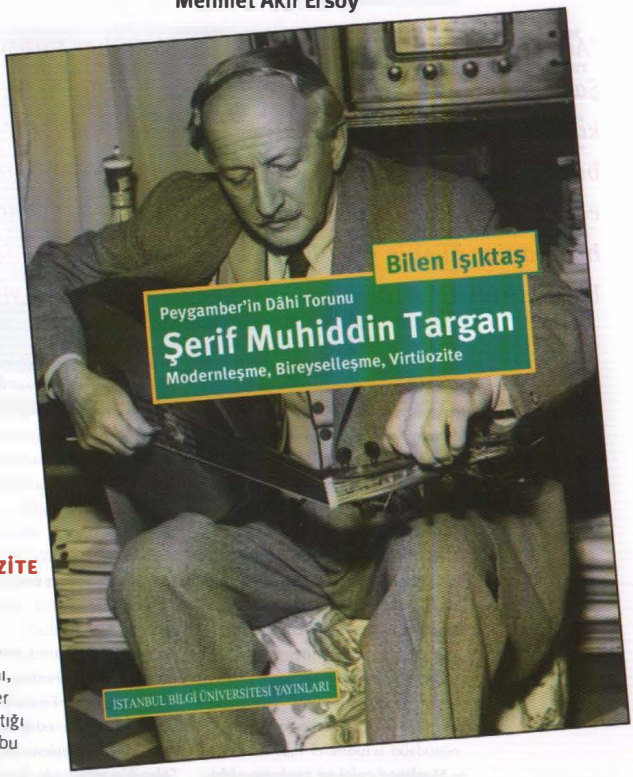
74 Cemal Granda, *Atatürk'ün Uşağı Idim* (İstanbul Hurriyet Yayınları, Kasım 1973), s.19

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Şark'ın Yegâne Dâhî-i San'atine

Yanık bağrında yıllardır kanar mızrabının yâdı,
Gel ey biçare Şark'ın, Şark'a küsmüş gitmiş evlâdı
Zaman ıssız, mekân ıssız, görünmez kimse meydanda,
Gel ey dâhi-i gaip, san'atın pek bikes arkanda.
...
Gel ey Peygamber'in fevka'l beşer fıtratta evlâdı,
Uyansın gel ki, mızrabınla Şark'ın dalgın eb'adı.

Mehmet Âkif Ersoy

BİLEN IŞIKTAŞ
PEYGAMBER'İN DÂHİ TORUNU
ŞERİF MUHİDDİN TARGAN
MODERNLEŞME, BİREYSELLEŞME, VİRTÜOZİTE

576 Sayfa, ISBN: 978-605-399-529-6

Musıkimizin 20. yüzyıldaki en önemli temsilcisi, Peygamber'in 37. kuşaktan torunu olan büyük ud ve viyolonsel virtüözü Şerif Muhiddin Targan'ın yaşamını, müziksel ve entelektüel serüvenini büyük dönemeçler içinde ele alan, onun bir dâhi olarak arkasında bıraktığı büyük mirası en küçük ayrıntılarına kadar inceleyen bu eser, müzikolojik anlamda da bir 'ilk'e imza atıyor.

"Şerif Muhiddin, renkler ve sesler için yaşıyordu. Âdeta güzel sesleri duymak, güzel renkleri seyretmek için dünyaya gelmiş, onlara gönül vermişti." **Safiye Ayla Targan**

"Viyolonsel ile ud'u, Şark ile Garb'ı aynı sahne üzerinde, âdet hilafına, kavgasız gürültüsüz birleştiren sanatkâr." **Mesud Cemil**

"Şerif Muhiddin, milletlerarası ölçüden yalnız "büyük" değil, "erişilmez" derecesini de almış bir artisttir."
Gaspar Cassado, İspanyol Viyolonsel Virtüozu

"Şerif Muhiddin'in icrasında müthiş bir polifoni mevcut yani hiçbir hat öbür hatla karışmaz çünkü onun notalarının her birinin kendi hayatı ve rengi var." **İdil Biret**

"Gerçek sanatkâr mertebesine ne kadar güç ve ne büyük sabırla erişilebileceğinin örneğini vermiş olan dâhi virtüoz, kendi zamanına kadar akıllardan dahi geçmeyen bir ud tekniğine ulaştığı zaman yaşı sadece on dörttü." **Cinuçen Tanrıkorur**

www.bilgiyay.com
Telefon: 0212 311 64 63 Faks: 0212 216 24 15
e-mail: yayin@bilgiyay.com - dagitim@bilgiyay.com

Genel Dağıtım: PUNT

www.puntokitap.com
Telefon: 0212 496 10 50 Faks: 0212 551 30 13
e-mail: punto@puntokitap.com

TÜRKİYE SOLU'NUN 1920 GÜZÜNDE M. KEMAL PAŞA'YA VE MİLLİ MÜCADELE'YE BAKIŞI

METE TUNÇAY

"Avrupa'nın efkâr-ı siyasiyesi Türkiye'nin her tarafında intişar ediyordu. Vilâyât-ı Şarkiye ve Kilikya Ermenilere, Trakya ve Aydın Vilâyeti Yunanlılara verilecek geri kalan yerler müteaddit devletlere mevdû'mandalar ve İstanbul için beynelmilel bir vaziyet tesis edilecekti. Bu aralık İzmir Yunan askeri tarafından işgal edildi. İzmir'in vaka-i işgali Türkiye'nin her tarafında büyük endişeler ve büyük heyecanlar husule getirdi. İzmir sadece bir Yunan işgal-i askerisi altına girmemiş belki kurûn-ı vustâ vahşetlerini unutturacak fecayie sahne olmuştu."

Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti Hariciye Komiserliği İstihbarat Kalemi için Kâtip Süleyman'ın Gülsüm Süleyman Kulu Hanım yoldaşa 21 Eylül 1920'de Rusya'daki TKP İstihbaratının [belki Dr. Fuat Sahit'in?] verdiği mülâkat:

(TÜSTAV'da kopyası bulunan Komintern Arşiv Belgelerinden)

Mustafa Kemal Paşa'nın;

1- Tarih-i tevellüdü?

Takriben 40- 42 yaşındadır.

2- Maskat-ı re'si ve mensup olduğu aile?

Selanik'te Midhat Paşa Sanayi Mektebi Mahallesi'nde dünyaya gelmiştir. Fakir bir aileye mensuptur. Pederi Selanik Tütün Reji İdaresi'nde muhalaza kolcusu idi.

3- Gençliği nerede geçmiştir?

Selanik'in Midhat Paşa Sanayi Mektebi Mahallesi'ndeki üç dört odalı küçük evlerinde çocukluk hayatı geçmiş ve Selanik Askeri Rüştiyesi'nde okumuş, bilahare Manastır Askeri İdadisi'ne naklederek orayı ikmalden sonra İstanbul'da Pangaltı Harbiye Mektebi'ne kaydedilmiş piyade sınıfında ikmal-i tahsili müteakip İstanbul Erkân-ı Harbiye Mektebi'ne dâhil olmuştur. Alman ordularında da çalışmıştır.

4- Muharabeden evvel nerede ve ne işte idi?

Harpten evvel müteaddit askeri kıtalarda ve erkân-ı harbiye dairelerinde hizmet etmiştir. Ezcümle 320'de Şam ordusuna tayin edilmiş ve oradan Mısır'a firar eylemiştir. Mısır'dan Selanik'e avdetinde Selanik'te üçüncü orduya mensup bir fırka erkân-ı harbiyesine memur edilmiştir. Selanik'te İlân-ı Meşrutiyete kadar Abdülhamid'e karşı çalışan Jön Türkler ve İttihat ve Terakki Fırkası'yla çalıştı. İlân-ı Meşrutiyeti müteakip bir müddet İttihat ve Terakki ile çalışmış ve onun mütemâyiz azalarından olmuşsa da ve bilahare yalnız askerlikte iştigal ederek komite işlerini bırakmıştır. Bu aralık Fransa ve Almanya büyük manevralarına iştirak eylemiştir. 327 senesinde İtalya harbinde maiyetinde birçok zabit olduğu halde Trablusgarp'a gizli olarak girdi. Derne kumandanlığını deruhte etti. Trablusgarp kumandanı olan Enver Paşa ile araları bu harp esnasında ilk defa bürüdet peyda eylemiş ve bu Balkan Harbi'nde daha ziyade fazlalaşmıştır.

Nazım Paşa'nın Harbiye Nezareti zamanında Karadeniz kumandanı mevkii müstahkem kumandanlığı emrine verildi ve Balkan Harbi'nde Gelibolu kuva-yı mürettebesi erkân-ı harbiye riyaseti vazifesiyle Fahri Paşa'nın maiyetine tayin edildi. Gelibolu civarında vaki Şarköy nam mahalde vaki olan büyük askeri ihraç harekâtında tatbikat ve fenni mesâil münasebetiyle kumandan Enver Paşa ile bilahare aralarında münasebet şahsi husumete kadar gitmiştir. 329'da Sofya ataşemiliterliğinde bulundu.

5- Muharebe zamanında nerede ve ne gibi hizmetlerde bulundu?

Harb-i Umumi bidayetinde Mustafa Kemal Paşa, Mustafa Kemal Bey idi. Mustafa Kemal'in İngilizler tarafından Çanakkale'ye yapılan büyük bir ihraç hareketi ilk evvel ufak alayıyla

karşılayan, kendi kuvvetine nazaran birçok defalar büyük olan düşmanı denize döken ve Gelibolu şihb-i ceziresi ile Çanakkale Boğazı'nı İngiliz ve Fransızların anî bir surette istilâsından kurtaran zattır.

Harb-i Umumi'de bu ilk muvaffakiyeti onun iştihârına bais oldu. Gelibolu Şihb-i Cezîresi'nde vaki olan harplerde daima liyakat gösterdi. Anafartalar grup kumandanlığını büyük bir azim ve kudretle ifa etti. Bütün işlerinde ve Alman erkân-ı harpleriyle olan müzakerelerde onun sevkülceyş ve sair mütalaatı tensib edilirdi. Bitlis ve Muş'ta 15. kolordu kumandanlığında badehu terfian Diyarbakır İkinci Ordu kumandanlığında bulundu. Bilahare Yıldırım Orduları grubu 7. Ordu kumandanı Mareşal Falkenhayn ile aralarında zuhur eden fennî ve ilmî ihtilaf dolayısıyla vazifesinden istifa ederek İstanbul'a döndü. Falkenhayn mezkûr grup kumandanlığından infisal edip Liman Sanders Paşa tayin edilince yine Birinci Ordu kumandanlığı ile vazifesine avdet etti. Bu aralık Medine kuvayı umumiyesi kumandanlığına tayin edilmişti. Askeri ve dini bazı mütalaat ile sabık Medine kumandanı Fahri Paşa'nın ibkası lüzumunu dermiyan ederek mezkûr memuriyeti kabul etmedi. Filistin ricatı üzerine Liman Sanders Paşa ve karargâhı ricat ederken dümdar muharebelerini Mustafa Kemal Paşa'nın ordusu idare eylemiştir. Nihayet tamamen Adana'ya ricat eden Yıldırım Orduları'nın grup kumandanlığı Mustafa Kemal Paşa uhdesine verildi ve Adana'ya geldi. Bu esnada mütareke ilan edilmişti. Mütarekeyi müteakip Tevfik Paşa kabinesi tarafından İstanbul'a celp olundu. Mustafa Kemal Paşa Harb-i Umumi'de vukuf-ı askeriyisiyle ve muvaffakiyetleri ile tanınmış yegâne asker idi.

6- Harekât-ı Milliye ve Kuva-yı Milliye'nin suret-i tesisi?

Anadolu ve Rumeli'de doğan ve Harekât-ı Milliye ve Kuva-yı Milliye ismini alan harekâtın iki sebebi vardı: 1- Dâhili, 2- Harici.

1- Dâhili sebep: Uzun süren bir muharebenin yaptığı idaresizlik ve sû-i istimallerden dolayı halkın hükümete ve hükümeti tutanlara karşı nefreti ve bunun izalesi çaresini araması.

2- Harici sebep: Türkiye'nin aleyhinde harbe karışmasını vesile ittihaz ederek Anadolu'yu parçalamak hususunda İtilaf Devletleri'nin verdikleri karar ve bunun tatbikatının başlaması.

Mustafa Kemal Paşa evindeki ofisinde (3 Mart 1921).

Fotoğraflar Clarewce K. Streit'in, Heath W. Lowry'nin hazırladığı *Bilinmeyen Türkler* kitabından alınmıştır.

Bu iki madde ber-vech-i âti izah edilir.

Mütareke Wilson Prensipleri denilen iğfalci maddelere istinaden yapılmıştı. Bu prensipler esas ittihaz edilecekti. Hâlbuki daha sulh yapılmadan mütareke zamanında şerait-ı mütareke ihlal edildi. Evvela İstanbul ve civarı renkli ve beyaz İtilaf askerleri tarafından işgal edildi. Bütün bu düşman askerler mal, can, haysiyet ve ırza tecavüz ediyorlardı. İstanbul'un asabı son derecede gergin hale gemişti. İstanbul'dan sonra aynı şerait ve fenalık altında Rumeli ve Anadolu'da bazı yerler işgal edildi. Bununla beraber umumi teessür ve sinirliliğe rağmen halk sulhe intizar ediyordu.

Avrupa'nın efkâr-ı siyasiyesi Türkiye'nin her tarafında intişar ediyordu. Vilâyât-ı Şarkiye ve Kilikya Ermenilere, Trakya ve Aydın Vilâyeti Yunanlılara verilecek geri kalan yerler müteaddit devletlere mevdû'mandalar ve İstanbul için beynelmilel bir vaziyet tesis edilecekti. Bu aralık İzmir Yunan askeri tarafından işgal edildi. İzmir'in vaka-i işgali Türkiye'nin her tarafında büyük endişeler ve büyük heyecanlar husule getirdi. İzmir sadece bir Yunan işgal-i askerisi altına girmemiş, belki kurûn-ı vustâ vahşetlerini unutturacak fecayie sahne olmuştu. O vakit re's-i hükümette bulunan Hürriyet ve İtilaf Fırkası -ki İngiliz taraftarlarından mürekkeptir- halk muvacehesinde gayet fena ve müttehem bir mevkie düştü. İstanbul'da ve Anadolu ve Rumeli şehirlerinde Antanta'nın adem-i müsaade ve muvafakatine rağmen İzmir işgali protesto zımnında mitingler yapıldı. İstanbul'da Sultan Ahmet Meydanı'nda yapılan bir mitinge 500 bin kişi iştirak etti. Her tarafta galeyan umumi ve seyyal bir tarzda devam etti. İzmir'de Yunan mezalim ve kıyamından kaçan çocuk ve kadınların hali İstanbul'u büsbütün tehyic etti. Artık her tarafta Yunan'a ve İtilaf hükümetlerine karşı silaha sarılmak lüzumu tasdik edildi. Kel Ali ve Demirci Efe isimli iki Aydınlı başlarına köylülerden mürekkep bir cemm-i gafir topladılar. İstanbul'daki hükümetin muhalefetine rağmen Yunan'a karşı cephe tesis ettiler. Bu cephe her taraftan koşup gelen halkın iştirakıyla büyüdü, Bergama, Akhisar, Manisa, Alaşehir, Aydın olmak üzere muhtelif cephelere ayrıldı. İtilâfçıların askeri silah ve cephane ile vaki olan muavenetlerine rağmen Yunanlılar muharebelerde çok zaiyat

Mustafa Kemal Paşa.

verdiler. Mütareke şeraiti bahane edilerek İtilaf Devletleri tarafından Türk ordusunun tekmil esliha ve techizatı alınmış idi, onun için bu hayât ve memât harbine halk kendi silahları ile iştirak ediyorlardı.

Garbi Anadolu'nun böyle haksız bir işgale uğradığını gören bütün Türkiye, hususiyle Vilâyât-ı Şarkiye'de seyyâl bir heyecan baş gösterdi. Ahalisinin yüzde doksanı Türk olan İzmir Vilayeti'nin Yunan'a hediye edilmesine karşı Vilâyât-ı Şarkıye'nin, Kilikya'nın ve Trakya'nın hali ne olacaktı?

Harb-i Umumi esnasında memleketi harabe- zâra çeviren ve soyan İttihat ve Terakki yerine gelen Hürriyet ve İtilaf Hükümeti de memleketi müdafaa edemiyor, gâsıp memurları vasıtasıyla halkı ve köylüyü soymaya devam ediyordu. Her yerde adem-i memnunlar İstanbul'daki Hürriyet ve İtilaf Fırkası Hükümeti'ne ve düvel-i itilafiyeye karşı teşkilat hareketleri başladı. Edirne'de ve Anadolu'nun Eskişehir, Karaman, Konya, Ankara, Sivas, Erzurum, Trabzon, Samsun, Kastamonu gibi yerlerinde çıkan gazeteler açıktan açığa İstanbul Hükümeti'ne ve mütareke şartlarını, hukuk-i Osmaniye'yi ayaklar altına alan İtilâf Devletleri'ne karşı cihat açtılar.

Bilhassa Erzurum ve Trabzon havalisinde isyan hareketleri görüldü. Erzurum'da çıkan *Albayrak* gazetesi ile onun etrafına toplanan... halkı kıyama, isyana ve İstanbul Hükümeti'ne ve düvel-i müttefikaya adem-i itaata teşvik ettiler. Bu maksadı temin etmek ve Şark vilayeterinin Türkiye'den ayrılmaz parça olduğu icabında müttefikan ve müsellahan isbat edebilmek üzere Erzurum'da Vilâyât-ı Şarkiye ahalisinden mürekkep bir kongre davet olundu.

Anadolu'da bu isyan hüküm- ferma olurken Şark Orduları müfettişliğine tayin edilen Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıkmış ve Samsun'dan sekiz on saat mesafede vâki Havza ismindeki kasabanın halkına meşhur siyasi nutkunu ilan etmişti. Mustafa Kemal Paşa bu nutkunda İngilizlerin, Fransızların, İtalyanların, Amerikalıların ahd-şikenliklerini Yunanlıların zulümlerini, İstanbul Hükümeti'nin aczini ve antanta âmâline hidmetini sarih br lisanla beyan etmiş ve halkı ittifak-ı mücadeleye davet eylemişti. Mustafa Kemal'in nutku az zamanda her tarafta intişar etmiş ve dâhili ve ecnebi mahafilleri de bir heyecana düşürmüştü.

Mustafa Kemal Paşa Havza'dan doğru açılmakta bulunan Erzurum Kongresi'ne gitti. Vilâyât-ı Şarkıye, Trabzon ve Diyarbakır ve sair murahhaslarının iştirakiyle eski bir ihtiyar mebusun riyaseti altında ıç Temmuz 1919'da [2ȝ Temmuz 1919 olmalı] açılan kongreye Mustafa Kemal Paşa Van cephesinden gelen Bahriye Nazır-ı sabıkı Rauf Bey iştirak ettiler. Erzurum Kongresi nümâyendeleri Mustafa Kemal Paşa, Enver Paşa gibi memleketi harbî diktatörlükle sukuta götürmek arzularından tamamen müberrâ olduğuna teminat aldı ve bundan sonra aralarında ona mevki verdiler.

Kongre hararetli müzakerelerinde Türkiye hududu meselelerini halletti ve Vilâyât-ı Şarkıye'yi..... Ermenilere ve Pontus namıyla Trabzon'u almak isteyen Rumlara... tervih eden müttefiklere karşı sonuna kadar müdafaaya karar verdi. Kongre muarreratı ... olarak her tarafa hususi murahhaslar gönderildi. Harekât esası ve teşkilâtları ihzar edilmeye başlandı. Oralarda bulunan İngilizler tard edildi. Türkiye tarikiyle Ermenilere gönderilen esliha zaptolundu. Ve bütün matbuat ile düvel-i ... harekâtı ve haksızlıkları protesto edildi ve her yerde (Müdafaa-i Hukuk) cemiyetleri teessüs etmeye başladı.

Bu arada İstanbul'da da (Milli Kongre) unvanı altında muhtelif cemiyetler, siyasi fırkalar ilmi müesseseler vekillerinden daimi mürekkep bir meclis-i istişare davet edilmişti. Milli Kongre'nin faaliyeti İstanbul ve İtilaf hükümetlerini şaşırttığı için mensuplarından birçoğu Anadolu'ya, Avrupa'ya ve Malta'ya nakledildiler. Bu aralık Paris'e sulh için giden Sadrazam Ferit Paşa Klemansu'nun kısa ve manidar bir tebliğini alarak bütün... ve memleket için... döndü.

Türkiye'nin her tarafında endişe çoğalmış ve Sivas'ta Türkiye'nin her tarafından gelen nümayende ve vekillerden mürekkep bir kongre inikadı takarrür eylemişti. Kongre 1919 senesi Eylül ayının ortalarında Sivas Sultani Mektebi'nde küşat olundu. Gayet hararetli... ...bütün ... ...halledildi. İtihat edilen mukarreratın başlıcaları şunlardı: Anadolu'nun ve Rumeli'nin her tarafından tecavüzlere, istilalara karşı durmak... .temin edinceye kadar çarpışmak, buna mümanaat eden isteyen Hürriyet ve İtilaf Fırkası Hükümeti'ni iskat eylemek, ... kuvvetlerini birleştirmek, Erzurum Kongresi mukarreratını tamamen tatbik etmek, Meclis-i Mebusanı ictimaa davet etmek, Anadolu ve Rumeli'nin her tarafında Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye cemiyetleri ve şubatı teşkilatı yapmak. Kongre aynı zamanda herhangi şekilde olursa olsun himaye ve mandayı reddetti; memlekette muvazene-i içtimaiyeyi ve siyaseti ahlal edebilecek, ekalliyetin ... ve harsi inkişaflarına taraftar olmakla beraber anasır-ı saireye her nevi fazla imtiyazı külliyen ret eyledi. Velhasıl Sivas Kongresi ile Kuva-

yı Milliye tamamen teşekkül eylemiş oldu.

7- Mustafa Kemâl ne suretle ve ne maksatla Harekât-ı Milliye'nin başına geçti?

Sivas Kongresi, merkezi büro ve icra heyeti mikyasında olmak üzere (Heyet-i Temsiliye) namıyla bir heyet ve bu heyetin riyasetine Mustafa Kemal Paşa'yı intihap eyledi. Mustafa Kemal Heyet-i Temsiliye ile kongre mukarreratını tatbik eylemek üzere Harekât-ı Milliye'nin başına geçti.

8- Harekât-ı Milliye'nin başına geçince ilk icraatı ne oldu?

Heyet-i Temsiliye Anadolu'nun her tarafında müdafaa-i tebligat ve propaganda yaptı ve her yerde yerli halkların iştirakıyla (Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk-ı Milli Cemiyeti) teşkilâtlarını ... etti. Bu teşkilât cümlesinde olarak her yerde mahallî teşkilâtçılar çıktı. Mesela İzmir cephesini halk bizzat kendisi idare etti, ... kumandanların bir kısmı yerli efelerden, köylü ağalardan ibaretti. Yörük Ali, Demirci Efe, Hacı Şükrü bunlardandı. Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Teşkilatı'nın milli kuvvetleri ordu kadrolarına ithal edilerek Heyet-i Temsiliye'ye rabt edildi ve bu vazifelere İstanbul'dan oralardan gelen köylüler, eski ihtiyat zabitleri, İstanbul'dan gelen münevver gençler iltihak ettiler.

Mustafa Kemal Müdafaa-i Milliye'nin başına geçince balâdaki vezaifden başka İstanbul ile alâka ve temasını kat'etti ve payitaht yakınlarına kadar teşekkül eden Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye cemiyetleri vasıtasıyla mahallî hükümetleri kontrol ve idare altına aldı. Her vilâyet seri bir... Kuva-yı Milliye tarafına geçti. Ferit Paşa'nın riyasetindeki İstanbul Hükümeti bu kuvvet karşısında pek zayıl kaldı, tehditler karşısında istifa etti ve padişah Kuva-yı Milliyecilerin de muvafakati ile âyândan Ali Rıza Paşa'yı kabine teşkiline memur etti. Ali Rıza Paşa kabinesinin Bahriye Nazırı Salih Paşa Samsun yoluyla Amasya'ya gelip Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'le buluştu. Bunun neticesi olarak İstanbul ile Anadolu anlaştı ve Meclis-i Mebusan'ın küşadı takarrür etti, her yerde intihabat başladı. Yalnız İtilâf Devletleri'nin... olarak İstanbul şehrinin Ermeni ve Rum ahalisi intihabata iştirak etmedi. Her yerde intihabat icra edildi. Meclis-i Mebusan'ı padişahın açması lazım geldi. Bu defa meclis padişahın adem-i iştirakı ile açıldı ve gönderdiği nutuk Meclis'te okundu. Mustafa Kemal Erzurum mebusu idi fakat İstanbul'a gitmedi.

Meclis-i Mebusan'da Kuva-yı Milliyecilerin rehberliği ile (Felâh-ı Vatan) namıyla bir grup teessüs etti. Meclis'in ekseriyet-i mutlakası bu gruba dahil oldu, Bu grup Müttefiklerle yapılacak sulh hakkındaki ..... esaslarını hükümete ve hükümet vasıtasıyla Müttefiklere bildirdi. Bu esaslar takriben şöyle idi: Ekseriyetle Türkler ve Kürtlerle meskun yerlerin bilâ- kayd-ı şart Türklere bırakılması, evvelce Osmanı memleketi .... dan olup Harb-i Umumi neticesinde yahut daha evvelleri herhangi müstevlilerin istilâsıyla ayrılmış olan İslâm memleketlerinin idare-i Osmaniye'den ayrılıp ayrılmayacakları ve şekli idarelerinin tayini hakkında kendilerinin reylerine müracaat edilmesi, Marmara Denizi payitahtın selâmetini muhafaza etmek üzere münhasıran Türkiye denizi olarak tanınması ve bu kararların bu şart ile sebestisi ilh...

9- Mustafa Kemâl'in bu hadisatta mühim roller oynayan arkadaş ve muavinleri kimlerdir?

Mustafa Kemal ile hareket eden pek çok kimse vardır. Bunlardan başlıca simaları hüviyet-i siyasileri ile beraber sayacağım:

Rauf Bey: Mütarekeyi yapan İzzet Paşa kabinesinde Bahriye Nazırı'dır ve mütarekeyi .... amiral Caltrop nezdinde ifa ..... Harb-i Umumi'de içinde daima Almanların bahri muharebelerine itiraz etmiş Türkiye'nin en nüfüzlu bahriyelerinden olmasına rağmen bahriye hizmetinde çalışmamıştır. Miralay rütbesinde genç bir bahriye zabıti olan Rauf Bey İstanbul Askeri Bahriye Mektebi'nden neşet etmiş Amerika, İngiltere'de vezaif-i askeriyede bulunmuş ve son zamanlarda siyasi işlerle de iştigal eylemiş-

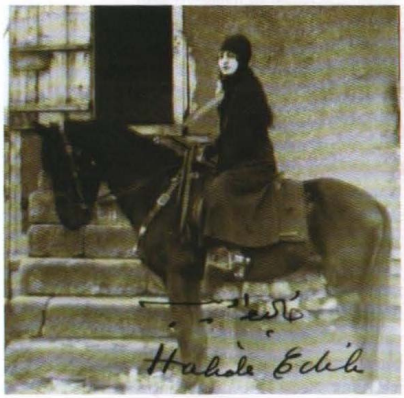
Türkiye'deki erkân-ı askeriyenin en muktedirlerindendir. Vukuf ve dirayet-i askeriyesi harp içinde Alman erkan-ı harbiyesi tarafından tasdik ve kabul olunmuştur. Mustafa Kemal malumat ve kuvve-i muhakemesine inzimamen azimkâr ve sahib-i iradedir.

tir. Harb-i Umumi içinde İttihat ve Terakki prensiplerine daima muarız olmuştu. Harb-i Umumi'nin son senesinde tayin edildiği Bahriye Nezareti Erkan-ı Harbiye Riyaseti'nden İttihat ve Terakki'nin siyasi hataları münasebetiyle istifa eylemişti. Elân Malta'da mevkuftur. Meclis-i Mebusan'da İngilizler tarafından tevkif edilmişti.

Kara Vasıf Bey: Erkân-ı Harbiye miralaylığından tekaüt olup Harb-i Umumi'de birçok cephelerde hizmet eylemiştir. Hayatının bir kısmı siyasi meslekleri tetkik etmekle geçirmiş iyi ve metin düşünceli kimsedir. Rusya'ya gelip Şuralar Hükümeti'ni tetkik etmiştir. Bununla beraber sosyalizmi hazm edememiş, ancak halka büyük bir nüfuz veren bir demokratçı olabilmiştir. Kuva-yı Milliye'nin İstanbul teşkilâtını idare ederdi. Sivas Kongresi'ne İstanbul'dan iştirak eden mumaileyh mezkûr kongrenin en mühim bir kutbu idi. Bilahare Amasya mebusu olarak İstanbul Meclis-i Mebusanı'nda ifa-yı vazifede iken İngilizler tarafından bi't-tevkif Malta'ya nefyedildi.

Câmi Bey: Sabık Fizan mebusudur. Türkiye'de mesâil-i idariye ve haricîyede salâbet-i efkârı ile tanınmıştır. Milli Ahrar ismindeki nasyonal liberal fırkanın lideri idi. Mezkûr fırka Anadolu harekât-ı milliyesi karşısında iki kısma ayrıldı. Birinci kısım Câmi Bey'in riyaseti altında Kuva-yı Milliye ile iltihakı kabul etti. Diğer kısım iltihakı katiyen reddeyledi. Bu zat Balıkesir mebusu olarak Meclis-i Mebusan'a girdi. Bilahare Ankara Hükümeti'nde Dâhiliye Nazırı oldu.

Halide Edip Hanım: Türk kadın ediblerinin en meşhurlarından biridir. Pek meşhur bir romancı aynı zamanda içtimai muharrirdir. İlk eserlerini İngilizce yazmış ve Amerika'da tanınmıştır. Badehu meşhur Türkçe eser-

"Türkiye'deki fikri nasyonalist harekâtının liderlerinden ve Türk nasyonalistliğini neşretmek üzere açılan Türk Ocakları'nın âzâlarından biri Halide Edib Hanım'dır."

leri birbirini müteakip intişar eylemiş ve müteaddit ecnebi lisanlarına tercüme edilmiştir. Yeni Turan adlı âsârı Türk halkı üzerinde yeni bir milliyet şuuru açmıştır. Türkiye'deki fikri nasyonalist harekâtının liderlerinden ve Türk nasyonalistliğini neşretmek üzere açılan Türk Ocakları'nın âzâlarından biri Halide Hanım'dır. İzmir'in işgali üzerine muhtelif mitinglerde halka pek cesürâne nutuklar irat eylemişti. Son zamanlarında "Büyük Mecmua" isimli gazetenin ser muharrirliğinde bulunduğu esnada Avrupa zalim sermayedarlığına ve milliyetçi sıfatıyla ilân-ı isyan etti. Muhtelif gazetelerde isyankâr neşriyatta bulundu. Türkiye Mebusan kanununda kadınların hakk-ı reyleri olması için son intihabda katıldı. Düvel-i İtilafiye kendisini tevkif edeceği esnada Anadolu'ya firar etti ve Kuva-yı Milliye'ye iltihak etti. Bir aralık Ankara'da Maarif Nazırı oldu. Şimdi Kuva-yı Milliye Hükümeti istihbarat şubesi kısm-ı ecnebi müdürü ve harekât-ı milliyede büyük bir nüfuzu vardır. İstanbul Hükümeti tarafından idama mahkûm edilmiştir.

Ferit Bey: İttihat ve Terakki'nin en büyük muhaliflerinden olduğundan Harb-i Umumi senelerinde Anadolu'ya İttihat ve Terakki hükümeti tarafından nefy edilmiştir. Harpten sonra siyasi mücadeleye atıldı. Damat Ferit Paşa'nın kabinesinde Nafıa Nazırı oldu. Fakat oradan serbest efkârı dolayısıyla kalamayıp kabineden ayrıldı. Teessüs eden Milli Türk Fırkası'nın liderlerindendir. Milli Türk Fırkası Almanların "Deutsche Nationale Volks Partei" denilen çok sol hükümet sosyalizmine taraftar milli etatist bir partidir. Türkiye'deki milli fırkaların en solu olup Almanya'da sosyal demokratlarla iştirak-i mesai ederek bir temerküz kabinesi tesis eden merkez - zentrum fırkasına az çok benzetilebilir. Şu kadar ki Almanların merkez fırkasında Katoliklik, Milli Türk Fırkası'nda milliyetçilik kokar.

Paris Ulum-i Siyasiye Mektebi'nde ikmal-i tahsilden sonra Abdülhamid'e karşı meşrutiyet taraftarı ihtilâlcilerle beraber hareket eden Ferit Bey bu fırkanın en ileri gelen müessislerinden biridir. Şimdi İstanbul mebusu olarak mumaileyh Meclis-i Mebusan'da her zaman cerbezeli bir simadır. İstanbul'da *İkdam* isimli fırka gazetesinin baş muharriri idi İstanbul Hükümeti tarafından idama mahkûm olup elan Kuva-yı Milliye Hükümeti nezdinde Maliye Nezaretini ifa eylemektedir.

Hamdullah Suphi Bey: İstanbul Darülfünunu muallimlerinden olan mumaileyh Türkiye'nin en meşhur hatiplerindendir. Gençler arasındaki milli hareketlerin ve milli hareketlerin menşei olan Türk Ocakları'nın liderlerindendir. Milli Türk Fırkası müessisleri meyanına dâhildir. Meclis-i Mebusan'da Felah-ı Vatan grubunun hatibi idi. Şimdi Antalya mebusu olarak Büyük Millet Meclisi'nde bulunuyor.

Ahmet Rüstem Bey: Uzun müddet hariciye memurluğunda bulunmuş ansal Polonyalı bir Müslüman'dır. Son memuriyeti Vaşington Sefareti idi. Harekât-ı Milliye'ye ilk iştirak eden ve harekâtı adım adım fiilen takip edenlerdendir.

Bekir Sami Bey: Valiliklerde bulunmuş, İttihat ve Terakki'ye son zamanlarda muhalif vaziyet almış bir kimsedir. Milli Ahrar Fırkası'nın müessislerindendir. Son zamanlarda Hariciye Nâzırı idi.

Doktor Adnan Bey: İstanbul Tıp Fakültesi sabık doktoru olan mumaileyh son zamanlarda siyasi işlerle iştigale büyük bir saha vermiş ve Milli Türk Fırkası'na dâhil olmuştur. İstanbul mebusudur.

Doktor Rıza Nur Bey: İttihat ve Terakki'nin düşmanlarından addedilen mumaileyh son senelerini Mısır ve Avrupa'da mecburi menfasında geçirmişti. Mütarekeyi müteakip İttihat ve Terakki hükümeti avdet edince memlekete dönmüş ve hemen re's-i kârda bulunan Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile mücadeleye girişmiştir. İntihabatta Sinop mebusu olup Felâh-ı Vatan Fırkası'na dâhil olmuştur. Elan Ankara Kuva-yı Milliye Hükümeti'nde Maarif Nazırıdır.

Celalettin Arif Bey: İstanbul Baro heyeti reisi idi. Uzun zaman avukatlıkla meşgul olmuş ve son İstanbul Meclis-i Mebusanı'nda reis olmuştu. Hâlâ Büyük Millet Meclisi ikinci reisidir. Fevzi Paşa, Ali Fuat Paşa, Miralay Bekir Sami Bey, Kazım Karabekir Paşa, Miralay İsmet Bey askeri kumandanlardan olup Kuva-yı Milliye ordularının kumandanları ve erkân-ı harbiye reisleridir. Fevzi Paşa Harbiye Nazırı başkomutan, Miralay İsmet Bey erkân-ı harbiye umumiye reisidir. İsmet Bey pek şöhretli, muktedir erkân-ı harplerdendir. Kazım Karabekir ile Ali Fuat Paşa Mustafa Kemal Paşa düşerse onun mevkiine namzettirler. Bunların Garp Cephesi kumandanıdır.

Ethem Bey: Tanınmış bir Çerkez ailesinin oğlu olup İttihat ve Terakki zamanında şekavet ile iştigal etmiş ve hatta o vakit İzmir valisi bulunan İttihat ve Terakki'nin ileri gelen uzuvlarından Rahmi Bey'in oğlunu bera-yı tehdit dağa kaldırmıştı. Ethem Bey, Kuva-yı Milliye'ye karşı vukua gelen bilcümle irticalarda askerleriyle çalışmış, Aydın cephelerinde Yozgat ve Zile irticalarında ibraz-ı faaliyet eylemiştir.

Büyük Millet Meclisi'nde ve Ankara merkezi hükümetin daha birçok şayan-ı dikkat simalar vardır ki bunlar hakkında fazla malûmat itasına lüzum görülmedi.

10- Ankara parlamenti (Büyük Millet Meclisi) nedir? Ve kimlerden müteşekkildir?

İngilizler 1920 senesi 16 Mart'ında İstanbul'u işgal etmişler, birçok kimseleri tevkif ve şiddetli bir idare-i örfiye ilan eylemişlerdi. Mebusanın işgali esnasında Türk askerleriyle İngiliz ve Hintli askerler arasında kanlı mücadele hadis olmuştu. Meclis-i Mebusan bir protesto makamına kaim olmak üzere ictimaa-ı umumi akd etmekten imtina eyledi. Nihayet İngilizlerin emriyle hükümet tarafından Meclis-i Mebusan kapatıldı. Gerek tevkif edilecekleri ve gerek meclisin seddi münasebetiyle İstanbul'dan firar eden mebuslar Ankara'da toplandılar. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından müntehab mebusların da iştirakıyla Büyük Millet Meclisi teşekkül etti.

Mustafa Kemal ve rüfekası meclise gelerek ahvâl hakkında izahat verdikten sonra Kuva-yı Milliye'nin vazifesi hitama ermiş olduğunu söyleyerek istifalarını verdiler. Bunun üzerine meclis hükümet tesisine karar verdi. Bu vazife aynı zamanda son Millet Meclisi reisi sıfatını taşıyan Mustafa Kemal'e tevdi edildi. Meclis-i Milli'nin icra heyeti mahiyetinde teşekkül eden hükümet Meclis-i Milli'ye karşı mesul olarak hâlâ re's-i kârda bulunmaktadır.

Meclis-i Milli hükümet teşkilâtını tamamlar tamamlamaz hemen ilk celselerde Osmanlı Devleti'nin kanunlarından, bütün talimatname ve nizamnamelerinden bazılarını ilga etti. İstanbul Hükümeti gâsıp olduğunu ilân etti.

Büyük Millet Meclisi'nin bir ictimaında Rusya Şuralar Hükümeti ile münasebete geçerek emperyalistlere karşı beraber hareket etmek kararı verildi.

11- Kemal'in kuvve-i askeriyesi ve icra-yı hüküm ve nüfuz eylediği arazinin hududu?

Kemal'in kuvve-i askeriyesi hakkında kati bir malûmatım yoktur. Yalnız ber-vech-i ati harp cepheleri mevcut olduğuna vakıfım: 1. Aydın cephesi, 2. Bursa cephesi, 3. İzmit cephesi, 4. Uşak-Karahisar cephesi, 5. Adana cephesi, 6. Şark cephesi. Kemal Paşa bu hudutlar dâhilindeki bilcümle mevakide hüküm ve nüfuz sahibidir.

12- Tabiatındaki hususiyetler?

Türkiye'deki erkân-ı askeriyenin en muktedirlerindendir. Vukuf ve dirayet-i askeriyesi harp içinde Alman erkan-ı harbiyesi tarafından tasdik ve kabul olunmuştur. Mustafa Kemal malumat ve kuvve-i muhakemesine inzimamen azimkâr ve sahib-i iradedir. Maksûd-ı hedefine vâsıl olmak için her şeyi yapar. Dürendiştir.

Mamafih gerek nefsine gerek mevkiine ihtirası çoktur. Anadolu harekâtından evvel zevk meclislerine ibtilâsı herkesçe malumdur. Kendisinde diktatör karakteri mevcuttur. Başkaları üzerinde nüfuzunu istimal etmek ister, velev ki başkalarının efkar-ı salimesini yıkacak bir surette olsun. Bunun için evvela kendisiyle pek iyi çalışan arkadaşlarından bazıları son zamanlarda taktik ve hatta prensip itibariyle az çok ayrılık göstermişlerdir.

13- Halk üzerinde nüfuzu ....? Münevverler .... nasıldır.

Bütün Anadolu'da nüfuzu var. Anadolu İstanbul'la alâkayı kestikten sonra mumaileyhi reis nazarıyla kabul etmiş. Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa'ya taraftar ... . bir kısmı halifeye ve İstanbul Hükümeti'ne sâdık olmadı. Mustafa Kemal'in Bolşeviklerle temasından ürkerek servetini tehlikede gören ve bu münasebetle İstanbul Hükümeti'ne iltihak eden zenginler, mütegallibeler?

Münevverlerden büyük bir kısım Mustafa Kemal'in muvaffakiyet ve gayesine rabt-ı kalb etmişlerdir. Diğer bir kısım Düvel-i İtilâfiye'nin gittikçe büyüyen ve memleketi istilaya başlayan kuva-yı askeriyesine karşı gelebileceğini meşkûk addedenler Mustafa Kemal'in hüsn-i niyetini takbih değilse bile faydasız addediyorlar. Üçüncü kısım ise küçük ekalliyettir ve Ferit Paşa ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası etrafında toplanmışlardır. Mustafa Kemal Paşa'yı memlekete ihanet etmekle itham ediyorlar.

Dr. Adnan [Adıvar] Bey, İstanbul Tıp Fakültesi sabık doktoru olan mumaileyh son zamanlarda siyasi işlerle iştigale büyük bir saha vermiş ve Milli Türk Fırkası'na dâhil olmuştur.

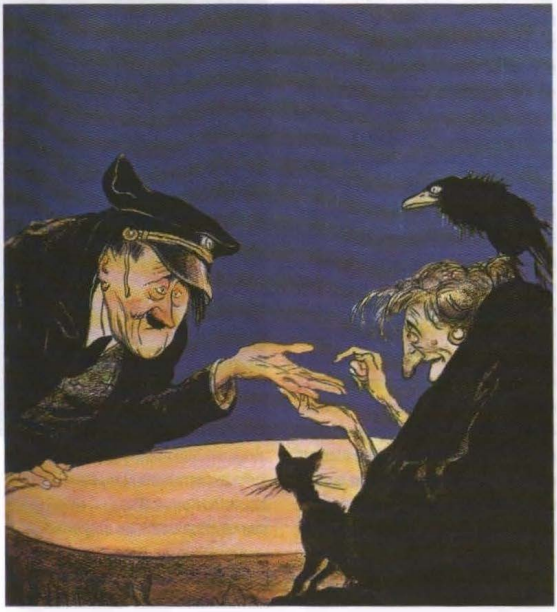
Anadolu'da Mustafa Kemal'e ve hükümetine taraftar veya daha sol olan münevver halkların bir kısmı padişahlığa muhalif olmuşlardır. Mustafa Kemal'in hissiyatının da bu merkezde olduğu tahmin olunabilir. Resmi programlarda yer bulmayan bu mesele vicdanlarda yer ettiği kuvvetle tahmin olunabilir

İKİ DÜNYA SAVAŞI ARASI

ANTİ-FAŞİST SANAT VE KUKRİNİKSİ ÜÇLÜSÜ

ZAFER TOPRAK

1917 Devrimi ertesi sanat artık devrimin bir aracıydı. Toplumun sorunlarını ele alıyor, halkın beklentilerini ve özlemlerini dile getiriyordu. II. Dünya Savaşı ortamında çizerlerin yaratıcılığının merkezine en geniş anlamıyla yurt savunması oturmuştu. Ressamlar, yazarlar, müzisyenler ve sanatın tüm dallarındaki sanatçılar kişisel becerileriyle cephede mevzileniyorlardı. Bu süreç, Avrupa'da faşizmin yükselişiyle birlikte ayrı bir önem kazandı. Artık hedefte Hitler, Mussolini ve onların izinden giden diğer ülkelerin faşist liderleri vardı.

"Hitler ve Falcı"

Türkiye'de zafer günü 30 Ağustos'tur. Zafer Bayramı, 1922 yılında 26 Ağustos'ta başlayıp, 30 Ağustos'ta Dumlupınar'da Mustafa Kemal'in başkumandanlığında zaferle sonuçlanan Başkomutanlık Meydan Muharebesi'ni ya da Büyük Taarruz'u anmak için kutlanan bayramdır. İlk kez 30 Ağustos 1923 günü Afyonkarahisar, Denizli, Kahramanmaraş, Ankara ve İzmir'de kutlanan bayram 1935 yılının Mayıs ayında çıkarılan bir kanunla resmen Zafer Bayramı olmuştur. Zafer Bayramı, diğer resmi bayramlar gibi tüm yurtta törenlerle kutlanır. Devlet erkânı ve birçok vatandaş, Ankara'da Anıtkabir'i, diğer illerde de anıt ve şehitlikleri ziyaret edip, Mustafa Kemal Atatürk'e, silah arkadaşlarına ve komutasında savaşmış askerlere şükranlarını sunar. Hemen hemen her yerleşim yerinde, askeri birlikler geçit törenlerine katılır. Ayrıca dış temsilciliklerde de çeşitli kutlamalar yapılır. 30 Ağustos günü, Türkiye'de resmi tatildir. Her yıl, Harp Okulları ve Astsubay Meslek Yüksekokulları bu tarihte mezun verir. Tüm subay ve astsubay rütbe değişiklikleri bu tarihte geçerli olur.

Yeryüzünde ülkelerin hemen hepsinde bir tür zafer günü vardır. Ulusal bayramlar toplumun çimentosu olarak görülür. Çoğunda da zafer günü askerlerin ortalıkta olduğu bir tarihtir. Özellikle II. Dünya Savaşı'nın galip ülkelerinde zafer gününün ayrı bir anlamı vardır. 1914-1945 arası dünyayı kasıp kavuran siyasi istikrarsızlık sona ermiş, faşizm alt edilmiş, dünya yeni bir küreselleşme evresine girmiştir. Savaşta aynı safta savaşarak galip gelen ülkeler için zafer günü 8

Mayıs'tır. Bunun tek istisnası Sovyetler Birliği'dir ve bir gün sonrasını, 9 Mayıs'ı zafer günü ilan etmiştir. Bu ülkelerde Türkiye'dekine benzer biçimde askeri tören düzenlenir, faşizme karşı verilen savaş bir kez daha kitlelere hatırlatılır.

Türkiye'de Milli Mücadele emperyalizme karşı verilen savaşın adıdır; toplumu bir arada tutan temel tarihsel olgudur. Benzer biçimde bugünkü Rusya Federasyonu'nda farklı etnik kimliği taşıyan halkı birleştiren unsur II. Dünya Savaşı'nda faşizme karşı verilen mücadeledir. Her yıl, 9 Mayıs günü, o dönemin üniformasını giymiş askerlerle, Kızıl Ordu'nun kullandığı efsanevi "Katüşa" IBM-8, BM-13, and BM-31l uçaksavar rampaları ve "T-34" tankları Kızıl Meydan'da boy gösterirler. Rus ordusunun bir de 7 Kasım'ı vardır. Her yıl, 7 Kasım 1941 gününün anısına geçit resmi düzenlenir. Bu gösteri Nazi Almanyası ordu birlikleri Moskova'nın kapısına dayandığı sırada, savaşın en ağır koşullarında, ilk kez 7 Kasım 1941 günü halkın moralini düzeltmek ve ona direnç aşılamak için düzenlenen resmi geçidin anısınadır.

Kısaca, 9 Mayıs Nazi Almanyası'nın kayıtsız şartsız teslimiyetini imzaladığı tarihtir ve Sovyetler tarafından kutlanan gündür. 7 Mayıs 1945'te ön protokol yapılarak Rheims şehrinde teslim olma anlaşması imzalanmış, 8 Mayıs günü Alman Üst Komutası, Müttefik birlikler Sovyet başkomutanlık temsilcileri huzurunda 8 Mayıs saat 24.00'da yürürlüğe girmek üzere Berlin'de teslimiyet anlaşmasını imzalamıştır. Böylece Sovyet hükümeti 9 Mayıs'ı zafer günü ilan etmiştir. Zafer günü ilk kez 9 Mayıs 1965'te Kızıl Meydan'da Büyük Zafer'in 20. yılı şerefine askeri bir geçit töreni düzenlenmiş, bu etkinlik diğer kentlere de yayılarak 1990 yılına kadar sürmüştür. Sovyetler'in dağılışı ertesi beş yıllığına ara verilmiş, sonra her yıl askeri geçitler yeniden yapılmaya başlanmıştır.

9 Mayıs Rusya'da olduğu kadar Orta Asya cumhuriyetlerinde de kutlanır.

Adolf Hitler (1889 –1945)

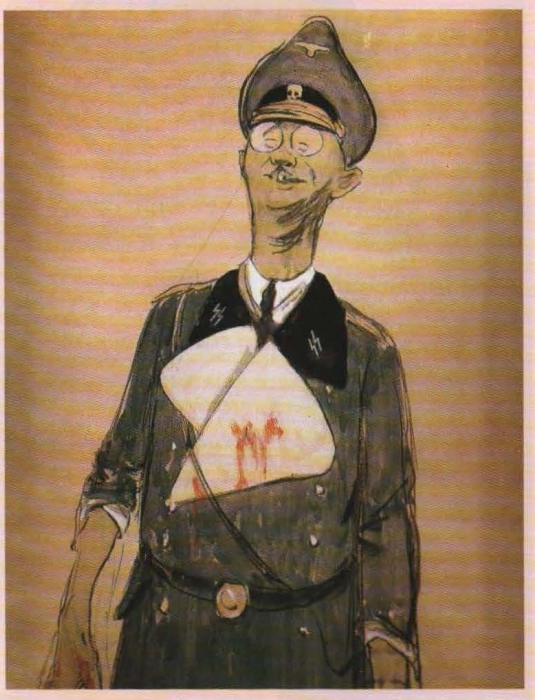
Avusturya doğumlu Hitler 1933-1945 arası Almanya şansölyesiydi. Führer unvanıyla Nazi Almanyası'nın diktatörlüğünü üstlendi. Nazi Partisi'nin öncesi Alman İşçi Partisi'ne 1919'da üye oldu. 1921 yılında Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi liderliğine yükseldi. 1923 yılında Münih'te Birahane Darbesi diye bilinen başarısız bir darbe girişiminde bulundu. Hapisteyken Mein Kampf adlı kitabını yazdı. 1924'te serbest bırakıldıktan sonra Müttefikler'in Almanya'ya empoze ettikleri barış antlaşması Versailles (Versay)'a karşı başkaldırdı. Karizmasını da kullanarak Pan-Germanizm, antisemitizm ve antikomünizmi siyaset malzemesi yaptı. 1933'te iktidara geldikten sonra Weimar Cumhuriyeti'ni Üçüncü Reich'a dönüştürdü ve totaliter, otokratik Nazi ideolojisini uygulamaya sokarak Tek Parti rejimini benimsedi.
Yeni Düzen adı altında Kıta Avrupası'nda Alman hegemonyasını egemen kılmaya çalıştı, Alman halkı için Yaşam Alanı (*Lebensraum*) yaratmaya yönelik bir dış politika izledi. Almanya'yı silahlandırarak 1939 yılında Polonya'yı işgal etti ve II. Dünya Savaşı'nı başlattı. 1941 yılında Alman orduları ve Müttefikleri Avrupa'yı ve Kuzey Afrika'yı büyük ölçüde işgal etti. 1943'te savunmaya geçmek zorunda kaldı. 1945'te, savaşın son günlerinde, Berlin muharebeleri sırasında, uzun yıllardır hayat arkadaşı olan Eva Braun ile evlendi. İki gün sonra, 30 Nisan 1945'te yeni evli çift Kızıl Ordu'nun eline geçmemek için intihar etti ve cesetleri yakıldı.

Bu ülkelerdeki tabirle "Büyük Anayurt Savaşı" ya da "Büyük Vatanperverlik Savaşı"nın sona erişi ve Almanya'ya teslim belgesinin imzalatılması her yıl eski Sovyetler Birliği'ni oluşturan ülkeler için de zafer günüdür.

Bu yıl da II. Dünya Savaşı'nda Nazi Almanyası'nın mağlup edilmesinin 68'inci yıldönümü başta Kızıl Meydan'da olmak üzere tüm Rusya'da görkemli törenlerle kutlandı. Devlet Başkanı Vladimir Putin, Başbakan Dimitri Medvedev ve çok sayıda savaş gazisinin hazır bulunduğu Kızıl Meydan'daki kutlamalar 11 bin asker, 101 savaş aracı ve 68 uçak ve helikopter ile gerçekleştirildi. Törene halk büyük ilgi gösterirken, Tverskaya Caddesi'nden törenin yapıldığı Kızıl Meydan'a doğru ilerleyen tank, füze ve uçakların geçişi sırasında faşizme karşı verilen savaş bir kez daha hatırlandı.

Putin, Zafer Günü nedeniyle yaptığı konuşmada Rusya'nın her şeyi dünya barışını korumak ve savaşları önlemek için yaptığını söylüyor, "Savaş trajedisinin ne olduğunu hatırlıyoruz ve bir daha kimsenin buna cesaret etmemesi için her şeyi yapacağız; her zaman özellikle Rusya ve Sovyetler Birliği'nin faşistlerin nefret dolu planlarını söküp attığını hatırlayacağız" diyordu.

Heinrich Luitpold Himmler (1900-1945)

Nazi Partisi'nin önde gelen askeri komutanlarından Himmler, Hitler Almanyası'nın en güçlü siyasi kimliklerinden biriydi. Holocaust'dan doğrudan sorumlu tutuldu. Hitler adına *Einsatzgruppen*'i oluşturdu ve konsantrasyon kamplarını kurdu. 6 milyon Yahudi ve 200 binle 500 bin arası Roman'ın ölümünden sorumlu tutuldu. Savaşın son evresinde Hitler'in bilgisi dışında Müttefikler'le barış görüşmelerine girişti. Savaşın yenilgiyle sonuçlanacağını gördüğünde gizlendi. İngiliz güçlerince yakalandı ve tutukluyken 23 Mayıs 1945'te intihar etti.

SAVAŞ VE SANAT ETKİNLİKLERİ

II. Dünya Savaşı topyekün bir savaştı. Savaşan ülkelerde tüm katmanlar bilfiil görev üstlendi. Bu savaşta en ağır bedeli Sovyet halkları ödedi. Doğu cephesinde Hitler'e karşı tek başına savaşmak zorunda kaldı ve kabaca 20 milyonun üzerinde Sovyet insanı yaşamını yitirdi. 25 milyon insan evsiz kaldı. 1710 kent ve 7 bin köy yerle bir edildi. Savaşın travması on yıllarca Sovyet halkının belleklerinden silinmedi.

Bu kaotik dönem tüm Sovyet halkını seferber etmişti. Hitler ordularının Sovyet topraklarında ilerlerken halkı hunharca katletmesi, insanları ne pahasına olursa olsun yurtlarını savunmaya sevk etti. Stalin olası savaşı öngörmüş ve Urallar'ın ardında savaşı yürütecek bir sanayi kurmuştu. Alman zırhlı birliklerini Sovyet halkının direnci ve ağır kış koşulları durdurabilmişti.

Topyekün savaş sanat etkinliklerini de kapsıyordu. Sanatın toplum için görebileceği işlev daha 1917 ertesi Bolşeviklerin gündeminde yer almıştı. Cihan Harbi uzun 19. yüzyılın "burjuva" sanat anlayışını sorgulamış, savaş sonrası Batı'daki kübizm, dadaizm gibi açılımlara Sovyetler endüstrializm, konstrüktivizm gibi günlük yaşamla bütünleşmiş sanat akımlarıyla cevap vermişti. Lunaçarski'nin kültür bakanlığı sırasında Sovyet sanatçısı en "özgür" evresini yaşamış, Mayakovsi'nin şiiri, Mayerhold'un, Stanislavski'nin tiyatrosu ve daha birçok sanat açılımı altın çağını yaşar olmuştu. Nitekim Nazım Hikmet'in şiiri, Muhsin Ertuğrul'un sahne kurgusu Sovyetler'deki deneyimleri Türkiye'ye yansıtmakta gecikmemişti.

Cihan Harbi, 1918'de sona ermişse de, Sovyetler, Batı'nın tehdidi altında iki dünya savaşı arası evreyi bir silah bırakışması olarak algıladı. Er ya da geç savaşın bir ikincisi gündeme gelecekti. İttifaklarını ona göre kurguladılar, kısa sürede beş yıllık planlarla ülkeyi sanayileştirip olası bir savaşın mekanize güçlerle sürdürüleceğini öngördüler. Lenin, 1921 ertesi GOELRO

planını uygulamaya sokarak devasa barajlarla ülkenin elektrifikasyonunu gerçekleştirdi. Stalin ise 1928 sonrası beş yıllık planlarla kısa sürede silah üretebilecek ağır sanayinin kuruluşunu sağladı.

Lunaçarski'nin "özgür sanat" anlayışı uzun sürmedi. Kısa bir süre sonra "toplumsal gerçekçilik" misyoner bir sanatı gündeme getirdi. Ama bu sırada Sovyet sanat akademileri sanatın hemen her alanında seçkin sanatkârlar yetiştirdi. Hemen hemen tüm sanat etkinlikleri halkı rejime ısındırmaya yönelikti. Bu süreçte en etkin sanat dallarından biri plastik sanatlardı. Özellikle Sovyet çizerleri 1917 ertesi devrimi halka taşımak için özel bir çaba gösterdiler. Bu çaba II. Dünya Savaşı ile birlikte doruk noktasına vardı. Savaş ortamının en güçlü sanat etkinliğini çizerler omuzlamıştı. Poster ve karikatür sanatçıları halkın direnç gücünü yükseltmek için var güçleriyle çaba sarf ettiler. Anti-faşist bir sanat anlayışı döneme damgasını vurdu.

II. Dünya Savaşı öncesi ve savaş yıllarında Hitler karikatürlerinin en güçlü örnekleri Sovyetler Birliği'nde ortaya kondu. Karikatür, bu ülkede kitlelere yönelik güçlü bir sanat uğraşısıydı. Halkın savaş için seferberliğinde karikatürden geniş ölçüde yararlanıldı. Kimi ünlü ressamlar, karikatür ve poster çizer oldular; çizgileriyle ülkelerini savundular. Bu tarihlerde üretilen Hitler ve Mussolini karikatürleri, kişi eksenli siyasal karikatürün en seçkin örnekleri olarak 20. yüzyıl karikatür sanatına damgasını vurdu.

Böylece karikatür sanatı 30'lu ve 40'lı yıllarda yarattığı Hitler kimlikleriyle siyasal karikatüre yepyeni bir boyut getirdi. Hitler'in beden dili ve jestleri birçok çizere esin kaynağı oldu. Benzer bir ilgiyi Mussolini de gördü. Ama ana tehdit unsuru Hitler'di. Mussolini her zaman Hitler'in yamağı konumunda çizildi. Türkiye'de de Hitler ve Mussolini daha 30'lu yıllarda birçok kez *Karikatür* ve *Akbaba* dergilerinin kapaklarını süslediler.

"Katastrof çağı" diye bilinen iki dünya savaşı arası bunalımlı dönem karikatür tarihinde siyasal içeriğin en güçlü olduğu evreyi oluşturdu. Bir diğer deyişle karikatürün siyasal içeriği ve gücü demokrasilerin sarsıntı geçirdiği evrelerde arttı. Nitekim bunun kanıtı karikatür sanatının iki dünya savaşı arası yükselişe geçişiydi. Hemen hemen tüm dünyada karikatür 20'li ve 30'lu yıllarda bir evrim geçirdi. Avrupa'da otoriter ve totaliter rejimlerin demokrasileri tahtından edişi ve Avrupa siyasetinin giderek çözümsüzlüklere gebe oluşu birçok ülkede eleştiri öğesi olarak karikatürü ön plana çıkardı. Gerek iktidar, gerekse muhalefet karikatürü kendi safında bir silaha dönüştürdü. Türkiye de bu süreçten geçti. İtalya'nın Habeşistan'ı işgali karikatür dergilerinde geniş yer buldu. Mussolini, uzun bir süre hemen her hafta karikatür dergilerinin kapaklarını ve içeriklerini bezedi. Keza, dönemin Tek Parti iktidarı Hitler Almanyası ile ilişkilerini bozmamaya dikkat ederken, karikatüristlerimiz bol bol Hitler karikatürü çizdiler. Alman siyasi liderleri ve Almanya safında yer alan diğer ülkelerin siyasi kimlikleri Almanya'ya cephe alan hemen hemen tüm ülkelerde mizah konusu oldu.

TÜRKİYE'DE SİYASAL KARİKATÜR

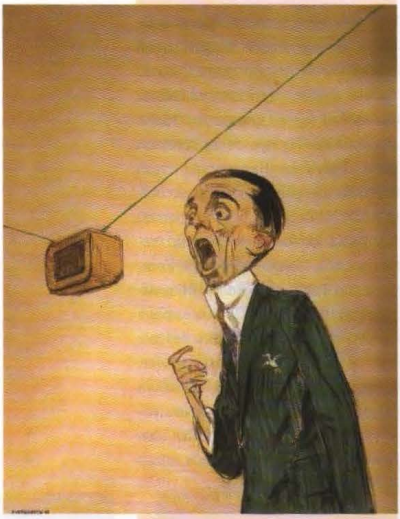
Karikatürün evrimine bakıldığında, icadından beri hemen her dönemde farklı tonlarda da olsa siyasal karikatür gözlemlendi. Barış dönemlerinde siyasal karikatür içeri dönük bir yapı arz etti. Uluslararası düzenin sarsıldığı ve çatışmaların başladığı

Hermann Wilhelm Göring (1893 –1946).

I. Dünya Savaşı sırasında savaş pilotuydu. Nazi Partisi'nin aktif üyesiydi. 1923'te başarısız Birahane Darbesi girişimi sırasında yaralandı ve tedavi görürken morfin müptelası kesildi. 1933 yılında Gestapo'yu kurdu, 1935'te Nazi Hava Kuvvetleri (*Luftwaffe*)'nın başına geçti ve II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar bu görevde kaldı. 30'lu yılların ortasında savaş ekonomisini kuracak Dört Yıllık Plan'dan sorumlu oldu. Hitler, Göring'e tüm komutanların üstünde Reichsmarschall unvanını verdi ve kendinden sonra ülkeyi yönetecek kişi olarak ilan etti. Savaştan sonra insanlığa karşı işlediği suçlardan Nuremberg'de yargılandı. Ölüme mahkûm oldu, ancak infazdan bir gün önce siyanür içerek intihar etti.

Paul Joseph Goebbels (1897-1945)

Nazi Almanyası'nda 1933-1945 arası propagandadan sorumlu kişi oldu. Tutkulu söylevleri ve ölümcül antisemitizmiyle ün saldı. 1921 yılında Heidelberg Üniversitesi'nden 19. yüzyıl romantik draması üzerine yazdığı tezle doktora aldı. Fransızların Ruhr'u işgal ettikleri sırada Nazi Partisi ile ilişki kurdu ve 1924 yılında partiye üye oldu. Berlin'in bölgesel parti liderliğini üstlendi. Bu görevdeyken Alman Sosyal Demokrat ve Komünist partilerine karşı propaganda becerisini ortaya koydu. Kökeninde Yahudilerin olduğunu söylediği kapitalizme karşı, proleter ve ulusal nitelikteki Nazi yapılanmasını savundu. 1933'te Hitler'in iktidara gelişiyle Propaganda Bakanlığı'nın başına geçti. İlk yaptığı iş kitap yakmak oldu. Media ve sanat etkinlikleri üzerinde totaliter bir yönetim kurdu. 1 Nisan 1933'te Yahudi işadamları, doktorlar ve avukatlara karşı bir günlük boykotu başlatarak Alman Yahudilerine karşı savaş açtı. 1938'de birçok sinagogun yakıldığı ve Yahudilerin saldırıya uğrayıp katledildiği Kırık Cam Gecesi (*Kristallnacht*) diye bilinen saldırıyla Alman topraklarında sınırsız pogrom'u başlattı. Propaganda faaliyetleri kapsamında bir dizi antisemit film hazırlattı ve güçlü propaganda tekniklerini uygulamaya sokarak Alman halkını ideolojik yönden saldırgan bir savaşa hazırladı. Goebbels, Hitler'in intiharına kadar onun yanında kaldı. Aynı sığınakta karısıyla birlikte altı çocuğunu öldürerek intihar etti.

dönemlerde ise dışa dönük türleri ortaya çıktı. Böylece karikatür de küreselleşti. Değişik ülkelerin karikatüristleri ortak paydada birleştiler. Öte yandan karikatürist rejimin niteliğine göre kalem oynatmak zorunda kaldı. Siyasal ortam özgürlükler bağlamında genişledikçe, iç siyaset karikatüriste bol malzeme sağladı. Rejim kapandıkça, hedef dış siyaset oldu. Nitekim Türkiye'de siyasal karikatür de benzer bir yol kat etti.

Osmanlı'da karikatür Teodor Kasap'ın *Diyojen*'iyle başladı. Yine Teodor Kasap'ın *Hayal* dergisiyle yayın dünyasında yerleşik bir konum elde etti. Ardından *Çaylak*, karikatüre süreklilik kazandırdı. Abdülhamid'in yönetimi sırasında karikatür sanatı sansür nedeniyle güdük kaldı. 1908'de Hürriyet'in ilanı ile dergilerde ve günlük yayınlanan otuzu aşkın mizah dergisinde karikatür alabildiğine görünür oldu. Cem ve Sedat Nuri bu dönemde ün saldılar. *Karagöz* dergisinde ressam Baha ile Halit Bey'in panorama karikatürleri, *Eşek* dergisinde yayımlanan hayvan karikatürleri Meşrutiyet dönemi karikatürüne ayrı bir çeşni kattı. Bu dönemde çıkan en ünlü karikatür dergileri Cihan Savaşı sonuna kadar yayımlanan *Cem* ve *Karagöz* oldu. 1918'de Sedat Simavi'nin *Diken* dergisi son dönem Osmanlı karikatüristlerini bir araya topladı. Savaş ertesi *Harp Zenginleri* ve *Harp Fakirleri* albümleriyle Sedat Simavi İttihatçı iktidara sert eleştiriler yöneltti.

Mütareke döneminde yine Sedat Simavi'nin çıkardığı *Güleryüz*, Ankara'nın safında yer aldı. Karşı tarafta ise Refik Halit'in *Aydede*'si Anadolu hareketine karşı tavır koydu. Ardından Cumhuriyet dönemi geldi; Cem, Sedat Nuri, Sedat Simavi, Salih, Münif Fehim, Ramiz, Ratip Tahir, Togo, Hulki Onaran, İhap Hulusi Cumhuriyet'in ilk yıllarının güçlü çizerleri oldular.

Harf Devrimi de karikatürü biraz daha ön plana çıkardı. Okuryazarlığın bocaladığı devrimin ilk yıllarında görsellik önem kazandı. Karikatür güçlü bir iletişim aracı oldu. Ancak, karikatürist Tek Parti döneminde tedbiri elden bırakmadı; muhalefet yapmaya kalkışmadı. Toplumda yaşanan köklü dönüşümlere yönelik sosyal içerikli karikatürlerle dış politikaya dönük karikatürlere ağırlık verildi. Siyasal temalarını Avrupa'nın karışık ortamından seçti. Doğu Akdeniz'i *mare nostrum*'a dönüştürmek isteyen Mussolini, bir dönem siyasal karikatürün hedef tahtasını oluşturdu. İtalya'nın Habeşistan'ı ilhakı uzun bir dönem karikatür dergilerine malzeme taşıdı. Otuzlu yıllar Türkiye'de de karikatürün düzgün çizgilere ulaştığı bir evreyi oluşturdu. Ancak, Türkiye'de rejimin otoriter yapısına rağmen devletin resmi karikatüristi olmadı. Karikatür diğer otoriter ve totaliter ülkelerde olduğu gibi propaganda amaçlı olarak kullanılmadı. Afiş alanında ise döneme İhap Hulusi'nin çizgileri damgasını vurdu.

SOVYET ÇİZERLERİ

Siyasal karikatürü doruk noktasına ulaştıran Sovyet çizerleri oldu. 1917 ertesi Bolşevikler çizimin etkinliğini görmekte gecikmediler. İktidara gelişleri ertesi kısa sürede yayın organlarında ve duvarlarda karikatürler ve posterler görülmeye başladı. Komünist Parti'nin devrim sloganları görsellik sayesinde kitlelere, işçi ve köylü kitlelerine etkin bir biçimde ulaşıyordu. Devrim sanat anlayışında da köklü dönüşümlere neden oluyordu. *Avant-garde* sanat anlayışı daha Çarlık Rusyası'nda kazanımlar elde etmişti. Tatlin, Popova gibi sanatçılar Paris'le yakın ilişkiye girmiş, giderek non-figüratif kübist ürünler vermeye başlamışlardı. Bugün Costakis koleksiyonu bunun somut ürünlerini barındırıyor. Ancak Paris esintisi yenilikçi sanatla Rus Devrimi'nin beklentileri kısa sürede yol ayrımına uğrayacaktı.

Kısa sürede endüstriyalizm, konstrüktivizm gibi yeni sanat anlayışları toplumun gerçeklerine bol gelmeye başladı. Toplumsal gerçekçiliğe doğru köklü dönüşümler izlendi. Öte yandan okuryazarlığın düşük olduğu coğrafyalarda resim ayrı bir önem

II. Dünya Savaşı öncesi ve savaş yıllarında Hitler karikatürlerinin en güçlü örnekleri Sovyetler Birliği'nde ortaya kondu. Karikatür, bu ülkede kitlelere yönelik güçlü bir sanat uğraşısıydı. Halkın savaş için seferberliğinde karikatürden geniş ölçüde yararlanıldı. Kimi ünlü ressamlar, karikatür ve poster çizer oldular; çizgileriyle ülkelerini savundular.

arz ediyordu. Bundan böyle aktivist ressamlar "iç ve dış düşman"lara karşı kitleleri "özgürlük ve adalet" için savaşmaya çağırır oldular.

Sovyet satirik karikatürleri ve poster sanatının en belirgin özelliği savaş ve mücadele zamanında ortaya çıkmış olmasıydı. Çizimlerde her zaman kısa, öz, etkileyici ve anlaşılır bir dil kullanılıyordu. Posterler genellikle karakteristik özelliklere sahip, belli başlı eylemlerde bulunan bir veya iki figürden oluşmaktaydı. Karakterlerin yüz ifadeleri ayrı bir önem kazanmıştı; verilmek istenen mesajı sözcük kullanmaksızın kitlelere ulaştırıyordu. Böylece dinamik ve etkileyici bir sanat anlayışı kurgulanmış oluyordu.

Poster sanatı Devrim sonrası Sovyetler Birliği'nde büyük bir atılım gerçekleştirdi. Poster yazılı araçlara oranla geniş kitlelere ulaşmada daha da etkiliydi. Büyük boyutlarda betimlenen imajlar herkes tarafından kolay anlaşılır nitelikteydi. Kısa ve öz sloganlar eşliğinde sürekli bir eylem çağrısı olarak zihinde yer ediyordu. 1917-1921 arası İç Savaş sırasında, propaganda posterleri Denikin ve Wrangel'in ordularına ve Devrim'i bastırmaya yönelik yabancı ülkelerin taarruzlarına karşı en güçlü silahı oluşturuyordu. İşgal tehdidi altındaki kent duvarlarına asılan posterlerin altında genellikle bir uyarı yazısı yer alıyordu. Bu postere zarar veren ya da üstünü örtmeye çalışan herkes devrimci eyleme karşı suç işlemiş sayılıyordu. Top, tüfek gibi bu poster de güçlü bir silahtı ve korunması gerekiyordu.

Bolşevik iktidarın ilk yıllarında yapılan posterler, devrimciliğin azmini ve yeni bir toplumun inşasındaki iyimserliği gösteriyordu. Yapılan kampanyalar eğitime ve sağlığa önem veriyor, okuma yazma oranını artırmayı ve sağlık hizmetlerini geliştirmeyi amaçlıyordu. Öte yandan bir dizi poster Lenin hükümetine karşı olan muhaliflere saldırıcı

Benito Mussolini (1883-1945)

1922-1943 arası İtalyan Ulusal Faşist Partisi'ni yöneten gazeteci kökenli siyaset adamı Mussolini 1926 yılında diktatör olarak gücü ele geçirdi ve 1930 yılında Il Duce lakabıyla ülkede faşist bir diktatörlük kurdu. I. Dünya Savaşı sırasında partinin savaşta tarafsızlığına karşı çıktığı için İtalyan Sosyalist Partisi'nden ihraç oldu.
Ekim 1922'de Roma yürüyüşü ardından başbakanlığa getirildi. Gizli polisiyle muhalefeti bastırarak grevleri yasakladı. Bir dizi yasayla ülkeyi totaliter tek parti diktasına dönüştürdü.10 Haziran 1940'ta, Almanya'nın safında yer aldı. 24 Temmuz 1943'te Müttefikler'in İtalya'yı işgali ertesi Kral, Mussolini'nin tutuklanmasını emretti. 12 Eylül'de Almanların yardımıyla hapisten kaçtı. 1945 Nisan'ında yenilginin kaçınılmazlığı ortaya çıkınca kuzeye kaçmak istedi. Como Gölü yakınlarında İtalyan partizanlarınca yakalandı ve idam edildi. Cesedi Milano'ya götürüldü ve bir petrol istasyonunda baş aşağı asıldı.

nitelikler taşıyordu. Dimitri Moor'un meşhur "Gönüllü Yazıldın mı?" posteri de bu dönemde ortaya çıkmıştı. Posterde Kızıl Ordu mensubu bir asker ve arkasındaki fabrika bacasından yükselen duman görüntüsü vardı. Askerin, Rus işçisinin Ekim Devrimi'ne yaptığı katkıyı simgeleyen bu poster, Ekim Devrimi ve İç Savaş esnasında önemli bir rol oynadı.

İç Savaş sırasında Rus Telgraf Ajansı, Kızıl Ordu askerlerinden gelen posterleri kısa bir sürede bir araya getirip güçlü bir proje oluşturmuştu. Ünlü şair Vladimir Mayakovski, bu girişimin esin kaynağıydı. Mikhail Çeremnik de bu projede aktif bir rol üstlendi. Sovyet sanatçılar gece gündüz durmaksızın çalışarak düzinelerce poster ürettiler. Haber ajansı "Okna ROSTA" ise bu posterleri dükkân vitrinlerine yapıştırarak halkı son haberler konusunda bilgilendiriyordu.

Zamanının büyük politik karikatür ustası Victor Deni, Sovyet propaganda sanatında yaptığı müthiş hicivleriyle tanınıyordu. Posterlerinde kapitalistlerle, yozlaşmış politikacılarla ve dalkavuklarla acımasızca alay ediyordu. İlk beş yıllık kalkınma planı doğrultusunda, "Sosyalizmin Büyük Anıtı" inşa edildiğinde SSCB'nin dört bir yanı propaganda posterleriyle donatılmıştı. İnşaat alanlarından çiftlik arazilerine, tahıl ambarlarından Dnepro Gas Barajı'nın geniş beton duvarlarına, bu posterlerle halka "bilinç" götürülüyordu.

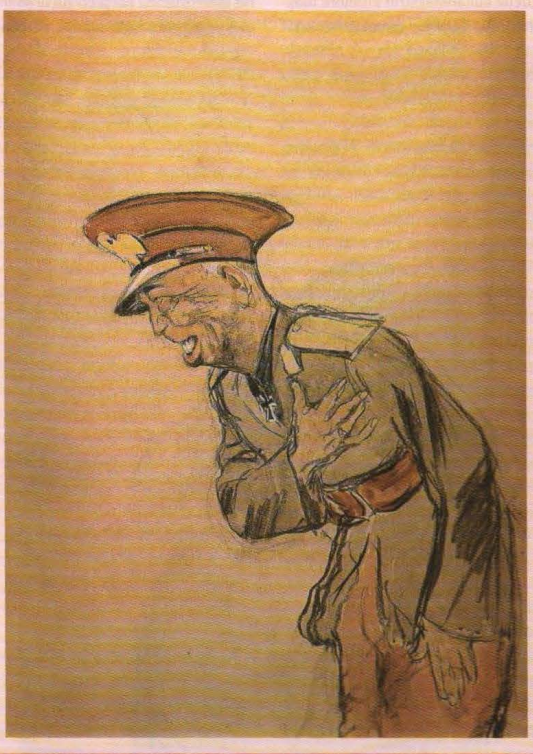
Kısaca sanatçılar Hitler yanlısı saldırganların alt edilmesi, askerlerin ve halkın moralinin yükseltilmesi için çalışıyorlardı. Savaşla birlikte ressamların görevleri daha da ön plana geçti. Silah altında ya da geri cephede çalışan her ressam kendi yeteneğini, becerisini ve deneyimini ortak amaca sunuyor; vatanın savunulmasıyla birlikte faşizmin alt edilmesine odaklanıyordu. Hitler Almanyası'nın saldırıya geçişiyle birlikte 1.100'den fazla Sovyet ressamı gönüllü olarak orduya katıldı. Moskova Ressamlar Birliği'ne mensup 200'den fazla ressam silahlı kuvvetlerde görev aldı. Bunlar arasında O.G. Vereyskiye, A.M. Griçay, V.N. Goryaev, V.M. Briskin, B.I. Prorokov, L.V. Soyfertis, I.M. Semenov, V.Y. Konovalov, N.M. Lisogorskiy, V.N. Minaev, A.B. Bajenov, D.A. Dubinskiy, V.A. Vasilev, E.N. Evgan, O.A. Abramov, V.I. Fomiçev en ünlüleriydi.

Savaş yıllarında sadece Moskova şehrinde "Okna TASS" tarafından hazırlanan poster sayısı 1.500 dolayındaydı. "Okna TASS"ın yayınladığı poster ve broşür olmadan tek bir gün geçmiyordu. Savaşın ilk günlerinde Moskova ve Leningrad dışında Sovyetler Birliği'nin birçok şehrinde yerel "Okna TASS" şubelerinin açıl-

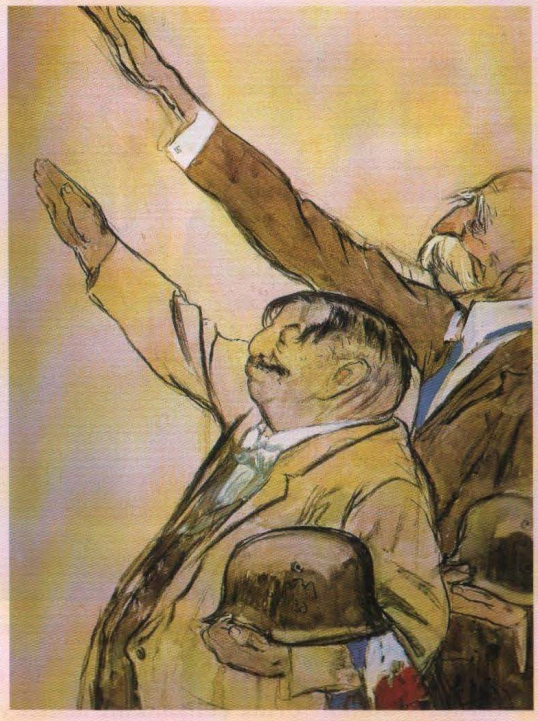
Ion Victor Antonescu (1882-1946)

Romanya'nın asker kökenli otoriter siyasetçisi Antonescu II. Dünya Savaşı sırasında iki kez diktatör olarak ülkeyi yönetti. 1907 köylü ayaklanmaları ve I. Dünya Savaşı sırasında ünlendi. Romen aşırı sağ ve faşist Ulusal Hıristiyanlar'la ve Demir Muhafız grubuna sempati besledi. Antisemit görüşlere sahip Antonescu 1940 siyasi krizi sırasında öne çıktı ve Ulusal Lejyoner Devlet'i kurdu. Nazi Almanyası ile ittifak kurarak Hitler'in güvenini kazandı. Sovyetler'e karşı Barbarossa Harekâtı sırasında Besarabya'yı ve Kuzey Bukoniva'yı ülkesine kattı. Kendisine mareşal unvanı verildi. Holocaust müsebbipleri arasında sayılan Antonescu sayıları 400 bini bulan Besarabya, Ukrayna ve Romanya Yahudileriyle, Romanların ölümünden suçlu bulundu. 23 Ağustos 1944 darbesinin ardından Halk Mahkemesi'nce yargılandı ve ölüme mahkûm oldu.

ması amacıyla ressam ve yazarlardan oluşan yaratıcı ekipler kuruldu. Kısa zamanda bu ekipler tarafından düzenli olarak poster ve broşür üretimi ve dağıtımı gerçekleşti. Örneğin Novosibirsk şehrinde ilk dört adet poster baskısı 24 Haziran 1941 yılında şehir sokaklarında dağıtıldı. "Okna TASS" yayımları Tümen, Tobolsk, Barnaul, Çita, Krasnoyarsk, Ulan-Ude, Habarovsk, Gorno-Altaysk şehirlerinde başarıyla gerçekleştirildi. Tümen şehrinde "*Za Rodinu*" *(Vatan İçin)*, Omsk şehrinde ise "*Okna Satiri*" *(Hiciv Penceresi)* adlı gazete-posterleri yayınlanıyordu. Bu arada Moskova ve Leningrad kentlerinin savaş gereği tahliyesi birçok ressam, şair ve yazarın diğer kentlere göçüyle sonuçlanmıştı. Bu hicret güçlü sanat anlayışının taşraya yayılmasına vesile oldu. M. M. Çeremnih, Altayskiy Bölgesi'nin Biysk şehrine geldikten sonra etrafında yetenekli insanları toplayarak açtığı sanat atölyesinin başına geçerek poster ve broşür baskısına başladı. Omsk şehrindeki "*Okno Satiri*" şubesinin kuruluşunu ünlü şair L.N. Martonov üstlendi. Barnaul şehrindeki şubede M. N. Fiipulin sadece ressam olarak değil, aynı zamanda resimlerin altına kısa şiirler ekleyerek de katkıda bulundu. Kaleminden çıkan 285 adet şiir bu şekilde kullanıldı. Bu çizimler yüksek etki gücüne sahipti. Metaforik olarak propaganda gücü "mermi"yle, "el bombası"yla kıyaslanıyordu. Belgesel doğruluğu, gözlemlerin özgüllüğü, ülke çapında yerel materyal ve konuların geniş ölçekte kullanımı, kitleleri derin etki altına alan yaratıcı grafik dili gibi unsurlar insanlarda metanet ve cesareti uyandırıyor, halkın moral gücünü artırıyor ve aynı safta yer alanların dostluk ve kardeşlik bağlarını güçlendiriyordu.

Genelde günün konusunu içeren poster, broşür, gazete ve dergi illüstrasyonlarının ömürleri kısaydı. Günceli yansıtan ikna etmeye yönelik dokümanlardı. Ancak bu çizimler zamanla ulusal sanat birikiminin bir parçası oldu. Savaş yıllarında çok sayıda poster, broşür, mizah dergi ve gazetesi yayımlandı. Savaşın gerçek

Pierre Laval (1883-1945)

Fransa'nın 1940 yılında Almanlara teslim oluşu ve mütareke ertesi Vichy rejiminde iki kez hükümet kurdu. Ülkede ikamet etmekte olan yabancı Yahudilerin Nazi ölüm kamplarına sürülmesi için emir verdi. Fransa'nın 1944'te Alman işgalinden kurtuluşu ertesi tutuklandı. Vatana ihanetten yargılanarak kurşuna dizildi.

Philippe Pétain (1856-1951)

Verdun Arslanı ya da Mareşal Pétain diye bilinen general, 1940-1944 arası Vichy Fransası'nda devlet başkanı oldu. 1940 yılında 84 yaşındaydı ve Fransa'nın en yaşlı devlet başkanı olarak tarihe geçti. I. Dünya Savaşı sırasında Verdun muharebelerinde gösterdiği başarı nedeniyle ulusal kahraman ilan edilmişti. Fransa'nın 1940'ta teslim oluşu ertesi Başkan Lebrun tarafından başbakanlığa getirildi ve Nazi Almanyası ile barış imzaladı. Savaş sonrası vatana ihanetten yargılanarak yaşam boyu hapse mahkûm oldu.

Nikolai Sokolov, Porfirii Krylov ve Mikhail Kupriyanov.

becerilerini vatana hizmet etmek için kullanır olmuşlardı.

Moskova ressamlarından M.L. Gureviç, G.S. Moskovçenko, G.N. Moskalev ve A.A. Tyapuşkin de 'Sovyetler Birliği Kahramanı' unvanını kazandılar. Kâğıt, fırça ve boya olmadığı için devreye kaba kâğıt, kurşunkalem, tebeşir ve kömür giriyordu. Bu zorlu koşullar altında ressamlar; afişler, broşürler, kartpostal ve karikatürler çiziyor; askerlerin ve cephe gerisinde savaşa omuz verenlerin portrelerini resmediyorlardı.

Birçok sanatçı cephenin ön saflarında mevzilenmiş, savaşın gerçeklerini bilfiil yaşayarak aktarır olmuşlardı. Hitler ordularının Leningrad ablukasında kentte kalmış birçok sanatçı, yerle bir edilen kentle aynı kaderi paylaşmışlardı. Bu şartlar altında bile yaratıcılıklarından ödün vermediler. İçlerinde, ünlü bestekâr Şos-

Kukriniksi Üçlüsü 1947'de SSCB Sanatlar Akademisi üyesi seçildiler ve 1958'de SSCB Halk Sanatçısı unvanını aldılar. Ortak çalışmaları nedeniyle beş kez, 1942, 1947, 1949, 1950 ve 1951 yıllarında Stalin Ödülü'ne, 1955'te Lenin Ödülü'ne ve 1975'te SSCB Devlet Ödülü'ne layık görüldüler.

yüzünü aktarma ve bu süreçte kahramanlık örnekleri yanı sıra daha da önemli olan savaşın ağır trajik özünü yansıtma arzusu ağır basıyordu. Bu da grafik sanatta yeni yöntem ve yaklaşım arayışını gerektiriyordu.

Bu evrede başarılı buluşlardan biri, mücadele eden halkın ihtiyaçlarını karşılayan ve oldukça efektif bir çalışma şekli olan *"Boyevoy Karandaş" (Savaşan Kalem)* yayınları idi. Bu yayınlar başlangıçta, 1941 yılının yaz-sonbahar döneminde, Moskova ve Leningrad şehirlerinde gerçekleştirildi. Ardından tüm ülkede yaygın hale geldi. Bu yayınlarda görev alan *"Boyevoy Karandaş"* yayınlarının yaratıcı ruhu ve bitmez tükenmez konu çeşitliliği, duygusallık, etkileyici kompozisyon çözümleri grafik sanatına yepyeni bir boyut kattı. *"Boyevoy Karandaş"* tarafından yayınlanan broşürlerin folklorik resimlere yakınlığı, resimlerde yansıtılan karakterlerin geniş kitleler tarafından kolay anlaşılmasını sağlıyor ve kullanılan canlı renk çeşnisi duygusal etki gücünü artırıyordu. Ele alınan konular, yayınların her birine güncellik kazandırıyordu. *"Boyevoy Karandaş"* yayınlarında görev alan, ressamlardan G.S. Vereyskli, Y. A. Vasnetsov, V. I. Kurdov, N. M. Koçergin, V. A. Serov; yazarlardan N. S. Tlhonov, V. M. Sayanov, A. A. Prokofyev omuz omuza çalışıyor, karşılıklı olarak sanat anlayışlarını besliyorlardı. Özellikle siyasal karikatür etkili silah haline gelmişti. Siyasal karikatürün gücü Kukriniksi, B. E. Eşmov, N. A. Dolgorukov, B. I. Prorokov, O. G. Vereyskli, L. V. Soyfertis ve diğer yetenekli ustalardan kaynaklanıyordu. Böylece ressamlar, hiciv ustaları kendi yetenek ve takoviç de vardı. Nitekim bu sırada bestelediği *Yedinci Senfoni* savaşın ta kendisiydi. Daha sonra bu senfoni, abluka altındaki Leningrad'a ithaf edilecekti.

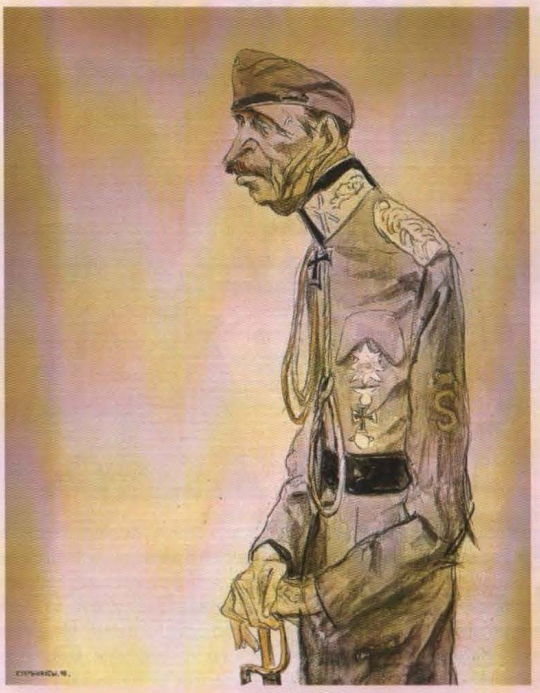
II. Dünya Savaşı sürecince sanatkârlar üretkenliklerinden ödün vermediler. Komutanların ve siyasilerin sözleri afiş, broşür, karikatür ve resim şeklinde cephenin en ön saflarına ulaşarak askerlerin moralini yükseltiyordu. Bu afiş ve broşürlerin birçoğu günümüze ulaşamadı. Çizerleriyle birlikte yitip gittiler. Kurtulabilenler zamanla anlam kazandı. Moskova önlerinde Alman faşizminin yenilgiye uğratılmasından tam 60 yıl sonra "Savaşan Moskova'nın Afişleri" adı altında derlenerek yayınlandı. Bunlar arasında savaş afişleri, satirik ve mizahi resimler, cephe eskizleri, bunları düzenli olarak ya-

yınlayan bir sürü gazete ve dergi yer aldı. Bu görsellerin en ünlüsü "Okna TASS"dı (*Sovyetler Birliği Telegraf Ajansı'nın Penceresi*). Ayrıca birçok dergi bu tür çizimlere yer vermişti: "*Frontovoy Yumor – Cephe Mizahı*", "*Frontovie Iyustraçiyi – Cephe İllüstrasyonları*", "*Agitplakat – Propaşanda Afişleri*" vs. Afişler, işyerleri, okullar, istasyonlar ve oteller gibi, halkın yoğunlaştığı mekânlarda sergilendiler; sokaklarda ve meydanlarda "Okna TASS", "Savaşan Kurşunkalem" vb. poster çizen kurumların stantları açıldı.

KUKRİNİKSİ ÇİZER ÜÇLÜSÜ

Toplumsal Tarih'in bu sayısında yer alan afiş ve karikatürler Kukriniksi diye bilinen üçlüye ait. Kukriniksi Sovyetler Birliği'nde üç karikatürist-in ve poster sanatçısının Mikhaıl Kupriyanov (1903–1991), Porfirii Krylov (1902–1990) ve Nikolai Aleksandrovich Sokolov'un (1903–2000) ortak çalışmalarında kullandıkları kolektif isimdi. Porfirii Krylov ve Mikhail Kupriyanov 1920'lerin başında Moskova'da, VKhUTEMAS sanat okulunda eğitim görmüşlerdi. Karikatür, kitap illüstrasyonu ve poster çiziminde Kukri ve Krikup adını kullanarak ortak ürün vermişler, kısa bir süre Nikolai Sokolov'un katılımıyla 1924'ten itibaren kolektif isim olarak Kukriniksi'yi benimsemişlerdi. Kukriniksi'nin eserleri *Pravda*, *Krasnaia zvezda*, *Komsomol'skaia pravda* ve *Literaturnaia gazeta* gibi gazetelerle *Krokodil*, *Prozhektor*, *Smekhach* ve *Smena* gibi dergilerde geniş yer aldı. 1929 yılında Vladimir Mayakovski'nin *The Bedbug* adlı teatral komedisi için set çizimlerini yaptılar, Moskova'da TASS stüdyoları için, yetmiş dört poster hazırladılar. II. Dünya Savaşı sırasında ve onu izleyen yıllarda, Kukriniksi birçok kitabı desenleriyle süsledi, bu arada büyük boy tuvalleri resmetti.

Kukriniksi Üçlüsü 1947'de SSCB Sanatlar Akademisi üyesi seçildiler ve 1958'de SSCB Halk Sanatçısı unvanını aldılar. Ortak çalışmaları nedeniyle beş kez, 1942, 1947, 1949, 1950 ve 1951 yıllarında Stalin Ödülü'ne, 1955'te Le-

Baron Carl Gustaf Emil Mannerheim (1867-1951)

Çağdaş bağımsız Finlandiya'nın kurucusu olarak görülen asker kökenli Mannerhelm 1944-1946 yılları arasında Finlandiya'nın başkanlığını yaptı. Finlandiya toprakları Çarlık Rusyası'nın parçası iken Mannerhaim, Rus Çarlık ordusunda generalliğe yükseldi. Bolşevik Devrimi ertesi Finlandiya bağımsızlığını ilan etti. Ancak ülkede Kızıllarla Beyazlar arasında iç savaş patlak verdi. Bu sırada Mannerheim Beyazların komutasını üstlendi. 1939-1944 yıllarında Finlandiya Sovyetler Birliği ile savaş halindeyken Fin ordularının başkomutanlığına getirildi. 1946 yılında görevinden istifa etti.

Porfirii Nikitiç Krylov'un Naziler tarafından tutuklanan Partizan resmi (1950).

nin Ödülü'ne ve 1975'te SSCB Devlet Ödülü'ne layık görüldüler.

Kukriniksi Üçlüsü, başlangıçta yazarların hayatları ve eserleri üzerine ürün verdi. Maksim Gorki, Kukriniksi'yi 1931'de tanıdı ve satirik yeteneklerinin büyük bir potansiyel gösterdiğini gördü. O tarihten sonra *Krokodil* ve *Pravda*'ya sürekli çizer oldular. Bu arada birçok karikatür albümü çıkardılar. Kukriniksi Üçlüsü'nün erken karikatürleri parokiyal, dar bir alana has bir nitelik taşıyordu; ancak kimliklerini oluşturan çizgiler daha o tarihlerde belirginleşmişti. Keskin bir gözlem, grotesk üç boyutluluk, konunun işlenmesinde bir tür teatral yaklaşım, sosyal duyarlılık giderek çizimlerine hâkim oldu. Kukriniksi aynı zamanda tiyatro oyunları için de sahne çizimleri yaptı. İlf ve Petrov'un *12 stul'yev* (12 Sandalye; Moskova, 1933), Anton Çehov'un *Dama s sobachkoy* (Küçük Köpekli Genç Bayan; Moskova, 1948) ve birçok başka satirik romanı genellikle siyah suluboya ile görselleştirdi. Savaş yıllarında ise birçok duvar posteri üretti. Kukriniksi Üçlüsü, kolektif çalıştıkları gibi ayrı ayrı da ürün verdi. Kupriyanov suluboya skeçlere ve manzaraya yöneldi. Krylov ve Sokolov portre ve manzaraya odaklandı.

1917 sonrası Sovyetler'de sanat artık Devrim'in bir aracına dönüşmüştü. Toplumun sorunlarını ele alıyor, kitlelerin, işçilerin, köylülerin beklentilerini, özlemini dile getiriyordu. II. Dünya Savaşı ile birlikte sanatkârın yaratıcılığının ana teması yurt savunması oldu. Ressamlar, yazarlar, müzisyenler ve sanatın tüm dallarındaki sanatçılar; kendi becerileriyle cephede mevzileniyorlardı. Bu süreç, Avrupa'da faşizmin yükselişiyle birlikte ayrı bir önem kazandı. Artık hedefte Hitler, Mussolini ve onların izinden giden diğer ülkelerin faşist liderleri vardı. II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte bu "saldırı" tonu daha da yükselecekti. Böylece iki dünya savaşı arası anti-faşist bir sanat anlayışı doğmuş oldu.

Josef Stalin'in 9 Mayıs Zafer Günü konuşması

"Yoldaşlar! Kadın ve erkek yurttaşlar!
Almanya'ya karşı büyük zafer günümüz geldi. Kızıl Ordu'ya ve müttefiklerimizin kuvvetlerine diz çöktürmeye çalışan faşist Almanya, mağlup olduğunun farkına vardı ve koşulsuz teslim olduğunu ilan etti.
Mayıs'ın yedisinde ön protokol yapılarak Rheims şehrinde teslim olma anlaşması imzalandı. 8 Mayıs günü Alman Üst Komutası, Müttefik birlikler Sovyet başkomutanlık temsilcileri huzurunda 8 Mayıs saat 24:00'te yürürlüğe girmek üzere Berlin'de teslimiyet anlaşmasını imzaladı.
Alman elebaşlarının antlaşma ve mutabakatları paçavra olarak gören tutumlarından haberdar olarak, sözlerine güvenmek için hiçbir nedenimiz yoktu. Fakat, bu sabah, teslimiyet anlaşmasının baskısı altında, Alman güçleri silahlarını bırakmaya ve topluca teslim olmaya başladılar. Bu artık önemsiz bir kâğıt parçası değildir. Bu Almanya'nın silahlı kuvvetlerinin hakiki teslim oluşudur.
Çekoslovakya'da hâlâ bir Alman grubunun teslim olmaktan imtina ettiği doğrudur. Ama Kızıl Ordu'nun onları yola getireceğine güveniyorum.
Şimdi Almanya'nın nihai mağlubiyetinin bu tarihi gününde bütün haklılığımızla söyleyebiliriz ki, Alman emperyalizmine karşı halkımızın büyük zafer günü gelmiştir.
Anavatanımızın özgürlüğü ve bağımsızlığı adına yaptığımız büyük fedakârlıklar, savaş nedeniyle halkımızın maruz kaldığı sayılamayacak yoksunluklar, cephe gerisinde ve ötesindeki çarpıcı işler, anavatan sınağında yerini almış, beyhude olmadan, düşmana karşı kesin zaferle taçlanmıştır. Slav halklarının varoluşu için çağlardır sürdürdüğü mücadele Alman işgalcileri ve Alman tiranlığına karşı zaferle sona ermiştir. Bundan böyle halkların özgürlüğünün yüce sancağı ve halklar arasında barış Avrupa üzerinde dalgalanacaktır.
Üç yıl önce Hitler Sovyetler Birliği'nden Kafkasları, Ukrayna'yı, Belarusya'yı, Baltıkları ve başka bölgeleri koparırarak onu parçalamayı da içeren emellerini herkese duyurmuştu. Açıkça "Rusya'yı bir daha asla doğrulamayacağı bir biçimde yok edeceğini" söylemişti. Bu üç yıl önceydi. Fakat, Hitler'in çılgınca fikirleri gerçekleşemedi. Savaşın gelişimi bu fikirleri dört bir yana savurdu. Aksine Hitler'in deli saçmalarının tam tersi vuku buldu. Almanya tamamen yenildi. Alman güçleri teslim oluyor. Sovyetler Birliği parçalanmış zaferi kutluyor.
Yoldaşlar! Büyük Yurtsever Savaş nihai zaferimizle sonuçlanmıştır. Avrupa'daki savaş süreci sona ermiştir. Barışçıl gelişim süreci başlamıştır.
Sevgili erkek ve kadın yurttaşlarım, sizi zaferimiz için kutluyorum.
Anavatanımızın bağımsızlığı ve düşmana karşı zaferimizi sağlayan Kızıl Ordumuzun kahramanca zaferine şan olsun!
Muzaffer halkımıza, büyük halkımıza şan olsun.
Düşmana karşı mücadelede düşen kahramanların ve halkımızın özgürlüğü ve mutluğu için canını verenlerin ebedi zaferine!"

AJANS PRESS
Medyadaki Gözünüz

İHTİYACINIZ OLAN TÜM NİTELİKLİ
BİLGİ ELİNİZİN ALTINDA!

Yerel, ulusal ve uluslararası medyada yer alan yüz binlerce haberi tüm dünyada takip eden **Ajans Press,** ihtiyacınız olan nitelikli bilgiyi size sunarak; sektörel gündem ve medya analiz raporlarını istediğiniz dilde hazırlar.

444 7 212 www.ajanspress.com.tr info@ajanspress.com.tr

OSMANLI COĞRAFYASINDA KARANTİNA UYGULAMALARINA İSYANLAR "KARANTİNA İSTEMEZÜK!"

NURAN YILDIRIM

II. Mahmut, şeriata aykırı görülen uygulamalar nedeniyle karantina nizamını ilan edemiyordu. Babıâli'de toplanan ve devlet ricali ile ulemadan oluşan mecliste, karantinanın tıbbi ve coğrafi yönleri şeriat açısından ele alındı. Karantinanın şeriata aykırı olmadığı kabul edilerek ülke genelinde bir karantina teşkilatı kurulması kararlaştırıldı. Ancak, bunun bazı hoşnutsuzluklara ve ticaret hayatında zorluklara neden olacağına da dikkat çekildi. Bu yüzden, Takvim-i Vekayi'de yayınlanan bir yazıyla karantinanın yararları ve şeriata uygun olduğu anlatılarak, karantina usulünün kurulduğu ilan edildi.

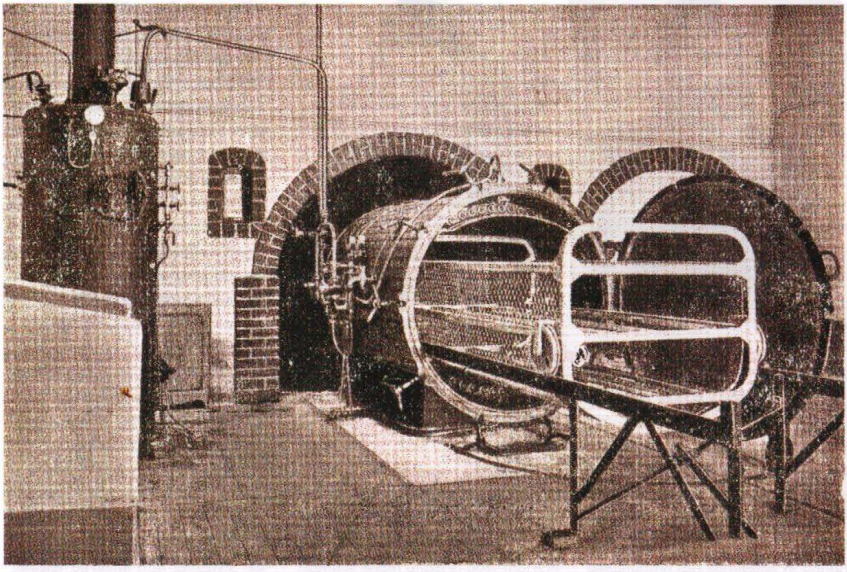
Osmanlı Devleti'nde karantina, İstanbul'u etkisi altına alan ilk kolera salgını sırasında (1831), Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'nin (1774-1834) önerisiyle Karadeniz'den gelen gemilere uygulanmaya başlandı.[1] Halk arasında, Müslümanların bir "Frenk adeti" olan karantinaya riayet etmelerinin caiz olmadığı yolunda söylentiler dolaşıyordu. Üstelik karantina sadece veba, kolera gibi ölümcül bulaşıcı hastalıkların bulunduğu bölgelerden gelenlerin belli bir yerde tecrit edilmeleri, bulaşıcı hastalığı olmadığı anlaşılanların ülkeye girişlerine izin verilmesi değildi. Karantina uygulamaları arasında eşya ve mekânların dezenfekte edilmesi, ölülerin muayenesi ve gömülmelerine ilişkin kurallar da bulunmaktaydı. Özellikle karantina hekimlerinin ölüleri, hele de Müslüman kadınların ölülerini muayene etmeleri, ölülerin kireçle gömülme mecburiyeti asla hoş karşılanmıyordu. Karantinanın önemini kavrayan II. Mahmut (1808-1839), bu direnci kırmak amacıyla Hamdan b. Osman'a karantinanın yararları konusunda bir kitap yazdırmıştı.[2]

Fransız karantina cerrahları, vebadan korunmak için yüzlerini tamamen örten bir maske takıp, tahta ayakkabı giyerlerdi

Nuran Yıldırım Arşivinden

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1831 yılında kolerayla tanışması karantina teşkilatının kurulmasını gündeme getirmişti fakat karantinanın bilimsel esaslarını bilen yoktu. Önceleri akıl yürütülerek bazı önlemler alındıysa da, izleyen yıllarda İskenderiye, Kahire, İzmir ve İstanbul'da görülen veba salgınlarında çok sayıda kişinin ölmesi,[3] bilimsel esaslara dayalı bir karantina teşkilatının kuruluşuna ivme kazandırdı. Karantina, devletin kara yolları, limanları ile bütün yerleşim birimlerinde geniş bir örgütlenmeyi gerektiren, yabancı ticaret gemilerini de kapsayan çok geniş çaplı bir uygulamaydı. II. Mahmut karantina işinde başarılı olunamadığı takdirde Avrupalılara mahçup olma endişesindeydi. Ayrıca, vebadan ölenlerin dini vecibeler yerine getirilmeden gömülmeleri gibi şeriata aykırı görülen uygulamalar nedeniyle karantina nizamının başladığı bir türlü ilan edilemiyordu. Bunun üzerine Babıâli'de toplanan ve devlet ricali ile ulemadan oluşan geniş bir mecliste, karantinanın tıbbi ve coğrafi yönleri şeriat açısından ele alındı. Tartışmalar sonunda karantinanın şeriata aykırı olmadığı kabul edilip ülke genelinde bir karantina teşkilatı kurulması kararlaştırılırken, bazı hoşnutsuzluklara ve ticaret hayatında zorluklara neden olacağına da dikkat çekildi. Ardından Şeyhü-

Mikrop teorisinin geliştirilmesinin ardından, bilim dünyası mikropları yok etmeye yönelik araştırmalara girişti. Kimyasal dezenfektan püskürten pulverizatörler, içme suları için filtreler, giysiler ve ev eşyaları için ise etüv makineleri tasarlandı. Dezenfeksiyon istasyonlarında kullanılan büyük etüv

lislâm Mekkizâde Asım Efendi karantinanın şeriata uygun olduğuna dair fetva verince, *Takvim-i Vekayi*'de yayınlanan uzun bir yazıyla hem karantinanın yararları anlatıldı hem de şeriata uygun olduğu belirtilerek, Osmanlı Devleti'nde karantina usulünün kurulduğu ilan edildi.[4] İstanbul kadısı, Bilâd-ı Selâse kadıları (İstanbul, Üsküdar, Eyüp), ihtisap nazırı, seretibba ve üç milletin (Rum, Ermeni, Katolik) patrikleri ile hahambaşıya gönderilen ilmühaberle, veba veya şüpheli hastalıktan ölenlerin derhal Sıhhiye Meclisi'ne bildirilmesinin mecburi olduğu tebliğ edildi.[5]

Ancak henüz Sıhhiye Meclisi kurulmamıştı. Üstelik İstanbul'da usul-i tahaffuz, yani profilaksi yöntemini bilen hekim yoktu. Karantina usulü Avrupalılardan öğrenilecekti. Böylece hem bilgili kişilerin karantina nizamını kurması sağlanacak hem de Frenklerin itimat ve itibarları kazanılacaktı. II. Mahmut Avusturya Devleti'ne güvendiğinden, karantina usul ve şartlarına aşina üç kişinin Viyana'dan getirtilmesini irade etti.[6] Avusturyalı Dr. Minas, 22 Temmuz 1838 (29 R. 1254) tarihinde "karantina baş direktörü" olarak atandı. Gerek Osmanlıların ve gerek ecnebilerin karantina meselesini dikkatle izledikleri hatırlatılarak, uygulamalara özen gösterilmesi istendi.[7] Dr. Minas'ın önerisiyle, Avrupa devletlerinde olduğu gibi karantina uygulamalarını belirlemek üzere Sıhhiye Meclisi (Conseil Supérieur de Santé) kuruldu.[8] Bir süre sonra, deniz karantinasını bilmediği anlaşılan Dr. Minas istifa edip ülkesine döndü.[9] Yerine getirilen Fransız Dr. Robert, Ocak 1840'ta (ZA. 1255) Sıhhiye Meclisi'nin çalışma esaslarını belirledi.[10] Meclis-i Sıhhiye, Meclis-i Tahaffuz, Meclis-i Umur-ı Sıhhiye Nezareti, Nezaret-i Umur-ı Sıhhiye, Sıhhiye Nezareti, Karantina Nezareti, Karantina Meclisi isimleriyle de anılan bu meclise, Osmanlı topraklarının salgın hastalıklara karşı korunmasından doğrudan doğruya sorumlu tutulması karşılığında bütün kararlarında ve icraatında bağımsızlık verildi (1841).[11] Hariciye Nezareti'ne bağlı olan bu meclisi Karantina Meclisi Reis-i Sanisi, yani Karantina Nazırı yönetiyordu. Sıhhiye Meclisi karantina ile ilgili tüzükler hazırlıyor,[12] aldığı kararlar vilayetlerde bulunan karantina istasyonları (karantinahaneler, tahaffuzhaneler) aracılığıyla bütün ülkede uygulanıyordu. Her karantina istasyonunda bir Müslüman müdür ile bir Avrupalı hekim vardı. Taşradaki karantina istasyonlarında Müslüman bir müdürün görev yapması şarttı. Yerel yetkililerle iletişim kuran, cemaatlerle görüşen Müslüman müdür, karantina uygulamalarını kitlelere kabul ettirmek konusunda önemli bir rol oynuyordu.[13] Karantina hekimleri 15 günde bir ölenlerin adı, soyadı, yaşı, doğum yeri ve ölüm sebeplerinin yer aldığı kesin mortalite tablosunu İstanbul'a göndermek ve bölgesinin genel sağlık durumu hakkında bir rapor sunmakla yükümlüydü. Bölgesindeki insanlar veya hayvanlar arasında bulaşıcı hastalık ya da salgın görüldüğünde kırsal kesimi uyarıp İstanbul'u haberdar etmesi gerekiyordu. Ayrıca her hafta, bulunduğu yerdeki yabancı sefaret temsilcilerine veya halk sağlığı ile ilgili devlet görevlilerine bilgi verecek, veba veya başka bir bulaşıcı hastalık ve salgın hastalık halinde kendi bölgesinde önlem alacaktı.[14]

İlk yıllarda Meclis-i Umur-ı Sıhhiye'de, biri Reis-i Sanisi, yani Karantina Nazırı olmak üzere iki Osmanlı temsilci yanında; Avusturya-Macaristan, Belçika, Fransa, İngiltere, Rusya, Sardenya ve Toskana delegeleri varken, daha sonra Almanya,

1895-1908 yıllarında Karantina Nazırlığı yapan gazeteci Ahmet Mithat Efendi (solda)

Karantina Meclisi Umumi Müfettişi Dr. Cozzoni Efendi. *Nevsâl-i Âlîyet*, 1316 s.343 (sağda)

beylere karantinalar aleyhinde oy kullanmamaları ve eğer kongrede karantinalar aleyhinde konuşulacak olursa şiddetle protesto etmeleri tebliğ edilmişti.[19] Avrupa'da 19. yüzyıl sonunda karantinanın yerini dezenfeksiyon uygulamaları almış olmasına rağmen, Osmanlı Devleti ısrarla bu uygulamayı sürdürüyordu. Fakat karantinahane koşullarında yaşamak istemeyen pek çok kişi karantinaya girmemenin veya karantinahanelerden kaçmanın bir yolunu buluyordu. Karantina teşkilatı, 24 Temmuz 1923 tarihinde

Amasya Bayezid Camii'nde kılınan öğle namazından sonra hocalar cemaatin dağılmamasını isteyip, şeriatta yeri olmayan karantinanın ve karantina hekiminin def edilmesi için bir dilekçe hazırlanacağını söyleyerek Müslümanları camiye çağırtırlar. Mustafa Efendi'nin, "Haydin şu kâfiri getürün" demesiyle harekete geçen ayak takımı karantinahaneye saldırır. Rum kilisesine sığınan Dr. Paldi, kapıyı kırıp içeri girenler tarafından öldürülür.

Amerika Birleşik Devletleri ve daha pek çok ülkenin dahil olmasıyla yabancı üye sayısı artmıştı. Resmi dili Fransızca'ydı. Toplantılara genellikle levanten veya azınlıklardan birine mensup olan Osmanlı delegelerinden biri başkanlık ediyordu. Örneğin İtalyan asıllı Osmanlı hekimi Bartoletti (1808-1895), uzun yıllar hem üye hem de müfettiş-i umumi olarak çalıştı. Ünlü romancı ve gazeteci Ahmet Mithat Efendi 1895-1908, tanınmış şair Dr. Cenap Şahabettin de 1909-1913 yıllarında karantina nazırlığı yaptılar.

Karantina ayrım yapılmadan herkese uygulanıyor, ancak koşullar farklı olabiliyordu. Örneğin 1843 yılında İstanbul'a gelen Prusya kralının kardeşi Prens Albert'e karantina beklemesi için Yeşilköy'de bir köşk tahsis edilmişti.[15] Sultan Abdülmecit ise Rumeli seyahatinden dönerken bindiği Eser-i Cedit vapuruna da sıhhi kuralların uygulanmasını emretmiş, bu davranışı Sıhhiye Meclisi'nde şükranla anılmıştı.[16] Yıllar sonra İstanbul'a dönmekte olan Almanya sefiri, karantina beklemek üzere kendisine bir baraka veya çadır ayrılması için Babıâli'ye başvurmuş ve Cisr-i Mustafapaşa[17] tahaffuzhanesin de kalacağı üç gün için civarda yüksekçe bir yere dört odalı, ıfak bir baraka yaptırılması emredilmişti.[18]

19. yüzyıl sonlarına doğru, Avrupa Devletleri karantina sisteminin kaldırılmasını, bunun yerine bulaşıcı ve salgın hastalık görülen yerlerin kordona alınması (tecrit) ve dezenfekte edilmesi sistemini getirmek istiyorlardı. Çünkü karantina beklemek yüzünden ticari ilişkiler yavaşlıyor, zarara uğruyorlardı. 1891 yılında Londra'da toplanan 7. Uluslararası Hijyen ve Demografi Kongresi'nde bu konu tartışılmış, ancak bir karara varılamamıştı. Osmanlı Devleti ise karantina sistemini kaldırma taraftarı değildi. Bu sebeple Peşte'de toplanan 8. Uluslararası Hijyen ve Demografi Kongresi'ne devlet adına delege olarak gönderilen Hayrettin ve Mahmut imzalanan Lozan Anlaşması ile lağvedildi.[20]

"HAYDİN ŞU KÂFİRİ GETÜRÜN" KARANTİNA UYGULAMALARINA TOPLUMSAL TEPKİLER

Osmanlı toplumu, Tanzimat ve karantina gibi iki önemli değişimle hemen hemen aynı zamanda yüz yüze gelmişti. Bu yıllarda hekimlik, cerrahlık, eczacılık gibi sağlık meslekleri çoğunlukla yabancılar ve azınlıklara mensup kişiler tarafından yürütülmekteydi. 1827'de eğitime başlayan Tıphâne-i Âmire yeni yeni mezun vermeye başlamıştı. İstanbul'daki Meclis-i Sıhhiye'de çoğunluk yabancı üyelerdeydi. Taşralardaki karantinahanelere ve belediye tabipliklerine de gayrimüslim hekimler atanmıştı. Halk, gayrimüslim hekimlerin uyguladığı karantina yöntemlerine güven duymuyor, verilen kolera ilaçlarına kuşkuyla bakıyordu. Bu yüzden karantina uygulamalarını benimsemesi kolay olmamıştır. Bunun temelinde, bazı bilinçsiz kişilerin karantina yü-

zünden ekonomisi bozulan belde halkını "karantina şeriata aykırıdır" diye kışkırtmaları yanında bazı gayrimüslim karantina doktorlarının halkın değerlerini önemsemeyen basiretsiz tutumları yatar. Bu nedenle ölümle sonuçlanan olayların ardından Hekimbaşı'ya gönderilen bir tezkereyle, karantina hizmetine memur edilen yabancı doktorların, çoğu yanlış davranışlarda bulundukları için, azledilmeleri ve bunların yerlerine Padişah'ın huzurunda imtihan edilmiş[21] doktorların tayin edilmeleri istenmişti.[22]

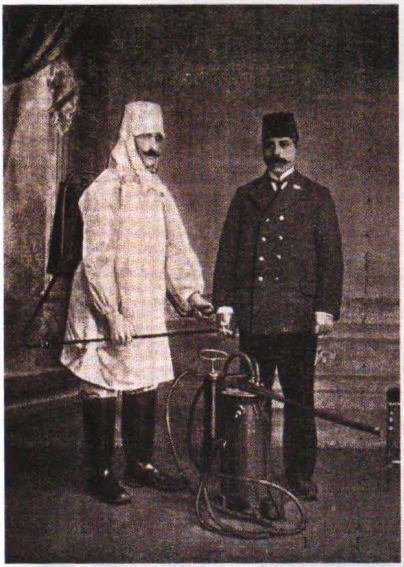
26 Mayıs 1838'de (2 RA. 1254), Kuşadası'nda karantina usulünün icrasına memur edilen Müdür Arif Bey ile bir hekim, görevlerini yerine getirmeye çalışırlarken Türkmen Mahallesi'nden Kara İmam, Kaleiçi'nden Hacı Molla ve Türkmen Mahallesi muhtarı derici esnafından İbrahim adındaki şahıslar birtakım nisa taifesiyle (kadınlarla) iyiyi kötüyü fark etmez kimseleri kandırıp karantina usulünün icrasına karşı koymaya tahrik ederek çeşitli uygunsuzluklara sebep olmuşlardı. Karantina görevlileri saldırıya uğramış, bazı karantina istasyonları da yıkılmıştı. Ceza olarak İstanköy Adası'na sürülen bu kişiler dokuz ay sonra terbiye ve ıslah olduklarını ifade ederek padişahtan af talebinde bulunmuşlardı. Bundan sonra edepleriyle yaşamaları ve devlet işlerine, özellikle Müslüman ümmetine hayırlı olan karantina usulüne müdahale etmemeleri ve söz karıştırmamaları şartıyla affedilmişlerdi. 11 Mayıs 1840 günü karantina memuru bulunan yerlerin yöneticilerine gönderilen bir yazıyla, bu hadiselerin karantina memurlarını korkuttuğuna dikkat çekilerek, karantina memurlarının ellerine verilen talimatnamelere göre hareket edecekleri bildirilmiş ve bu türlü uygunsuzluklara mani olunması istenmişti.[23]

Karantina teşkilatının kuruluşunu izleyen ilk yıllarda, Amasya'da veba vakaları görüldüğü sırada erkek ve özellikle kadın ölülerin post-mortem muayenesinde mahrem yerlerine bakılmasını, vebadan ölenlerin kireçlenerek gömülmelerini kendi yorumlarına göre şeriat hükümleriyle bağdaştıramayan bazı Amasyalı din uleması'nın tahrikleri, ölümle sonuçlanan olaylara neden olmuştu. Karantina esaslarının yeni yeni hayata geçirilmeye başlandığı 1840 yılında Amasya'da kıtlık yaşanıyordu. Hububat fiyatları yükselmişti. Yoksullar sıkıntı içindeydi. Bu arada Padişah, bir karantina memuru ve bir de karantina hekimi tayin ederek Amasya'da karantina bürosu kurulmasını emretmişti. Ancak henüz karantina şartları icra olunmadan belde çevresindeki kasaba ve köylerde oturanlar karantina korkusu yüzünden Amasya'ya gelmediğinden, halkın zaruri ihtiyaçları olan buğday, arpa, tuz gibi malzemeler bulunamaz olmuştu. Yoksullar açlıkla inlerken, bazı Müslümanların ölmesi üzerine karantina hekimi Dr. Paldi'nin, ölülerin ve hastaların sadece yüzüne bakmakla yetinmeyip mahrem yerlerine bakmak istemesi halkı rencide etmişti. Çünkü şeriatın mahrem yerlerine bakılmasına izin vermediği ve bunun haram olduğu inancındaydılar. Ayrıca, Dr. Paldi'nin; "Eğer veba zuhur ederse ölülerinizi kireç ile yakar ve sizleri 40 gün evlerinize hapseder, kapılarınıza adam tayin edip evleri-

1911 kolera salgınında Gülhane'deki kolera hastanesi sıhhi heyeti. Sağda, pulverizatörü ile dezenfeksiyon görevlisi

1870'lerin başında, kolera salgınında İstanbul 4 bin kayıp vermişti. Kolerayla mücadelede alınan dehşet verici kararların halkı ürküttüğünü gözlemleyen Robert Kolej öğretmenlerinden George Washburn, ilk kez işitilmekte olan "mikrop" sözcüğünün endişe yarattığını ve Türk doktorların, mikrobun başkalarına bulaşmaması için hastaların burun ve kulak delikleri ile ağızlarına kireç klorit tıkıştırdıklarını nakleder.

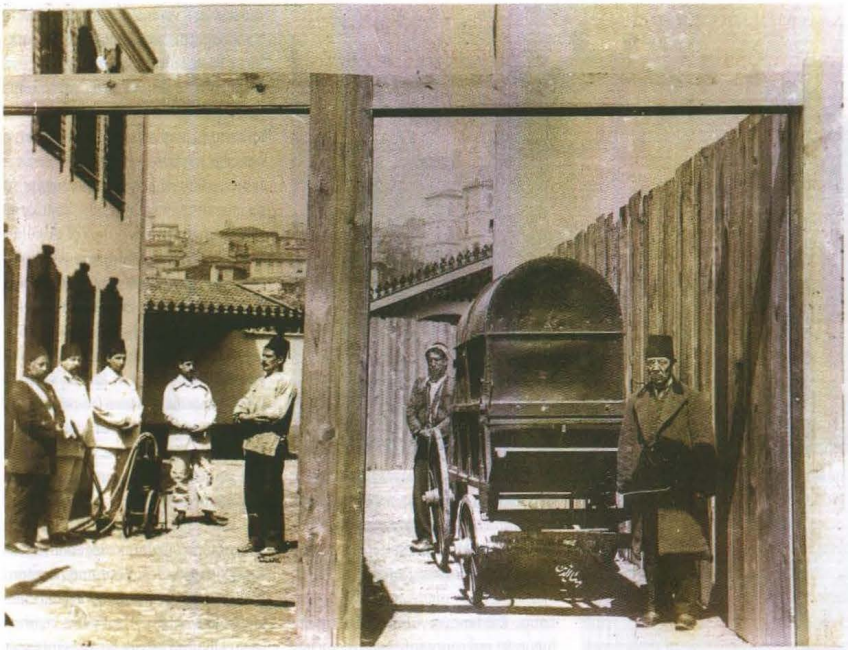
Solda, sırtında kimyasal dezenfektan dolu pulverizatörüyle, sağda resmi üniformasıyla tedbirhane memurları

nize dışarıdan bir kişiyi sokmam ve içinde bulunanlardan bir kişiyi dışarı çıkarmam ve her gün sizlere çeşit çeşit tütsü verip cümle masrafları sizlerden alırım" demesi bir tartışma başlatmıştı. Ahalinin, "Bizler bu ana kadar bunun emsali şey görmedik ve şeriatta işitmedik" cevabına karşı katı tutumunu sürdüren ve Müslüman halkın hassasiyetini dikkate almayan Dr. Paldi, "Fransız usulü böyledir, bütün usulü sizlerin üzerinizde icra edeceğim" demişti. Buna karşılık olarak, Fransa Devleti reayası değil, İslam padişahı tebaasından olduklarını dile getiren Amasyalılar, böyle bir muameleye katlanamayacaklarını ifade ettikten sonra Dr. Paldi'nin, "Padişahınız bu âdetlerimizi sizin üzerinize icraya bana izin verdi öyle icra edeceğim" demesi halk ile karantina hekimi arasındaki ipleri germişti. Dr. Paldi'nin bir süre sonra, camiye götürülmek üzere karantinahane sokağından geçirilmekte olan ve çocuk doğururken ölmüş Müslüman bir kadının cesedine bakmakta ısrar etmesi, bundan sonra reayadan bir kadının ölüsünü de görmek istemesi iplerin kopmasına yol açmıştı. Oysa Sıhhiye Meclisi'nin çıkardığı ilk talimatnamenin 8. maddesi, her ne kadar karantina hekimlerine şüpheli bir hastalıktan ölenlerin cesetlerini inceleme ve muayene izni veriyorsa da eğer ceset kadınsa, gerekli sıhhiye makamlarından seçilmiş bir kadın tarafından muayene edilmesini şart koşuyordu.[24] Bu talimatnameye uymayıp halkın manevi değerlerini hiçe sayan Dr. Paldi hakkında, "Karantina doktoru vebaya yakalanan kadınların mahrem yerlerine mum sokarak veba olup olmadıklarına bakacak ve vebalıları kireç ile yakacak" gibi dedikodular dolaşmaya başlamıştı.

4 Ağustos 1840 Salı günü Amasya Bayezid Camii'nde kılınan öğle namazından sonra hocalar cemaatin dağılmamasını isteyip, şeriatta yeri olmayan karantinanın ve karantina hekiminin def edilmesi için bir dilekçe hazırlanacağını söylerler ve çarşıya adam gönderip Müslümanları camiye çağırtırlar. Ne olduğunu merak eden esnaf dükkânlarını kapatıp gelir. Reşitzade Hoca Mustafa Efendi'nin cami avlusuna çıkıp, yanında olan mollalara ve halka, "Haydin şu kâfiri getürün" demesiyle harekete geçen ayak takımı karantinahaneye saldırır. Kaçıp Rum kilisesine sığınan Dr. Paldi, kilisenin kapısını kırıp içeri girenler tarafından öldürülür. Halkı tahrik ederek bu olaylara sebep olan camide görevli hocalar İstanbul'a götürülerek Meclis-i Vâlâ'da sorguya çekilip yargılanırlar. Reşitzade Hoca Mustafa Efendi ile Yahya Efendi üçer ay Gelibolu'ya sürgün edilirler. Osmanlı Bahriyesi'nde yedi yıl çalışmış olan Fransız Dr. Paldi'nin dul eşi ile çocuğuna da 250 kuruş maaş bağlanır.[25] Bu olaya karışmadıkları anlaşılan Amasya esnafından iki kişinin memleketlerine dönmesine izin verilir.[26] Bir süre sonra sürgün cezası biten iki hoca ile suçsuz bulunan ve İstanbul'da tutuklu olan dört hocanın da memleketlerine iade edilmeleri kararlaştırılır.[27] Altı hoca Amasya'ya gönderilirken, olay sırasında halk arasında bulundukları halde kalabalığı teskin etmeye çalışmayan Amasya hâkimi, müftüsü ve azledilmiş olan muhassıl[28] sorgulanmak üzere İstanbul'a çağrılır.[29]

Birkaç sene sonra dört Yunanlı, İbrail (Brail) karantinasına saldırıp karantina gardiyanı ile bir hizmetliyi kılıçla doğrayıp öldürürler ve sandala binip kaçalar. Babıâli, Silistre Müşiriyeti'ne katillerin her tarafta aranmasını tebliğ eder.[30]

1845 yılında Hicaz'dan dönen hacıların ihtiyaten Adana dışında karantinaya alınmaları ilgililere bildirilince hazırlıklara başlanmış ve tespit edilen bölgeye hacıların karantina beklemeleri için çadırlar kurulmuştu. Adana karantina doktoru ile Adana mutasarrıfının görevlendirdiği memur, 150 askerle birlikte hacıları karşılamaya gidip emri tebliğ ettiğinde sinirlenen hacılar mutasarrıfı görmek istemişler, mutasarrıfın, "Eğer itaat edip karantinada beklerlerse ne âlâ, beklemezlerse istedikleri yere gidebilirler" demesiyle 2 bin 500 kadar hacı Adana'ya girerek karantinahaneyi yağmalamıştı. Adana mutasarrıfının ihmali yanında Demirci müftüsünün de "Karantina lazım değildir" diye fetva vermesi ve tellal ile

Tophane Tedbirhanesi. Görevliler, gezici pulverizatörün başında

İÜ Yıldız Albümleri, 9092t/7

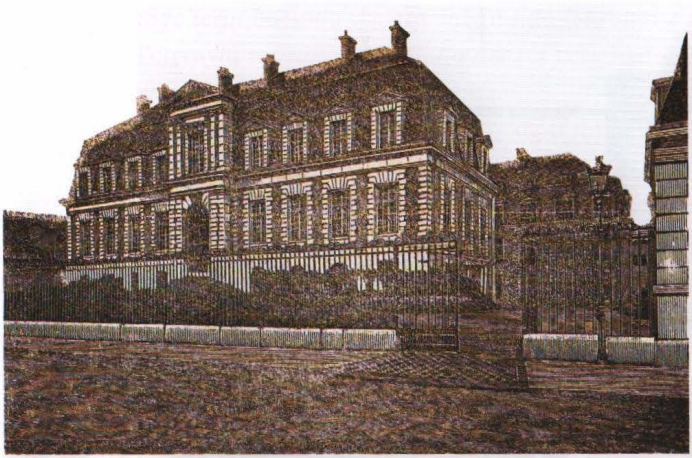
halka duyurması hadiseyi alevlendirmişti. Konya'dan bir bölük asker Adana'ya sevk edilmiş, mutasarrıf azledilmiş, Adana'dan temiz belgesi almadan kaçan hacıların yakalanarak 15 gün karantinaya alınmaları ve hapsedilmeleri için ilgili vilayetlere emirler gönderilmişti.[31]

1848 yılında Halep'te kolera salgını varken, Antep (Gaziantep) karantina istasyonu müdürü buradan gelenlerin karantinada beklemeden şehre girmelerine izin vermiyordu. Ancak karantina istasyonunda görevli gardiyanlar kaymakam ile diğer bazı görevlilerin teşvikiyle Halep'ten gelen kervan, eşya ve yolcuları karantinaya almıyorlardı. Karantina müdürü hizmetlerini doğru yapmalarında ısrar edince şehirde bir huzursuzluk başlamıştı. Bu arada Antep'te kolera vakaları çoğalmıştı. Karantina müdürünün koleradan ölen bir adamın eşini karantinaya almak istemesi huzursuzluğu tırmandırmışken, koleradan kurtulmak için manevi güçlerden medet uman bazı Antepliler, dua etmek üzere 20 Haziran 1848 Salı günü Kurban Baba ziyaretine gitmişti. Bunu fırsat bilen kaymakamın adamları ile karantina gardiyanları, "Karantina kalkmadıkça kolera illeti def olmaz, artık kadınlarımızı da karantinaya alacaklar" diyerek duadan dönmekte olanları tahrik etmişlerdi. Karantina istasyonuna yürüyen halk kapıları, camları ve karantina bayrağını kırıp karantina müdürünü öldürmek istemiş, bir sipahi tarafından tebdil-i kıyafet edilerek kaçırılan karantina müdürü güç bela canını kurtarmıştı.[32]

Uzun yıllar sonra bu kez Mitroviçe karantina doktorunun öldürüldüğünü görüyoruz. Mitroviçe'de karantina yapılmasına itiraz eden iki-üç bin silahlı Arnavut karantina kordonunu yararak Mitroviçe kasabasına girmiş ve karantinahaneye saldırarak karantina doktorunu öldürmüştü.[33] Bu yetmezmiş gibi Arnavutlar, karantinanın Mitroviçe'den kaldırılmasını ve karantina doktorunu öldürmekten sanık olarak tutuklananların salıverilmelerini istiyorlardı. Aksi takdirde silahlanıp isyan edeceklerdi. Bu tehditlere aldırmayan Babıâli, bu kişiler nasihat ile yola gelmedikleri takdirde Mitroviçe'ye iki tabur asker gönderileceğini bildirmiş, ayrıca karantina kordonunun teşkili hakkında Meclis-i Vükelâ'da verilen karar uyarınca gereğinin süratle icrasını tebliğ etmişti.[34]

DEZENFEKSİYON

Henüz mikrop fikrinin olmadığı yıllarda bulaşık ve şüpheli yerlerden gelenlerin eşyaları kükürt ve güherçile kepek karışımı ile tütsüleniyor, suya dayanıklı olanlar 48 saat suda bekletiliyordu. Altın, gümüş ve bunun gibi nakit paralar sirke ile yıkandıktan sonra kullanılıyordu.[35] 1865 kolera salgınında İstanbullulara, mezbeleliklerde ve özellikle tuvaletlerdeki kokuşmayı yok etmek üzere sık sık, "solüsyon dezenfektanet" (dezenfektan eriyik) tabiriyle bilinen ve her eczanede bulunan 'zâc-ı Kıbrıs' (göztaşı/bakırsülfat) dökmeleri önerilmişti. Hastalığa yakalananların kusmuk ve gaitalarının üzerlerine bir parça kireç ve kömür atıldıktan sonra bu dezenfektanın dökülmesi ve hastanın çarşaf ile elbiselerinin, sahibi varlıklıysa yakılması, yoksulsa muhafaza altında götürülüp uzak bir yerde güzelce yıkanması önerilmişti.[36] Yedikule'deki Balıklı Rum Hasta-

Pasteur Enstitüsü, Paris

nesi'nin doktorları hasta koğuşlarına giderken, o dönemde vebanın yayılmasını önlediğine inanılan tafta kumaşından yapılmış ceketler giyiyor, vizitten sonra da vebadan korunmak amacıyla alkol alıyorlardı.[37] Örneğin Fransa'da karantina hekimleri, içine vebalıların pis kokularını duymamak için hoş kokulu maddeler koydukları büyük gagalı bir maske kullanırlar, karantina cerrahları ise yüzlerini tamamen örten bir maske takıp, tahta ayakkabı giyerlerdi.[38] Osmanlı karantina hekimleri de yakalarında beyaz çuhadan yapılmış bir rozet bulunan muşamba giysiler giyer, yanlarına kimseyi yaklaştırmamak için ellerinde birer değnek taşırlardı.

Fransa'da karantina hekimleri, vebalılardan yayılan kokuları engellemesi amacıyla, içine hoş kokulu maddeler koydukları büyük gagalı maskeler kullanırlardı

Louis Pasteur'ün (1822-1895) öncülüğünde mikroorganizmaların varlığı kanıtlanınca, hastalıklarda mikrop teorisi gelişti ve bilim dünyası bu kez mikropları yok etmeye yönelik araştırmalara girişti. Mikropların sebep olduğu salgınlar ve bulaşıcı hastalıklar hava, su, yiyecekler, giysiler ve ev eşyaları vasıtasıyla yayılıp genişlediğinden, bu ortamları dezenfekte etmek üzere çeşitli yöntemler ve araçlar geliştirildi. Kimyasal dezenfektan püskürten pulverizatörler, içme suları için filtreler, giysiler ve ev eşyaları için ise etüv makineleri tasarlandı. Sonunda 100-150 derecedeki basınçlı su buharı kullanımının dezenfeksiyon için en etkili yöntem olduğu anlaşılınca, değişik etüv modelleri üretildi. 1870 yılından itibaren İngiltere'de açılmaya başlanan dezenfeksiyon istasyonları, başta Fransa olmak üzere bütün Avrupa'ya yayılarak salgın ve bulaşıcı hastalıklarda, özellikle kolera salgınlarında, giysi ve eşyaların temizlenmesinde yaygın olarak kullanıldı.[39]

Salgınlar sırasında halka önerilen dezenfektan maddelerden biri de kolaylıkla bulunabilen kireçti. Edirne ve çevresindeki kolerada (1893-1894) aşçı, kebapçı, sebzeci, berber dükkânları ve meyhanelerin kireçle badana ettirilmesi, bir evde hastalık görüldüğünde doktor gelinceye kadar hastanın odasına sönmemiş kireç dökülmesi, tuvalet ve hastanın kullandığı kapların hekimin tavsiye edeceği ilaçlarla veya kireçle dezenfekte edilmesi, normal zamanlarda da tuvaletlere günde iki kez kireç sütü (1 litre su+100 gr kireç) dökülüp üzerine kapak kapatılması istenmişti[40]. İstanbul'da da bütün sokaklara ve kolera odağı olabilecek yerlere kireç dökülüyordu. Kolera görülen Selimiye Kışlası'nın duvarları kireçleniyor her yer kalsiyum klorür ve lizol ile siliniyordu. Yerlere (10 pm) ve örtülere (5 pm) süblime eriyiği püskürtülüyordu. Tuvaletlere bol miktarda kükürt asiti ve potasyum nitrat asidi dökülüyordu.[41]

Mikropların yakılarak yok edilmesi de sıkça kullanılan bir yöntemdi. Esasen, 1865 yılında İstanbul'da yaşanan büyük kolera salgını, Hasköy ve civarını kasıp kavuran büyük bir yangınla son bulmuştu. 1893 Ağustos'unda İstanbul'da bulunan Paris Sefiri Esat Paşa, padişahın isteği üzerine Paris'te kolera salgını sırasında alınan tedbirleri bildirmişti. Bunlardan biri de koleralıların öldüğü evlerde, hasta odasındaki eşyanın yakılması ve odanın dezenfekte edilmesiydi.[42] Aynı salgında, Corci Oseb'in de Pangalti'daki evinde birçok yakını koleradan ölmüştü. Eve gelen belediye eczacısı Simon'un, "Padişahın emri böyledir" diyerek evdeki eşyayı yaktırması şikâyetlere neden olmuştu. Ancak, "Koleradan vefat edenlerin kullandıkları eşyanın yakılması talimat gereğidir" cevabıyla şikâyet hakkında bir işlem yapılmamıştı.[43] 1901 yılında Sadaret, Sakız'da şüpheli belirtiler ile vefat eden bir kadının evinin "sıhhat ve selamet-i umumiye namına" yakılmasına izin verirken, evin tahmini değeri olan 40-50 liranın da yerel belediye tarafından ödenmesini istemişti.[44] Sivas, Aydın ve Bursa'da kolera salgınları hüküm sürerken (1911), Meclis-i Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye, o günün bilimi ışığında koleraya karşı en etkili önlemin yakmak olduğunu ilan etmişti. Bulaşık eşya yakılacak, sahipleri yoksulsa bede-

li kolera tahsisatından verilecekti. Durumu iyi olanlar bu kurala uymak mecburiyetindeydiler. İçindeki eşya dezenfekte edilemeyecek derecede bulaşık olan evlerin bedeli de kolera tahsisatından ödenmek üzere yakılmalıydı. Bu hususlar Dahiliye Nezareti tarafından telgrafla bütün vilayetlere bildirilmişti.[45]

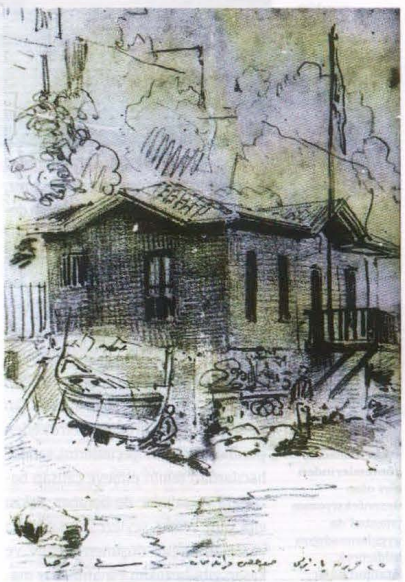
Ağustos 1893'te İstanbul'da kolera vakaları artmaya başlayınca, salgınla mücadele hakkında görüş almak üzere Pasteur Enstitüsü'nden İstanbul'a davet edilen Dr. Andre Chantemesse, şehirde yaptığı incelemeler sonunda kolerayla en etkin mücadele yöntemlerinden birinin dezenfeksiyon olduğunu ve bunun da İstanbul'da uygulanmadığını bildirerek Gedikpaşa, Tophane ve Üsküdar'da üç dezenfeksiyon evi açılmasını önerdi. Bunun üzerine alelacele yapılan dezenfeksiyon evlerine Paris'ten getirtilen büyük boyda birer etüv monte edildi. Gedikpaşa Tebhirhanesi Aralık 1893'te, Tophane ve Üsküdar tebhirhaneleri de Nisan 1894'te hizmete girdi. Bu dezenfeksiyon istasyonlarının sistemli çalışmalarıyla 1893-1894 salgını kontrol altına alındı. Daha sonra ara sıra ortaya çıkan kolera ve diğer bulaşıcı hastalıklarda, hastalık olmadığı zamanlarda ise hijyen gayesiyle dezenfeksiyon işlemleri sürdürüldü.[46]

DEZENFEKSİYON UYGULAMALARINA TEPKİLER

1870'lerin başında, dört ay kadar süren kolera salgınında İstanbul 4 bin kayıp vermişti. Devlet yetkililerinin kolera ile mücadele için aldığı dehşet verici kararların halkı salgından daha fazla ürküttüğünü gözlemleyen Robert Kolej öğretmenlerinden George Washburn, o sıralarda ilk kez işitilmekte olan 'mikrop' sözcüğünün halk arasında endişe yarattığını ve Türk doktorların, mikrobun başkalarına bulaşmaması için hastaların burun ve kulak delikleri ile ağızlarından içeri kireç klorit tıkıştırdıklarını nakleder.[47]

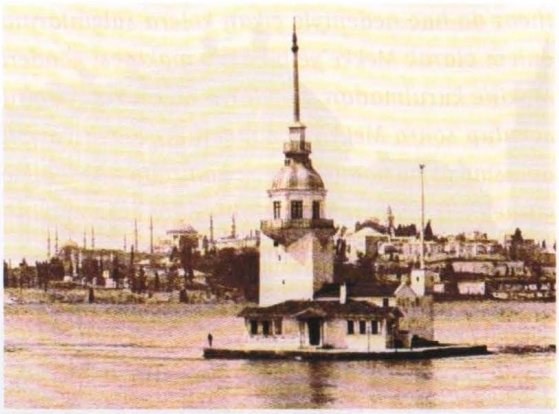
1893 kolera salgınında başlayan modern dezenfeksiyon uygulamalarıyla birlikte İstanbul'da, koleraya yakalananlardan bazılarının padişahın emri üzerine elbiselerinin yanı sıra yüzlerinin de sülümen ve asit fenik ile temizlendiği ve zehirlenip ölenler olduğu yolunda şayialar dolaşmaya başlamıştı. Söylentilerin saraya ulaşması çok sürmedi. İlk olarak 18 Kasım 1893 günü dahiliye, sıhhiye, zaptiye nezaretleri ile şehremanetine birer yazı gönderilerek, 'dezenfekte etmek' tabirinden temizliğin kastedildiği, halk 'dezenfekte ve dezenfeksiyon' gibi tabirlere alışık olmadığından, bu tabirlerin birtakım yorumlara neden olduğu dile getirilerek, bundan böyle bu tabirler yerine 'tathir ve tanzif' gibi kelimeler kullanılması istendi. Aynı gün sıhhiye ve zaptiye nezaretleriyle şehremanetinden söylentilerin doğru olup olmadığının araştırılması istendi. Yapılan tahkikatta, tahaffuzhanelerde suyla karıştırılıp kullanılan yüzde beşlik asit fenik ile binde birlik aksülümenin, pulverizatörler ile insanın yüzüne ve gözüne gelse bile bir etki yapmayacağının fennen sabit olduğu, ayrıca bu maddelerin eşyadan başka insan vücudunda kullanılmadığı anlaşılmıştı. 23 Kasım 1893 günü gazetelerde yayınlanan ilanla gerçekler halka duyuruldu ve bu söylentilerin uydurma olduğu açıklandıysa da[48] bu olay, şehremanetinde koleraya karşı önlemler almak üzere kurulmuş olan Tedabir-i Sıhhiye Komisyonu'ndaki üyelerin değiştirilmesine yol açtı.[49] Dr. Mordtmann'ın kolera zamanlarında Selimiye Kışlası'ndaki askerlerin baş, yüz ve ellerini süblime eriyiği (1 pm) ile temizlemeye mecbur tutulduklarını, bu uygulama nedeniyle kurşun zehirlenmesine maruz kalanlar olduğunu nakletmesi,[50] ölçünün tutturulamadığı zamanlarda zehirlenmelerin yaşanmış olabileceğini düşündürüyor.

Hicaz'da hac nedeniyle çıkan kolera salgınlarına karşı önlem olarak Mekke'ye bir etüv makinesi gönderilmişti. Makine kurulmadan, hacıların bu makineye çırılçıplak sokulup sonra Mekke'ye salıverilecekleri rivayetleri dolaşmaya başlamış, birçok kadın bu yüzden Mekke'ye gitmemişti. Sıhhiye İdaresi, bir süre etüv makinesini arabadan indirmeye cesaret edememişti.

Ressam Ali Rıza Bey'in çizimiyle Salacak Karantinahanesi

Hicaz'da hac nedeniyle çıkan kolera salgınlarına karşı bir önlem olarak Mekke'ye bir etüv makinesi gönderilmişti. Fakat daha makine kurulmadan, hacıların bu makineye çırılçıplak sokulup sonra Mekke'ye salıverilecekleri rivayetleri dolaşmaya başlamıştı. Bu yüzden, 1894 yılında birçok kadın Cidde'den Mekke'ye gitmemişti. Bu durumu gören Hicaz Sıhhiye İdaresi, etüv makinesini arabadan indirmeye cesaret edememişti. Çok geçmeden Bedeviler isyan edip "Osmanlılar bunu inşada ısrar ederlerse katliam yaparız" diye bağırışmışlardı. Yine de etüv, Mekke'de şehrin ortasına, Mekke Şerifi'nin konağının karşısına kurulmuştu. Nüfuzlu birkaç şeyh

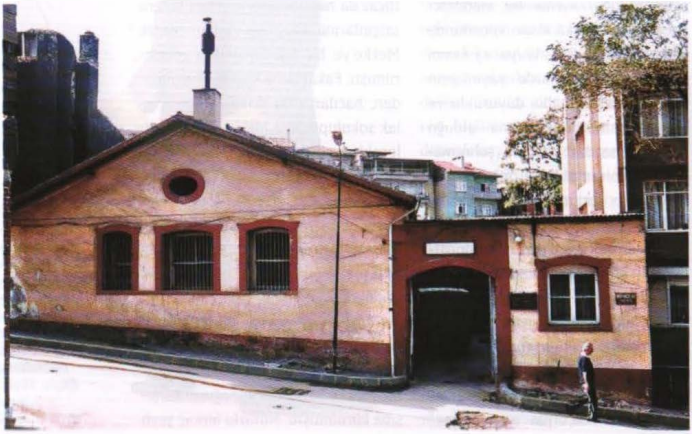
19. yüzyılda, izole bir mekan olması dolayısıyla Kızkulesi de karantina uygulamaları için kullanılmıştı

E.A. Grosvenor Constantinople. Boston 1895, C.I, s.251

Mekke Şerifi'ne giderek, "Demek oluyor ki şimdi bizim haremlerimizi soyundurup elbiselerini temizlemeye kalkışırlarsa ses çıkarmayacaksınız. Bu takdirde siz Şerif olmaya layık değilsiniz.., Ne ise siz kadın gibiyseniz biz hepimiz erkeğiz. Hançerlerimiz de yeni bilenmiştir. Kefenlerimizi ise yanımızda taşıyoruz. Savaşmak isterseniz biz çoktan hazırız" demişlerdi. Mekke Şerifi ne yapacağını düşünürken, etüv dairesi yerle bir edilmişti. Cidde'de ise doktorlara inanmayan ve sağlık önlemlerinden nefret eden göçebe aşiretler; geçimlerini sadece hacılardan temin etmeye çalışan bazı delil ve sakalar ile beraber, eskisi gibi olur olmaz şeyleri satmalarının yasaklanacağını düşünen manav ve kasap gibi birtakım esnafın etüv makinesi hakkında yaydığı kötü niyetli söylentilere inanarak, dezenfeksiyon yapan doktor zannıyla İngiltere konsolos vekilini öldürmüşler, Rus konsolos vekili ile Fransa konsolosluk tercümanını da yaralamışlardı. Yenbu'da ise zahire yüklü sandallara da karantina uygulanması nedeniyle zaruri ihtiyaçlarını temin etmekte zorlanan halk karantina tabibine saldırmıştı. Halk karantinayı, hacıların toplanmasına engel olmak isteyen Avrupa'nın işi olarak düşünüyordu. Alınan önlemlerden hoşlanmayan deveciler de dezenfeksiyon uygulamasını önlemek ve tıbbi malzemeyi imha etmek amacıyla askeri hastaneye saldırmışlardı.[51] Hicaz'da ölümlere varan yoğun tepkiler alan dezenfeksiyon, aynı yıllarda Anadolu'da büyük ölçüde benimsenmişti. Kilis'te, kolera çıkan evler sırayla dezenfekte edilirken, pulverizatörün başına üşüşenler arasında, "Madem ki iyi imiş, beni de tütsüle" diye rica edenler bile oluyordu.[52]

Pasteur Enstitüsü'nden davet edilen Dr. Andre Chantemesse, koleraya en etkin mücadele yöntemlerinden biri olan dezenfeksiyonun İstanbul'da uygulanmadığını bildirerek, İstanbul'da üç dezenfeksiyon evi açılmasını önerdi

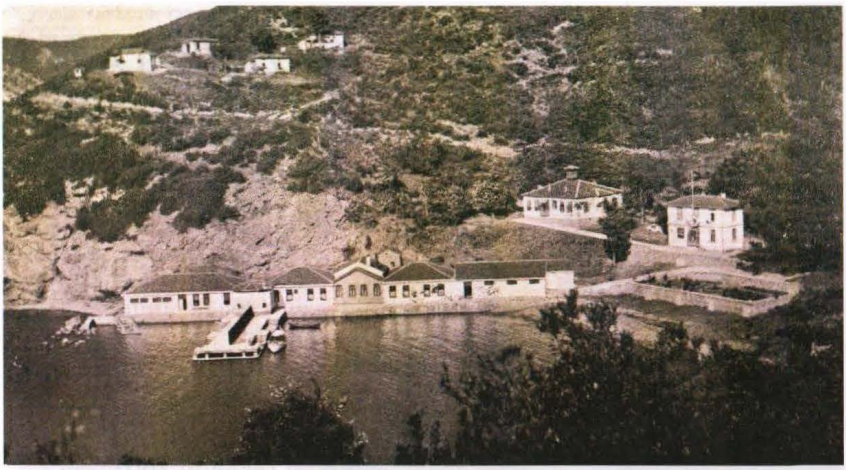
Üsküdar Tedbirhanesi 1991, Y. İ Ülman

Karantina uygulamalarına karşı toplumsal tutumları yansıtan arşiv belgeleri, karantina istasyonları ve karantina hekimlerine yapılan saldırıların, genellikle gelir kaybına uğrayan esnaf takımı, bazen de şeriatı kendi geleneklerine göre yorumlayan din adamları tarafından organize edildiğini gösteriyor. Olayların gelişmesinde bazı gayrimüslim karantina doktorlarının halkın manevi değerlerini umursamayan davranışları da önemli rol oynuyordu. Benzer tepkiler İngiltere ve Fransa'da da yaşanmıştı.

İngiltere'de ortaya çıkan ilk kolera salgınında (1832), hükümetin tedavi politikalarına ve özellikle ölen koleralıların bedenleri üzerinde araştırma yapılmasına yoğun tepkiler gösteren işçi sınıfı yürüyüşler yapmış, gösteriler hastanelere karşı şiddet eylemlerine dönüşmüştü.[53] Aynı yıl Paris'teki ilk salgında devlet, sokaklara astığı ilanlarla içkiyi ve bazı yiyecekleri yasaklamıştı. Yasaklanan şeyleri satamayan esnaf takımı "Devlet bu kolera işini yoktan var etmiştir" diyerek şikâyetlere başlamıştı. Ardından Paris Belediyesi, çöpleri yeni yaptırdığı arabalarla toplamaya başlayınca, işsiz kalacaklarını düşünen sokak çöpçüleri rastladıkları yerde yeni çöp arabalarını kırıp yakmışlardı. Koleranın daha çok yoksullar arasında ölümlere neden olması, doktorların şaraplara zehir koydukları dedikodusunun yayılmasına yol açmıştı. Çevreden Paris'e üşüşen halk, "devlet fakirleri zehirleyerek yok etmeye çalışıyor" diyerek kimi görevlileri sakatlayıp Seine Nehri'ne atmış, kimilerini öldürüp meydanlarda bırakmıştı.[54]

Avrupa'nın farklı ülkelerindeki bu kitlesel tepkiler ve geniş Osmanlı coğrafyasındaki; Kuşadası, Amasya, İbrail (Brail), Adana, Antep (Gaziantep), Mitroviçe, Mekke, Cidde ve Yenbu gibi birbirinden uzak bölgelerde yaşayan değişik kültürlerdeki insanların karantina-dezenfeksiyon gibi mücadele yöntemlerine benzer tepkileri vermesi, bu tepkilerin dini ve kültürel değerlere bağlı olmadığını gösteriyor.

Bazı şahıslar kadınları kandırıp karantina usulünün icraşına karşı koymaya tahrik ederek çeşitli uygunsuzluklara sebep olmuşlardı. Karantina görevlileri saldırıya uğramış, bazı karantina istasyonları da yıkılmıştı

Kavak Tahhaffuzhanesi-Kavak Karantina İstasyonu

DİPNOTLAR

1 *Takvim-i Vekayi*. no: 2, 7 C. 1247 [13 Kasım 1831]. Ahmet Mithat Efendi, 'Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'de Karantina Yeni Usûl-i Tahaffuzun Tarihçesi', *Salname-i Nezaret-i Umûr-i Hariciye* (1318 Hicri senesi) Def'a 3. İstanbul 1318 [1900], s. 437.

2 *Tercüme-i Ithafü'l-Üdebâ* (Istanbul, Matbaa-i Âmire, 1254 [1838] adlı bu kitabı önce Arapça yazıp sonra da Türkçeye çeviren Hamdan b. Osman birkaç kez Avrupa'ya gitmişti. Karantina karşılığında 'tefrid-i mezrâ' terimini kullanır ve hadislerle İslam bilginlerinin kimi sözlerini yorumlayarak karantina usulünün yararlarını anlatır. Bk. Nuran Yıldırım: 'Türkçe Basılı İlk Tıp Kitapları Hakkında', *In Memoriam Ali Nihad Tarlan. Journal of Turkish Studies*, Ed. Şinasi Tekin-Gönül A. Tekin. Harvard University Printing Office, Vol. 3 (1979), p. 459.

3 1835 yılında Kahire'de 75 bin, İskenderiye'de 15 bin, 1836'da İstanbul'da 25-30 bin, 1837'de İzmir'de 15-16 bin, Selanik'te ise 6 bin kişi vebadan öldü. Bk. Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba* [1700-1850]. Çev. Serap Yılmaz. İstanbul 1997, s. 182-183.

4 *Takvim-i Vekayi*. no: 164, 11 S. 1254 [6 Mayıs 1838].

5 BOA. A. DVN. NMH. 2/11, 1971254 5 Kasım 1838].

6 BOA. İ. MM. 2540 [tarihsiz].

7 BOA. HH. 25543, 18Z. 1254 [4 Mart 1839]; C. SH. 1255'de bulunan 21 Z. 1254 [7 Mart 1839] tarihli ilmühaber. Gülden Sarıyıldız: 'Karantina Meclisi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri', *Belleten*, C. LVIII (Ağustos 1994), s. 349-351.

8 BOA. HH. 25563-A. Minas'ın layihası. Ahmet Mithat Efendi: *A. g. m.*, s. 444. Gülden Sarıyıldız: *A. g. m.*, s. 355-356.

9 BOA. A. DVN. NMH. 3/17, Evail 1255 5 Ekim 1839].

10 BOA. A. DVN. 1/10, 29 RA. 1256 [31 Mayıs 1840].

11 Ahmet Mithat Efendi: *A. g. m.*, s. 449.

12 *Administration Sanitaire de L'Empire Ottoman: Recueil des Reglements depuis 1840 jusqu'en 1902*. [İstanbul 1905].

13 Emine Melek Atabek. *1851'de Paris'te Toplanan I. Milletleraras Sağlık Konferansı ve Türkler*. İstanbul 1974, s. 49-51. 'Notice sur l'Organisation des Quarantaines de la Turquie', par M. le Dr. A. Leval, Membre de l'Intendance Sanitaire de Constantinople, Gazette Médicale de Constantinople, premier année, Novembre 1849, pp. 16-24. Nakleden, Yeşim Işıl Ülman: Gazette Médicale De Constantinople ve Tıp Tarihimizdeki Önemi Doktora Tezi. İstanbul 1999, s. 122-115.

14 *Instructions Pour les Médecins Employés dans le Service Sanitaire de l'Empire Ottoman* (Osmanlı İmparatorluğu Sıhhiye Teşkilatında Görevli Hekimler İçin Talimatname). İstanbul Sıhhiye Meclisi, 25 Mayıs 1840. 2. ve 17. maddeler.

15 A. Süheyl Ünver: 'Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Yeni Notlar', *Tanzimat I. Yüzüncü Yıldönümü Münasebetile* [Maarif Vekâleti]. Maarif Matbaası, İstanbul 1940, s. 948.

16 Ahmet Mithat Efendi: *A. g. m.*, s. 454-455.

17 BOA. İ. HUS. 3, 1 RA. 1311 [12 Eylül 1893]. İ. HUS. 6, 2 RA. 1311 [13 Eylül 1893].

18 Nuran Yıldırım-Suzan Bozkurt: 'VII. Uluslararası Hijyen ve Demografi Kongresi [1894] Kongre Üyelerinin İstanbul Gezisi', *Tarih ve Toplum*, 130 (Ekim 1994), s. 14-21.

19 Osman Şevki Uludağ: 'Son Kapitülasyonlardan Biri Karantina', *Belleten*, cilt 2, sayı 7-8 (1938), s. 461-467.

20 "Padişah'ın huzurunda imtihan edilmiş" ifadesinden, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane mezunları kastedilmektedir. Çünkü o yıllarda, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin mezuniyet sınavları padişahın huzurunda yapılıyordu. Bk. Yeşim Işıl Ülman: 'Journal de Constantinople'a Göre Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'nin Galatasaray Dönemi. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul 1994, s. 83-92.

21 BOA. HR. MKT. 5/79, 17 B. 1260 [2 Ağustos 1844].

22 BOA. C. SH. 29, Karantina Nazırına 27 ZA. 1254 [11 Ağustos 1839] tarihli buyrultu. Sadaret Defterleri. No: 585, 26 M. 1254-17 M. 1262 [21 Nisan 1838-15 Ocak 1846].

23 *Instructions Pour les Médecins Employés dans le Service Sanitaire de l'Empire Ottoman* (Osmanlı İmparatorluğu Sıhhiye Teşkilatında Görevli Hekimler İçin Talimatname). İstanbul Sıhhiye Meclisi, 25 Mayıs 1840.

24 BOA. İ. MVL. 183, 28 N. 1256 [21 Kasım 1840] ve İ. MVL. 333, 19 RA. 1257 [11 Mayıs 1841].

25 BOA. İ. MVL. 231, 22 ZA. 1256 [15 Ocak 1841].

26 BOA. İ. MVL. 253, 23 Z. 1256 [15 Şubat 1841].

27 'Muhassıl', mutasarrıftan küçük kaymakam ve müdür derecesinde bir memuriyet.

28 BOA. İ. MVL. 274, 16 M. 1257 [10 Mart 1841].

29 BOA. HR. MKT. 4/75, 4 C. 1260 [21 Haziran 1844].

30 'Mutasarrıf', Tanzimat'tan sonra bir sancağın en büyük idare âmiri.

31 Gülden Sarıyıldız: *A. g. m.*, s. 361.

32 BOA. A. MKT. 144/15, 17 N. 1264 [6 Ağustos 1849]; A. MKT. 149/81, 21 L. 1264 [20 Eylül 1848].

33 BOA. İ. DH. 80125, 19 R. 1304 [15 Ocak 1887].

34 BOA. DH. MKT. 1395/49, 1 CA. 1304 [26 Ocak 1887].

35 'Müfettişlerin Karantina Nizamnamesi'. *Düstur*. Cild-i sani, 10 Safer 1290 [9 Nisan 1873], s. 873, 886.

36 "Zabtiye Müşiriyet-i Celilesinde kolera için teşkil kılınmış olan komisyonun neşreylediği varakada münderic vesâyâ-yı sıhhiyedir". *Taaşir-i Ebkâr*, no: 318, 3 RA. 1282 [27 Temmuz 1865].

37 Nuran Yıldırım: 'Yedikule Haricindeki Rum Milleti İspitalyası Balıklı Rum Vakfı Hastanesi', *Surların Öte Yanı Zeytinburnu*. Haz. Burçak Evren. Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları-1. İstanbul 2003, s. 160.

38 A.-B. Clot Bey: *De la peste observée en egypte: recherches et considerations sur cette maladie*. Paris 1840.

39 E. Vallin: *Traité des Désinfectants et de la Desinfection*. Paris 1882, p. 476-481.

40 Nilüfer Gökçe: *A. g. m.*, s. 53, 56.

41 Dr. Mordtmann: 'Die Cholera in der Türkei und Konstantinople im Jahre 1893', *Saparatabdruck aus der Hygienischen Rundschau 1894*, no. 7 u.8., s. 121-13, 15.

42 BOA. İ. HUS. 94, 16 S. 1311 [29 Ağustos 1893].

43 BOA. Y. MTV. 87/190, 26 CA. 1311 [5 Aralık 1893].

44 BOA. A. MKT. MHM. 567/11, 30RA. 1319 [17 Temmuz 1901].

45 BOA. DH. İD. 50-2/1, 78. 1329 [4 Temmuz 1911].

46 Yıldırım, Nuran: 'Disinfecting Stations in Ottoman Empire', *Science in Islamic Civilisation, Proceedings of the international symposia "Science Institutions in Islamic Civilisation" and "Science and Technology in the Turkish and Islamic World"*. Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu-Feza Günergun. İstanbul 2000, s. 267-277.

47 George Washburn: *Fifty Years in Constantinople and Recollections of Robert College*. Boston, New York 1909, s. 54.

48 BOA. İ. HUS. 19, 8 CA. 1311 [17 Kasım 1893]; A. MKT. MHM. 593/8, 9 CA. 1311 [18 Kasım 1893]; İ. DH. 312, 14 CA. 1311 [23 Kasım 1893].

49 BOA. İ. HUS. 31, 12 CA. 1311 [21 Kasım 1893].

50 Dr. Mordtmann: 'Die Cholera in der Türkei und Konstantinople im Jahre 1893'. *Saparatabdruck aus der Hygienischen Rundschau 1894* no: 7u. 8., s. 15.

51 BOA. Y. PRK. UM. 32/86, Hicaz Valisi Hasan Hilmi mühürlü ve 24 S. 1313 [16 Ağustos 1895] tarihli yazı; Gülden Sarıyıldız: *Hicaz Karantina Teşkilâtı (1865-1914)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1996, s. 119-122, 166.

52 Dr. Şeraleddin: *A. g. e.*, s. 222.

53 Cem Emrence: *A. g. m.*, s. 52.

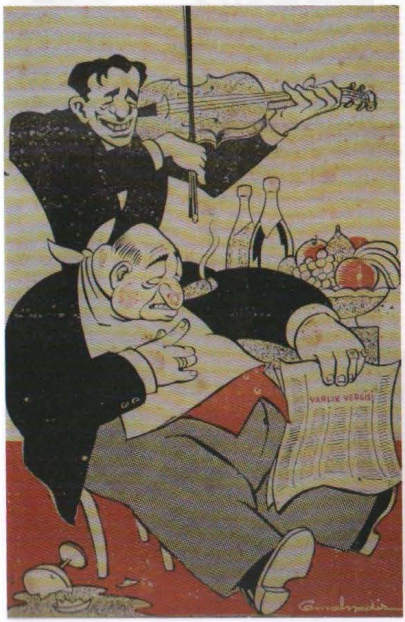
54 *Takvim-i Vekayi*. no: 27 (27 Z. 1247/ 28 Mayıs 1832).

TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ VE AZINLIKLAR
AZLIKLAR, EKALLİYETLER, SIĞINTILAR...

TANIL BORA

Gerek İstanbul'daki Mütareke deneyimi gerekse Balkanlar'dan göç ile Anadolu'daki karşılıklı kırımların canlı hatırası. Müslüman Türk olmayan topluluklara kinle ya da en azından kuşkuyla bakılmasına yol açıyordu. Taşradan göçen veya göçe zorlanan gayrimüslim toprak ve mülk sahiplerinin servetine el koyan Müslüman eşraf, etnik farklılıkları dışlayıcı özcü bir milliyetçiliğin doğal toplumsal tabanını oluşturdu.

Her türlü milliyetçilik açısından, milli devletin bünyesindeki azınlıklar "öteki"lerdir, düşman/yabancı imgelerdir, varoluşları istisnai/kazaidir. Çok unsurlu, çok etnili bir imparatorluğun bakiyesi olan bir milli devletin ideolojisi olması, Türk milliyetçiliğinin azınlıklara bakan gözünü iyice "kararttır". Üstelik, milli tarih açısından, Cumhuriyete devreden azınlıklar – azınlık statüleri hukuken tanınmış gayrimüslimler–, imparatorluğun çöküş sürecinde emperyalist güçlerin işbirlikçisi olmanın suçunu üstlerinde taşımaktadır. Anadolu'da bağımsızlık savaşıyla iç içe geçen iç savaş sırasındaki etnik kırımlar, bu iç savaşın tarafı olan azınlık topluluklarına dönük bir husumeti biriktirmiştir. Cumhuriyet'in ilk döneminde geçerli bu koşulların milliyetçi ideoloji üzerindeki nüfuzunun, 1930'larda ve 40'larda dünya ekonomik bunalımı ve savaş şartlarının sürüklediği faşizan otarşizm aracılığıyla, 1940'ların ortasından itibaren antikomünist Soğuk Savaş ideolojisi eliyle, 1980'lerde 12 Eylül diktatörlüğünce başlatılıp Kürt meselesi dolayısıyla "süresizce uzatılan" resmi "milli birlik beraberlik" terörü tarafından yeniden üretildiğini söyleyebiliriz. Böylece, milliyetçiliğin ve "milli politikalar"ın baskısı altında giderek daha fazla marjinalleşen azınlıklar, ölçülerinden ve önemlerinden çok daha büyük düşman figürleri olabildiler. Bu yazıda, değişik söylemleriyle Türk milliyetçiliğinin azınlıklara –ağırlıkla gayrimüslim azınlıklara– bakışı ve bu bakıştaki tarihsel değişim incelenecek.

Kemancı — Ne emrediyorsunuz bayım, çalalım?.. Vurguncu — "Bana noldu da ben bilemem..."

Amcabey, c. 1, S. 1 (5 Birincikânun 1942)

TEK PARTİ DÖNEMİNDE MİLLİYETÇİLİK VE "AZLIKLAR"A BAKIŞ

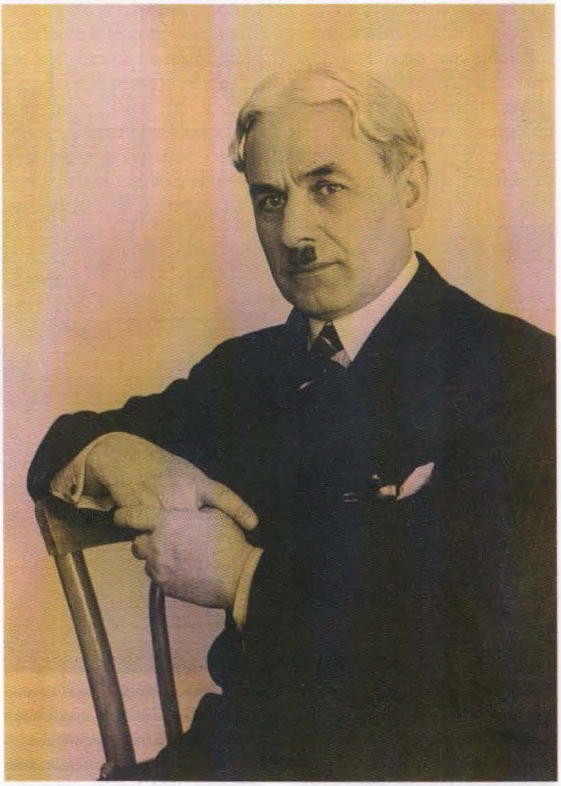
Cumhuriyet'in kuruluş evresinde, azınlıkların, milli bedenden atılmış bir zehir gibi tasavvur edildiği söylenebilir. İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun (1933: 81) tasviriyle: "Türkler yalnız İzmir'de, Bursa'da boğazlanmadı, Türkler belki asırlardan beri ekalliyet yılanlarının dişleri arasında boğazlandı! ... Türkiyenin serveti 'ekalliyetin sarrafları' elinde hapsoluyor, Türkiyenin midesi 'ekalliyetin ispirtosile' eritiliyor, Türkiyenin saadeti 'ekalliyetin nefsaniyetiyle' büzülüyordu!" Gerek İstanbul'da Mütareke deneyimi gerekse Balkanlar'dan göçün ve Anadolu'daki karşılıklı kırımların canlı hatırası, Müslüman Türk olmayan topluluklara kinle ya da en azından kuşkuyla bakılmasına yol açıyordu. Taşradan göçen veya göçe zorlanan gayrimüslim toprak ve mülk sahiplerinin servetine el koyan Müslüman eşraf, etnik farklılıkları dışlayıcı özcü bir milliyetçiliğin doğal toplumsal tabanını oluşturdu. II. Meşrutiyet döneminde şehirli Türk burjuvazisine önemli "kazanımlar" sağlayan Milli İktisat politikası, azınlıkları düşmanlaştıran etnisist özcü milliyetçiliğe sınıfsal ve ideolojik dayanak oluşturan bir temel programdı zaten.

Buna karşılık gerek Osmanlı vatanseverliği fikriyatının belki sosyo-psikolojik denebilecek izleri, gerekse Cumhuriyet'in resmi söyleminin bir biçimde iltisaklı olduğu vatandaşlık temelindeki millet anlayışının nüfuzu, etno-merkezci bakışı yumuşatıcı bir etki yapabiliyordu. Cumhuriyet'in ilk

on yılında, azınlıklara karşı güdülen açık bir ideolojik düşmanlıktan çok onları yok sayan, varlıklarını "unutan", istisnaileştiren bir tutumdan söz edebiliriz.

Gayrimüslim azınlıkların eğitim ve bilhassa dil yoluyla "Türkleştirilmesinin" kapısı, bu dönemde açık görünüyordu. 1920'lerde Türk milliyetçiliğinin görece özerk, fikri merkezi konumundaki Türk Ocakları'nın başkanı Hamdullah Suphi Tanrıöver'in (1929: 176-183) söyledikleri kültürel asimilasyonculuk yaklaşımının tipik bir örneğidir. Tanrıöver, Türk milletinin "temsil kuvvetinin güçlülüğünü" ("karıştıklarımız bize benzedi, biz onlara değil") vurgulayarak, Türk olmayan unsurlarla "karışma" hususunda milli bir özgüven telkin eder. Ermenileri "Hırıstiyan Türkler denecek kadar bize yakın" diye tanımlar; ona göre "Anadolu Rumları Türk menşeli"dir. Tanrıöver Türkiye'nin 1920'lerde de etnik açıdan çok unsurlu yapısının bilincindedir; 1928'de "Anadolu'da kaç Makedonya, Kafkasya var" diye yazar (age. 6). Bu şartlarda milli özgüveni ayakta tutmanın yolu yine "karıştıklarımızı kendimize benzetmektir"; Türk Ocakları Reisi "başka lisanları izaleye mecbur" olduğumuzu ısrarla belirtir, bu bakımdan kıyılara Rumca konuşanların yerleştirilmesini hatalı bulur (age. 106).

Şimdiye dek sadece gayrimüslim azınlıklardan söz ettik. Oysa Türk olmayan Müslüman toplulukların ve azınlıkların durumu, Cumhuriyet'in ilk on yılında, daha zorlu ve karmaşık bir mesele olarak ortaya çıktı. Ziya Gökalp'in harsî-içtimaî ırk tanımıyla katıştırdığı Türk-İslam kimliği çerçevesinde, Müslüman toplulukları önsel olarak, "zaten", Türk kimliğine dahil sayıyordu. Hatta kimi uygulamalarda din, milli kimliğin asli unsuru işlevi görebildi. Gerek Rumeli'den Anadolu'ya göç eden gerekse Batı Trakya'da kalıp Lozan'da azınlık statüsü tanınan "evlâdı fatihân"ın resmen "Türk" değil "İslam" kimliğiyle tanımlanması gibi. Yahut Türkçe konuşan Karamanlı Hıristiyanların göçe tabi tutularak ülkeden çıkartılması, keza Moldavya'daki Türkçe konuşan Hıristiyan Gagavuzların Türkiye'ye göç etmesinin istenmemesi gibi.

Hamdullah Suphi Tanrıöver

Cengiz Kahraman arşivi

1924-25 ayaklanmalarıyla zuhur eden Kürt meselesi, Müslüman etnik toplulukları "Türk harsı"na girmiş veya girmeye amade sayan nispi iyimserliğin tohumlarını söküp attı. Milliyetçi entelijensiya, başta Kürtler olmak üzere "Şark ve Cenup"taki unsurları "Türk harsı"na sokmak, öncelikle de Türkçeyi yaygınlaştırmak için seferberlik ilan etti. Bu gerilim içinde, gayrimüslim azınlıklar da önsel olarak Türk sayılma "kazanımı" ile bu statüyü yitirmemek için kimliğini dönüştürme zorlaması arasında kaldılar.

1930'larda tek parti rejiminin kurumlaşmasıyla birlikte baskınlaşan otoritarizm, milliyetçiliğin etnisist özcü damarını kabarttı. Türk milletinin ezeli "efendi millet" karakteri hakkında güzellemeler eşliğinde, otarşik bir biriciklik psikolojisi düşünsel ve manevi iklime hâkim oldu. "Türkün en kötüsü Türk olmayandan iyidir", "Türk devleti işlerinin başına öz Türkten başkası geçmemelidir", "Türkten başkasına inanmayacağız" vb. düsturlar, dönemin "öz Türk"çü ruhunu yansıtan şiarlardır. Bu ortamda elbette azınlıklara dönük olarak dışlayıcı, ırkçı bir tutum da gelişti. "Azlık meselesi", mesele edilmeye başladı. Burhan A. Belge'nin 1933'te *Kadro*'da yazdıkları, üstelik onun bu konuda şedit bir kalem olmadığı düşünüldüğünde, dönemin "azlıklar"la ilgili

Milli Türk Talebe Federasyonu'nun 60'ların başlarında hazırladığı bir afiş

Turkuaz Sahaf

havasını anlamak için yeterince vurucu bir örnektir. *Kadro*'nun Nisan 1933 sayısında Burhan Belge, "Hitler'in Almanya'daki Yahudi azlığına karşı aldığı vaziyet"i, "haklı haksız, sert yumuşak, bu hareketin manası, 'çokluğa uymayan azlık, ergeç pişman olur' etrafındadır" diye yorumlayarak konuya girer: "Almanya'da hiçbir Yahudi İspanyolca,

Nihal Atsız

hiçbir Polak Lehçe bilmez. Sorarsanız, hepsi de 'Almanım' der... Buna rağmen, bir azlığın cezalandırılması gibi bir lüzum, koca Alman milleti tarafından da görülmektedir." Üstelik, *Kadro* yazarına göre Türkiye'deki "azlıklar", "Türk milletinin binlerce yıllık tarihi yürüyüşü esnasında azlıklara karşı gösterdiği civanmertliğe" rağmen, Almanların "azlıkları" kadar olamamışlardır:

> Biz, kendi azlıklarımıza, doğru dürüst ve mesela bir manavdan alışveriş edecek kadar bile dilimizi kabul ettirmek yollarını aramadık. Tatavla ile Tünel, Balat'la Fener arasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun cemaat serkeşliği, Aya Stefanos'un gevişini getirmekle meşguldür... Almanya'daki Yahudi aleyhtarlığı, umarız ki, bizimkilere bir ders olur. Türk kadar misafirperver olmak için, Türk kadar tarih içinde efendi millet olmuş olmak lâzımdır. Fakat, her misafirliğin sonu, ya evdekilere karışmak yahut misafirliği uzatmamak değil midir? Bizim azlıklar, evdekilere karışmasını, şimdiye kadar hiç bilmediler. Çünkü bilmek istemediler. Fakat bundan sonrası için bunun samimi yollarını, biz göstermeden kendilerinin arayıp bulmaları, şüphe yok ki hem onların hem de bizim lehimizedir.

1930'lardan İkinci Dünya Savaşı ertesine dek "azlıklara" karşı resmî ideolojideki ve gündelik hayattaki dışlayıcılığın ve ayrımcılığın vardığı doruk, herhalde 1942 Varlık Vergisi uygulamasıdır. Savaş dönemi ekonomisini olağandışı kârlarla değerlendiren ticaret burjuvazisine karşı bürokrasinin ve sanayi burjuvazisinin gösterdiği tepki, ticaret burjuvazisi içindeki gayrimüslim unsurlara yöneldi. 1930'lar ve 40'larda ırkçı kampanyanın hedefi olan "azlıklar", esasen gayrimüslim azlıklardı. Önsel olarak Türk kabul edilmek imtiyazını koruyan Müslüman azlıklara, Türklüğün vecibelerini yerine getirdikleri ölçüde, sözle ve fiille ilişilmedi. Ancak kültürel asimilasyon politikasının sertleşmesi, elbette onların da üzerinde baskı yarattı.

1950-80: POPÜLER MİLLİYETÇİLİK SÖYLEMLERİ VE AZINLIK DÜŞMANLIĞI

Çok partili rejime geçişle birlikte tekparti yönetiminin hemen bütün mağdur gruplarının tepkilerine tercüman olan DP, azınlıkların da desteğini derledi. Ancak çok partili dönemin azınlıklara ferahlama getirdiğini söylemek mümkün değildir. Gerçi resmi milliyetçilik ideolojisi 1930'lardan İkinci Dünya Savaşı'nın nihayetlenmesine uzanan dönemdeki faşizan karakterinden uzaklaştı; fakat milliyetçiliğin resmi yorumunda vatandaşlık kavramı ile etnisist kavramlar arasında varolan gerilimle beraber, azınlıklar üzerindeki ideolojik baskı da baki kaldı. 1950'lerde Kıbrıs'ta Türk ve Yunan toplulukları arasında şiddetlenen çatışmalarla beraber, Türkiye'de "Kıbrıs davası" etrafında yerleşikleşen milliyetçi ajitasyon içinde, "Yunan" sözü –bütün gayrimüslim azınlıkları imleyen– bir hakarete dönüştü. Kıbrıs'taki gelişmelere ayarlı bu kampanyanın ürettiği saldırganlığın 6-7 Eylül 1955'te ulaştığı doruk bilinmektedir.

Daha önemlisi, popüler bir milliyetçilik oluşumunun başlamasıydı. Yine DP'nin derlediği CHP karşıtı tepkinin unsurlarından olan Türkçülüğe ve milliyetçi-muhafazakâr reaksiyonerliğe dayanan bu popüler milliyetçilik ideolojisinde, azınlıkları düşmanlık ve yozlaşma metaforu olarak kullanan antikozmopolitanizm, önemli bir bileşendi. Milliyetçi-mukaddesatçı popülizmin söylemsel stratejisi, toplumsal, siyasal ve etnik azınlık konumlarını "eşlemek", birbirine karıştırmaktı. Şehirli "züppeler", bürokratlar-aydınlar, komünistler/solcular ve gayrimüslim azınlıklar, milli "öz"e düşman yoz/yabancı unsurlar olarak hamur edildiler. Antikomünist Soğuk Savaş ideolojisinin iç harpçi zihniyetine gayet uygun olan bu strateji içinde, etnik-dini azınlıklar, başlangıçta, düşman imgelerinin üretiminde ve "transferinde" asal unsurdular. Pek çok düşman imgesi ve kimliği azınlık kimliklerinden türetildi. Örneğin etnik azınlıkları damgalayan Rum/Ermeni/Yahudi/Dönme isimleri, siyasal ve toplumsal azınlık olarak tasvir edilerek düşmanlaştırılan solcuları da damgalamakta kullanılarak sıfatlaştı. Bu isim/sıfat transferi, azınlıkların tanım gereği düşman olarak algılanmasına katkıda bulunduğu gibi, solcuları ırken yabancılaştıran (hem ırkları itibariyle hem de bizatihi bir "ırk" gibi tarif ederek yabancılaştıran) bir zihniyet kalıbının dökümüne de hizmet etti.

TÜRKÇÜ AKIM VE AZINLIKLAR

Türkçülüğe göre "Türk, Türk soyundan gelen insandır." Dolayısıyla bırakalım

1944 Irkçılık-Turancılık davası sanıkları mahkemede

vatandaşlık bağını, örneğin Türkçe konuşmak bile Türk olmaya "hak" kazandırmaya yeterli değildir. Bu ırkçı yaklaşım açısından azınlıklar, en iyi ihtimalle toplumdan yalıtılıp sıkı denetim altında tutularak varlıklarına tahammül gösterilebilecek, "yabancı" ve aşağı organizmalardır. Türkçülüğün en "tavizsiz" ideologu Nihal Atsız'a göre ırkçılığı meşrulaştırmaya kendi başına yeterli bir gerekçe, "Türkeli'ndeki azınlıkların kendi aralarında gizlice yürüttükleri ırk şuruna karşı bir korunma tedbiri" olmasıdır. Nihal Atsız külliyatı, Türkçülüğün, azınlıkları ezeli-ebedi bir düşmanlık mitosu içinde, zaman zaman kara mizaha başvurarak "hazla" aşağılayan kin dolu diline dair çarpıcı örneklerle doludur. 1953'teki bir yazısında Atsız, azınlıklar içinde Rumlar ve Ermenilerden çok, "Türkleşmemek için asırlardır gizli tedbirler alan" Selanik dönmelerini hedef alır (1992: 97-99). Dönmeler, Nihal Atsız'ın asıl tehlike saydığı "Türkümsü olan yabancılar"ın bariz numuneleridir: "Bunlar iyi Türkçe konuştukları ve çok defa Türkçeden başka dil bilmedikleri için Türkten ayırt edilemezler. Fakat kanlarının başka olduğunu ya bilir ya sezerler... Türklüğe zararlı fikirler bunlar arasında revaçtadır. Türk olmadıkları için ufak bir şahsi menfaat uğrunda Türk'e içten içe kötülük eden fikirlere ve teşkilâtlara bağlanmaktan çekinmezler." (Orhun, 16.7.1934). Dönmeler, Atsız'ın milli sırlarla, "günü beklenen" ezeli milli davalarla, bilinçdışı soy şuurunun itkileriyle yüklü milliyetçi gizemciliğine son derece uygun bir düşman figürüdür: "İçimize kadar" nüfuz etmiş, açıktan teşhis edilemeyen, gizli milli düşman. Dönmelere bu misyonda eşlik eden diğer azınlık, "devşirmeler"dir. (Zaten "dönmeler-devşirmeler" çoğu kez terkip olarak kullanılır). Devşirmelerle dilsel-kültür vs. yönlerden ne denli asimile olmuş olurlarsa olsunlar, Balkan kökenli topluluklar kastedilir. Atsız'a göre Osmanlı dönemi Türklerle devşirmelerin iç savaşıdır ve devşirmeler Osmanlı'nın yozlaşmasının müsebbibidir. Nitekim "devşirme" isnadı, ırkı "karışıklık" yanında, milli çıkara hizmet etmediği düşünülen devlet yöneticilerinin tarihsel hıyanetine de gönderme yapar. Türkçülerin Kemalist devlet elitine dönük tepkisi, çoğu kez "devşirme" suçlamalarıyla dışa vurur: Nevzat Tandoğan "Şeflik rejiminin Islav asıllı valisi" diye anılır (Sançar, 1973). İkinci Dünya Savaşı'ndaki hükümet kadrosundan "devşirme döküntüleri" diye bahsedilir.

ANADOLUCU MİLLİYETÇİLİK VE AZINLIKLAR

Anadolucu milliyetçilikte milli kimlik, mistik bir vatan kavramıyla, tarihsel gelenekle ve asli tinsel bağ olarak İslamla tanımlanır. Kitle toplumuna, kozmopolitleşmeye, şehirleşmeye, sanayileşmenin tahribatına ve bu süreci idare eden yabancılaşmış elit oligarşisine karşı organik cemaat tasavvurunun beka umudunu simgeleyen "Anadolu" ve "Anadolu insanı" metaforlarının üretiminde payı büyük olan Anadolucukta gayrimüslim azınlıkları "yok sayma" eğiliminin baskın olduğu söylenebilir. Onlardan daha ziyade geçmiş zaman bağlamında, öze yabancılaştırıcı Batılılaşma sürecinin başlamasında rol oynayan ajanlar olarak söz edilir. Nurettin Topçu'nun "Yahudi ve Mason" düşmanlığı, bu kararlı antimodernistin ticarete ve tüccara karşı kuşkusunun yansımasıdır. Yahudi, kaba maddiyatçılığın, en yozlaşmış *homo economicus*'un örneğidir (akt. Öğün 1992: 118-122). Müslüman azınlıklar ise "Müslüman Anadolu"nun "otokton" bileşenleri sayılır. Remzi Oğuz Arık'ın (1969: 67) şu sözleri, Anadoluculuğun biyolojik-soycu değil de kültürel nitelikli ırkçılığına veciz bir örnektir: "Milliyetçi kendinin yarattığı vatan içindeki azlığı... Türk doğmadığı için değil, henüz Türk olmadığı için itham eder."

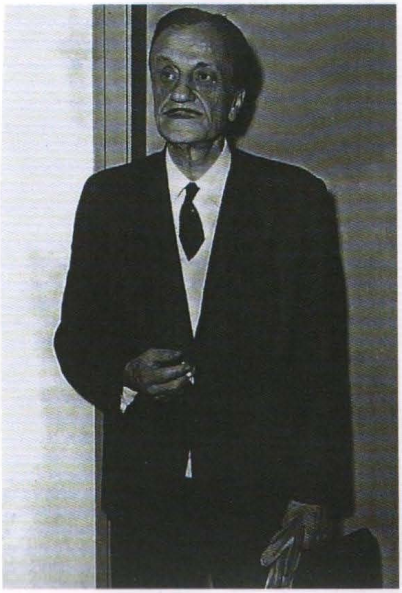
ANTİSEMİTİZM

1940'lardan 1970'lere uzanan kesitte, antisemitizmin klasik karakteristiklerini kâmilen içeren bir Yahudi/Dönme düşmanlığı, milliyetçi-mukaddesatçı siyasal edebiyatta geniş yer kaplar. 1940'lardaki antisemitizm "evrensel"di, bütün dünyayı sarmıştı. Türkiye'de '50'lerden sonra çok

daha popülerleşen antisemitizm ise, o dönemde hızlanan modernleşme ve kapitalistleşme sürecinin geleneksel kültür ve geleneksel orta sınıflar üzerindeki tahribatından nemalandı. "Dejenere maddiyatçılığın", "her nevi" kozmopolitizmin/beynelmilelciliğin simgesi hatta "tözü" sayılan "Yahudi", kültürel ve ahlaki yozlaşmanın müsebbibi olarak gösterilirken, büyük ticaret ve finans sermayesinin "gaddarlığını" da cisimleştirir. Hem komünizm hem de liberalizm-kapitalizm, Yahudilerin dünyaya egemen olmaya dönük icatları sayılır. Türkiye'deki antisemitizm; beynelmilelciliğiyle, maddiyatçılığıyla ve ahlak ile aileyi reddedişiyle, komünizmin "Yahudi" niteliğini "kanıtlamaya" yarar. Yahudilik ile komünizm arasında kurulan bu eşitlikle beraber, Yahudi/Dönme lakabıyla "komünist/solcu" adı da eşlenir. Velhâsıl antisemitizm, somut olarak Yahudilere/Dönmelere vs. azınlık gruplarına dönük olmaktan öte, Soğuk Savaşçı antikomünizm ideolojisi çerçevesinde solu düşmanlaştırmaya, "yabancılaştırmaya" hizmet eder.

Liberalizm-kapitalizmin Yahudi icadı olarak sunuluşu ise, hızlanan kapitalistleşme süreciyle mülksüzleşen veya toplumsal konumu gerileyen geleneksel orta sınıfların reaksiyoner tepkilerini muhafazakâr veya faşizan bir kanala akıtmaya yardım eder. Antisemitik siyasal edebiyat, önemli oranda antiplütokratik (zengin düşmanı) ve "plebyen" etmenler içerir. Yahudiler, para ve nüfuz ilişkileri sayesinde bütün bankalara, basın-yayın organlarına, dolayısıyla hükümetlere hâkim olan bir oligarşi gibi algılanır. Bu tasavvura göre Yahudilerin dünya çapındaki iktidarı gizli ve inceden inceye planlanmış bir büyük komplodur. Keza muğlak (çünkü "gizli") bir "yukarıdakiler"e karşı beslenen ve zaman zaman (hiç de "yukarıdakiler"den birileri olması gerekmeyen) somut hedeflere yönelik saldırganlığa dönüşen kör öfkenin biriktirilmesinde, antikomünizm terkisindeki antisemitizm pay sahibidir.

Necip Fazıl Kısakürek

MİLLİYETÇİ-MUHAFAZAKÂR REAKSİYONERLİK VE AZINLIKLAR

Gelenekçi/muhafazakâr yaklaşım, bu konuya çok ağırlık vermemekle beraber, Osmanlı'nın çöküşünde oynadıkları rolden ötürü azınlıklara en azından "buğzeder". 1960'ların popüler kalemi Nihad Sami Banarlı'nın (1985: 256) şu satırlarını aktarmak yeterlidir: "Türkiye'de, Türkiye Cumhuriyeti'nin nüfus kâğıdını taşıdıkları halde, eski ve soysuzlaşmış Anadolu ve Balkan kavimlerinin çocukları da yaşamaktadır. Bunlar, nüfusça ne kadar az olurlarsa olsunlar ... rahatça kundak vazifesi görebilirler."

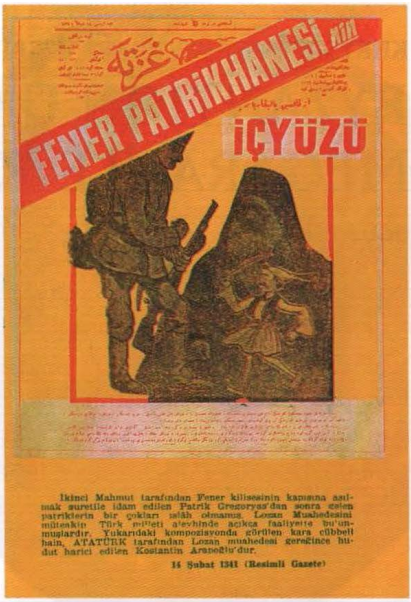
Elitlere (bürokratlara, aydınlara, şehirlilere) karşı taşralı-köylü (Türkmen) "dobralığını" temsil eden ajitatif bir sağ popülist dil geliştiren İslamcı-Türkçü Osman Yüksel Serdengeçti'nin söyleminde, azınlıklar, tam da o elit takımının "töz"ünün ifadesidir. Bu ajitasyon dilinde azınlık adları küfürleştirilir: "ekalliyetler, dönmeler, vatansız bolşevikler" (Serdengeçti 1986 [1949]: 7) bir solukta anılan, eşdeğer kimliklerdir. Osman Yüksel, "bu milleti suyun öbür tarafından gelen gayrı Türkler kurtarmadı" (Serdengeçti 1992 [1951]: 175) sözüyle, "Anadolu insanı" özneli milliyetçi popülizmin Balkan kökenlilere karşı gizli "kuşku"sunu da dillendirmiştir.

Türklüğü İslam'ın doruğu, hâmisi (ve tabii kılıcı) olarak yücelten Türk-İslâmcı "ideolocyanın" ajitatörlerinden Necip Fazıl Kısakürek'te antisemitizm hayli önemli bir motiftir. Ona göre "iç ve dış düşman", özetle, "Yahudi"de cisimleşir: "Yahudi, evvelâ Peygamberine, peygamberlerine ihanetle işe başladıktan sonra bu ihanet ruhunu dölleştirmiş, o ruhu döl cevherinin içine sindirmiş, yeni bir ırk halinde örnekleştirmiş ve nesil nesil üretmiş ayrı bir kan vâhidi"dir (Kısakürek 1979 [1951]: 26). "Yahudi, her birlik, birleşik gördüğü noktayı çözen adam demektir. Dinî, millî, nerede bir birlik görürse, Yahudi onu çözmeye memurdur. Komünizmi Yahudi getirdi. Karl Marks Yahudi... Yahudi yıktı, Bergson Yahudi." (Kısakürek 1987: 45) Necip Fazıl'da "Yahudi", somut Musevi'yi ifade etmekten öte, beynelmilelciliğin, kozmopolitliğin, maddiyatçılığın, soysuzluğun-köksüzlüğün kökmecazıdır. "Somut Musevi"nin de "ihmal" edilmediğini, Necip Fazıl'ın 1950'lerin başındaki "dönme" karşıtı kampanyanın sürükleyicilerinden (belki de esas sürükleyicisi) olduğunu unutmamak gerekir. Öte yandan, Türk-İslamcılığın Türk-olmayan Müslüman topluluklar "üstünde" himayeci ve velayetçi bir tutuma yol açan Türk-merkezliliği, Necip Fazıl'da çok belirgindir. Bu tutumu, Müslümanlığın ırkları içinde eriten bir pota olduğu söylenip ırki-etnik taassup güya reddedilirken düşülen şu "şantajcı" kayıt mükemmelen özetler: "... ırk meselesi şuradan doğabilir ki, arnavutu, çerkezi, kürdü, hepsi müslüman olarak nazarımızda müsaviyken, bunların kendilerini İslâmi ölçü dışı bir nisbetle bizden koparıp da infirada, ayrılmaya doğru giderlerse o zaman her birinin, arnavutluğu, çerkezliği, kürtlüğü ayrıca kabahat olur. İşte o zaman Türklük girer araya..." (age. 80)

'60'LAR/'70'LER: TÜRK-İSLÂMCI VE ÜLKÜCÜ HAREKETTE AZINLIK DÜŞMANLIĞI

1960'larda antikomünizme odaklanmış milliyetçi-muhafazakâr harekette ve onun içinde müstakil bir akım olarak oluşum evresindeki İslamcılıkta,

1967 (solda) ve 1955 tarihli milliyetçi iki broşür

antisemitizm bir bileşen olarak yer almayı sürdürdü. 1960'ların sonlarında İslami rengi güçlü bir ajitasyon gazetesi olan *Bugün*'de antisemitizmin seçkin bir yeri vardı. Dönemin İslamcı yazınında da antisemitizm oldukça ağırlıklıdır. Arap ve Ortadoğu dünyasında şekillenmekte olan modern radikal İslamcılığın güncel mesele olarak İsrail ve Siyonizm meselesine yaptığı vurgu, bu kaynaktan beslenen Türkiye İslamcılığının antisemitizmini desteklemiştir.

1960'ların ikinci yarısında dini kimliği daha belirgin bir Türk-İslamcı gençlik hareketinin odağı haline gelen Milli Türk Talebe Birliği (MTTB); Ayasofya'nın ibadete açılması kampanyasıyla birlikte Türkiye'deki gayrimüslim ibadet yerlerine karşı tepki örgütledi. MTTB, "Bizans'ın ihyâsı haline geldiği için" eski kiliselerin onarılmasına karşı çıktı, ülkedeki azınlık okullarının "parçalayıcı faaliyette bulundukları için" kapatılmasını talep etti. Emperyalizmin Türkiye'deki üsleri olarak tanımlanan Ermeni ve Rum Patrikhanelerinin kapatılması doğrultusunda da talepler dile getirildi. Ülkücü hareket de bu paralelde çıkışlar yapmıştır. '70'lerin popüler ülkücü yazarlarından Necdet Sevinç, Rum, Ermeni, Yahudi azınlıklarının okullarını, bunların "kültürlerini korumak ve sırası gelince başlatılacak olan isyanlara militan yetiştirmek için açtıkları" ajan okulları olarak sunan bir "araştırma" yayımlamıştı (Sevinç 1975). Ülkücü propagandada, komünistleri "bilhassa" Türk olmayan unsurların desteklediği "tezi" hep işlenmiştir.

1990'larda yeniden Türkçüleşme rotasına giren MHP'de, her nevi gayri-Türk unsura karşı "tetik" duran, dışlayıcı ve düşmanca bir tutumun belirginleştiği görülecektir. Müslüman topluluklar da giyaplarında tespit edilen "objektif" Türklüklerini veya Türklüğe tâbiliklerini benimsemedikleri oranda şüphe altındadırlar. Aksi takdirde, "sığıntı ırkçılığı" ithamına maruz kalırlar: Kafkasya ve Balkanlar'dan kaçarak sığındıkları Türkiye'de kendi özgün kimliklerinden söz etmeye kalkmaları, "sığıntı ırkçılığı"dır. Ülkücü kalem ve söz erbabı, Türk kimliğinin tek ve mecburi kimlik istikameti oluşundan rahatsızlık duyanların "irken malul" kişiler olması gerektiğini vurgulayarak, gayri-Türkleri aşağılar.

Bu yazı, "Türkiye'de Milliyetçilik ve Azınlıklar" (*Birikim* 71/72 Mart-Nisan 1995) ve "Ekalliyet Yılanları, Türk Milliyetçiliği ve Azınlıklar" (*Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, cilt 4*, İletişim Yayınları, 2002) adlı makalelerden derlenerek hazırlanmıştır.

KAYNAKÇA

Aktar, Ayhan (1996): "Varlık vergisi nasıl uygulandı?", *Toplum ve Bilim* 71 (Kış), s. 97-149

Arık, Remzi Oğuz (1969): *İdeal ve İdeoloji* (1947), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi

Atsız, Nihal (1932), *Makaleler/3*, İstanbul: Baysan Basım ve Yayın.

Baltacıoğlu, İsmayıl Hakkı (1933): *Mürebbilere*, İstanbul: Suhulet Kütüphanesi

Banarlı, Nihad Sami (1985), *Devlet ve Devlet Terbiyesi*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı

Bora, Tanıl (1995): *Milliyetçiliğin Kara Baharı*, İstanbul: Birikim Yayınları.

Kısakürek, Necip Fazıl (1970): *İman ve Aksiyon*, İstanbul: Bedir Yayınevi.

Kısakürek, Necip Fazıl (1987): *Sahte Kahramanlar* (4. baskı), İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.

Öğün, Süleyman Seyfi (1992): *Türkiye'de Cemaatçi Milliyetçilik ve Nurettin Topçu*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Sarıçar, Nejdet (1973): İsmet İnönü ile Hesaplaşma, Ankara: Afşın Yayınları.

Sarınay, Yusuf (1994): *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931)*, İstanbul: Ötüken.

Serdengeçti, Osman Yüksel (1986), *Bu Millet Neden Ağlar*, Konya: Milli Ülkü Yayınevi.

Serdengeçti, Osman Yüksel (1992): *Kanlı Balkanlar*, İstanbul: Kamer Yayınları.

Sevinç, Necdet (1975): *Ajan Okulları*, İstanbul: Dede Korkut Yayınları.

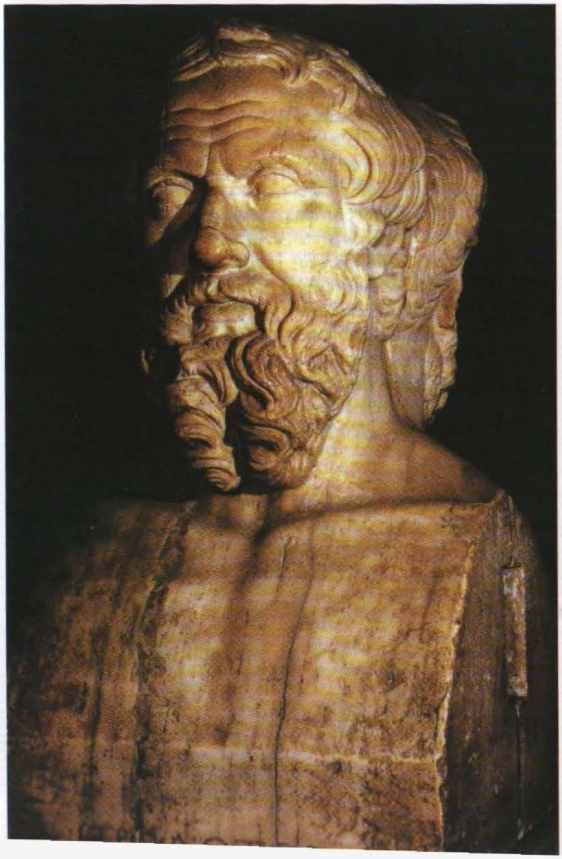
Tanrıöver, Hamdullah Suphi (1929): *Dağ Yolu*, İstanbul: Yeni Matbaa.

KHRYSOPOLIS (ÜSKÜDAR) ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME VE

BYZANTION'UN ANAKENTİ MEGARA İLE KÖKEN İLİŞKİSİ

OĞUZ TEKİN

Bir Megara koloniși olan Byzantion'u bu statüsüyle bir "apoikia" (koloni) olarak adlandırmak gerekmektedir. Ancak şunu da vurgulamak gerekir ki bir koloni kurulduktan sonra artık bir polis'ten (kent-devleti) farklı bir siyasal ve toplumsal yapı göstermiyordu: meclisler, magistrat'lar, toplumun örgütlenmesi ve kentin fiziki dokusu (agora, tiyatro, tapınaklar, kamu binaları vb.) polis'te olduğu gibidir. Bu nedenle Byzantion da bir "apoikia" olarak kurulmuş ama bir "polis" olarak gelişimini sürdürmüştür. Khrysopolis ise bir başka Megara koloniși olan Kalkhedon'a bağlı bir köy olup tarihinin hiçbir döneminde koloni-kenti olmamıştı.

Tarihçi Herodotos, mermer büst.

Foto: P. Cartledge (ed.), *Ancient Greece*, Cambridge University Press, 1998 s. 2

Byzantion, Avrupa ve Asya'yı ayıran Bosporos'un (İstanbul Boğazı) Avrupa yakasında, bugünkü Topkapı Sarayı ve Ayasofya'nın kapladığı alan üzerinde MÖ 7. yüzyıl ortalarında Megaralılar tarafından kurulmuş bir koloni kentiydi. Yani, Sarayburnu (Bosporos Akra) ve hinterlandı Arkaik, Klâsik ve Helenistik dönemler Byzantionu'nun çekirdeğini oluşturuyordu. Roma İmparatorluğu öncesinde kent, batıda ancak bugünkü Beyazıt semtine kadar uzanmaktaydı ki yapılan araştırmalar kentin mezarlığının (*nekropol*) buraya kadar yayıldığını göstermiştir.[1] Byzantion, Roma İmparatorluğu Dönemi'nde büyümüş, Eminönü ve Fatih ilçelerinin[2] bulunduğu alana ve daha fazlasına yayılmıştı. Boğazın Anadolu yakasında kalan Kalkhedon (Kadıköy) ise Eski Çağ'da (yine Megaralılar tarafından kurulmuş) ayrı bir koloni kentiydi.

Günümüzde, bugünkü Yedikule'den başlayıp güney-kuzey doğrultusunda Haliç'e kadar uzanan ve II.Theodosius (MS 402-450) zamanında inşa edilmiş olan kara surunun içinde kalan alan, "Tarihi Yarımada" veya "Sur İçi" olarak adlandırılmaktadır. Ancak, Byzantion'un, günümüz Theodosius Suru'na kadar uzanan bu

"Tarihi Yarımada"ya yayılması MS 4. yüzyılda (adının Byzantion'dan Constantinopolis'e çevrilerek Roma'nın yeni başkenti ilan edilmesinden sonra) olmuştur.[3] Bu nedenle, Roma Imparatorluğu Dönemi'nde Byzantion kentinin Sirkeci ve Sultanahmet'ten başlayarak, batıya doğru, Çemberlitaş, Beyazıt, Laleli, Aksaray semtlerini veya genelde Fatih ilçesinin doğuda kalan bazı semtlerini kapsadığını söyleyebiliriz. Nitekim Büyük Constantinus (MS 307-337) tarafından inşa ettirilen (olasılıkla Yenikapı'dan başlayıp güney-kuzey yönünde Haliç'e kadar uzanan) sur da zaten bu alanı içine alıyordu. Bu durumda, "Tarihi Yarımada"nın nispeten doğu yarısı Byzantion'un iskân sahasını, batı yarısı ise Geç Roma İmparatorluğu Dönemi'ndeki, yani bundan böyle Constantinopolis olarak varlığını sürdürmeye başladığı dönemdeki yayılımını göstermektedir.

Bu arada, bir kent-devletinin veya bir koloni kentinin sınırının sadece kent merkezi ve surlarının içinde kalan kısımdan ibaret olmadığını, kırsal kesiminin (*khora*) ve dolayısıyla kendisine bağlı köyleri (*komai*) de kapsayan bir egemenlik alanının (*territorium*) söz konusu olduğunu göz önüne aldığımızda, Byzantion'un sınırının, surların çok ötesine kadar uzandığı, egemenlik alanının bir başka komşu kentin egemenlik alanının başladığı noktaya kadar yayıldığı söylenebilir. Üç tarafı denizle çevrili olan Byzantion'un egemenlik alanının, doğuda, hemen karşı kıyıdaki bir diğer Megara kolonisi olan Kalkhedon'un (bugün Kadıköy) egemenlik alanı ile sınırlandığını; batıda, yani kara tarafındaki egemenlik alanı sınırının ise Selymbria'nın (bugün Silivri) egemenlik alanının başladığı yere kadar uzandığı söylenebilir. Bu durumda, batıda, Küçükçekmece ve Büyükçekmece gölleri ile Terkos Gölü ve civarı, Byzantion'un Roma Imparatorluğu'nun başkenti olduğu tarihe kadar Byzantion'un egemenlik alanı içinde kalmıştı. Küçükçekmece Gölü kıyısındaki Rhegion da Byzantion'un batıdaki bir *kome*'si yani köyü idi. Byzantion'un Roma Imparatorluğu'nun başkenti olmasından sonra kentteki meclisler ortadan kalkmış ve dolayısıyla Byzantion -eğer halen söz edilebiliyorsa- "bağımsızlığını" kaybederek Roma Imparatorluğu'nun başkentine dönüşmüştür.

Byzantion'un efsanevi kurucusu Byzas'ın sikke portresi.

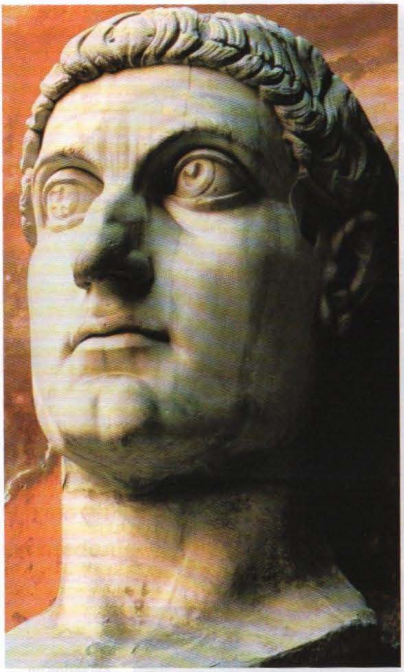
Foto: Staatliche Museen zu Berlin, Münzkabinett. Foto: R. Saczewki

ADI VE ANLAMI

Byzantion adının kökenine ilişkin etimolojik ve filolojik öneriler 19. yüzyılın sonlarından itibaren yapılmıştır.[4] En eski açıklamalardan biri Georg Curtius tarafından yapılmıştır. Curtius, Byzantion adının Βυζα-ντ = Βυζα-fεντ 'den türemiş olabileceğini söylemiştir;[5] ancak adın Trak kökeni konusunda bir şey söylemez. Tomaschek[6] ve Miller[7] ise Byzantion adının Trak kökenli olabileceğini işaret ederken, Russu,[8] adın Thrako-Frig kökenli olabileceğini ileri sürer. Kretschmer,[9] Byzantion adının "Beuzas" veya "Beuzant" gibi Illyria dilindeki özel isimlerden türetilmiş olabileceğini ve Frig göçleriyle ilişkili olabileceğini iddia eder. Ona göre, Byzantion'un kurucusu Illyrialılardır; sonradan gelen Dor kolonistleri (Megaralılar) yerleştikleri yerin (Byzantion) adını benimsemişlerdir. C. Mango-A. Kazhdan ise Trak kökenli Byzas ve Antes adlı iki efsanevi şahsiyetin dönemine atıfta bulunan bir kaynağa dayanarak (*Parastaseis syntomoi chronikai*, 100.17), Byzantion adının bu iki ismin birleşmesinden (Byz • Ant • ion • Byzas ve Antes'in Kenti) türetilmiş olduğunu ileri sürerler.[10]

Byzantion'un sonundaki -ion eki yer anlamına gelmektedir. Aslında adın içindeki -io hem Trakya ve Illyria'da hem de Phrygia'daki yer adlarında karşımıza çıkmaktadır.[11] Böylece, Byzantion adının, ya Byzas ile -ion ekinin birleşmesiyle (Byzas'ın yeri / şehri) ya da yukarıda değindiğimiz gibi Byzas ve Antes ile -ion ekinin birleşmesiyle (Byzas ve Antes'in yeri / şehri) türetilmiş bir ad olduğunun en fazla kabul gören açıklamalar olduğunu söyleyebiliriz.

Bir taraftan Byzas'ın Trak-Illyrce unsurlar taşıması, öte taraftan Byzantion adı içindeki -nt sufiksinin Eski Yunanca isimlerde bulunmazken, Trak kökenli yer ve kişi isimlerini işaret etmesi, Byzantion adındaki

Roma İmparatoru Büyük Constantinus, mermer büst. Byzantion, onun tarafından Roma İmparatorluğu'nun başkenti yapıldı ve adı da Constantinopolis olarak değiştirildi. Böylece, Byzantion, artık polis statüsünü de tamamen kaybetti.

Foto: N. Harris, *History of Ancient Rome*, Londra, 2003, s. 56.

Trak unsurlarını öne çıkarmaktadır.[12] Ancak kurucu Byzas ve Byzantion adının etimolojisine ilişkin bu saptamalar, Byzantion'un bir Hellen (Megara) kolonisi olduğu gerçeğini değiştirmemektedir.

Bütün bu açıklamaları göz önüne alarak, yaygın görüşün, Byzantion adının, belki başka unsurların da eklenmesiyle kentin kurucusu Byzas'tan türetildiğini; diğer bir deyişle Byzas'ın, *eponymos*, yani "kente adını veren" olduğunu; Byzas ve Byzantion adlarının Yunanca bir karakter taşımadığını, bu isimlerin Trak ve Illyria kökenli olduğunu söylemek mümkündür. Ancak, Byzas'ın efsanevi mi yoksa gerçek bir kişilik mi olduğuna karar vermek güçtür. Byzas'ın tarihsel kişiliği üzerine yeterli veri bulunmasa da onun, Byzantion'un kurucusu olduğu görüşü de kabul görmektedir.[13]

BÜYÜK KOLONİZASYON DÖNEMİ VE KENTİN KURULUŞU

Eski Yunan kolonileri, genellikle ana kentlerden uzak, denizaşırı yerlerde kurulmuşlardır. Her ne kadar ilk denizaşırı iskân faaliyetleri bir kolonizasyon hareketi olarak kabul edilebilirse de gerçek kolonizasyon, Eskiçağ literatürüne "Büyük Kolonizasyon" olarak geçen; Ege, Marmara, Akdeniz ve Karadeniz kıyılarında çok sayıda kolooninin kurulduğu, MÖ 750-550 yılları arasında gerçekleşen bir süreçtir.[14] Kolonizasyonun birkaç nedeni vardır. Bunlardan biri, tarım yapılabilecek topraklara olan gereksinimdi. Bu tür nedenlerle kurulmuş koloniler "tarımsal" karakterli idiler. Bir başka neden, kendi ülkelerindeki olanaksızlıklar idi. Kendi kendine yeterli olabilecek öz kaynaklara sahip olmamak, halkın yaşam koşullarını zorlaştırıyordu; bu nedenle ticari faaliyetlerde bulunarak gelişmek istiyorlardı.

Orta Yunanistan'da, Atina ve Korinthos arasında yer alan Megara bir Dor kentiydi.[15] Megaralılar ilk kolonilerini MÖ 8. yüzyılın ortalarından sonraki bir tarihte Sicilya'da kurmuştu (Hyblaia). Propontis (Marmara) bölgesindeki kolonilerin çoğunun da Miletos ve Megara tarafından kurulduğunu biliyoruz.[16] Nitekim Byzantion da Megara'dan gelen kolonistlerce kurulmuştu. Ps. Skymnos,[17] Strabon,[18] Philostratus,[19] Ioannes Lydus,[20] Stephanos Byzantios,[21] Eustathius[22] ve Thukydides[23] Byzantion'u kuranların Megaralılar olduğunu açıkça ifade etmektedirler. Miletoslu Hesykhios ise (başkalarından aktarma yaparak), bir yerde Argoslulardan,[24] bir başka yerde ise Megaralılardan[25] adını anar. Bu nedenle, olasılıkla, Megaralılara başka yerlerden, başta Kalkhedon ve Miletos olmak üzere, Argos, Korinthos ve Boiotia'dan gelen kolonistler de katıldığı öne sürülebilir. Roma tarihçisi Velleius Paterculus ise, Byzantion ve Kyzikos'un Miletoslular tarafından kurulduğunu söylemektedir;[26] ancak bu görüş bilim dünyasında kabul görmemektedir.

Byzantion'un kurulduğu tarihlerde (MÖ 7. yüzyılın ilk yarısında) ana kent Megara'da olasılıkla oligarşik bir siyasal yapı vardı. Fakat oligarşik hükümet, kısa bir süre sonra (MÖ 650'den sonraki tarihlerde) zenginlere karşı tavrıyla dikkat toplayan, onların koyun ve sığırlarını öldürterek yoksul kesimin sempatisini toplayan Theagenes'in tiranlığıyla kesintiye uğradı.[27] Kızını, Atina'da tiran olmaya heveslenen Kylon ile evlendiren ve ona destek veren Theagenes'in Atina ile arası -Kylon'un başarısız darbe girişiminden sonra- açılmıştı. Theagenes'in tiranlığı (ki halkın çıkarlarına yakın bir yönetim olarak da algılanmaktadır) olasılıkla MÖ 7. yüzyılın son çeyreği başlamadan son buldu; Megara'da tekrar oligarşi yanlıları iktidara geldi.[28] Byzantion'un kuruluş yılları, Megara'daki oligarşik idare ve hemen ardından Tiran Theagenes'in halka dönük iktidarı arasındaki çalkantılı bir döneme rastlamıştı.

Byzantion'un kuruluş tarihi hakkında antik kaynaklarda efsanelerle karışık bilgiler bulunmaktadır. MÖ 5. yüzyıl tarihçisi Herodotos, (Pers komutanı Megabazos'un ağzından) Kalkhedon'un Byzantion'dan 17 yıl önce kurulduğunu söylemektedir.[29] MS 3.-4. yüzyılda yaşamış olan Caesarea (Filistin) Piskoposu Eusebios, Kalkhedon'un kuruluş tarihini MÖ 685,[30] Byzantion'un kuruluş tarihini de MÖ 659[31] olarak vermektedir.[32] Yani Byzantion, Eusebios'a göre Kalkhedon'dan yaklaşık 26 yıl sonra; Herodotos'a göre ise 17 yıl sonra kurulmuş olmaktadır. Eusebios'un Kalkhedon için verdiği tarih (MÖ 685) ile Herodotos'un 17 yıllık farkını göz önüne alıp 685'ten 17'yi çıkarttığımızda, MÖ 668 tarihi bulunur. Ancak, genel eğilim, (Eusebios'un verdiği tarihe itibar ederek) Byzantion'un MÖ 660/659'da kurulduğu şeklindedir. Fakat kuşkusuz bu tarihlerin hiçbiri kesin olmayabilir. Sonuç olarak, Byzantion'un MÖ 7. yüzyılın ortalarında bir tarihte ve Kalkhedon ve Selymbria'dan sonra kurulduğunu söyleyebiliriz.

MS 1. yüzyılda yaşamış olan Romalı yazar Plinius Byzantion'un daha önce Lygos olarak adlandırıldığını söylemektedir.[33] Plinius'un bu ifadesinden, Megaralıların Byzantion'u

kurmalarından (daha doğru bir ifadeyle kolonize etmelerinden) önce burada köy (*kome*) büyüklüğünde bir yerleşim yeri olduğu anlaşılmaktadır. Daha önceki yerleşimin bir kent-devleti (*polis*) veya koloni kenti (*apoikia*) olmadığı, kaynaklarda bu mevkide Lygos adlı bir kentten bahsedilmemesinden dolayı açıktır.

Ayrıca, kolonistlerin daha önce iskân edilmiş bir yeri kolonize etmelerinde karşılaştıkları sorunlar bazı örneklerden bilinmektedir.[34] Nitekim kaynaklardan öğrendiğimize göre,[35] Byzantion kolonisinin kurulması sırasında kolonistlerin yerli halkın direnciyle karşılaştıklarını anlıyoruz.

EFSANEVİ KURUCU BYZAS

Yukarıda da değindiğimiz gibi, antik kaynaklar, Byzantion'u kuran Megaralıların başında kurucu (*oikistes - ktistes*) olarak Byzas'ın olduğunu yazarlar; kentin adı da Trak kökenli olduğu iddia edilen Byzas'tan gelmektedir Hesykhios'tan öğrendiğimize göre,[36] İskitlerin saldırısı sırasında Kalkhedonlu Dineos adlı biri, Byzantionlulara yardım etmiş ve kentin İskitlerin eline düşmesine engel olduğundan *strategos* olarak onurlandırılmıştı. Hanell, onun Byzantion'un gerçek kurucusu olabileceğini dahi iddia etmiştir.[37]

Byzantion'un Byzas tarafından kuruluşu efsane şeklinde anlatılmakta olup birkaç versiyonu vardır. Antik kaynaklarda ve efsanelerde Byzas'ın kim olduğu konusunda şu bilgiler bulunmaktadır: a) Yerel bir Nymphe (Su perisi) olan Semestra'nın oğlu olup Trak kralıdır. b) Io'nun kızı Keroessa ile Poseidon'un oğludur, c) Megaralıların lideridir. Efsanelerde, Byzas'ın karısı olarak Barbysios'un kızı Phidaleia'nın adı geçmektedir.

KALKHEDON'DAN SONRA KURULMA NEDENİ

Byzantion'u kuran Megaralılar, Marmara Denizi'nin kıyılarında Astakos (İzmit), Kalkhedon (Kadıköy) ve Selymbria'yı (Silivri) da kurmuşlardı.[38] Aslında Küçük Asya'nın kuzeyindeki ilk kolonilerin kuruluşunda Miletoslular da damgasının bulunduğunu göz ardı etmemek gerekir. Eusebios, ilk koloninin Astakos olduğunu söylemektedir; ona göre, Astakos MÖ 711 yılında kurulmuştur.[39] Fakat Lampsakoslu (Lâpseki) Kharon, Astakos'un Kalkhedonlular tarafından kurulduğunu söylemektedir.[40] Dolayısıyla bazı Antikçağ yazarları ilk koloni olarak Astakos'u değil, Kalkhedon'u kabul etmektedirler.

Megaralıların Byzantion'dan önce Kalkhedon'u kurmaları bir hata mı, yoksa bilinçli bir tercih miydi? Önce, bu durumu bir hata olarak gösteren ve Kalkhedonluları kör olmakla suçlayan Antikçağ yazarlarının sözlerini hatırlayalım. MÖ 5. yüzyılda yaşamış tarihçi Herodotos bu konuda şunları söylemektedir:[41] "... Bu Megabazos, Hellespontoslular'a her zaman hatırlayacakları bir söz bırakmıştır. Byzantion'da bulunduğu sırada, Kalkhedonluların, kentlerini Byzantionlulardan 17 yıl önce kurmuş olduklarını öğrenince, Kalkhedonluların o zamanlar kör olmaları gerektiğini söyledi; çünkü kör olmasalardı, ellerinin altında daha güzel bir yer varken pek de güzel olmayan bir yeri seçmezlerdi".

MÖ 1./MS 1. yüzyılda yaşamış Amasyalı coğrafyacı Strabon ise,[42] "... bu nedenle, Kalkhedon'un Megaralılar tarafından kurulmasından kısa bir süre sonra Byzantion'u kuran insanlar kâhine danıştıklarında, Apollon onlara 'körlerin karşısındaki yere yerleşmelerini' söyleyerek Kalkhedonluları kör olarak adlandırmıştır. Çünkü onlar söz konusu bölgeye daha erken bir tarihte gelmelerine rağmen, hatalı davranarak, bütün zenginliği ile gözlerinin önünde duran bir memleket yerine, daha fakir bir memleket seçmişlerdi." demektedir.

Aynı bilgi Romalı tarihçi Tacitus'ta da (MS c. 56- c. 120) vardır. Tacitus şöyle

Marmara Bölgesi'ndeki Megara kolonileri.

Byzantion gümüş sikkesinin ön yüzü: Yunus üstünde sığır.

Yapı Kredi Vedat Nedim Tör Müzesi.

Kalkhedon gümüş sikkesinin ön yüzü: Buğday başağı üstünde sığır. Sikke tasvirlerinin benzerliği iki koloni kenti arasındaki ilişki için önemli bir kanıttır. MÖ 4. yüzyıl ilk yarısı.

Yapı Kredi Vedat Nedim Tör Müzesi.

demektedir:[43] "...Byzantion Hellenler tarafından kuruldu; onlar kentlerini kuracakları yer konusunda Pythia Apollon Tapınağı'na başvurduklarında, kâhin 'körler ülkesinin karşısındaki topraklarda bir yurt aramaları gerektiğini' söyledi. Bu ifade, söz konusu yere daha önce gelmelerine ve çevredeki imkânları araştırmalarına rağmen daha kötü bir yerde karar kılan Kalkhedonluları ima ediyordu."

Görüldüğü gibi, gerek Strabon'da gerekse Tacitus'ta kolonistlerin,[44] kentlerini kuracakları yeri (Delphoi'daki) Apollon Kehanet Ocağı'na[45] danıştıklarını ve "körler ülkesinin karşısı" yanıtını aldıklarını görüyoruz. Kalkhedon'un "körler ülkesi" olarak anılması Eskiçağ'da bilinen bir öyküydü. Bu öykünün kaynağı Herodotos'tur. Herodotos, Strabon ve Tacitus'taki bu anekdot ile Eusebios'un verdiği tarihler, Byzantion'un Kalkhedon'dan sonra kurulduğunu açıkça ifade etmektedir. Byzantion'un Kalkhedon'dan sonra kurulma nedeni, Antikçağ yazarlarını olduğu gibi, günümüz tarihçilerini de meşgul etmiştir ve bu durumu açıklamaya çalışmışlardır.

Antikçağ yazarları Byzantion'un Kalkhedon'a göre daha elverişli konumda olduğu hususunda birleşmektedirler. Onlara göre, Byzantion, Boğaz'daki akıntının yönü, gemilerin yanaşması ya da kıyıya yakın seyretmesi, Boğaz'daki trafiğin kontrol altında tutulması ve balıkçılık açısından Kalkhedon'a göre daha elverişli bir konumdadır. Tabii bunların en önemlisi Karadeniz ile olan ticaretin kapısı olmasıdır. Karadeniz'in kuzey ve güney kıyılarından Ege dünyasına ihraç edilen malları taşıyan gemiler ya da Ege dünyasından Karadeniz'e gönderilen malları taşıyan gemiler, akıntı nedeniyle Avrupa yakası kıyısını izleyerek Boğaz'dan geçmek zorundaydılar. Bu nedenle Byzantion bu gemilerden geçiş ücreti alabilir, onların erzak ve diğer gereksinimlerini sağlayabilir ve onlara durup dinlenebilecekleri bir liman vazifesi görebilirdi. Bütün bunların Karadeniz ticareti ile bağlantılı olduğu da açıktır. Carpenter'in[46] iddiasına göre bu ticaret yolu ancak MÖ 700'den itibaren yoğunluk kazanmıştır. Ona göre, Hellenler büyük denizlerde yol alabilecek ve akıntıya karşı baş edebilecek büyük gemileri (*pentekonter*'leri) ancak MÖ 7. yüzyılda inşa ettiklerinden, daha önce Karadeniz'e açılmaları mümkün değildi. Dolayısıyla, Megaralılar İstanbul Boğazı'na geldiklerinde Karadeniz ticareti henüz önem kazanmamıştı ya da deniz trafiği yoğun değildi.[47] Farkında olmadıkları bir avantajı değerlendirmeleri çok güçtü. Hatta Karadeniz kıyılarında ilk koloni kurma girişimlerinde bulunan Miletoslular, o sıralar Karadeniz ile ticaret yapıyor olsalardı ya da Karadeniz ticareti o denli önemli olsaydı, Megaralılardan önce onların Byzantion'u kolonize etmeleri gerekirdi.

Ancak, MÖ 700'den önce Boğaz'dan Karadeniz'e gemi geçişleri olmadığı görüşü önce Labaree,[48] sonra da Graham[49] tarafından eleştirilmiş ve çürütülmüştür. MÖ 7. yüzyılın çok öncesinden beri Ege ve Karadeniz arasında seyreden ticari gemilerin varlığı arkeolojik veriler ve edebi kaynaklarla ortaya konmuştur. Bu durumda, Megaralıların Kalkhedon'a yerleştikleri dönemde Karadeniz'e gemi ile ulaşım mevcut olduğundan, onlar için öncelikli neden, Karadeniz ticaretinden sağlanacak avantaj değildi; bunun farkındaydılar ama önemsememişlerdi. Malkin ve Shmueli,[50] Kalkhedon'un daha önce kolonize edilmesinde, yelkenli gemilerle Çanakkale Boğazı'ndan (Hellespontos) geçerek Marmara Denizi'ne (Propontis) giren kolonistlerin, konaklamaya elverişli koylar ve kıyıya yakın adalar gibi doğal koşulların daha elverişli olduğu Anadolu kıyılarını izleyerek İstanbul Boğazı'na vardıkları ve hemen orada Kalkhedon'u kurduklarını ileri sürmektedirler.

Kalkhedon'un seçilmesinde Megaralılar açısından önemli bir faktör de, Kalkhedon civarında ve Kalkhedon yakınındaki Khalkitis (Khalkis) Adası'nda (Heybeliada) bulunan bakır yataklarıydı. Olasılıkla Kalkhedon'a yerleşen Megaralılar bölgedeki bakırın varlığını biliyorlardı. Nitekim MÖ 1. yüzyıl sonunda yaşamış Menippos,[51] MS 1. yüzyılda yaşamış Plinius[52] ve MS 6. yüzyıl yazarı Byzantionlu Stephanos[53] söz konusu bakır madenlerinden bahsederler. Plinius, adadaki bakır madeninin kendi zamanında tükendiğini belirtir.

Yeni yurt edinmeye çıkan kolonistler için tarım yapılabilecek topraklara yerleşmek yeterliydi. MÖ 2. yüzyıl tarihçisi Polybios, Byzantion'un bulunduğu Avrupa yakasının Trak kabilelerin saldırıları ve ekili ürünü yağmalamaları olasılığı bulunduğundan güvenli olmadığını söylüyordu.[54] Megaralılar, Trak saldırılarına maruz kalmamak için kolonilerini önce karşı kıyıda (Anadolu) kurmak istemiş olabilirlerdi.

Roma İmparatoru Geta (MS 209-212) zamanında Byzantion'da basılmış bronz sikke. Ön yüzde imparatorun başı, arka yüzde iki palamut balığı arasında yunus betimlenmiştir.

Foto: E. Schönert Geiss, *Die Münzprägung von Byzantion*. Teil 2: Kaiserzeit, Amsterdam 1972, no 1625.1.

Ayrıca, bazı günümüz tarihçilerinin, Megaralıların önce Kalkhedon'u kurmalarını bir hata olarak görmemelerine bir başka kanıt daha vardır: Megaralılar, Kalkhedon'u kolonize ettikten sonra, bunun bir hata olduğunu düşünselerdi, bu hatayı telafi etmek için fazla vakit kaybetmeden Byzantion'u da kolonize etmek isteyebilirlerdi. Oysa Kalkhedon'dan sonra Selymbria'yı (Silivri) kolonize etmişler ve en son Byzantion'u kurmuşlardır.

Bu nedenle, Hellespontos ve Propontis'in kolonizasyonu için iki koloni dalgası görünmektedir: İlk önce (MÖ 7. yüzyılın ilk yarısından önce) Ionialılar ve bir süre sonra da Megaralılar yeni yurt edinmek, ufak tefek ticaret ve tarım yapabilmek için elverişli yerleri seçtiler. Megaralılar bu dönemde Kalkhedon ve Selymbria'yı kurdular. İkinci koloni dalgasında ise (MÖ 7. yüzyılın ortalarından itibaren) Karadeniz ticaretinin büyümesi ve gelişmesi ile ticaret ve Boğaz trafiğinden pay almak faktörü önem kazandı. Ayrıca, bölgede daha önce kurulan Hellen kolonileri nedeniyle, Trak tehlikesine karşı birbirlerine yardım edebilecek Hellen kentlerinden oluşan nispeten daha güvenli bir ortam oluşması beklenmiş de olabilirdi.[55] Bu dönemde de Byzantion kuruldu. Megaralıların Byzantion'dan önce Kalkhedon'u kurmaları, Propontis'in Anadolu kıyılarının Kalkhedon'a ulaşmada daha elverişli bir güzergâh olması, Avrupa yakasının Traklar nedeniyle güvenli olmaması, Karadeniz ticareti trafiğinin henüz yoğun olmadığından cezbedici nitelik taşımaması gibi temel nedenlerin yanı sıra Kalkhedon'un yanı başından denize dökülen ve doğal bir iç liman oluşturan Kalkhedon Deresi'nin (Kurbağalıdere) ve Kalkhedon civarındaki Kayışdağı ile Alemdağ'daki içme suyu kaynaklarının varlığı gibi birkaç nedene bağlı olabilirdi. Byzantion'un Kalkhedon'dan sonra kurulması ise Propontis bölgesinde Trak tehdidinin üstesinden gelebilecek güvenli bir ortamın oluşmuş olması ve Karadeniz ticaret trafiğinin önceye göre yoğunluk kazanmış olmasıydı.

ANA KENT VE KOLONİSİ: MEGARA İLE KÖKEN İLİŞKİSİ

Megara ve kolonileri konusunda araştırma yapan Krister Hanell, ana kent Megara ile kolonisi Byzantion arasındaki bağları ortaya koymuştur.[56] Özellikle din, alfabe, takvim ile toplumsal ve siyasal yapı örgütlenmesi Megara ve kolonilerinde benzerdi. Genellikle bir koloni kurulduğu zaman, kolonide, ilk başlarda ana kentteki siyasal-sosyal yapı sürdürülürdü; farklılıklar zaman içinde oluşurdu.

Megara'da kutsanan tanrı ve tanrıçalar Byzantion'da da kutsanıyordu. Pythia Apollonu, Megara'da çok önemli bir yere sahiptir. Megara'da tanrıçanın sıfatları arasında yer alan *Lykeios*[57] *(kurt). Agraios*[58] *(avcı). Karinos*[59] ve *Latoos*[60] bu kez Byzantion takviminde ay adları olarak karşımıza çıkmaktadır.[61] Efsaneye göre; Apollon, Poseidon ve Byzas ile birlikte kentin surlarını inşa etmişti.[62] Kaynaklar, Byzantion'da Apollon Tapınağı ve Sunağı'nın varlığını anlatmaktadır.[63] Megara'daki Apollon Karinos'tan yukarıda söz etmiştik. Megara'nın otonom sikkelerinde yunuslar arasında bir obelisk vardır.[64] Bu obelisk aslında Karinos'un kült heykelidir, yani Karinos'u temsil eder. Benzer obelisk, Byzantion sikkelerinde de yer almaktadır.[65] Yani Megara Karinos'u Byzantion'da da vardır. İkili veya üçlü yunuslar arasında kentin adının ilk birkaç harfinin yer aldığı sikke tipi hem Megara'dan[66] hem Byzantion'dan[67] bilinmektedir ki bu benzerlik kayda değerdir.

Keza, bir diğer Megara kolonisi olan Kalkhedon'da da -tıpkı Megara'da olduğu gibi- bir Apollon Kehanet Merkezi bulunmaktadır.[68] Pythia oyunları hem Megara'da hem Kalkhedon'da vardır.[69] Aynı şekilde Apollon, Helenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi Kalkhedon sikkelerinde de resmedilmiş olup ön yüzde Apollon başı, arka yüzde üç ayaklı kazanın resmedildiği sikkeler hem Megara'da[70] hem Byzantion-Kalkhedon[71] ortak darbı olarak basılmıştır.

Megara'nın kurduğu kolonilerde Apollon ve Artemis'in birlikte tapım gördüğü görülmektedir. Bu, Byzantion'da da böyledir. Ayrıca, Artemis'in

Yazıtlı kaidesiyle Kybele heykelciği, mermer. MS 1. yüzyıl. İstanbul Arkeoloji Müzeleri.

Foto: T. Bıyıklı (1. Marmaray Metro Kurtarma Kazıları Sempozyumu Bildiriler Kitabı, s. 162).

(Phosphoros adı altında) Hekate ile özdeşleştirilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Dor kökenli Artemis Orthosia kültünün de Megara'dan Byzantion'a getirilmiş olduğu düşünülmektedir.[72]

Byzantionlu Dionysios, tıpkı Megara'da olduğu gibi Byzantion'da da kâhin Polyeidos ve çocuklarına her yıl, yılın sonunda ve başında, kurban kesildiğini yazmaktadır.[73] Bu da bize Megara'da kutsanan Polydeios'un Byzantion'da da kutsandığını göstermektedir.

Megara'ya özgü tanrıçalardan biri de Demeter Malophoros (koyunların koruyucusu) idi ve tanrıçanın Megara'da bir tapınağı da vardı.[74] Aynı tanrıça Byzantion'da da kutsanmakla kalmıyor, aynı zamanda onun adına bir de festival (*malophoria*) düzenleniyordu.[75]

Megara bir Dor kenti olduğundan Dor alfabesi egemendi; Byzantion yazıtlarında da Dor lehçesinin kullanılmış olduğunu görüyoruz. Bunun en belirgin örnekleri, Halk Meclisi'nin kararlarında Demos ve Boule sözcüklerinin, Damos ve Boula şeklinde yazılmasıdır; mezar yazıtlarından tespit edilen şahıs isimlerinde de bunu görüyoruz. Byzantion yazıtlarında *Bosporos* ve *Bosporikhos* adlarının geçmesi de, Byzantion'un Megara ile olan ilişkisine bir kanıttır; zira bu isimler Megara'dan ve onun diğer kolonilerinden de bilinmektedir.[76] Bosporia Festivali'ne ilişkin Baltalimanı'nda bulunan bir yazıtta[77] geçen Olympiodoros adı da tipik bir Megara adıdır.

Aynı şekilde, Byzantion'da kutlanan bir festival olan "Bosporia" ile Byzantion takviminde özel bir ad olan *boreios* da Megara kökenli olmaları açısından, bu ilişkiyi gösterir.[78] Gerçekten de Megara'ya özgü isimlerin Byzantion'da ay adları olarak karşımıza çıkması, Byzantion ile Megara arasındaki ilişkiye kanıttır.

Megara'nın diğer kolonilerinde (Kalkhedon dâhil) yıla adını veren en yüksek devlet yöneticisi (*eponym magistrat*) *basileus* unvanını taşımasına rağmen, Byzantion'da *hieromnamon* unvanını taşıyordu. Polybios,[79] Byzantion'la Rhodos arasındaki görüşmeleri anlatırken Byzantion'da *hieromnamon* olan Kothon'un adını anar. 1903'te Miletos'taki Delphinion'da bulunmuş olan ve bugün İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde bulunan bir yazıtta (Env. No 2036) *hieromnamon* olarak görev yapan Histiaios adlı bir Byzantionlunun adı geçmektedir.[80] Byzantion'da tanrılar da bazen *hieromnamon* olarak sembolik görev yapmaktaydı. Bunlar arasında, Demeter,[81] Zeus Serapis,[82] Hera,[83] Nemesis,[84] Nike[85] ve Hygeia'nın[86] adları bulunmaktadır.

MÖ 5. yüzyıl başlarından itibaren demokratik Byzantion'un siyasal ve toplumsal yapısı hakkında nispeten daha fazla bilgiye sahibiz. Helenistik ve Erken Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen yazıtlardan, Byzantion halkının *hekatostys* denen yüzlük gruplara bölündüğünü öğreniyoruz.[87] Aralarında hiyerarşik bir düzenin olmadığı bu *hekatostys*'lerin tamamı Byzantion halkını meydana getiriyordu. Byzantionlu yurttaşların her biri bu *hekatostys*'lerden birine kayıt olmak zorundaydı. Çünkü her türlü siyasal, hukuksal ve sosyal işleyiş, bu *hekatostys*'ler üzerinden yapılmaktaydı. Köleler ve kentte ikamet eden yabancılar (*metoikoi*) yurttaş sayılmadıklarından *hekatostys*'lere kayıtlı değildi. Söz konusu *hekatostys* örgütlenmesi Megara ve kolonilerine yabancı değildi.

Byzantion, Orta Yunanistan'dan gelen Megaralılar tarafında kurulduğu (ya da kolonize edildiği) için, nüfusun temelini kuşkusuz Eski Yunanlar (Hellenler) oluşturuyordu ve bu nedenle konuşulan ve yazılan dil (alfabe) Eski Yunanca (Hellence), Megara bir Dor kenti olduğundan da Dor lehçesi hâkimdi; Byzantionlular da Dor lehçesini kullanıyorlardı. Dor lehçesinin yazıtlardaki en belirgin farkı, kelimelerde "e" (eta) yerine "a" (alfa) kullanılmasıdır. Bu nedenle, Byzantion'a (ve diğer Megara kolonilerine) ait mezar kitabelerinde ve dekretlerde *demos* yerine *damos*, *boule* yerine *boula* yazımını görmekteyiz ki bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Hatta diğer Megara kolonisi Kalkhedon'un gerçek adının Dor lehçesine göre Kalkhadon olması, onun bir Dor kenti olan Megara'nın kolonisi olduğuna kanıttır.

Bu arada, biri Kalkhedon yakınında, diğeri Küçükçekmece Gölü kıyısında yer alan iki yerleşimin Antikçağ boyunca hiçbir zaman kent veya koloni statüsü taşımadığını, bunlardan Khrysopolis'in (Üsküdar) Kalkhedon'a bağlı, Rhegion'un (Küçükçekmece) ise Byzantion'a bağlı köy (*kome*) statüsünde birer yerleşim olduklarını belirtmeliyiz. Nitekim Antikçağ yazarları Khrysopolis'in Kalkhedon *territorium*'unda, Rhegion'un da Byzantion *territorium*'unda yer aldığına ilişkin kanıtlar sunar. Ayrıca, yüzlerce yazıt arasında, ne Khrysopolis'te ne de Rhegion'da, Şehir ve Danışma Meclisi (*Boule*) ile Halk Meclisi (*Demos*) adına alınmış kararlar bulunmaktadır. Her iki yerleşim Antikçağ boyunca hiçbir zaman sikke basmamıştır;

Khrysopolis'te, Kalkhedon sikkeleri, Rhegion'da ise Byzantion sikkeleri kullanılmıştır. Bu nedenle gerek Khrysopolis'te gerekse Rhegion'da yasama, yargı ve yürütmenin bağlı oldukları kent-devletleri, yani Kalkhedon ve Byzantion üzerinden yapıldığı açıktır; kanun yapma, savaşabarışa karar verme, *magistrat*'ların seçimi, mahkemelerde yargılama ve alınan kararların yerine getirilmesinden Kalkhedon ve Byzantion'daki meclisler sorumluydu; Khrysopolisli ve Rheglonlu yurttaşlar statüleri gereği bağlı oldukları kentlerdeki meclislere katılarak yurttaşlık görevlerini yerine getiriyorlardı.

oğlu Khrysos'un mezarının burada olduğu ve ismin Khrysos'tan kaynaklandığı.[91] d) yöredeki ticaret hacminin yüksekliği/alışverişte fazla altın kullanılması. Khrysopolis bir koloni olarak kurulmadığından ama Kalkhedon'un bir köyü (*kome*) olduğundan, Khrysos'un da koloni kurucusu olmadığı açıktır.

Karagöz'ün Üsküdar kazılarında bulunan Ionia kökenli ya da benzeri çanak çömleğe göre, Khrysopolis'in bir Ion kolonizasyonu sonucu kurulduğunu[92] hatta kurucu kentin Klazomenai[93] olabileceğini iddia etmesi son derece yanlış bir kurgudur. Kla-

6. yüzyıl tarihi veriliyor? Bu durumda söz konusu buluntuların yöreye Khrysopolis kurulmadan mı geldiği sorulabilir.

Khrysopolis kazılarında bulunan amphora parçalarının Klazomenai amphoraları ile benzerlik göstermesi ticaret ya da etki gibi daha gerçekçi ilişkiler çerçevesinde ele alınabilecekken, salt bu benzerlikten dolayı Khrysopolis'in Klazomenailılar tarafından kurulmuş olduğu iddiası biraz havada kalmıyor mu?

Karagöz önceki yayınlarında "Khrysopolis ile Kalkhedon'un aynı

Byzantion, Boğaz'daki akıntının yönü, gemilerin yanaşması ya da kıyıya yakın seyretmesi, Boğaz'daki trafiğin kontrol altında tutulması ve balıkçılık açısından Kalkhedon'a göre daha elverişli bir konumdadır. Karadeniz kıyılarından Ege'ye ihraç edilen malları taşıyan gemiler ya da Ege'den Karadeniz'e giden gemiler, akıntı nedeniyle Avrupa yakası kıyısını izleyerek Boğaz'dan geçmek zorundaydılar.

YENİ BİR TEZ: KHRYSOPOLIS, KLAZOMENAI'IN KOLONİSİDİR!

İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü'nün başkanlığında Marmaray ve Metro kazıları çerçevesinde Üsküdar'da yürütülen arkeolojik kazı çalışmalarının tarihsel değerlendirmeleri ne yazık ki bilimsel gerçeklerle bağdaşmamaktadır. Öyle anlaşılmaktadır ki verilen konferanslar ve yayımlanan makaleler yoluyla sistematik bir şekilde Khrysopolis'in (Üsküdar) Kalkhedon'a bağlı bir köy (*kome*) olmadığı, aksine Ionialı kolonistlerce bir koloni kenti (*apoikia*) olarak kurulduğu işlenmektedir.[88] Bu tezin hiçbir bilimsel dayanağı bulunmamaktadır. Khrysopolis'in sözcük anlamı "Altın Şehir" olup bu ismin nereden kaynaklandığı (etimolojisi) belli değildir. Bu konuda birkaç görüş vardır: a) altın madenine sahip olması.[89] b) Perslerin şehir devletlerinden vergi olarak topladıkları altınları burada saklamaları.[90] c) Khryseis ve Agamemnon'un

zomenai üzerine doktora tezi yapan ve bu konuda başka çalışmaları da olan Yaşar Ersoy'un yayınlarında da böyle bir tespit bulunmamaktadır. Ayrıca, Ionia türü keramiklerin sadece Khrysopolis'te bulunmadığı, başka birçok merkezde ele geçtiği de bilinen bir durumdur. Karagöz tezini desteklemek için John Boardman'ın bir yayınını referans göstermektedir.[94] Ancak söz konusu yayın, yazısının kaynakçasında yer almadığı için kontrol etme imkanı bulunamamıştır. John Boardman'ın ulaşılabilen yayınlarında ise Byzantion ve Kalkhedon'un Megaralılar tarafından kurulduğu açıkça ifade edilmektedir.

Karagöz, yazısının bir yerinde (s. 88) "arkeolojik buluntuların antik Üsküdar'ın MÖ 7.-6. yüzyıllarda kurulmuş olduğunu gösterdiğini" belirtmekte ama öte yandan başka bir yerde (s. 89) "buradaki yerleşimcilerin MÖ 6. yüzyılda Ionia'dan gelenler olduğunu" söylemektedir.[95] Arkeolojik buluntular MÖ 7. yüzyıla kadar geri gidiyorsa, neden kuruluş için MÖ

zamanda kurulan iki koloni kenti" olduğunu söylerken,[96] son yayınında "Khrysopolis'in, Kalkhedon'dan önce kurulduğu" sonucuna varmaktadır.[97] Diğer bir deyişle, ona göre, Kalkhedon, Byzantion ve Khrysopolis'in ayrı koloniler olmasının yanı sıra,

Boğaz'daki ilk koloni Khrysopolis idi. İki Dor kolonisinin (Kalkhedon ve Byzantion) yanı başında bir Ion kolonisinin (Khrysopolis) varlığı ihtimali hiç irdelenmeden... Kendisini bu sonuca götüren, Üsküdar kazısında bulunan amphoraların MÖ 630-620'ye tarihlendiğini düşünmesidir. Çünkü benzerlik ilişkisi kurulan Klazomenai amphoraları da yaklaşık aynı döneme (MÖ 650-620) tarihlenmektedir. Ancak, Karagöz'ün atladığı bir şey vardır: Kalkhedon için bilim dünyasında kabul edilen (ve kaynakların da verdiği) tarih, MÖ c. 685'tir. Diğer bir deyişle, amphoraların tarihlenmesi doğru olsa bile, verilen tarih Kalkhedon'un kuruluşundan önceki bir tarih değildir; zira MÖ 685, MÖ 630'dan daha öncedir!

Khrysopolis'in Kalkhedon'a bağlı olduğu Ksenophon'un *Hellenika*[98] ve *Anabasis*[99] adlı eserlerinde geçmekte ve ayrıca Strabon[100] da ondan bir köy (kome) olarak söz etmektedir.[101] Khrysopolis'in bir koloni kenti olmadığı, a) tarihinin hiçbir döneminde sikke basmamış olmasından, b) Halk Meclisi ve Danışma Meclisi adına alınmış hiçbir kararının bulunmamasından, c) devlet organları ve magistratlarının olmayıp Kalkhedon merkezli yönetim söz konusu olmasından, d) Antik Çağ yazarlarınca Kalkhedon'a bağlı bir yerleşim (köy) olarak bahsedilmesinden, e) hiçbir Antik Çağ yazarının ondan kent (polis veya apoikia) olarak bahsetmemesinden dolayı açıktır. Bu ölçüler çerçevesinde bölgede Khrysopolis ile karşılaştırılacak yerleşim, ancak Byzantion'un *kome*'si Rhegion'dur. Kuşkusuz kanıtlar yukarıda sıralananlarla sınırlı değildir. Üsküdar kazısında bulunan yazıtlı Kybele heykelciği de Khrysopolis'in Dor kökenine bir kanıttır. Söz konusu heykelciğin kaidesindeki yazıt Dor lehçesindedir.[102] Karagöz, yazıttaki Poseidon isminin Dor lehçesinde yazılmış olmasını ilginç bulmaktadır.[103] Ancak bu hiç de ilginç bir durum değildir, aksine normal, beklenen bir durumdur.[104] Çünkü, Khrysopolis, Dor kökenli bir yerleşimdir, Kybele ve Poseidon'un aynı yazar tarafından -eponym magistratlara hiç değinmeden- sadece bir *aynkretizm* olarak görülmesi de, her ikisi de Megara kolonisi olan Kalkhedon ve Byzantion'da (dolayısıyla Kalkhedon'un bir *kome*'si olan Khrysopolis'te de) eponym memur adları yerine bazen tanrı adlarının kullanılmış olması âdedi nedeniyle tatmin edici bir açıklama olarak görülmemektedir. Sonuç olarak, Marmaray ve Metro projesi çerçevesinde Üsküdar'da yürütülen arkeolojik kazı çalışmalarından çıkan "tarihsel" sonuçların yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir. Arkeolojik çalışmaların ve değerlendirmelerin ise büyük bir özveri ve gayretle yapıldığı, çeşitli zorluklara rağmen kazı çalışmalarının başarılı bir şekilde yürütüldüğü açıktır.

Byzantion adının, ya Byzas ile -ion ekinin birleşmesiyle (Byzas'ın yeri / şehri) ya da Byzas ve Antes ile -ion ekinin birleşmesiyle (Byzas ve Antes'in yeri / şehri) türetilmiş bir ad olduğunun en fazla kabul gören açıklamalardır.

DİPNOTLAR

1 N. Firatlı, "Byzantion nekropolu ve son buluntuları". *V. Türk Tarih Kongresi* 1956 (Ankara, 1960), s. 194 200; N. Firatlı, *Les stèles funéraires de byzance greco-romaine (avec l'édition et l'index commenté des épitaphes par Louis Robert)*, Bibliothèque archeologique et historique de l'Institut français d'archéologie d'Istanbul, Paris, 1964; N. Firatlı, "Istanbul'un Yunan ve Roma Mezar Stelleri", *Belleten* XXIX / 114 (Nisan 1965), s. 263-323; N., Firatlı, "New Discoveries Concerning the First Settlement of Ancient Istanbul Byzantion", *Proceedings of the 10th International Congress of Class. Archaeology* I, 1978, s. 265-574 Ayrıca bkz. *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllıkları*.

2 İki ilçe 2009 yılında Fatih ilçesi adı altında birleştirilmiştir.

3 Kentin adı, MÖ 7. yüzyıl ortalarından (kuruluşundan) MS 330'a kadar, yani 1000 yıla yakın bir zaman, Byzantion olarak kullanılmıştır.

4 Bu köken tartışmaları için bkz. D. J. Georgacas, "The Names of Constantinople". *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 78 (1947), s. 349-353.

5 G. Curtius, *Grundzüge der Griechischen Etymologie*, Verlag B. G. Teubner, Leipzig, 1866 s. 263 (no. 397). Yazar, Byzantion'un anlamını yanlış bir şekilde, "Ufervorland" (Hamburg yakınında yer adı) olarak vermektedir.

6 W. Tomaschek, *Die alten Thraker*, s. 22, 52, 66, 81-82, W. Tomaschek, "Byzantion (2)". *RE* III/1 (1970) col. 1158.

7 J. Miller, "Byzantion", *RE* III, 1127.

8 I. Russu, "Intorno al nome di Bisanzio" Atti del V congresso internazionale di studi bizantini: Roma, 20-26 settembre 1936, s. 555, not 2.

9 P. Kretschmer, "Das nt- Suffix", *Glotta* 14 (1925), s. 94 vd.; P. Kretschmer, "Buzantiwn", *Eis mnemen Spyr. Lamprou*, Atina, 1935, s. 217-218; P. Kretschmer, "Literaturberichte Griechische (für das jahr 1935)", *Glotta* 27 (1939), s. 16

10 C. Mango- A. Kazhdan, "Byzantion". *ODB* I, s. 344

11 P. Kretschmer, "Das nt- Suffix", *Glotta* 14 (1925), 95, not 3 ve P. Kretschmer, *Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache*. Göttingen, 1896, s. 183; P. Kretschmer, "Die Hypachaer", *Glotta* 21 (1933), s. 254; P. Kretschmer, "Buzantiwn". *Eis mnemen Spyr. Lamprou*, Atina, 1935, 217vd.,

12 W. Kubitschek, "Byzantion". *RE* III (1899), s1. 1127; P. Kretschmer, "Byzantion", *Eis mnemen Spyr. Lamprou*. Atina, 1935, s. 217 vd.; D. J. Georgacas, "The Names of Constantinople", *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 78 (1947), s. 347-367; A. Erzen, "İstanbul Şehrinin Kuruluşu ve İsimleri", *Belleten* 18 (1954), s. 136-137; S. Eyice, "Tarih İçinde İstanbul ve Şehrin Gelişmesi", *Atatürk Konferansları*, TTK, Ankara, 1975, s. 910.

13 P. Kretschmer, "Das nt- Suffix" *Glotta* 14 (1925) 95 ve D. J. Georgacas, "The names of Constantinople", s. 352.

14 Büyük Kolonizasyon için bkz. J. Berard *Expansion et colonisation grecques*, 1960; J. M. Cook, *The Greeks in Ionia and the East*, London, 1962; J. Boardman, *The Greeks Overseas*, London, 1962; J. Boardman, "The colonial expansion of Greece", Cambridge Ancient History vol. III/3, 83-162, The Archaeology of Greek Colonisation. Essays dedicated to Sir John Boardman (ed. G. R. Tsetskhladze ve F. de Angelis), Oxford, 1994; Gocha R. Tsetskhladze (ed.), *The Greek Colonisation of the Black Sea Area, Historical Interpretation of Archaeology*, Stuttgart, 1998; A. J. Graham, *Collected Papers on Greek Colonization*, Leyde, 2001; Gocha R Tsetskhladze (ed.), *Greek Colonisation An Account of Greek Colonies and Other Settlements Overseas*, 2 cilt (2006 ve 2008), Brill, Leiden

15 Megara için bkz: K. Hanell, *Megarische Studien* Lund, 1934; R P. Legon, *Megara: The Political History of a Greek City State to 336 BC*, Londra, 1981

16 Miletos kolonileri: Kios, Kyzikos, Miletopolis Phapæs, Prokennesos. Megara kolonileri: Astakos, Byzantion, Kalkhedon, Selymbria

17 Ps. Skymnos, 716-717.

18 Strabon 7.6.2.

19 Philostratus *Vitae Sophistarum*. I.2 4[528-529]. Philostratus, *Lives of Sophistes*, çev. W.C. Wright, The Loeb Classical Library, 2005.

20 Ioannes Lydus, *De Magistratibus Populi Romani* 3.70

21 Stephanos Byzantios, s.v. "Byzantion"

22 Eustathius, Comm. *Dion. Per.* 803 • *Commentarium in Dionysii Periegetae Orbis Descriptionem*, Ed. K. Müller, *Geographi Graeci Minores*, c. 2, Paris 1990 (ikinci edisyon)

23 Thukydides, 8 80 ve 3 36

24 Miletoslu Hesykhios *Patria Konstantinopoleos* 3.

25 Miletoslu Hesykhios *Patria Konstantinopoleos* 5.

26 *Historia Romana*, II.7, 7

27 Aristoteles, *Politica*, V, IV.5 (1305b 25-26).

28 Aristoteles, *Politica*, V, IV.3 (1304b 35 vd)

29 Herodotos IV.144.2. Ayrıca, Strabon (VII.3.10) ve Tacitus (XII.63)'da, tarihvermeden veya ne kadar sonra kurulmuş olduğuna ilişkin görüş belirtmeden, Byzantion'un Kalkhedon'dan sonra kurulduğunu söylerler

30 Eusebius, s. 93

31 Eusebius, s. 94

32 Eusebi vers. Arm. Abr. 1357 • Olymp. 30, 1 • 662a/59. Eusebi vers. Hieron. 1359 • Olymp. 30, 3 • 658/57. Bir başka el yazmasında ise Euseb Vers. Hieron. Abr. 1358 • Olymp. 30, 2•659/58 ve Euseb. Vers Hieron Abr. 1360 • Olymp 30, 4 • 657/56. Hieronymus'un Ermenice çevirisindeki farklılık için bkz. A. Schoene, *Die Weltchronik des Eusebius in ihrer Bearbeitung durch Hieronymus*, Berlin 1900, s. 256vd

33 *Naturalis Historia* IV, 11, 46: "...promuntorium Chrysoceras in quo oppidum Byzantium liberae condicionis antea Lygos dictum". Ayrıca Lygos yer adının, Lykos'a (Bayrampaşa Deresi) benzerliği de dikkat çekicidir

Ancak Lygos, Plinius'un ifadesine göre Byzanion'un önceki yerinde, yani bugünkü Sarayburnu'ndaydı, bugün kurumuş olan Lykos Deresi'nin kaynağı ise Haliç'e yakın bir yerde. Bayrampaşa civarında olduğundan Plinius'un bahsettiği Lygos ile Lykos arasında bir ilişki kurmak mümkün olabilir mi? Böyle bir ilişki kurulabilecekse, bu yerin, İo'nun Byzas'in annesi Keroessa'yı doğurduğu Kydaros ile Barbysos derelerinin Haliç'e döküldüğü nokta (bugün Eyüp) olduğu ileri sürülebilir. Ancak, gerçeği arayken, anlaşılanların birer efsanedenibaret olduğu da unutulmamalıdır.

34 Yerlilerle yeni gelen kolonistler arasındaki sorunlar hakkında bkz. J. M. Hinjre, "The Cities that Never Were. Failed Attempts at Colonization at the Black Sea", P.G. Bilde & J.M. Petersen (eds.), *Meetings of Cultures in the Black Sea Region: Between Conflict and Coexistence Black Sea Studies 8* (Aarhus 2008) s. 149-162.

35 Byzantionlu Dionysios, 8.

36 Hesykhios, 23.p. 10, 6 veya*FGH* 390 Fr. 16-37

37 Hanell, s. 127

38 Megara'nın Marmara Bölgesi'ndeki kolonileri için bkz. K. Hanell, *Megarische Studien*, Lund 1934, s. 116 vd.

39 Eusebius, 1598. Eusebius *Werke. Die Chronik des Hieronymus (Hieronymi Chronicon) von Dr. Rudolf Helm*, Leipzig, 1913.

40 *Fgrhist* 3 A. 6.

41 IV. 144.

42 VII.6.2 (veya VII 320).

43 XII.63.

44 Tacitus. Megarallar değil, genel bir ifadeyle Hellenler, der.

45 Herodotos, Apollon Kehaneti Ocağı'ndan bahsetmez. Strabon, yer belirtmeden Apollon Kehaneti Ocağı (Orakl) der. Tacitus ise Pythia Apollonu Kehaneti Ocağı der.

46 R. Carpenter, "The Greek Penetration of the Black Sea", *AJA* 52 (1948), s.1-10. Carpenter, Yunanların hızlı giden gemileri keşfetmeden Boğaz'daki akıntılarla baş edemeyeceklerini savunur.

47 K. J. Beloch, *Griechische Geschichte*, I, s. 357.

48 B.W. Labaree, "How the Greeks Sailed into the Black Sea", *AJA* 61(1957), s. 29-33.
(85) A. J. Graham "The Date of the Greek Penetration of the Black Sea", *Bulletin of the Institute of Classical Studies* 5 (1958), s. 25-42.

49 A. J. Graham, "The Date of the Greek Penetration of the Black Sea", *Bulletin of the Institute of Classical Studies* 5 (1958), s. 25-42.

50 I. Malkin - N. Shmueli, "The 'City of the Blind' and the Founding of Byzantium", *Mediterranean Historical Review* 3 (1988), 21-36. Makalenin Türkçe çevirisi için bkz. "Niçin Kalkedon (Kadıköy) Bizans'tan Önce Kuruldu?", *Toplumsal Tarih* 10 (Ekim 1994), 14-20.

51 Petrus Gyllius, s. 243 ; Menippos, *Periplous Bithyniae*, 151.

52 *Nh*. XXXVII.18.72.

53 *Ethnika*, "Khalkitis" mad

54 Polybios, IV.45. Ayrıca bkz. A.J. Graham, "The Colonial Expansion of Greece", *CAH* 3 (1982), s. 120.

55 Nitekim daha önce kurulmuş bulunan Megara kolonileri Kalkhedon ve Selymbria ile Samos kolonisi Perinthos, ortak düşmana karşı durabilecek bir gücün doğal müttefikleriydi.

56 K. Hanell, *Megarische Studien*, Lund 1934

57 *IG* VII 35

58 Pausanias I.41.3.

59 Pausanias I.44.2.

60 Pausanias I.44.10.

61 Hanell, s. 164 ve 190-191.

62 Dionysios Byzantios, II. 3 ;Fr. 18; Hesykhios, *Patr Const*. 5; 9; 12.

63 Dionysios Byzantios, 24 ve 46

64 *SNG Deutschland, Staatliche Munzsammlung, Attika, Megaris, Aigina*. München, 2002, 490.

65 E. Schönert-Geiss, *Die Münzprägung von Byzantion, Teil I: Autonome Zeit*, Akademie Verlag, Berlin 1970, 1215 vd.

66 *SNG Deutschland, Staatliche Münzsammlung Attika, Megaris, Aigina* München, 2002, 479 vd.

67 E. Schönert-Geiss, *Die Münzprägung von Byzantion, Teil I: Autonome Zeit*. Akademie Verlag, Berlin 1970, 924 vd

68 Dionysios Byzantios, 111

69 *CIG* 3676.

70 *SNG The Royal Collection of Coins and Medals Danish National Museum Attica Aegina*, Copenhagen, 1944, 471.

71 E. Schönert-Geiss, *Die Münzprägung von Byzantion, Teil I: Autonome Zeit*, Akademie Verlag, Berlin 1970, 1284 vd

72 Herodotos, IV.87.

73 Byzantionlu Dionysios 14 veya F 19

74 Pausanias I. 44.1.

75 Hanell, s. 176.

76 L. Robert, *Etudes epigraphiques et philologiquea*, Paris, 1938, s. 200-201

77 L. Robert, *Etudes epigraphiques et philologiquea*, Paris, 1938, s. 200. dipnot 6; G.G. Arnakis, «Two Inscriptions from Baltaliman (Phrialeia)», *American Journal of Archaeology*, 59, 1955, s. 176; A. Laytar, *Die Inschriften von Byzantion I. Die Inschriften*. Bonn 2000, s. 39, no. 11.

78 Hanell, s. 200-201.

79 IV.54.

80 Laytar, s. 23, no. 2

81 Laytar, s. 32

82 L. Robert, "Siele de Byzance", *Hellenica* X, 1955, s.17-23 ve Laytar 19

83 Laytar 33.

84 Laytar 34.

85 Laytar 35.

86 Laytar s. 23.

87 Hanell, s. 142.

88 Ş. Karagöz, "Khrysopolis'in koloni kenti olarak tarihteki yeri", *Gün Işığında İstanbul'un 8000 yılı, Marmaray, Metro, Sultanahmet kazıları*. Vehbi Koç Vakfı, İstanbul, 2007, s. 32-53; Ş. Karagöz, "Marmaray Projesi Üsküdar İstasyonu Arkeolojik Kurtarma Kazıları", *İdol. Arkeolojik Dernegi Dergisi*, 3,4 (2007), s. 2-15; Ş. Karagöz, "Marmaray Kazılarının Armağanı Bir Antik Kent; Khrysopolis-Scutari", *Turk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler* 26 (Mayıs 2008), s. 1-6; Ş. Karagöz, "Marmaray-Üsküdar 2004-2008 Arkeolojik Kazıları", *İstanbul Arkeoloji Müzeleri ı Marmaray Metro Kurtarma Kazıları Sempozyumu Bildiriler Kitabı 5-6 Mayıs 2008* (Ed. U. Kocabaş). İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü, İstanbul, 2010, s. 85-109 (Kitap Türkçe-İngilizce'dir).

89 Pseudo-Symeon. *Chronographia*, 729

90 Byzantionlu Dionysios, *Anaplous Bosporou*, 103. Karagöz, bu alıntıya referans olarak C.Texier'nin *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi* (2002) kitabını referans vermektedir. Ancak söz konusu bilginin kaynağı, MS 2. yüzyılda yaşamış Byzantionlu Dionysios'un *Anaplous Bosporou* adlı eseridir.

91 Byzantionlu Dionysios, *Anaplous Bosporou*, 109; Stephanos Byzantios, *Ethnika*, s.v. Χρυσόπολις (Ş. Karagöz'ün yayınlarında bu yazar, Bizanslı Etienne olarak yazılmaktadır; ancak bu yazım Fransızca imlaya göre olup doğrusunun Byzantionlu Stephanos olması gerekmektedir).

92 "...karşılaşurma yapılabilen çanak-çömlek kırıkları, Ege dünyasının antik kentleriyle bölgede kolonizasyon dönemi olduğunu yansıtan bir yerleşmeyi vurgulamaktadır...MÖ 6. yüzyılda, ana yurtları Batı Anadolu'daki İyon kentinden gelip buraya yerleşen kolonı kenun nekropolüne ait olmalıdır". Şurada; Ş. Karagöz, "Khrysopolis'in koloni kenti olarak tarihteki yeri", *Gün Işığında İstanbul'un 8000 yılı, Marmaray, Metro Sultanahmet kazıları*, Vehbi Koç Vakfı, İstanbul, 2007, s. 35; Ş. Karagöz, "Marmaray-Üsküdar 2004-2008 Arkeolojik Kazıları", *İstanbul Arkeoloji Müzeleri ı Marmaray-Metro Kurtarma Kazıları Sempozyumu Bildiriler Kitabı 5-6 Mayıs 2008* (Ed. U. Kocabaş), İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü, İstanbul, 2010, s. 89.

93 "...Khrysopolis'in Arkaik devir keramikleri analoji hakımından, bölgede büyük olasılıkla Klazomenai (Urla) ile anakent-kolonı kent bağlantısı olduğunu göstermektedir." Şurada; Ş. Karagöz, "Khrysopolis'in koloni kenti olarak tarihteki yeri", *Gün Işığında İstanbul'un 8000 yılı, Marmaray, Metro, Sultanahmet kazıları*, Vehbi Koç Vakfı, İstanbul, 2007, s. 37; Ş. Karagöz, "Marmaray Üsküdar 2004-2008 Arkeolojik Kazıları", *İstanbul Arkeoloji Müzeleri ı. Marmaray-Metro Kurtarma Kazıları Sempozyumu Bildiriler Kitabı 5-6 Mayıs 2008* (Ed. U. Kocabaş), İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü, İstanbul, 2010, s. 92.

94 "...Egeli ilk kolonistler Boğaz kıyılarında kontrol merkezleri olarak Kalkhedon ve Byzantion gibi kolonileri kurmuşlardı". Bu cümleye verilen dipnot şudur: Boardman 1988, 239 vd. Bu cümle doğruysa, Boardman'ın Egeli kolonistler demesinden Megaralı kolonistler anlaşılmalıdır. Zira Boardman, yayınlarında Byzantion ve Kalkhedon'un Megaralılar tarafından kurulduğunu söylemektedir: J. Boardman, *Kolonien und Handel der Griechen*, Verlag C.H.Beck, Münrhen, 1981, s. 284 (Bu yayın, yazarın *Greeks Overseas* adlı eserinin Almancasıdır).Sayın Karagöz, Egeli kolonistlerden anlaşılması gerekenin Megaralılar olduğunun farkındaysa, bunun kendi teziyle tezat teşkil ettiğinin de farkındadır. Ayrıca yazısında "Doğu Akdeniz kentlerinin halklarının yeni yurt aramak için kentlerini terk ettiğinden" söz etmektedir. Ancak, Doğu Akdeniz dendiğinde Anadolu'nun güney kıyıları ile Suriye ve Filistin kıyılarındaki kentler anlaşılır. Ancak sonraki cümlesinden anlaşılacağı üzere Karagöz'ün anlatmak istediği Batı Anadolu kıyılarıdır; ancak Batı Anadolu kıyıları için Doğu Akdeniz ifadesinin kullanılması doğru değildir. Ege denmesi gerekir. Doğu Akdeniz başkadır Ege başkadır. Eğer Yunan anakarasının doğusunda yani Ege Denizi'nin doğusundaki halklar için bir tanım kullanılacaksa bu Doğu Grekler / Yunanlar olmalıdır; çünkü literatürde bu şekilde kullanılmaktadır.

95 Ş. Karagöz, "Marmaray-Üsküdar 2004-2008 Arkeolojik Kazıları", *İstanbul Arkeoloji Müzeleri ı. Marmaray Metro Kurtarma Kazıları Sempozyumu Bildiriler Kitabı 5-6 Mayıs 2008* (Ed. U. Kocabaş), İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü, İstanbul, 2010.

96 Ş. Karagöz, "Khrysopolis'in koloni kenti olarak tarihteki yeri", *Gün Işığında İstanbul'un 8000 yılı, Marmaray, Metro, Sultanahmet kazıları*, Vehbi Koç Vakfı, İstanbul, 2007, s. 37.

97 Ş. Karagöz, "Marmaray Üsküdar 2004-2008 Arkeolojik Kazıları", *İstanbul Arkeoloji Müzeleri ı Marmaray-Metro Kurtarma Kazıları Sempozyumu Bildiriler Kitabı 5-6 Mayıs 2008* (Ed. U. Kocabaş), İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü, İstanbul, 2010, s. 92.

98 *Hellenika*, I.1.22: "...Oradan Kalkhedon'daki Khrysopolis'e derlediler".

99 *Anabasis*, VI.6.38: "...ve altıncı gün Kalkhedon'daki Khrysopolis'e vardılar"

100 *Geographika*, XII.4.2: "Pontos'un ağzında Megaralıların kurduğu Kalkhedon ile ile bir koy olan Khrysopolis ve Kalkhedonlıların Tapınağı vardır."

101 Karagöz, Strabon'un Khrysopolis'ten "basit bir köy" olarak söz ettiğini söylemekte ise de Strabon "basit" ifadesini kullanmamakta, sadece kome (köy) demektedir. "Basit" ifadesi, modern yazarlar tarafından eklenmiştir

102 F. Demirtök, "Marmaray Kazılarından Ele Geçen Yazıtlardan Dört Örnek", *İstanbul Arkeoloji Müzeleri ı. Marmaray-Metro Kurtarma Kazıları Sempozyumu Bildiriler Kitabı 5-6 Mayıs 2008* (Ed. U. Kocabaş), İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü, İstanbul, 2010, 163-167.

103 Ş. Karagöz, "Marmaray Kazılarının Armağanı Bir Antik Kent; Khrysopolis-Scutari", *Turk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler* 26 (Mayıs 2008), s. 3; "Kybele heykel parçasındaki ilginç nokta, kaidesindeki Olympos kökenli Poseidon isminin Dur lehçesinde yazılmış olmasıdır"

104 Boardman, bölgede bulunan bir yazıtın Ion lehçesiyle yazılmış olmasını ilginç ve nesadufi olarakifade etmekte olup doğrusu da budur: *Kolonien und Handel der Griechen*. Verlag C.H Beck. München, 1981, s. 289.

EMİNE ÖNEL KURT
ÇAĞLA ORMANLAR OK

SİVİL ÜNİFORMA: SİYAH TAKIM ELBİSE

Erkek modası için en belirleyici giyim parçalarından olan pantolon ve ceket asırlar içinde gelişimini tamamlayarak nihayet takım elbise formuna ulaşır. Takım elbisenin modern anlamda dönüşümü bu bölümün daha önceki yazılarında bahsi geçen. Avrupa giyim tarihinde ayırt edici rolüyle yer verilen ve ideal erkek gardırobunun hakim rengi olan siyaha dayanır. Takım elbise 19. yüzyıla gelindiğinde geniş kitlelerin kullanımına girerek burjuva sınıfının sivil üniforması halini almıştır.

Moda tarihçileri modern anlamda takım elbisenin 19. yüzyılda doğduğunu söylerler. Bu yüzyılda demokrat burjuva sınıfının üniforması haline gelmiş olan takım elbise, tarihsel süreç içinde edindiği biçim ve rengini Batı kültürünü şekillendiren olgulardan edinmiştir. Protestan inanç ve anlayışı, askeri kültür, demokratikleşme kaygısı ve sanayileşmenin sonuçlarıyla biçim geliştiren takım elbiseler; "şık, mesafeli, vakur, saygın, ciddi ama çekici" havasını da Rönesans'tan günümüze ideal erkek gardırobunun baskın rengi olan siyaha ve siyah kullanımını yaratan nedenlere borçludur.

16. yüzyılın başında matbaanın keşfedilmesi Batı uygarlığının renk algısında köklü bir değişim yaratmıştır.[1] Beyaz kağıt üzerine siyah mürekkeple basılan matbu eserlerin çarpıcı etkisiyle Orta Çağ el yazmalarının çok renkli dönemi kapanmış, siyah beyazın hakim olduğu bir görsel kültüre geçilmiş, bu dönemde yapılanan Protestan anlayış da Orta Çağ'a ve onun renk ahlakına itiraz ederken imge ve kültür dünyasının bu yeni ve yaygın aracının "modern" gücünden faydalanmıştır.

Antik Çağ'dan beri hiçbir ayrım olmaksızın herkesin kıyafeti renklidir. Sadece bazı parlak ve doygun renkler yasalar aracılığıyla saray çevresinin kullanımına ayrılmıştır. Siyah ise teknik olarak 14. yüzyıla dek tok tonların kalıcı olarak elde edilmesinin henüz mümkün olmadığı, din adamları ya da matem tutanların kullandığı isimsiz bir renktir. Asil sınıfa mensup olmayan ama varlıklı bazı İtalyan tüccarlar görkemli Venedik kızılları veya Floransa'nın ünlü tavus kuşu mavilerinden mahrum bırakılmışlar; onlar da o zamana kadar mütevazı ve değersiz kabul edilen siyah renkte giysiler giyerek bu durumu alaya almışlardır. Bununla birlikte, kumaş boyacılarının 1360'lardan itibaren sahip oldukları maddi güç canlı, çekici ve sağlam siyah tonları elde etmelerini mümkün kılar. Böylelikle bu sınıf Pastoureau'nun da belirttiği gibi iki anlamda da kazançlıdır: "Bu yeni moda toplumsal ölçekte daha zirveye ulaşmamış olan yeni zengin sınıfa hem kanunlara ve yönetmeliklere itaat etme hem de kendi zevklerince giyinebilme olanağı sağlamış oldu."[2]

14. yüzyılın ortalarından itibaren burjuvazinin sahiplendiği göz alıcı siyah, savurganlık yasalarının çıkarıldığı büyük veba salgınının karamsar ortamında soylu sınıfın da gardırobuna girmeye başlar. Burgonya Sarayı'nın genç ve güçlü prensi III. Philip (İyi Philip/1396-1467) yaşamı boyunca siyah kıyafetler giyerek prens siyahının öncüsü olur. Dük'ün, babası I. John (Korkusuz John/1371-1410) için tuttuğu matem, siyahı Hristiyanlığın bütün faziletlerinin timsali olarak görerek erdemli gücünü kullanmak istemesi, bu renge bağlanmasında önemli olmuştur.

Bu "lüks siyah" Burgonya Sarayı'ndan zamanla tüm Avrupa aristokrasisine ama özellikle İspanya Sarayı'na yayılır. Dünya imparatorluğu kurmaya niyetlenen, Amerika kıtasını haritaya ekleyen, engizisyon mahkemelerinin mucidi İspanya Kralı II. Philip de (1527-1598) karısı ve kızının ölümünden sonra kendisini bu renkle, Katolik krallığının otoriter ve karanlık siyahıyla özdeşleştirmiştir.

Amerika kıtasının keşfiyle İspanyolların Meksika'dan getirdiği bakkam ağacı sayesinde artık çok daha zahmetsiz ve ucuza mal edilen bu renk hem Avrupa'da hem Yeni Dünya'da hızla yayılır. Matem ve kefaret siyahı prens siyahıyla birleşmiş, resmiyet kazanarak "İspanyol siyahı" olarak tanınacak olan dalgayı yaratmıştır.

Takım elbisenin biçimsel ilk örnekleri Batı Avrupa'da 17. yüzyılda görülmeye başlar. Rengarenk ve desenli, çeşitli pahalı kumaşlardan dikilen, değerli taşlarla işlenen, olağanüstü inceliklerle örülen, diz altında bağlanan çorap ve dar pantolonlar; uzun etekli, işlemeli, süslü, yakasız ceketler; içlerine giyilen fırfırlı, ipekli gömlek ve yelekler uzun bir dönem imtiyazlı ve soylu sınıfın albenili kıyafetleri olacaktır. Öte yandan giderek yaygınlaşan Protestanlık fikri ve pratikleri, bu debdebeli ve müsrif

giyime, rüküşlüğe ve canlı renklere karşı bir savaş açar. Alçakgönüllülük ve tövbekârlığın simgesi olarak siyah, gri ve beyaz gibi ölçülü renklerin hakim olduğu, sade, ciddi ve lüksten, makyajdan, ayrıksı modalardan uzak bir giyim tarzı tercih edilir. Bu tutum dönemin gerçekleriyle birleşerek toplumun her katmanında ve geniş bir coğrafyada Protestanlar ile Katoliklikleri buluşturacak olan kalıcı bir toplumsal etki uyandırmıştır. Artık ister Protestan olsun ister Katolik, her iyi Hristiyan'ın, her iyi vatandaşın gündelik kıyafetleri koyu renkli olacaktır.[3]

1665 yılında gerçekleşen büyük Londra yangınının ardından İngiltere Kralı II. Charles'ın (1630-1685) tasarruf önlemleri gereği aristokratlara daha sade giyinmelerini salık vermesi ve kendisinin de böyle giyinmeye başlaması pekiştirici olmuştur. 1666 yılında II. Charles'ın ceketinin içine giydiği Osmanlı'dan esinlenilmiş yeleği (*vest*), saray kıyafetleri arasına sokmasını Adolf Loos şöyle yorumlamaktadır: "Eğer bu anı, modern İngiliz üç parça takımının başlangıç anı olarak ele alırsak, oryantalizmi ilk takımların görünüşüne ilham veren birkaç temel etkiden biri olarak görebiliriz."[4]

18. yüzyıla gelindiğinde, Fransa'da devrimci sürecin sertleştiği günlerden birinde (20 Haziran 1792) kralı kırmızı bere takmaya zorlamak amacıyla düzenlenen bir gösteri sırasında elinde baltalı mızrakla Tuileries Sarayı'nın damına çıkan bir isyancı kalabalığa karşı eski, yırtık bir külot[5] sallar. Bu olay, "aristokrat külot"u monarşinin simgesi yapar; isyancılara "*sans culottes*"[6] (külotsuzlar) denmektedir. Yoksulun, köylünün, denizcinin, çocuğun, soytarının ve elbette devrimcilerin giydiği işlevsel pantolonsa özgürlüğün simgesi olmuştur.[7] Erkekler bundan böyle ritüeller, şenlikler ya da kural ihlalleri dışında artık asla o nahoş, süslü ve çok renkli giysileri giymeyeceklerdir. J. C. Flügel, *Kıyafetin Psikolojisi* adlı kitabında moda tarihinde "erkeklerin büyük feragati" olarak anılan bu vazgeçişi sorgular ve devrim yıllarının siyasal ve sosyal hareketliliğinin toplumsal eşitlenme adına geçmişten de gelen bazı eğilimleri sahiplenerek sadelik ve bir örnekliği teşvik ettiğini saptar.

Üst sınıf erkek kıyafetleri üzerindeki İngiliz etkisi 18. yüzyıl ortalarından başlayarak açık hava yaşamının, ata binmenin, avlanmanın gerektirdiği daha rahat kıyafetleri gündelik modalar arasına sokar. İngiliz usulü pantolon, yelek ve ceketten oluşan üçlü takım Fransa'da artık aynı kumaştan dikilmeye başlamış ve Avrupa'ya yayılmıştır. Bunda ihtilalin sadeleşme eğilimlerinin yanı sıra bu dönemde insanlık tarihi kadar eski olan, çok renkli ve düzensiz savaş alanı ve tören kıyafetlerinin büyük yatırımlar yapılarak bir norma oturtulmuş olmasının da etkisi büyüktür. Bu yıllarda Avrupa sürekli savaş halindedir ve askeri üniformalar[8] her an her yerdedir. Saray ve dolayısıyla devlet, üniformaların fetiş görselliklerinin yarattığı hiyerarşik ve bürokratik potansiyeli bir kontrol aracı olarak kullanmaktadır. Görselliklerinin büyük etkisinin yanı sıra üniformaların parasını genellikle kullanıcılar (asker ve subaylar) kendi ceplerinden ödediğinden, zamanla erkek gardıroplarının demirbaşı haline gelmiş ve günlük kıyafetlerin hatlarının oluşmasına da etki etmiştir. Ata binip inmeyi kolaylaştıran arka yırtmaçla; apolet gibi, omuzları yapılı gösteren vatkalar; rüzgârdan korunmak için, gerektiğinde yaka kapatılabilsin diye yakaya açılan ilikler; pratiklik sağlayan bazı cepler gibi kimi dikim ve biçim özellikleri günlük takımlara böylelikle sirayet etmiştir.

19. yüzyıl sanayileşmesi büyük kentler, yeni meslekler, yeni tüketim alışkanlıkları ve tektipleşme yaratmıştır. Bu çağ, giysi modalarının kitleler tarafından daha çok benimsendiği ve takip edilebildiği bir çağdır. Victoria dönemi[9] olarak da anılan bu yıllarda döneme adını veren Britanya Kraliçesi Victoria (1819-1901) kocasının ani ölümünden sonra siyah yas giysilerini 40 yıl boyunca üzerinden çıkarmamıştır. Londra başta olmak üzere Avrupa şehirlerindeki terziler kent hayatının, sanayileşmenin ve gelişen ticaretin gerektirdiği yeni mesleklere uygun, saygınlık ve sorumluluk duygusu veren "o" erkek giysisini mükemmelleştirmek için uğraşmaktadırlar. İş ahlakının, ciddiyet ve otoritenin temsilcisi ve teminatı haline gelen, seri üretim teknolojileri sayesinde ucuzlayan ve daha geniş kitlelerin kullanımına giren "siyah takım elbiseler" hem modayı takip eden dünyanın hem de büyük şehirdeki ve kasabadaki sanayici kesimin üniforması olur. Kömür çağı ve sanayinin yarattığı kirlilik de kent insanının işlevsel bir renk olarak siyahı tercih etmesine yol açar. Böylece siyah, burjuvaların, yüksek sosyete insanlarının ve hatta uşak giysilerinin makbul rengi olmuş; üzerinde herkesin hemfikir olduğu, sınıfları ortadan kaldıran bir siluet ve renk birliği oluşturmuştur.[10] Kumaş kalitesi, kesim ve dikim maharetleri, kullanılan aksesuarlar gizli bir hiyerarşi yaratsalar da şık bir giysiye sahip olmak, sosyal mevkiye bağlı olmayan hatta sosyal mevkiyi belirleyen bir araç haline gelmiştir: sınıf modasından tüketici modasına geçilmiştir."

19. yüzyılın ticari pazar haline gelen bir başka konusu da yas giysisi ve aksesuarları olmuştur. Daha önce sadece varlıklı sınıflara ve daha çok Fransa, İspanya ve İtalya'ya özgü matem âdetleri, seri üretim tekstil ve kıyafetler aracılığıyla Avrupa'nın geneline yayılmış; yeni çağ ile birlikte sadece aristokrasi değil önce burjuvazi, ardından da işçi sınıfı detaylı kurallarla donatılmış bu âdetleri benimseme yoluna girmiştir. Derin duyguların ve üzüntünün görsel sembollerle romantize edildiği detaylar moda olur. Siyah rengin erkek giyimindeki yerini ele aldığı kitabında John Harvey, 19. yüzyılda erkeklerin eğlenirken bile matemli gibi göründüğünden söz eder ve Baudelaire'in de şık matem kıyafetlerini gündelik takım elbiseler haline getiren erkek modası için şöyle dediğini aktarır: "Bu kederli yüzyılımızın omuzlarında taşıdığı siyah ve dar [ceket], ebedi matemin işareti olan kaçınılmaz üniforma değil midir? Hepimiz şu ya da bu şekilde bir cenaze törenine katılıyoruz."[11]

Jacques Joseph (James) Tissot, *Royal Caddesi. Le Cercle*, 1868, tuval üzerine yağlıboya, 175 x 281 cm, Musee D'Orsay

Jacques Joseph Tissot'un (1836-1902) resminde, 19. yüzyılın takım elbise modasına uygun giyinmiş bir grup erkek görülür. 1871 yılında Londra'ya taşınıncaya kadar Paris'in en başarılı ressamlarından biri olan Tissot, 1836'da Nantes'da doğar ve Cizvit okulunda eğitim görür. 1856'da sanat eğitimi için Paris'e gittiğinde, 19. yüzyılın tanınmış sanatçılarından James McNiell Whistler'la (1834-1903) tanışır ve izlenimci ressam Edgar Degas'yla (1834-1917) yakın arkadaş olur. Daha ilgi çekici olacağını düşündüğü için adını James olarak değiştirir. 1870'de Fransa-Prusya Savaşı'nda askerlik yapan Tissot, komün taraftarı olarak suçlanınca Fransa'yı terk ederek Londra'ya yerleşir. 1902'de, Fransa Doubs'da kendisine babasından miras kalan Château de Buillon'da ölmüş ve şatonun şapeline gömülmüştür. Tissot, İncil'de ve Eski Ahit'te yer alan sahneleri resimlemesinin[13] yanı sıra dönemin moda giysileri içindeki kadın ve erkekleri günlük hayatlarında gösterdiği betimlemeleriyle de ünlüdür. Resimde Hôtel de Coislin'in Concorde Meydanı'na bakan balkonunda toplanmış *Le Cercle*[14] kulübünün 12 üyesi görülür. Kulüp üyelerinin bu resim için sanatçıya biner frank ödeme yaptığı bilinir. Kanepede en sağda oturan Baron Rodolphe Hottiguer (1835-1920), grubun aralarında çektikleri kurada resmin sahibi olmuştur. Resimdeki her figürü tanımak mümkündür.[15] En sağda, kapı girişindeki figür, Marcel Proust'un (1871-1922) *Kayıp Zamanın İzinde* romanındaki Charles Swann'ın esin kaynağı olan Charles Haas'dır. Haas gibi, Swann da *Le Cercle de la Rue Royale* ve Jokey Kulübü'nün üyesidir. Resmin sağındaki tek koltukta oturan Edmond de Polignac'ın Charles Haas'ı Marcel Proust'a tanıştıran kişi olduğu bilinir. Marki Gaston de Galliffet, resimde sağda, koltuğa yaslanmış olarak ayakta duran figür, 1885'te Yüksek Savaş Konseyi (*Conseil Supérieur de la Guerre*) üyesi olur ve Fransız Cumhuriyeti'nin önemli siyasi isimlerinden Léon Gambetta'nın himayesine girer. 1899'da Başbakan René Waldeck-Rousseau tarafından Dreyfus Davası'nda bir denge unsuru olması için Savaş Bakanı olarak atanır. 1871 Paris Komünü'nün ateşli muhaliflerinden birisidir. Buradaki adamların vakitlerini, Proust'un aynı romanındaki Guermantes Düşesine de ilham kaynağı olan Kontes Greffuhle'la geçirdikleri de bilinir. Resimdeki Hôtel de Coislin, bugün halen ayaktadır ve Concorde Meydanı'na bakmaktadır. Ancak resimde ağaçların üzerinden görünen, 1855 Dünya Fuarı için inşa edilmiş Palais de l'Industrie bugün yerinde değildir.

Zengin bir modacının oğlu olan Tissot, resimde günün moda giysilerini olabildiğince gerçekçi bir şekilde betimlemeye özen göstermiştir. Bu özen, 1860'ların kostüm ve aksesuarları için önemli bir kaynak niteliğindedir. Ticarette başarılı olanların aristokrat zenginliklerini ele geçirmeye başladığı bu dönemde sanatın hamileri de değişmiştir. Bu dönemi ve bu insanları resmeden Tissot, Ruskin'in de yaptığı gibi "sonradan görmeleri" resmetmekle eleştirilir.

Resimdeki beyler, kıyafetlerinin kalitesi, terzileği ve kesimiyle gurur duyan *dandy* geleneğini sürdürerek ufak detaylara verdikleri önemi jilet gibi ütülenmiş takım elbiseleri, kolalı gömlek yakaları, cilalı ayakkabıları, özenle bağlanmış boyunbağları ve ipek kaplı silindir şapkalarıyla ispat eder görünüyorlar. Erkekler, 1860'lardan itibaren, dizlere kadar uzanan siyah kuyruklu ceket (*jaketatay*) veya frakla birlikte kullanılan düz siyah ve gri çizgili yün panto-

lonlar giymişlerdir. Koyu renk ceket ve yelekle tezat oluşturan, Victoria dönemi insanlarının değer verdiği bir başka isimsiz renk olan gri, Hristiyanlıkta kumruların eşlerine olan sadakatleriyle ilişkilendirilen ve fazilet çağrışımları olan bir renk[16] olarak erkek giyiminde çok makbul görülmüştür. Kısa bir yelek, uzun ceket ve pantolondan oluşan takım elbiseleri genellikle silindir şapkalar tamamlar. Bu kıyafet tarzı parlamento üyelerinin, bankerlerin, borsacıların, yargıçların, avukatların ve tıp doktorlarının favori iş kıyafeti haline gelmiştir.[17]

En soldaki figür olan Kont Alfred de La Tour-Moubourg'un romantikler gibi göğüsten iliklenmiş ceketinin düğmeleri aşağı doğru açık bırakılmış. Buna "Richmond stili" ya da "İngiliz tarzı" adı verilmiştir. Bu dönemde düğmeli pantolonlar yerini fermuarlı pantolonlara bırakmıştır.

1830'lu yılların başlarında akşamları giyilen smokin, frak gibi kıyafetler çoğunlukla siyahtır. Artık renkli pantolona pek rastlanmaz. Kısa bir dönem yazlık beyaz pantolonlar görülür ama ilerleyen yıllarla birlikte siyah pantolon giymek genel bir adet haline gelmiştir. En son yeleklere sığınan kimi renkler de birer birer yitip giderler. 1850'lerde yeleklerin artık siyah ya da beyaz ipekli kumaş kullanılarak imal edildiği gözlemlenmektedir. Siyahın çağlar boyunca değişmeyen eşlikçisi yakalardan, manşetlerden sızan beyaz olmuştur. Yüzyıllar boyunca vücuda doğrudan temas eden alt giysilerin hijyen kaygısı nedeniyle beyaz veya boyasız olmasının bir devamıdır bu. Ve elbette iki zıt rengin yarattığı kontrast insan yüzünü daha güçlü ve çekici kılmaktadır. Günlük kıyafetlerle giyilen gömleklerin, gece kıyafetlerinin aksine neredeyse ceketlerin içine gizlendiği söylenebilir; sadece kol ağızları ve yakalar gözükmektedir.

Günlük iş hayatında dahi kolalı yakalar, dubleli ceketler, vatkalı omuzlarla kalıplı görünmek, fit olmak saygın bir erkeğin olmazsa olmazıdır. Edgar Degas'nın resminde de bir iş yerinde oldukları anlaşılan, çoğu pantolon ve ceket ve bazıları siyah takım elbise giyen bir grup erkek görülür.

Paris'te doğan Edgar Degas (1834-1917) sanat eğitimi için Jean Auguste Dominique Ingres'in öğrencisi Louis Lamothe'un atölyesine devam etmiş, ardından Ecole des Beaux Arts'da eğitim almış, Paris dışında Napoli, Roma ve Floransa'da çalışmıştır. Erken dönemlerinde klasik eserleri kopyalasa da giderek çağını yansıtan konuları, Paris kent yaşamını, kafeleri, at yarışlarını ve dansçıları resmetmeye yönelmiştir. Konu seçimleri nedeniyle izlenimci ressamlar arasında anılsa da, onlardan açık havada değil de stüdyoda çalışmayı tercih etmesiyle ayrılır. Kendini gerçekçi bir ressam olarak tanımlamıştır.

Degas, 1872 yılında erkek kardeşi René ve dayısını ziyaret etmek için annesinin ailesinin yaşadığı Louisiana, New Orleans'a gider ve orada kaldığı yaklaşık dört ay boyunca yirmi iki adet tablo yapar. Sanatçının buradayken Paris'teki arkadaşlarına yazdığı mektuplar New Orleans günlerine ilişkin önemli kaynaklardır, özellikle ailesine ait pamuk işletmesinden ve kardeşlerinin ticari başarılarından (her ne kadar daha

Edgar Degas, *New Orleans'ta Bir Pamuk Ofisi*, 1873, tuval üzerine yağlıboya, 73 x 92 cm, Musée des Beaux-Arts Pau, Pau

sonra mali sıkıntılar yaşanacak olsa da) bahsetmiştir. Degas burada aileye ait çeşitli portrelerin yanı sıra, Fransa'ya dönmeden hemen önce de *New Orleans'ta Bir Pamuk Ofisi* adını verdiği bu grup portresini yapar.[18] Resimde sanatçının dayısı Michel Musson (aynı zamanda kardeşi René'nin kayınpederidir), kardeşleri

19. yüzyılın dönemecinde giysi, kadınların eşitlik, özgürlük, cinsel kimlik mücadelelerinin en önemli simgesi haline gelmiştir. Dişil kılık kıyafetin içinde erkeksi ögeler görülmeye başlar. 1880 yılında Paris'te kadınlara erkekler gibi giyinmenin yasaklandığı düşünülürse bu dönüşümün büyük bir tehlike gibi algılandığı açıktır.

Achille ve René De Gas'nın[19] da ortak olduğu, pamuk ticaretinin yürütüldüğü bir ofis görülüyor. Ön planda görülen ve pamukları incelemekte olan siyah takım elbiseli, silindir şapkalı ve gözlüklü figür Michel Musson'dır. Ressamın kardeşlerinden pencereye dayanmış duran silindir şapkalı Achille tamamen siyah takım elbiseliyken, gazete okuyan René siyah ceket ve açık renk pantolon giymiştir. Masanın üzerine yayılmış pamukları incelerken görülen figürler de siyah takım elbiselidir. Aynı renkte olmayan pantolon ve ceket giyen figürler tüm bu siyah ve beyaz (pamuğun ve gömleklerin beyazı) hakimiyeti içinde dikkat çeker. René'nin arkasında yüksek bir taburede oturan şirketin diğer iki ortağından biri olan James Prestridge açık kahve rengi ceketlidir; yanında duran figürse beşinci ortak William Bell'dir.[20] Resim aynı zamanda Yunan tüccar ve iş adamlarının New Orleans'taki varlığına ilişkin bilgi verir. Solda, kolları masaya dayalı ve hafifçe eğilmiş duran siyah takım elbiseli ve şapkalı kişinin Michel Alexander Agelasto olduğu bilinir.[21] Bir diğer Yunan asıllı kişiyse resmin sağında yer alan, siyah bir takımın tamamlayıcısı olabilecek bir yelekle görülen firmanın muhasebecisi John Livaudais'tir. Bu anlamda resim, sanatsal açıdan olduğu kadar ticaret hayatına ilişkin de bir tarihsel belge niteliği taşır. Degas bu çalışmasını daha yapım aşamasındayken İngiliz bir tüccara satmayı planlamış[22] ancak yaşanan ekonomik sıkıntılar bu satışı mümkün kılmamıştır.[23] Bunun yerine 1876 yılında Paris'te, izlenimcilerin ikinci sergisinde[24] yer alan resim, 1878 yılında Fransa'daki Pau Güzel Sanatlar Müzesi tarafından satın alınarak Degas'nın bir müzeye yaptığı ilk satışı olarak kayıtlara geçer ve sanatçının ününün artmasını sağlar. Resmin aynı zamanda bir müze tarafından satın alınan ilk izlenimci eser olduğu öne sürülür.[25]

19. yüzyılın dönemecinde giysi, kadınların eşitlik, özgürlük, cinsel kimlik mücadelelerinin en önemli simgesi haline gelmiştir. Dişil kılık kıyafetin içinde erkeksi ögeler görülmeye başlar. 1880 yılında Paris'te kadınlara erkekler gibi giyinmenin yasaklandığı düşünülürse bu dönüşümün büyük bir tehlike gibi algılandığı açıktır. Sadece feminist düşüncelerin etkisi değil; artan hijyen kaygısı, anne bedenini koruma arzusu, ilerleme inancı, modernite hayranlığı, sportif modayı destekleyen İngilizseverlik ve cinsel kimlik mücadeleleri dönemin kabına sığmayan kadın enerjisini tanımlamaya yardımcı olur. Bu hak arayışı sanatçılar, modeller, eşcinseller ve ayrıcalıklı ailelerden gelen öncü kadınların yarattığı yeni kadın tipinin yayılmasıyla hızlanır. Şöhretli, saygın ve üstelik sansasyona da meraklı Fransız tiyatro oyuncusu Sarah Bernhardt da (1844-1923) işte bu kadınlardan biridir ve giydikleriyle büyük ilgi çekmektedir. Özellikle kadın hayranları ona taparlar. Sahnede canlandırdığı ilk kahraman bir trans erkektir; Bernhardt öyle zayıftır ki dişi bir beden olarak algılanmamaktadır. Resim ve heykel çalışmaları yaparken bir fotoğrafçıya beyaz bir erkek takım elbisesiyle verdiği poz büyük olay yaratmıştır.

Bernhardt, Hollanda Yahudisi bir seks işçisiyle Le Havre'dan zengin bir tüccarın evlilik dışı çocuğu olarak doğmuş, göreceli olarak eğitimli olduğu için de sosyetede kabul görmüş ve *Convervatoire de Musique et Declamation*'da tiyatro eğitimi alabilmiştir. Aynı zamanda *Comedie Francaise*'de de eğitim gören Bernhardt 1870'lerde ünlenmiş.[26] Alexandre Dumas'nın *Kamelyalı Kadın* romanından uyarlanan oyunda başrolü almıştır. Bu oyunu hayatı boyunca yüzlerce defa sahnelemiş olan Bernhardt, ayrıca Shakespeare'in *Hamlet* oyununda erkek rolüne de çıkmıştır.[27] Fransa'da *Comedie Francaise*, *Gymnase* ve *Théâtre de L'Odéon* ve *Théâtre de la Renaissance*'da başrol oyunculuğu yaptıktan sonra 1899'da, 55 yaşındayken Paris belediyesiyle 25 yıllık bir anlaşma yaparak, bugün *Théâtre de la Ville* olarak bilinen *Théâtre des Nations* binasını almış ve restore ederek *Théâtre Sarah Bernhardt* adıyla işletmeye açmıştır. Hayatı boyunca sayısız oyunda başrol alan sanatçı, onlarca kez de Avrupa ve Amerika turnesi yapmıştır. Özellikle Kuzey ve Güney Amerika turneleri son derece yorucu, çoğu kez sansasyonel ve bir o kadar da renklidir ve zaman zaman tümünü kaybettiği (ve yeniden kazandığı) bütün servetini bu turnelerden elde etmiştir. Birçok yerde oyunlarında canlandırdığı karakterlerle "fuhuşu normalleştirdiği" gerekçesiyle protesto edilse de, izleyicileri arasında Brezilya İmparatoru II. Pedro gibi önemli politik şahsiyetler, yazarlar ve Thomas Edison gibi bilim insanları da yer almıştır.[28] Ancak Amerikan burjuvazisi Bernhardt'ı pek fazla önemsememiştir. Avrupa ve İngiltere turnelerindeyse aristokrasinin dikkatini çekmiş, pek çok değerli hediyeyle onurlandırılmış, hatta İngiltere Kralı VII. Edward'la kısa süreli de olsa bir ilişki yaşamıştır. Amerika turnelerinin bir başka yararıysa, o dönemde sessiz filmler için aranan bir yüz olmaya başlamasıdır. Dönemin ünlü yazarlarından

Edmond Rostand, Sarah'yı "Pozun kraliçesi, jestin prensesi" olarak tanımlamış, Victor Hugo'ysa onu "altın sesli" olarak övmüştür. Bernhardt, işsiz kaldığı dönemlerde Avrupa sosyetesinden birçok isimle para karşılığında birlikte olmuş, kendisiyle çağdaş olan pek çok isimle yakın arkadaşlık kurmuş, pek çok yazar onun için oyunlar yazmıştır.[29] Güney Amerika turnesi sırasında sahnede geçirdiği bir sakatlık ve tedavisinin uzun süre ihmal edilmesi nedeniyle kangren olan bir ayağı kesilmiştir. Bundan sonra da sahnede yer almaya devam eden sanatçı 1923'te Sacha Guitry tarafından, Sarah'nın Paris'te Boulevard Pereire'deki evinde kurulan stüdyoda *La Voyante* filminin çekim hazırlıklarını yaparken böbrek yetmezliği nedeniyle komaya girerek ölür. Cenazesine 30.000 kişi katılmış, bütün gazeteler ondan bahsetmiş ve tiyatrosunun önünde bir dakikalık sessiz saygı duruşu yapılmıştır.

Performans sanatçılığının yanı sıra resim ve heykelle de uğraşan Sarah'nın bazı yapıtları, 1876 ve 1878'de Paris Salon'da (örneğin ressam Abbema'nın büstü), 1893'de Chicago'daki *Columbia* Sergisi'nde ve 1900'deki *Universalle* Sergisi'nde yer almıştır. Paris Salon Sergisi'ndeki ilk heykeli bugün Washington'daki National Museum of Women in the Arts'da bulunmaktadır. Rodin gibi bazı sanatçılar tarafından resim ve heykel sanatını hafife almakla suçlansa da, Montmartre'da Boulevard de Clichy 11 numarada bir atölye kurmuş ve pek çok sanatçıyı burada ağırlamıştır. Yakın olduğu bilinenlerden biri de *Belle Époque* döneminin tanınmış kadın sanatçılarından olan Louise Abbéma'dır (1853-1927)[30]. Abbema'nın yaptığı resimde Sarah, favori hayvanlarından olan iki köpeğiyle gösterilmiştir.[31] Resmin yapılış tarihinde (1876) Abbema 18 yaşında çok genç bir sanatçıdır ve bu portre Paris Salonu'nda sergilenmiş, Abbema'ya büyük bir ün sağlamıştır.[32] Sahnenin arka planında atlarıyla dolaşan ya da bir tür sürek avına hazırlananlar ve av köpekleri görülmektedir Bernhardt, bu resimde erkeksi kesimli, gövdeyi ve bel hatlarını belirginleştiren subay yakalı ve düğmeli, redingot tarzı, erkeklerin binici ceketlerinden uyarlanmış dar bir ceket, pelerin bir manto, iğneli bir boyunbağı, kırbaç ve ağır saç topuzlarının sıkıntı verici prestijinden kurtarılmış bir saç modeliyle hem şık hem de kendinden emin gözükmektedir[33]. Elindeki deri eldivenler ve kamçısı muhtemelen onun da at bineceğini işaret eder. Bu dönemde kadınlar erkek giysilerini bedenlerinin üst kısmına uyarlamışlar, bacaklarını sergileyebilecekleri pantolonlarıysa yaygın olarak neredeyse bir asır sonra giyebilmişlerdir.

Louise Abbéma, *Sarah Bernhardt ve Tazılar Avda (Diane/Artemis)*, 1876, tuval üzerine yağlıboya, 85 x 60 cm, yeri bilinmiyor

Abbema da en az Sarah kadar ilgi çekici bir karakterdir. Döneminin neredeyse tüm ünlü isimlerinin portresini yapmış; 1893'te eserleri Chicago Dünya Sergisi'nde, Kadınlar Seksiyonunda sergilenmiş; 1926 yılına kadar Paris Salon sergilerine katılmış; Paris Opera Binası, Sarah Bernhardt Tiyatrosu, Dakar Elçilik Binası için duvar resimleri boyamış ve özellikle Edouard Manet'den etkilenmiş aydınlık ve hızlı fırça darbeleriyle boyadığı yağlıboya ve sulu boyalarla akademik ve izlenimci üsluba sahip bir sanatçı olarak dikkatleri çekmiştir. Aynı zamanda *Gazette des Beaux-Arts and L'Art*'ın düzenli yazarıdır ve pek çok da kitap resimlemiştir. 19. yüzyılın ve iyi eğitimin sağladığı avantajlarla pek çok iş kolunda ve özellikle de sanat camiasında yer edinmeyi başaran, eskiye göre daha özgür ve modern hal ve hareketleri, yarı erkeksi (androjen) giyim kuşamlarıyla dikkat çeken, daha önce sadece erkeklere ait olduğu sanılan pek çok entelektüel alanda var olan "yeni kadın" tipinin en iyi örneklerinden birisi Abbema'dır.

KAYNAKÇA

Bard, Christine, *Pantolonun Politik Tarihi*, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2012.

Breward, Christopher, *The Suit: Form, Function and Style*, Reaktion Books Ltd., 2016.

Chenoune, Farid, *A History of Men's Fashion*, Flammarion, Paris, New York, 1993.

Crisci-Richardson, Roberta. *Mapping Degas: Real Spaces, Symbolic Spaces and Invented Spaces in the Life and Work of Edgar Degas (1834-1917)*, Cambridge Scholars Publishing, 2015.

(Erişim: https://ebookcentral.proquest.com/lib/yildiz/detail.action?docID=2076535)

Edwards, Lydia, *How to Read A Dress- A Guide To Changing Fashion From The 16th Century to The 20th Century*, Bloomsbury Publishing Plc., NY, 2017

Fischel, Anna vd., *Moda: Geçmişten Günümüze Giyim Kuşam ve Stil Rehberi*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2013.

Flügel, J.C. *The Psychology of Clothes*, Institute of Psycho-Analysis and Hogarth Press, London, 1930

Hamilton, Margot, Bucknell, Peter A , *The Evolution of Fashion: Pattern and Cut From 1066 to 1930*. Batsford Ltd., London, 1967.

Harvey, John, *Siyah Giyen Adamlar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012

Herberholz, Barbara, "Edgar Degas in New Orleans", *Arts & Activities*, March 2009, Vol. 142, Issue 2, s. 40-49. (Erişim: http://eds.a.ebscohost.com)

https://www.thenationalherald.com/204487/greek-merchants-recognizable-presence-in-new-orleans

Johnson, Jerah, "Degas and the Business of Art: A Cotton Office in New Orleans by Marilyn R. Brown", *Louisiana History: The Journal of the Louisiana Historical Association*, Vol. 36, No. 3, Summer, 1995, s. 345-347. (Erişim: https://www.jstor.org)

Kawamura, Yuniya, *Moda Tarihi: Moda Çalışmalarına Giriş*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2016

Loos, Adolf, *Why a Man Should be Well Dressed*. Metroverlag. Vienna, 2011

Owen, Nicholas and Cannon-Jones, Alan, *A Comparative Study of the British and Italian Textile and Clothing Industries*, DTI Economics Paper No 2 Project Report. Departtiment of Trade and Industry, 2003, http://ualresearchonline.arts.ac.uk/1667/

Pastoureau, Michel, *Siyah: Bir Renğin Tarihi*, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2016.

DİPNOTLAR

1 Michel Pastoureau, *Siyah: Bir Renğin Tarihi*, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 141

2 age, s 117

3 Ölümlerden sonra çıkarılan eşya envanterleri 16. yüzyıl sonlarından 18. yüzyılın ilk 10 yıllarına kadar koyu renkli kıyafet ve kumaşların hakim olduğunu gösterir. Örneğin 1700'lere soylu kıyafetlerinin yüzde 33'ü kadın erkek karışık siyah, yüzde 27'si kahverengi, yüzde 5'i griydi. Subaylar için koyu renkli giysi oranları daha yüksekti. Yüzde 44 siyah, yüzde 13 gri, yüzde 10 kahverengi, hizmetkarlar için daha da yüksek bir oran söz konusuydu; yüzde 29 siyah, yüzde 23 kahverengi, yüzde 20 gri. Pastoureau, age, s.152. Bkz. D. Roche'un çizdiği tablo. *La Culture des Apparences, Une Histoire des Vetements*, (XVII-XVIII Siecles), Paris 1989, s.127

4 Adolf Loos, *Why A Man Should be Well Dressed*, Vienna 2011. s. 87

5 Soylu sınıfın giydiği, dize kadar gelen yarım pantolon.

6 "*Sans-culottes*" terimi kökeninde ayakkabı kavramıyla eş anlamlıydı. Yani yoksulluğu, yabanlığı (kabalığı) ve cehaleti tasvir etmekteydi. Devrimle birlikte bu terim, kökten ve olumlu yönde bir anlam değişikliğine uğradı. Baldırı çıplaklar, donsuzlar. Christine Bard, *Pantolonun Politik Tarihi*, Sel Yayıncılık, İstanbul. 2012, s. 26.

7 Nitekim 1793 Kararnamesi ile oy verme hakkını erkekler kazanırken kadınlar bu özgürlüklerin dışında tutulmuşlardır

8 Uniform: Tek biçimli tek tip.

9 Britanya Krallığı'nda Victoria dönemi olarak anılan bu dönem giyim, edebiyat ve mimarlık alanlarında bir akımı daifade eder. Özellikle dönemin mimari uygulamaları uluslararası anlamda yayılmış, İngiliz kolonileri başta olmak üzere Amerika'da da bu akımın mimarları sayesinde uygulanmıştır

10 Bankalarda, finans dünyasında, bakanlık kabinelerinde, devlet memurluğunda, idari bürolarda ve ticaret ofislerinde siyah takım elbise giyilmektedir. Ellerinde belli bir iktidar ya da bilgi gücü olan hakimler, savcılar, avukatlar, profesörler, doktorlar, noterler ve kamu görevlileri ve ayrıca bütün Avrupa'da yönetmelikle belirlenmiş bir üniforma giymesinin zorunlu olduğu meslekler de (polisler, jandarmalar, itfaiyeciler gümrükçüler, postacılar denizciler) 20. yüzyılın ilk on yıllarına kadar siyah giyinmişlerdir.

11 Yuniya Kawamura, *Moda-Tarihi: Moda Çalışmalarına Giriş*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2016, s. 158

12 John Harvey, *Siyah Giyen Adamlar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 36

13 Tissot'un İncil betimlemeleri, "metne en sadık imgeler" olarak tanımlanır ve pek çoğu New York, Brooklyn Müzesi'nin koleksiyonundadır.

14 1852'de Paris'te kurulan bir erkekler kulübü

15 Resimdekiler, soldan sağa doğru; Koni Alfred de La Tour-Moubourg (1834-1891), Markı Alfred du Lau d'Allemans (1833-1919), Kont Etienne de Ganay (1833-1903), Yüzbaşı Coleraine Vansittart (1833-1886), Markı Rene de Miramon (1835-1882), Kont Julien de Rochechouart (1828-1897), Baron Rodolphe Hottinguer (1835-1920), Markı Charles-Alexandre de Ganay (1803-1881), Baron Gaston de Saint-Maurice (1831-1905), Prens Edmund de Polignac (1834-1901, Markı Gaston de Gallifet (1830-1909) ve Charles Haas'dır (1833-1902)

16 Christine Bard, *Pantolonun Politik Tarihi*, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 304.

17 Bu moda 20 yüzyıla kadar devam etti, ta ki 1930'lar sonrası malikemelerde, moda olan at yarışlarında, sosyete düğünlerinde ve cenaze lerinde giyilen kalıplaşmış özel giysi kuralına gelene dek. Christopher Breward, *The Suit: Form, Function and Style*, Reaktion Books Ltd., 2016, s. 40-49.

18 Bu resim hakkında, sanat eseri, sanatçı ve dönemin sanat piyasasına ilişkin bilgiler de içeren en ayrıntılı çalışmalardan biri Marilyn R. Brown tarafından yazılmıştır: Marilyn R. Brown, *Degas And The Business of Art: A Cotton Office in New Orleans*, University Park, PA: Penn State Press, 1994.

19 Edgar Degas ailesinden farklı olarak soyadını Degas şeklinde kullanmayı tercih etmiştir.

20 Roberta Crisci-Richardson, *Mapping Degas: Real Spaces, Symbolic Spaces and Invented Spaces in the Life and Work of Edgar Degas (1834-1917)*, Cambridge Scholars Publishing, 2015, s.191. (Erişim: https://ebookcentral.proquest.com/lib/yildiz/detail.action?docID=2076535)

21 https://www.thenationalherald.com/204487/greek-merchants-recognizable-presence-in-new-orleans/

22 Degas arkadaşı, ressam James Tissot'ya (1836-1902) yazdığı mektupta bu resimden bahsetmiş ve resmin oldukça "güçlü" olduğunu belirterek arkadaşını etkilemeye çalışmıştır Richardson, age, s. 192.

23 Jerah Johnson, "Degas and the Business of Art: A Cotton Office in New Orleans by Marilyn R. Brown". *Louisiana History: The Journal of the Louisiana Historical Association*, Vol. 36, No.3, Summer, 1995, s 346. (Erişim: https://www.jstor.org)

24 Akademik ya da klasik sanattan kopuş süreci olarak değerlendirilen izlenimcilik akımının sanatçıları, Akademinin düzenlediği Salon Sergilerinden ayrılarak bağımsız sergiler gerçekleştirmişlerdir. Toplamda sekiz sergiden oluşan izlenimci sergilerin ilki 1874 yılında sonuncusu 1886 yılında yapılmıştır.

25 Johnson, age, s. 347.

26 İlk başrolü 1862'de Racine'in *İphigenie* oyunundadır ve büyük bir düş kırıklığı yaratır. İzleyiciler performansıyla epeyce eğlenmiştir. *Comedie Francaise*'nin oyuncularından Jean-Baptiste Provost, sahneden inen Bernhardt'a şöyle der: "Ben seni affedebilirim hatta sen bile kendini affedebilirsin ama Racine mezarından seni affetmeyecektir!" 1868'de Alexandre Dumas'nın *Kean* adlı oyunundaki performansıyla onun ilk büyük başarısı olmuştur.

27 Ayrıca, Edmond Rostand'ın *L'Aiglon*'unda Duc de Reichstadt, Maurice Maeterlinck'in *Pelleas et Melisande*'sinde Pelléas, Jean Richepin'in *La Belle au Bois Dormant*'ında Prens Charming, John Wesley De Kay'in *Judas*'ında Judas Iscariot, Maurice Bernhardt ve Henri Cain'in *Au Champ d'Honneur*'ünde bir asker, Louis Verneuil'ün *Daniel*'inde Daniel Arnaud, François Coppee'nin *Le Voleu*'sunda genç bir *troubadour* Zanetto rollerine çıkmış ve erkek kahramanları canlandırmışlır

28 Bernhardt ayrıca renkli aşk hayatıyla da tepkileri çekmiştir. Sayısız sevgilisi arasında Belçikalı asil Charles Joseph Eugène Henri Georges Lamoral de Ligne, İspanyol bir bankerin oğlu Marquis Alexandro-Maria de las Marismas del Gundalquivir, sanayici Robert de Brimont, banker Jacques Stern, milyoner Louis-Roger de Cahuzac, Osmanlı İmparatorluğu'nun o dönem Paris büyükelçisi olan ve Gustav Courbet'ye ısmarladığı "Dünyanın Merkezi" isimli nü ile tanınan Halil Bey, Théâtre-Lyrique yöneticisi Arsène Houssaye, Fransız Mareşal François-Certain Canrobert, Fransız ordusunda üst düzey komutan Achille Bazaine, Joseph Bonaparte'in oğlu Fransa İmparatoru Louis-Napoleon'un kuzeni Prens Napoleon, Marcel Proust'un *Kuğunun Ölümü* romanında baş kahramana esin veren, Paris'in en ünlü dandysi olarak tanınan ve bir hankerin oğlu olan Charles Haas, daha sonra VII Edward olarak İngiltere tahtına çıkacak ve krallığı sırasında kraliyeti yatıyla Sarah'ı Belle-ile'deki yazlığında sık sık ziyaret edecek olan Galler Prensi ve Rodin'in *Eternal Springtime* heykeline model olan, Sarah'ya Amerika turnelerinde eşlik eden, onun özel vagonunda seyahat eden ve tüm etkinliklerde eşlikçisi olan Alman asilli aktör Lou Tellegen sayılabilir

29 Victor Hugo, Alexandre Dumas, Genç Alexandre Dumas, Emile Zola, Gustave Doré, Georges Clairin ve Louise Abbéma en yakın dostları arasındadır

30 Sanatçının doğum tarihi pek çok kaynakta 1858 olarak görünür. Burada D'Orsay Müzesi bilgisi esas alınmışıtır.

31 Döneminde olduğca sansasyonel bir hayat yaşayan Bernhardt'ın evinde küçük bir hayvanat bahçesi kurduğu da bilinir. 1869'da yaşadığı evde bir kaç köpek ve serbest dolaşan kaplumbağaları vardır. Malı zorluk dönemlerinde de ilk iş olarak bu hayvanları satışa çıkarmıştır.

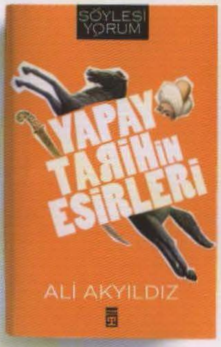
32 Abbema'nın biyografisinde dönemin ünlü kadın sanatçılarından olduğu ve Sarah'ın hem ömür boyu en iyi arkadaşı hem de sevgilisi olduğu yazar. Bu bilginin Sarah'ya ilgili kaynaklarda teyit edilmesiyse, 1990'da *Comedie Francaise*'e bağışlanan ve ikiliyi bir teknede gösteren resmin yanındaki mektuba bağlanır Mektupta, "ikilinin ilişkilerinin yıl dönümü anısına yapıldı" yazar, Kesin olansa Abbema'nın, ressam Georges Clairin'le birlikte Sarah'nın en yakın arkadaşı olduğu ve ölene kadar da bu yakın ilişkinin sürdüğüdür.

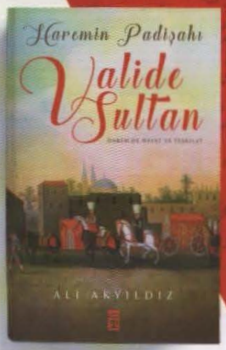
33 Bard, age, s. 146.

OSMANLI MERKEZ BÜROKRASİSİNİN BATILILAŞMA SERÜVENİ

Yaptığı titiz çalışmalarla akademide ve tarih çevrelerinde son derece itibar gören Prof. Dr. Ali Akyıldız, bu kitapta günümüzde karşılaşılan birçok meselenin düğümlendiği, siyasi, sosyal, kültürel ve iktisadi tarihimiz açısından önemli bir dönüm noktası olan Tanzimat Dönemi reformları ile Osmanlı bürokrasisinin yenileşme ve dönüşüm serüvenini birinci el kaynaklara istinaden açıklıyor.

timas.com.tr

timasyayingrubu

TİMAŞ

iyi ki kitaplar var...